NŐK A TÖRTÉNELEMBEN

MARCJANNA FORNALSKA

Porszem a viharban

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ * 1979

A mű eredeti címe:
Pamiętnik matki
Książkai Wiedza, Warszawa 1973
Fordította: Murányi Beatrix

ISBN 963 09 1400 X
ISSN 0324-4121
Hungarian translation
© Murányi Beatrix 1979

Marcjanna Fornalska emlékiratát olvasva

(A LENGYEL KIADÁS ELŐSZAVA)

Valahányszor búcsúzáskor átölelem a törékeny Nagymamát, Marcjanna Fornalskát, ha megcsókolom kedves,ráncos arcát, arra gondolok: mennyivel kevesebbet tudnék a jóságról és nemességről, ha őt nem ismerném.

Mióta ismerem? Hirtelenében azt felelném, hogy nagyon régóta, talán mindig is ismertem.

Hány éve már!

Małgorzata Fornalska, Marcjanna lánya jó barátnőm volt. Sok közös élmény fűzött össze minket, jók és rosszak, együtt dolgoztunk a megszállás alatt, szinte anyai szeretettel, gondoskodással vett körül, aztán a Pawiak börtönben találkoztunk, és hozzám csempészte utolsó levelét mártírhalála előtt.

A konspirációs munka szüneteiben Małgorzata gyakran mesélt nekem Oleńkájáról, elmondta, milyen a szeme, a haja, milyen lassan, tűnődve szokott beszélni, és „anyácskát" is sokszor emlegette. Soha nem nevezte másképp.

„Ha ismernéd anyácskát! Egyszerű, tanulatlan asszony, de rendkívüli, egészen rendkívüli teremtés . . ."

Csupa jóság, örökifjú asszonynak festette le, pedig Marcjanna már akkor is idős volt. És így beszélt később Oleńka is, Małgorzata lánya, rég nem látott édesanyjáról: „az én gyönyörű mamám", nem tudva, hogy a nehéz, harcos élet rányomta bélyegét hős anyja arcára, ezernyiráncot vésett rá.

Néhány hónappal a felszabadulás után egy vidéki újságban megírtam emlékeimet Małgorzatáról.

Ekkor keresett fel Małgorzata édesanyja. Úgy néztünk egy-

másra, mint réges-régi ismerősök, akiket egy időre elválasztott a sors.

Marcjanna Fornalska most már majdnem kilencvenéves.* Apró, törékeny öregasszony, arcát, kezét sűrűn behálózzák a ráncok. Szeme már úgy meggyengült, hogy csaknem mindig sötét szemüveget visel. De még mindig mozgékony, vidám, minden érdekli, és csupa gyöngéd jóság.

Egy szép napon, nyolc évvel ezelőtt, bejelentés nélkül beállítottam a Nagymamához.

Sötét volt a lakás, csak valami halk, szaggatott kopogás hallatszott ki a csukott ajtón a szobából.

Benyitottam, és majd leesett az állam.

A Nagymama egy rozoga írógép előtt ült, és egy ujjal, lassan kopogtatta a betűket a ferdén berakott papírlapra.

Így lettem tanúja egy rendkívüli könyv születésének. Marcjanna Fornalska majdnem nyolc évig dolgozott ezen a könyvön.

Csodálkozásomat látva a Nagymama megfogta a kezemet, és magyarázni kezdte:

– Képzeld, mi jutott eszembe. Pedig hát már öregasszony vagyok. Nyolcvan is elmúltam. És tudod, hogy nem sokat konyítok a betűkhöz. Magam tanultam meg olvasni. De írni nem is tudok... És most mégis le szeretném írni az életemet... Nem nagyon látok már, de a gépen jó nagyok a betűk, hát egyenként megtalálom és leütöm őket. Oleńkának csinálom. Felnőtt lány már, okos, mindent megért. Csak ő maradt nekünk, Małgosia egyetlen gyereke...

Most a Nagymama mellett ülök, és forgatom a lapokat, amelyekkel történetét kezdi.

Nehezen olvasom. A szavak egybeírva, pont alig van. A helyesírásról jobb nem is beszélni. A Nagymama megengedi, hogy hazavigyem azt a néhány oldalt.

Csak otthon sikerül kisilabizálnom ezt a szokatlan gépiratot, de hangosan kell olvasnom, mert a helyesírási hibák miatt

* Az előszó első része 1959-ben, a könyv első kiadásához íródott.

másképp alig érthető a szöveg. De ha felolvassa az ember, a helyesírás már nem számít. Olvasom, és nőttön nő bennem az álmélkodás.

Első gondolatom: micsoda remek, eredeti próza . . .

Hasonló érzés fogott el, valahányszor a Nagymamával beszélgettem. Kristálytiszta gondolkodás. Egyszerű szavak. Hallottam egyszer beszélni egy nőgyűlésen. Lenyűgözte a közönséget, meghatott némaság után tört ki a taps.

Olvasom a hallatlan kifejező erejű, lenyűgözően hiteles mondatokat. Megelevenedik előttem a Nagymama gyermekkora, a jobbágyságból frissen felszabadult parasztszülők háza. Majd az éles eszű, egyenes jellemű, fogékony fiatal lány története. A szigorú és nemeslelkű apa, a dolgos anya, aki egyformán szereti édes és mostoha gyermekeit. Lassan, észrevétlenül beleélem magam e ház légkörébe, amelyben Marcjanna Fornalska rendkívüli egyénisége kialakult.

És most kezemben tartom a vaskos, több száz oldalas könyvet: egy parasztasszony, egy kommunista anya emlékezéseit.

Egy majdnem írástudatlan, egyszerű asszony írta itt meg életének hetven évét, egy zsellérasszony, mosónő, szolgáló, aki ötvenéves korában azt mondta magáról: „Újjászülettem." Az Októberi Forradalommal találkozva Marcjanna új szemmel látja önmagát, az emberi létet. Forradalmárrá válik.

De új útján nem egyedül halad. Hat gyermeke van. A keserves ínség és hányattatás éveiben mindig arra törekszik, hogy gyermekeihez eljusson a tudás fénye, amelyet ő maga oly fájdalmasan hiányol.

A tudásszomj az a mélységes, belső törekvés, amely egész életét végigkíséri, gyermekségétől öregkoráig.

Gyermekei felnőnek. Okos és szerető anyjuk gondoskodik róla, hogy soha ne támadjon szakadék közte és gyermekei között. Gyakran mondja: mindazt, amit az élet hoz, velük együtt kell megértenem és átélnem. És eléri azt, amit nagyon nehéz elérni: mindvégig megőrzi felnőtt lányainak, fiainak bizalmát és barátságát.

A Fornalski család mindennapjait ez a barátság ragyogja

be. Akármilyen nehéz küzdelmeket vívtak, egy mindennél becsesebb érték oltalmazta őket: a kölcsönös szeretet, amelynek nincs szüksége a gyöngédség külső jeleire, fölösleges szavakra. A forradalom, amelynek győzelmét Caricinban élték át, valamennyiüket az ügy szolgálatába állította. Kemény szolgálat volt ez, és ők utolsó leheletükig hívek maradtak hozzá.

Marcjanna Fornalska, kommunista fiúk és leányok anyja, sok szenvedéssel, tragikus veszteséggel adózott a forradalomnak. Hat gyermeke közül öten meghaltak.

Beszélgetéseink során a Nagymama újra meg újra szóba hozza emlékiratait. Nagyon megindítja ez a dolog. El sem tudja hinni, hogy amit írt, abból nyomtatott, nagy könyv lesz. – Sohasem gondoltam ilyesmire. Hiszen én nem tudok írni. Csak Oleńkának szántam . . .

Marcjanna Fornalska nem tudja elhinni, hogy amit alkotott, egészen rendkívüli, megindító, bámulatos munka, amelyből sok újat tudunk meg az emberi életről, a lengyel kommunistákról.

* * *

Ezt a néhány oldalas előszót évekkel ezelőtt írtam, amikor Marcjanna Fornalska önéletírása először került az olvasók kezébe. Időközben sokezer lengyel, orosz, bolgár és német olvasóhoz eljutott a könyv.

Az „Egy anya emlékezései"* nemcsak tartalmi és irodalmi értéke folytán vált eseménnyé a lengyel irodalomban, hanem azért is, mert sok ember szívében visszhangot keltett. Az olvasók megírták Marcjanna Fornalskának, milyen érzéseket váltott ki belőlük a könyv. Lengyelország minden részéből, a világ sok tájáról érkeztek meghatott, hálás levelek, amelyekben megköszönték az embereknek nyújtott vigaszt és bátorítást. Úgy írtak neki, mint nagyra becsült, kedves, jó barátnak, akinek életében az olvasók saját élményeik visszhangjára, az

* A lengyel kiadás címe. – *A szerk.*

emberi sors közösségére találtak rá. Ismeretlen emberek szólították meg a legmelegebb, legbensőségesebb szóval: Anyám.

1963. december 25-én távozott közülünk, szelíden és bátran. Világos és nyílt elmével, a leggyöngédebb szívvel, amely megszűnt dobogni. És tehetetlen tiltakozást váltott ki bennünk a természet ellen, amely legtökéletesebb teremtményeit sem kíméli.

Ez a könyv bizonyítja, hogy az ember nem múlik el egészen. Önéletírása még sokáig fennmarad, akkor is, amikor mi, akiket egyénisége lenyűgözött, már nem leszünk többé.

MARIA RUTKIEWICZ

Porszem a viharban

AZ APAI HÁZBAN

Porszem voltam sok testvérem között. Gondolataim tévelyegnek. Nehéz megtalálni akkori helyemet, hiszen több mint nyolcvan év telt el azóta. A por, hamu, penész vastag rétege alól kezdtem előásni emlékeimet, mindenfélével teleszórta őket a vihar.

Talán négyéves lehettem akkor (úgy rémlik, álmomból ébredek – és úgy is volt); felébredtem, és lemásztam úgynevezett ágyamról, azaz a földbe ásott, karókra szögezett deszkapriccsről. A deszkákra szalmát szórtak, és házi szövésű gyolcsvászonnal takarták le. Lemásztam az ágyról, senki sem törődött velem. Kimentem az ajtón. A nagy, nyitott tornácon mindenütt rengeteg volt a hó, a tornácra is behozták a sürgő-forgó emberek. Mezítláb voltam, házi szövésű ingecskében. Alighanem kemény tél volt, de nem tudtam, hogy ez mit jelent, csupán azt éreztem, hogy a hideg csípi a lábam. A kíváncsiság azonban erősebb volt. Láttam, amint ismeretlen emberek nagy zsákokba töltik a búzát. A zsákok sorba voltak állítva, és apám meg ők nagy vékával töltögették őket. Énrám ügyet sem vetett senki, hát elhatároztam, hogy felmászom a zsákokra és végigmegyek az egész soron. De a tömött zsákok nem voltak bekötve, hát mindjárt az első zsákba belesüllyedtem, és sírni kezdtem. Akkor apám odanézett jól ismert, szigorú pillantásával, amelytől szinte megdermedtem. De a szíj, amelyet szintén jól ismertem, most apám irdatlan nagy irhabundáját fogta össze. Rájöttem, hogy nem kapok ki. Csak annyit mondott szigorúan egy nagy fekete szakállú embernek:

– Majorek, fogd ezt a kis szarost, és vidd be a házba. – Majorek sietve engedelmeskedett.

Idáig tart az, amire pontosan emlékszem. Gyermekéveimet úgy látom, mintha álmodnék: hideg telek, a nagy földes szoba, két faágy, párnák, dunyhák, mind háziszőttes vászonhuzatban. Sima fehér deszkából a szekrény és a padok, az asztal is, minden egyszerű, de ragyogó tiszta.

Vastag gerendákból épült a ház, a nagy tornác kettéosztja. Egyik felén az alkóvos szoba, ahol a család lakik, másik felén a kamra és a kis helyiség, ahol a gabonát tartják. Öt-hat éves lehetek, és amit látok, hallok, már nem álom, hanem valóság. Kezdek örülni és szomorkodni, minden érdekel, de úgy érzem, rossz dolgom van. Nevetni, kiabálni, futkosni szeretnék, de mindezt nem szabad. Egyre azt hallom:

– Eredj innen, maradj ott a sarokban és nyughass!

Hát leülök egy sarokban és várok. Amikor a testvéreim nem figyelnek rám, mászkálni kezdek a szobában, matatok, kérdezni szeretnék valamit, de megint azt hallom:

– Nyughass már, ne zavarj!

Így telik a napom.

December lehet, sötétedik. Mindezt ismerem, értem, de semmiben sem vehetek részt, azért érzem rosszul magam. Kicsi lehetek, mert a nagyoknak mindig a lába alatt vagyok, és sovány, mert maznának csúfolnak. Otthon szőtt, hosszú inget viselek, ujja is van, a derekán zsinór. Borzasztóan szeretném, ha ilyen zsinórt tudnék fonni, de az túl nagy boldogság lenne. A nagyobbak csinálják. Fognak egy marék kócot, egyik néném tartja, és vékony csíkot ereget belőle, másik néném vagy bátyám a tenyere közt megsodorja. Elragadtatva nézem: milyen gyönyörű zsinór. De boldog volnék, ha én is tudnék ilyet csinálni.

Leszáll a téli este. Egyik bátyám irhakabátba bújik, átköti zsinórral, és vízért megy a kétkerekű lajtoskocsin. Most kezdődik a nap legboldogabb része. Mindenki sürög-forog, hogy sötétedésig végezzen a dolgával. Így velem nem törődnek, én is mászkálhatok. Nagy felfordulás van, csupa érdekesség. Va-

laki egy rakás fát hoz, nagy dübörgéssel csapja le a kemence mellett, ugrándozom örömömben. És szaladok megnézni, mert a fa csupa hó és jég. Jaj, de finom, a számba gyömöszölök egy marék havat. De a farakásról lehullott hó már olvadozik az agyagpadlón, és én mezítláb vagyok. Anyám a fenekemre csap:

– Eredj a kuckóba, mert köhögni fogsz!

Alig melegedett meg a kuckóban a lábam, már kiabálnak, hogy be kell vinni a vizeshordót a házba, mert odakint befagy. És ha már behozták a szobába a fát meg egypár kosár krumplit, a kuckóban kell maradnom, mert szűken vagyunk, ne legyek láb alatt. Beáll a szürkület. Apám nem engedi korán meggyújtani a mennyezetről lógó bádogernyős lámpát, mert a petró drága. Testvéreim sorra bejönnek, levetkőznek a sötétben, leülnek, ahol helyet találnak, köhécselnek, aztán csendben üldögélnek. Tudtam, hogy az egész napi munka után jól esik nekik a csend és a tétlenség. De anyám feláll a padról, és meggyújtja a lámpát. Hunyorgunk, mert nem akármilyen lámpa, nyolcas méretű a búrája.

Milyen jól emlékszem: a nagy szoba sima agyagpadlója, a gyalulatlan deszkából ácsolt csillogó fehér, egyszerű padok, a nagy kemence az ernyőszerű kürtővel meg a csővel, amely a padláson és a háztetőn át kivezette a füstöt. A kürtő és a cső agyaggal tapasztott deszkából volt. Könnyen kigyulladhatott volna. A tűzhely a kürtő alatt olyan volt, mint egy nagy asztal, kőből és agyagból. Fehér volt az egész, mert azzal a fehér agyaggal tapasztották be, amelyet a telkünk néhány helyén lehetett találni. A tűzhelyhez csatlakozott a kőből és agyagból épült nagy kemence, olyan, mint egy óriási szekrény. Télen a tornácról fűtöttünk. Beraktak egy egész fatönköt, a tűz nem látszott, de az egész kő- és agyagtömeg meleg volt, sőt néha nagyon forró. A kemence egész hosszában széles pad állt. Ez a padka az emlékek kimeríthetetlen forrása. Anyám előveszi a sarokból a rokkát és fon, serdülő lány néném kicsit még húzza az időt, aztán a padka elé teszi a másik rokkát, és a zümmögés erősödik; két bátyám a padra teszi a

krumplis kosarat, kétfelől mellé ülnek, és krumplit hámoznak vacsorára. A béres is ott van, ő is fog egy guzsalyt, és orsóra tekeri a megsodrott szálat. Apám, szokása szerint, leül a padkára, kedvenc kuckójában, és rágyújt a pipájára. Jó meleg a kemence, ropog a tűz. A meleg kemencéhez bújva kuporgok, lélegzetemet visszafojtva. Két kisebb testvérem alszik. Egyik a deszkabölcsőben, a nagyobbik az ágyon. Ő hangosan szuszog, a kicsi néha felsír. Peregnek a rokkák, halkan zümmög az orsó. Különös mormolásba olvad össze minden, elálmosodom.

Bóbiskolásomból halk kopogás ver fel. Apám elszívta a pipáját, és kiveri belőle a hamut a padkán. Most az asztalhoz megy, amelyben van egy fiókféle. Ott tartja a könyveit és a szemüvegét. Lassan olvasni kezd, hangosan vagy csak magában, aztán elmondja, mit olvasott. Gyakran unatkozom és ültömben elalszom, aztán felébredek, éhes vagyok, de várni kell, míg el nem készül a vacsora. Anyám végre félreteszi a rokkát, összeszedi a megpucolt krumplit, és felteszi a nagy fazekat a tűzre. Felszítja a tüzet, meleg lesz a szoba. Mindenki álmos. Én féloldalra dőlve pompásan alszom, de anyám felébreszt, mert kész a vacsora. Sírva fakadok. Apám szigorú, nagyon félek tőle, mégis erőt vesz rajtam a sírás. Éhes vagyok. Egyre jobban zokogok. Anyám bedug a dunyha alá, ráhúzza a fejemre, ott kell maradnom, amíg el nem hallgatok. Néha elalszom vacsora nélkül, de ha elhallgatok és nem alszom, kapok krumplit aludttejjel vagy céklalevessel.

Mindenki lefekvéshez készülődik. A kemencétől kiinduló alacsony fal elválasztja a szoba egy részét, ezt nevezzük alkóvnak. Ott alszanak deszkapriccsen a nagyobb gyerekek, a kicsik meg a szülőkkel a szobában. Bátyáim és a béres télvíz idején is az istállóban alszanak a lovaknál, mert óvakodni kell a lótolvajoktól. Mindenki lefekszik, csak anyám és legidősebb néném fon a rokkán a második kakasszóig. A kakas az óránk és barométerünk. Az első kakasszónál még dolgozni kell, a másodiknál már éjfél van, ideje aludni. Kora hajnalban az első kakasszóra ébredünk. Anyám fölkel, felébreszti nővére-

met, a rokkához ülnek, és pergetni kezdik. Apám fölveszi csizmáját, bekecsét, bárányból sapkáját, és az istállóba megy fölkelteni a bátyáimat, az ő első dolguk megetetni a lovakat, teheneket és birkákat. Havasan jönnek be a házba, leverik a havat csizmájukról, ruhájukról, ettől nagyon lehűl a szoba, és kezdődik elölről az, ami este történt. Bátyáim krumplit pucolnak, a béres az orsóval fon, apám kedvenc kuckójából felolvas vagy mesél, de leggyakrabban mindannyian nótáznak. Jól emlékszem ezekre a nótákra. Nagyon szomorúak voltak, némelyiket borzalmasnak éreztem, például azt, amelyik arról szólt, hogy a tűzvészből, a kiomlott rokonvérből fohászkodunk az Úrhoz, s a hajunk is beleőszül a szörnyű jajveszékelésbe.

A tűztől és a vértől nagyon megijedtem. Halkan sírdogálni kezdtem. Csak akkor vették észre, hogy egy szál ingben kijöttem az alkóvból, és a sarokban kuporgok. A sírásom elárult. A szoba még hideg, anyám félt, hogy köhögni fogok, erélyesen rám szólt:

– Mars vissza az alkóvba, te kis haszontalan!

Visszamásztam a priccsre, és igyekeztem nem sírni, hogy halljam azokat a szép és borzasztó dalokat.

Mindent tudni akartam, megkérdezni, miért a tűz, a vér, miért nem fonhatok én is, de senki sem akart velem beszélni. Csak azt hallottam: „Úgysem érted, eredj a helyedre!" Egyszer érdekelni kezdett, miért mozog valami a tűzre tett fazékban, és mikor apám kiment a házból, anyám meg hátat fordított, felmásztam a padkára, apám kedvenc helyére, és bámultam a fövő krumplit. Azt gondoltam, a krumpli ugrál a fazékban, hát megfogtam a fazék fülét, előrehajoltam, hogy lássam, mi történik benne, és a fazék egész tartalma a mellemre és a hasamra ömlött. Emlékszem, hogy letépték rólam az inget, valaki tartott, anyám pedig sóval szórt be ott, ahol megégtem. Nagyon sokáig beteg voltam, és mikor fölkelhettem, azt mondták, végre megjött az eszem.

Így telt egyik nap a másik után, évről évre, így telt a gyermekkorom.

Hétéves vagyok. Tél van, szüleim a vásárba készülnek, a városba, amely tizenöt versztre van. Nagy megkönnyebbülés a házban, mikor elhajtottak. Néném takarítani kezd, úgy, ahogy ő szeret: fehérre meszeli a tűzhelyet és a kemencét, homokkal súrolja a padokat. Bátyáim kiszedtek a tyúkok alól egypár tojást. Egyikük átment Lejbkához (a szomszéd boltoshoz), két heringet kapott a tojásokért. Én meg, hogy a nénémet ne zavarjam – és képen ne töröljön, mert olyankor dühös –, belebújtam anyám ócska bocskorába (sajátom akkor még nem volt), magamra kaptam egy nagykendőt, és kimentem az istállóba, ahol gabonát csépeltek. Láttam, amint a bátyáim bicskával eszegetik a heringet. Zavarba jöttek, mikor megláttak, de mivel én nem csodálkoztam, a béres azt mondta:

– Ne szólj senkinek a heringről, fogok neked verebet.

Én meg azt feleltem:

– Nem kell veréb, mert édesapám nem engedi, hogy madarakat fogjunk. De a heringről senkinek sem szólok.

Elmúlt a „szabadnap". Már késő van. Néném vacsorát főz. Megjönnek a szüleink. Bátyáim sietnek a lovakat kifogni. Szüleim elgémberedtek, gyorsan ledobják az irhabundát, és nekilátnak a meleg vacsorának: krumpli és céklaleves. Vacsora után a nők fonnak. Bátyáim és a béres, szokás szerint, kimentek az istállóba. Apám elszívta a pipáját, kiverte a hamut, és beszélgetni kezd anyámmal arról, amit a vásárban vettek. Akkor nekem is volt már egy kis guzsalyom: maroknyi szösz egy pálcán, amelyet a padkába fúrt lyukba dugtam. Hát ülök a guzsalyomnál, és fonok egy kis orsóval. Egyszer csak apám anyámhoz fordul:

– Megfeledkeztél a gyerek ajándékáról?

Forgatom az orsót, szótlanul nézek anyámra. Közömbös arccal mondja:

– Nahát, egészen kiment a fejemből. Mindjárt előszedem.

És elővesz a nagy szatyorból egy könyvecskét. Vékony kis könyv volt, alig húsz lap, kék és piros pöttyös kemény fedélbe kötve. Odaadta apámnak. Ő a kezébe vette, és sokáig beszélt valamiről, de félelmemben és izgalmamban nem sokat értet-

tem belőle, mert apám először beszélt így hozzám. Mindig szigorúan nézett rám, néha szidott, és előfordult, hogy valami apró vétségért szó nélkül elvert a szíjjal. Ezért nagyon féltem tőle. Most sokáig beszélt, kezében a tarka könyvecskével. Úgy megzavart a rokkapergés meg apám beszéde, hogy se nem láttam, se nem hallottam. Csak arra emlékszem, hogy abból a könyvből kellett olvasni tanulnom. Akkor majd imádkozhatok. Ennél több tudományra nincs szüksége egy lánynak. Legyen csak becsületes és szorgalmas. Aztán megkaptam a könyvet, és aludni mentünk.

Elkezdtem hát tanulni. Néha apám mutogatta a betűket, gyakrabban anyám. De egyiknek sem volt ideje, hát többnyire csak azt mondogatták:

– Tanulj, mert kikapsz! – Vagy: – Tanulj csak, ha tavaszra megtanulsz olvasni, kapsz húsvétra egy szép imádságos könyvet.

Hát tanultam. Már tudtam az egész ábécét, de nem örültem neki. Folyton azt gondoltam, minek ez.

Végre kitavaszodott. Mindenki elment krumplit szedni, én meg ülök a könyvemmel a napon, és betűzgetem: F-ra-nia, Fra-nia; és egyszer csak olyan furcsán érzem magam, mintha álomból ébrednék. Hiszen ez egy lánynév! Lehetséges, hogy a betűkből egy kislány lesz? Mozdulatlanul ültem, az járt az eszemben: „Hátha még valami van a betűkben. Ki ez a Frania?" Megfeledkeztem az egész világról. Teljes erőmből rávetem magam a silabizálásra. Feltárul előttem a világ, uramisten, azt sem tudom, mit csináljak örömömben. Ez jött ki a betűimből: Frania a ház előtt ült az út mentén, és tejet ivott kenyérrel, arra jött a szekerén egy birkakupec. Nem volt helyük a birkáknak, egy megfulladt. A kupec szörnyen dühös lett, ledobta a szekérről, belerúgott és elhajtott. Frania pedig addig dédelgette a kis bárányt, míg fel nem éledt. Megetette kenyérrel és tejjel. A bárányka megnőtt, és Franiának egész juhnyája lett. Az első szavakat betűnként silabizáltam ki, aztán már kíváncsi voltam, mi lesz a báránykával, mindenről megfeledkezve olvastam tovább, és rettentően boldog voltam,

hogy egy ilyen kicsi könyvben ennyi minden elfér, azok az apró betűcskék Franiáról és a báránykáról szólnak. Láttam én, hogy apám könyveket olvas, de arról semmi sem jutott eszembe. Hanem hogy én, a pöttömke lány, aki mindenkinek láb alatt van, mindenki lökdösi, szidja, én most egy könyvvel beszélgetek! De kivel osszam meg az örömömet? Hiszen muszáj valakinek elmondani. Rohanok hát anyámhoz, aki ültetni való krumplit válogat a rakásból. Már messziről kiabálok:

– Édesanyám! Nézze, a könyvem Franiáról és a báránykájáról szól, mindet elolvastam, nem betűzve, hanem egyfolytában!

És mintha hideg vízzel öntöttek volna nyakon, anyám közömbösen azt felelte:

– Inkább gyere krumplit válogatni!

Már tudok olvasni, de apám könyveiből nem érdekel semmi. Kedvenc könyvének a címe: „Marcus Aurelius". Egy szót sem értek belőle, és a betűk sem olyanok, mint az én könyvecskémben. Apám azt mondja, régies betűk, és nagyon okos könyv.

Az idén már én vigyázok a kistestvéreimre, és segítek otthon édesanyámnak. Házunk az országút mentén áll. Az út másik oldalán van a kocsma, félúton Lublin és Zamość között. Rengeteg szekér, bricska és utas jár erre. Włodzyński kocsmárosnak van egypár gyereke, hát átviszem kistestvéreimet, akiket anyám rám bízott, a kocsmáros gyerekeihez, és ott hatannyolcan hancúrozunk az utasok, szekerek és lovak között, ott sokkal érdekesebb, és senki sem törődik velünk. Már nyolcéves vagyok, és két kistestvéremet dajkálom; az öcsikém egyéves, még nem tud járni, ölben viszem, de vézna és gyenge vagyok, hát anyám törülközővel a nyakamba köti. Sok dolgom van, elhanyagolom a könyvecskémet.

A kocsma előtt nagy a forgalom, jönnek-mennek a gyalogos vándorok és a kocsik. Sok utas itt éjszakázik, gyakran nincs hová lefeküdniük, de még ülőhelyet sem kapnak, mert tele vannak a padok. A kocsma olyan zsúfolt, hogy be sem lehet

férni, hiszen nemcsak az utasok járnak ide, hanem a falusi parasztok is beülnek esténként iszogatni és beszélgetni. Mit tehet az utas, aki Zamościból Lublinba tart? Bekopogtat a legközelebbi házba, vagyis mihozzánk, és éjjeli szállást kér. Már úgy megszoktuk a dolgot, hogy ha egy héten két-három éjszaka nem volt szállóvendégünk, hiányolni kezdtük, üresnek tűnt a ház, meg is kérdezte valamelyik gyerek:

– Hát ma este nem jön senki?

– Eredj, hívjál meg valakit! – felelte anyám.

És nem tudtuk, komolyan mondja-e vagy tréfál. Egyszer megkérdeztem, a kocsmába menjek-e vagy az útra, és nagy nevetés lett.

Különféle utasemberek éjszakáztak nálunk. A városból iparosok jöttek, fiatalok és öregek, legtöbbjük munkát keresett, a falvakból pereskedő parasztok mentek a „fiskálishoz", ahogy mondták. Voltak koldusok is meg mindenféle kereskedők, akik batyuban vagy ládában cipelték az árujukat. A magyarok például amolyan hátizsákfélét hordtak: vékony furnérlemezből készült ládákat egy vászonzsákban. A kalmárokat és árujukat nagyon megcsodáltuk. Aki nálunk szállt meg és vacsorázott, hálából kicsomagolta ládáit, és megengedte, hogy készletét tüzetesen megszemléljük. Ezeken az estéken szó sem volt fonásról. Nem győztük bámulni a gyönyörű ékszereket, fülbevalókat, melltűket, kendőket és mindenféle apróságot, amilyet a mi házunkban nem viseltek. Drága volt nekünk az ilyesmi. Kézbe venni persze nem volt szabad a holmit. Ha megkérdeztük, ki fogja megvásárolni, édesanyám rendszerint azt felelte, hogy az urak.

Még nagyobb volt az örömünk, amikor a képes ember éjszakázott nálunk. Szegényes ruhát viselt, vastag deszkákból összetákolt, úgy-ahogy bemázolt ládában tartotta a képeit, de mikor elővette őket, micsoda boldogság! Olyan szép tarkák, hogy csak úgy káprázik a szemünk. Szétrakja az asztalon, a padon, cseppet sem fél, hogy bepiszkítjuk. Kézbe vehetjük a képeket, ő oda sem néz, apámmal beszélget, mi meg büszkék vagyunk, hogy ekkora kincset ránk bíznak. A képeken szen-

tek láthatók piros, zöld, kék, sárga és egyéb színű ruhákban. Borzasztó képek is akadnak, például: az utolsó ítélet, az ördögök és az angyalok egymás kezéből tépik ki a lelkeket, meg ilyesmi. De még ennél is többet érnek a könyvek. Azt sem tudom, melyikhez kapjak, mert mindegyikből szabad olvasni. Régi kalendáriumok, gyönyörű történetekkel: A hét bölcs, Eustach története, A csodalámpa és a negyven rabló stb. Melyiket válasszam? Egész éjszaka olvastam. A szüleim nem vesznek semmit. Azt mondják, a magyaroknál szép holmik vannak, de drágák, a képeseknél csúnya képek meg buta könyvek. Pedig én gyönyörűnek találtam azokat a könyveket.

Kicsi koromtól egészen addig, míg el nem kerültem a háztól, az volt nálunk a szokás, hogy a szüleim nem tettek különbséget az utasok között, szegény és gazdag egyformán jöhetett hozzánk. Egyforma szívesen látták a parasztot, a koldust, a mesterembert, a kereskedőt. Mindegyiknek egyformán ágyaztak a szobában: egy alom szalma a földre, háziszőttes lepedő, párna, másik lepedő takarónak. Emlékszem, az egyik magyar utas azt mondta:

– Édesanyámnál aludtam ilyen jót utoljára.

Ebből családi mondás lett, különféle változatokban idézgettük. Ha ízlett az étel, azt mondtuk: „Édesanyámnál ettem ilyen jót utoljára." Ha jó meleg volt a szobában, azt mondtuk: „Édesanyámnál volt ilyen jó meleg utoljára!"

Tízéves koromtól nyaranta a teheneket legeltettem, télen fontam és a kistestvéreimre vigyáztam. Aztán újabb változás állt be az életemben. Tizenharmadik évembe léptem. Néném férjhez készül, eztán nem én fogok legeltetni, és elszorul a szívem a félelemtől, ha arra gondolok, hogyan tudom majd ellátni a néném munkáját. Naponta háromszor meg kell fejni öt-hat tehenet, naponta tízszer vizet hozni vödörrel a folyóról, mert a lajtoskocsi elromlott, és már nem azzal hordjuk a vizet, márpedig nagy a család és a porta. Édesanyám alig győzi a főzést és a takarítást, néném fejte a teheneket, etette a disznókat és a tyúkokat, ő hordta a vizet, ő mosogatta el a renge-

teg edényt. De a néném nagy és erős, én meg mindig kicsi voltam, maznának csúfoltak. Csak az vigasztal, hogy most már kis gazdasszony leszek, nem pásztorlány, hát muszáj bírnom a munkát. Meg édesanyámat is sajnálom: rengeteget dolgozik, ő kel fel legkorábban, ő tér aludni a legkésőbb.

Három férjezett néném van, és noha még jóformán gyerek vagyok, tudom, hogy mindegyik nagyon boldogtalan. Többnyire azért, mert parancsszóra mentek férjhez. Együtt éreztem velük. Anyánk más volt, mint a többi falusi asszony, akit ismertem. Okos volt, szorgalmas, még könyveket is olvasott, ha ideje akadt rá, de sem anyámmal, sem apámmal nem volt bensőséges kapcsolatom. Soha nem beszélhettem nekik a gondolataimról, soha nem lehettem hozzájuk bizalommal. Keményen és szigorúan neveltek bennünket. Mindig azt hajtogatták, hogy a gyereknek fenntartás nélkül engedelmeskednie kell. Ezért aztán a néném sem apámnak, sem anyámnak nem panaszkodtak. Nagyobbacska koromban én lettem a bizalmasuk. Azt gondolták, én elmondom anyámnak a bánatukat, de ha anyámat megláttam, engem is valami furcsa félelem fogott el.

Minden bajunkat, bánatunkat, örömünket elnyelte a munka. Ez az évem különösen nehéz volt, mert nemcsak gyenge voltam, de sok munkához nem is értettem. Akkor mentem először aratni. A gabonát még nem kaszával vágták akkoriban, hanem sarlóval. Vagy három hétig tartott az aratás. Az olyan nagy gazdaságban, mint a miénk, látástól vakulásig dolgozni kellett. Kevesen is voltunk a munkához: csak egy bátyám, én és a húgom. Időközben ugyanis két bátyám megnősült, három néném már férjnél volt. Ki a mi falunkban lakott, ki a szomszéd falvakban. Egyik bátyámat elvitték katonának. Kiürült a ház. Most is gyakran voltak szállóvendégeink, apám olvasott vagy mesélt, de minden valahogy csöndesebb, álmosabb lett, még a rokkák is halkabban peregtek.

A szobánk is alaposan megváltozott ez alatt a pár év alatt. A régi tűzhelyet úgynevezett angol tűzhely váltotta fel. Apám egy szép napon mestert hozott a városból, hoztak bádogleme-

zeket, vasajtókat, főzőlapokat, behordták a követ, agyagot, és munkálkodni kezdtek. Nagy érdeklődéssel vártuk az eredményt, még inkább a szomszédok, főleg persze az asszonyok. Vajon hogyan főz az új tűzhely? Egy hét alatt elkészült. Szüleim bementek a városba, vasfazekakat vásároltak, megint volt min álmélkodni a szomszédasszonyoknak. Az új tűzhelybe sokkal kevesebb fa kellett, egykettőre befűtötte a szobát és megfőtt rajta az étel. „Igaz, hogy fel kell aprítani a fát, de sokkal kevesebb fogy belőle" – állapították meg az asszonyok. Tanakodtak, bólogattak, és lassacskán mindenki beszerezte az újfajta tűzhelyet.

Új beszerzéseinknek olykor mi, gyerekek ittuk meg a levét. Ugyanolyan parasztok voltunk, mint bárki a faluban, mégis okot találtak rá, hogy kinevessenek minket. Mi például otthon nem beszéltünk tájszólásban, parasztosan. De házon kívül igyekeztünk úgy beszélni, mint a többiek, hogy ki ne csúfoljanak. Pompásan sikerült. Káromkodni, csúnyán beszélni tilos volt minálunk. Aki csúnya szavakat használt, apám elverte a szíjjal, vagy büntetésből néhány napig nem mehetett ki játszani a többi gyerekkel.

Olykor fájó szívvel gondoltam: miért vagyunk mi mások? Magányosan és szomorúan éltünk. Amikor már a néném munkáját végeztem, nagylánynak tekintettem magam. A velem egykorú lányok nyáron esténként kimentek a kis térre, ahol a falu muzsikusa maga készítette hegedűjén játszott. A lányok és a legények táncoltak, tréfálkoztak, de nekem és a nővéreimnek szigorúan tilos volt ez a mulatság. Nem is tudtuk, milyen. Teljes tudatlanságban nevelkedtünk.

APÁM

Apám erős, magas, szikár; sötét szeme nagy, és keskeny sasorra van. Én úgy találom, a legszebb férfi a faluban. De mikor kicsi voltam, a falubeli gyerekek azzal csúfoltak, hogy apám olyan, mint egy karó. Bántott a dolog, és elszaladtam

tőlük. Apám különféle történeteket mesélt nekünk, közben örökös pipáját szívta, de ha valami nagyon fontosat akart mondani, akkor félretette a pipáját, miután kiverte belőle a hamut. Így volt aznap este is, mikor az életéről beszélt. Akkor értettem meg, miért fogadnak be a szüleim szállóvendégeket. Apám is sokat utazott életében, és nehéz sorsa volt.

Szülei nagyon szerették volna gyermekeiket taníttatni, de szegények voltak ahhoz, hogy házitanítót tartsanak, iskola pedig nem volt a közelben. Nagyapám művelt ember volt, és amikor megrokkant, alig járt ki a házból. Idejét két gyermeke tanításának szentelte. Így apám és nénje, az akkori időkhöz képest, nem maradt tanulatlan.

Nagyapám halála után semmijük sem maradt. Apám nénje szép kézimunkákat csinált, ebből tengődtek. Apámat kovácsinasnak adták. Sok estén mesélt inaskoráról. Félve hallgattuk. Az inasokat agyondolgoztatták, éheztek és fáztak. Apám sokszor mondta, hogy gyerekkorától negyvenéves koráig mindig éhes volt. Bár mi is sokszor irgalmatlanul sokat dolgoztunk szüleink házában, apám gyermekkoráról hallva, úgy éreztük, igazán boldogan élünk.

Apám további sorsa pedig így alakult. A mestere nagyon gazdag volt, műhelyében hat segéd és négy inas dolgozott. Az inasokat négy-öt évre szegődtették. Az első két évben még semmi szakmunkát nem végeztek. Ketten mindennap a gazdaságban dolgoztak, fát hordtak az erdőről, felaprították, etették a teheneket, a disznókat stb. A másik kettő közül az egyik reggeltől estig a nagy fújtatót hajtotta, a másik az óriási fenőkövet forgatta, ezen köszörülték a vasakat. Másnap a fújtatós és köszörűs pár ment a gazdaságba, a gazdaságban dolgozók a fújtatóhoz és a köszörűhöz. Így telt el két-három év, és az inasoknak még fogalmuk sem volt a mesterségről. De a koplalást viselték el a legnehezebben. A mester és a felesége olyan fukar volt, hogy kiszámolták még a krumplit is, a kenyeret apró karajokra vágták, böjtös levest adtak. Az inasokat koplaltatták a legjobban. Csont-bőrre lefogytak. Apám három évig így tanulta a mesterséget: teheneket, disznókat

etetett, fát vágott, a fújtatót vagy a köszörűkövet hajtotta, így ment napról napra.

A segédek jöttek és mentek, az inasokat odakötötte a szerződés. Mindenáron ki akarták tanulni a mesterséget. Apám, aki otthon már tanult valamicskét, fújtatás közben jól figyelt és ellesett egyet-mást a kovácsmesterségből.

Apám nénje férjhez ment az erdészhez, egy nagy erdőben laktak. Ekkor érte apámat a baleset. Úgy elfáradt a köszörűkő forgatásában, hogy amikor a segéd elment, ő áthajolt a palánkon, lelógatta fájó kezét, és elaludt. Mikor a segéd visszament a köszörűkőhöz, meglátta a furcsa pózban alvó fiút, és szólt a mesternek. Az szó nélkül felkapta a furkósbotot, amellyel az inasokat, sőt a segédeket is verni szokta, és akkorát vágott apám hátára, hogy az eszméletlenül zuhant le a palánkról a földre. Csak akkor nyitotta ki a szemét, mikor leöntötték egy vödör vízzel. Többet aztán nem is törődtek vele. A mester kiköpött dühében, és bement a műhelybe. Apám halálsápadtan, tántorogva állt fel, odament a köszörűkőhöz és megint összeesett. A segéd még egyszer leöntötte vízzel, fölemelte, és azt mondta:

– Eredj, ahová akarsz.

Apám elment a szegény zsidó bérlőhöz, aki a mesternétől vette a tejet. Tőle tanulta apám a mondást: „Szegény zsidó – szegény sábesz", amelyet gyakran idézgettünk otthon. Abramek azt szokta mondani az inasoknak és segédeknek, mikor átmentek hozzá, hogy éhükben egy kis savót igyanak: „Hej, ha én egy nagy birtokon volnék bérlő, az írót sem sajnálnám maguktól, de hát szegény zsidó – szegény sábesz." Apám elvonszolta magát ehhez az Abramekhez, az megitatta savóval, és azt tanácsolta: ne féljen, munkát talál máshol, kovács meg úgysem lesz belőle, mert gyenge hozzá, és ha a mester feldühödik, még agyon is veri. De őnála nem maradhat, mert ha a mester megtudja, hogy ő bújtatja az inasát, nem ad el neki többé tejet.

Így hát este apám kisurrant a bérlőtől, és nekivágott a világnak, egyenesen az erdőbe, ahol a nénje és anyja lakott.

Sokszor mondta, hogy soha olyan boldog nem volt többé életében, és soha olyan gyönyörű erdőt nem látott, olyan szép madárdalt nem hallott. Sírni és nevetni szeretett volna, boldogságát csak az zavarta, hogy szörnyen éhes volt.

Végre megérkezett. Mindent elmesélt, és meg is értették a baját, de anyja és nénje aggódott, mert a kovács gazdag és híres ember, a legnagyobb földesurak is paroláznak vele, mert ő csinálja a hintójukat meg a bricskájukat; zsebében van a szerződés, mindenütt megtalálja apámat, vissza kell hát mennie, hogy letöltse az idejét. De látták, hogy apám mennyire fél ettől, hát okosabbat találtak ki. Vagy tizenöt versztnyire onnét utat kezdtek építeni Lublin és Zamośc között. Annyi ott a munkás, még Oroszországból is, ki találna ott rá! Ők pedig majd azt mondják, hogy nem is látták. Így került apám az útépítéshez, és ott dolgozott egypár évig, ezalatt megnőtt, megférfiasodott.

Akkoriban az volt a szokás, hogy a mesterlegények vándorolni mentek. Amikor a segéd felszabadult, mesterlevelet kapott, és nekivágott a világnak. Vándorbottal, hátán egy kis zsákkal, városról városra, faluról falura járt. Külföldre is elment.

Amikor az útépítés véget ért, apám is nekivágott a világnak, pedig hát nem volt mesterlegény. Hamarosan rájött, hogy hiába ért a kovácsmesterséghez, mesterlevél nélkül senki sem tekinti kovácsnak. Elhatározta, hogy kitanulja a mesterséget, jogot szerez a munkához. Bement a legközelebbi kovácsműhelybe, és megkérdezte a mestert, fölvenné-e tanulónak. A kovács végignézte a jól megtermett legényt, szüksége volt segédre, hát azt mondta:

– Jól van, állj oda a kalapácshoz, kapsz kosztot és kvártélyt.

Apám egy évig dolgozott a kosztért és kvártélyért, de addigra már túlszárnyalta tudásban a mestert. A kovács egy özvegyet vett feleségül, akinek volt egy lánya. Mikor apám kitanult náluk, ez a lány már felnőtt volt. Ő végezte a házi munkát, mivel anyja a kisebb gyerekekkel volt elfoglalva. Pár

év múlva ő lett apám felesége. Gyerekük is volt már, mikor apám végre felszabadult. Akkor a kovács azt mondta neki: immár ő is mester, családja van, keressen másik munkahelyet.

És apám megint vándorútra indult. Elérkezett ugyanoda, ahol sok évvel azelőtt az útépítésnél talált munkát. Egy mágnás hatalmas földbirtoka volt ez. Kezdtek már divatba jönni a vasekék, szükség volt kovácsra. A kovácsműhely egy vályogházban volt, a tanulatlan jobbágy kovács a faekéket igyekezett megvasalni. Apámnak ez nem tetszett.

– Ha modern ekéket akarunk csinálni, modern kovácsműhelyre van szükség – mondta.

Az intéző beleegyezett. Fát hoztak, és az út mellett, a kocsmával szemben, felépítették a kovácsműhelyt. Nagy, hosszú barakk volt, egyik végében a lakószoba kemencével, másikban a kovácsműhely. A legkorszerűbb, amit csak el lehet képzelni. Nagy tűzhely fújtatóval, az épület közepén óriási fatönkön állt a remek üllő, mellette a satu, a fali polcokon töméntelen fogó, kis és nagy kalapács, ki győzné mindet felsorolni. A legtöbbjét apám maga készítette.

Amikor már égett a tűz a szobában és a konyhában, beköltöztette a feleségét a kisfiával. Kezdődött a hétköznapi, dolgos élet, szegények voltak, de reménykedtek, hogy idővel majd jobban megy a soruk. De nem ment jobban. Pár év múlva a tűztől és a sok éjszakai munkától megbetegedett apám szeme. Az orvos, aki vendégségbe járt a földesúrhoz, azt mondta, meg fog vakulni, és a földesúr azt tanácsolta apámnak, hogy legyen a jobbágya: kap egy darab földet, nem hal éhen a gyerekeivel, az úrbéri munkát beteg szemmel is el lehet végezni. Így is történt: apám jobbágy lett, úrbérben dolgozott. Néhány év múlva meghalt a felesége, s ő ottmaradt négy kisgyerekkel. Apám nagyon szerette a feleségét, és megfogadta, sohasem nősül többé. Felfogadott egy idősebb lányt, hogy vezesse a háztartást, de az nem gondozta a gyerekeket, éhesen és piszkosan jártak. Egyszer arra járt a megboldogult asszony unokabátyja, és szemrehányást tett apámnak, hogy a gyerekek rossz bőrben vannak, meg kell nősülnie, hogy a gyerekeknek anyjuk

legyen. Apám persze, csak legyintett, ugyan ki jönne hozzá, ilyen szegénységbe, ennyi apróság mellé. Ekkor a rokon ajánlott apámnak egy ismerős, árva lányt, nem fiatal már, tizenhat éve szolgál egy helyen. Olyan rossz dolga van, hogy itt sem lehet rosszabb. Apám elhatározta, elmegy megnézni a menyasszonyjelöltet: lesz, ami lesz.

Nehéz, szomorú, tragikus év volt ez. Az 1863–1864-es felkelést leverték. Apám lakóhelyének közelében, Biskupice város környékén volt egy kis fenyves. Ott gyülekezett egy maroknyi menekült – száz vagy még több felkelő. De nemsokára valaki följelentette őket, a kozákok körülvették az erdőt, és mind egy szálig lemészárolták a felkelőket. Mindenki gyászba, bánatba süppedt, akárhogyan vélekedett is a felkelésről.

A faluban kibírhatatlanná vált az élet. Az emberek titokban súgtak-búgtak, homályos félszavak röpködtek. Mindenki érezte, hogy történni fog valami, de a félelem és az elmaradottság elnémította őket. A parasztoknak, akár a felkelők, akár a cári hatóságok pártján álltak, többször is megígérték már a jobbágyság megszüntetését, de az ígéret még nem bizonyosság, és a hallgatag parasztok inkább a cár felé hajlottak.

A felkelők is, a cáriak is sokszor elvittek egy-egy parasztot, hogy vezesse őket és mutassa meg, hol rejtőzik az ellenség. Legtöbbször azzal végződött a dolog, hogy vagy nem találták meg az ellenséget, és a parasztot felakasztották, vagy megtalálták az ellenséget, a parasztot egy idő múlva följelentette valaki, és a másik fél akasztotta fel.

Apám, ahogy elmondta, a felkelőkhöz húzott, úgy érezte, tennie kellene valamit Lengyelországért, de a jobbágysorban annyi igazságtalanságot látott és viselt el, hogy a közös szenvedések a parasztokhoz fűzték. Azonkívül özvegyember volt, és gondoskodnia kellett négy gyermekéről.

Piaski városka, ahol megboldogult feleségének a családja lakott, és ahol az illető lány szolgált, tizenöt versztnyire volt onnét, a Lublin és Zamość közti út két oldalán terült el, és a postának nevezett nagy házról volt híres (vasút még nem

volt). A postának két vagy három pár lova volt, néhány vendégszobának nevezett odúja, egy nagy váróterme és elég szerény konyhája. Negyven-ötven verszt után itt váltottak lovakat az utasok, közben ehettek valamit, és ha úgy adódott, szállást kaptak a parányi szobákban.

A városka szegény polgárai roppant büszkék voltak erre a postára. A postafőnöknél szolgált tizenhat éve a lány, akit apámnak kommendáltak. A rokon háza nem volt messze a postától, és a lány olykor eljárt hozzájuk. Mikor apám megérkezett, áthívták valami ürüggyel, hogy apám szemügyre vehesse. Mihelyt belépett, apámnak egyetlen gondolata támadt: „Ó, csak beleegyezne, hogy fölnevelje a gyerekeimet!" A sötét hajú, cigánybarna, már nem éppen fiatal lány városi módra, de elég szegényesen volt öltözve. Belépett, és némán megállt, mintha azt kérdezné, minek hívták. Apám, aki csak a gyerekeire gondolt, felállt és odalépett a lányhoz:

– Kisasszony, én negyvenéves vagyok, kovács a mesterségem, de a szembajom miatt földműves lettem, jobbágymunkát végzek. Özvegyember vagyok, négy gyerekem van, a legkisebbik kétéves, a legidősebb tizenhárom. Szegényen élünk. Eljönne velem, hogy a feleségem és a gyerekeim anyja legyen?

A lány egy percig nézte, majd lassan megszólalt:

– Elmegyek – és sírva fakadt. Könnyek között tette hozzá: – Hát jóra fordul az én szomorú életem.

Apám elhatározta, hogy haza sem megy, amíg magával nem viheti a feleségét. Úgy látszott, az akadályok leküzdhetetlenek, mert a lány városi volt ugyan, tehát nem jobbágy, de a légkör ott is olyan volt, mintha rabszolgaságban élne: az urak kényük-kedvük szerint rendelkeztek a szolgákkal, félő volt, hogy az asszonya nem engedi férjhez menni, vagy legalábbis húzza-halogatja a dolgot.

Másnap apám elment a plébánoshoz. A pap szomorú és ijedt volt, alig lehetett vele beszélni. A biskupicei csatában elvesztette a bátyját. Siratta a testvérét, és félt, hogy összeütközésbe kerül a hatóságokkal. Nyomott hangulatában alig hal-

lotta, amit apám az esküvőről mondott. Végül mégis azt felelte:

– Ismerem a lányt, nagyon szegény teremtés. Jöjjenek el holnap reggel, összeesketem magukat. A gazdasszonnyal pedig csináljanak, amit akarnak.

A lány valamilyen ürüggyel elkéredzkedett, nagyon korán megérkezett a templomba, senki sem vette észre. Apám már várta. Megtartották az esküvőt. Aztán a lány visszafutott a munkájához, és abban maradtak, hogy a napi munka után megmondja az úrnőjének, hogy férjhez ment.

De ahogy az lenni szokott, semmi sem marad titokban.

Közeledett az este, a lány mosogatott és a konyhát takarította, mikor dühöngve berobbant az úrnője. Már az ajtóból ordította:

– Hogy merészeltél férjhez menni, ki engedte meg?!

És válaszra sem várva, felkapta a seprűt és rikácsolva ütni kezdte a lány arcát:

– Elcsúfítalak, hogy ne tessél a férjednek!

Ordítozott, amíg a torka bírta, végül ráförmedt:

– Vidd a holmidat, és kotródj!

A lány gyorsan batyuba kötötte a motyóját, megmosta az arcát, megnézte magát a kis tükrében (szerencsére nem sok kék folt volt rajta, mert a kezével védte az arcát, hát inkább a kezét érték az ütések). Olyan izgatott és boldog volt, hogy elmenet egészen megfeledkezett a verésről, és bement az asszonyához elbúcsúzni, az meg dühösen förmedt rá:

– Az semmi, amit kaptál! Miért csináltad titokban?

– Máskülönben soha el nem mehettem volna innét – felelte a lány.

Így vett búcsút tizenhat évi nehéz szolgálat után.

Ez a félig szolgáló, félig jobbágylány volt az anyám.

Mikor pár hónap múlva felszabadították a jobbágyokat, szüleimre a nehéz munka napjai virradtak, de a jólétük is növekedni kezdett. Mint mindenki a faluban, nagy házat építettek, amely máig is áll és még jó állapotban van. Anyámnak szü-

letett néhány gyereke, de egyformán szerette édes- és mostohagyermekeit. Amint cseperedtünk, nem is tudtuk, hogy az idősebbek csak féltestvéreink. Ha szülcink a téli estéken nem mesélnek életükről, soha meg sem tudjuk, melyik gyerek való apám első feleségétől, melyik a másodiktól. És mivel sokan voltunk, mindegyikünknek volt olyan testvére, akit jobban szeretett a többinél, de függetlenül attól, hogy melyikünket melyik anya szülte. Ezt magam is tapasztaltam. Mostohanéném sokkal jobban szeretett, mint édesnéném, mostohabátyám is nagyon szeretett.

A felkelés elbukott. Sokan elestek, mások kivándoroltak, az ittmaradottak titkon siratták elvesztett szeretteiket. Aratás után azt rebesgették, hogy eltörlik a jobbágyságot. A házakban összegyűlt két-három férfi, és suttogva tanakodtak, mit tegyenek. Az a hír járta, hogy a cár már régen aláírta a jobbágyok felszabadítását, de a nemesség eltitkolja ezt a nép elől, és tán sohasem akarja elárulni.

De a suttogva terjesztett hírek és pletykák valóra váltak. Néhány hónap múlva felszabadították a jobbágyokat. A faluban, ahol apám élt, több mint ötven paraszt végzett úgynevezett igás jobbágymunkát, vagyis heti két-három napon át úrbérben dolgoztak egy pár ökörrel. Voltak olyanok is, akik lovat és tehenet vagy két tehenet fogtak be, de néhány parasztnak négy ökre is volt. A falu többi lakosának egy tehene volt, és iga nélkül végezte a munkát, csak a szerszámot vitte magával, ásót vagy kapát, baltát vagy gereblyét, télen csép-hadarót, mikor minek volt ideje. Az igások közül csak néhánynak volt egy pár lova. Az ilyen paraszt mindenféle kiváltsággal rendelkezett, még Varsóba is feljárt, ő vitte a hazait a telente Varsóban lakó méltóságos asszonynak vagy valaki másnak az uraság családjából. A közepes módúak közé tartozott az apám, két tehene és egy lova volt, a teheneket felváltva dolgoztatta a lóval.

Hivatalból közölték, hogy vége a jobbágyságnak, aztán a plébános istentiszteletet tartott. A hívek nem állták meg, hogy

ne súgjanak-búgjanak: a tisztelendő úr olyan, mintha berúgott volna. Hát nem is csoda, hiszen eddig egy egész falu dolgozott neki úrbérben, és rosszkedvét gyakran töltötte ki hajlott hátú jobbágyain, aratáskor bottal verte őket, mint apám saját szemével látta. Apám egy másik esetre is emlékezett. A plébános egyik jobbágyasszonya otthon maradt kenyeret sütni. Amikor a plébános kiment a földekre, és látta, hogy eggyel kevesebben dolgoznak, visszatért a házba. Az asszony éppen a tésztát dagasztotta. A plébános belemarkolt a hajába, s azt üvöltötte: „Mit csináltál az éjszaka, nem tudtál akkor kenyeret sütni?" – aztán kirángatta a mezőre, még azt sem engedte, hogy megmossa a kezét; sarlót adatott neki az egyik aratóval, és az asszonynak büntetésből tésztás kézzel kellett estig aratnia. A pap egyben kihirdette az asszonyoknak, hogy a kenyeret éjszaka süssék, vagy semmikor se, mit érdekli az őt. Érthető, hogy őrjöngött magában, mikor hálamisét kellett mondania a jobbágyság eltörléséért.

Kijött a földmérő, megkezdték a földek mérését és kiosztását. A falu egy folyócska partján terült el, a házak többségének nem volt kéménye, a tűzhely füstje az ajtón távozott. A házak és a föld az udvarházhoz tartoztak, tehát ki hol lakott, ott adtak neki földet. Ezt nevezték ukáznak.*

Az ukáz tehát kémény nélküli viskókban találta az igásokat és a gyalogosokat, a tehetősebbeket és a szegényeket. A földet az országút mentén kezdték kimérni, a folyótól kezdve. Minden igás jobbágy, aki heti öt-hat napot dolgozott úrbérben, kapott egy darab földet. A gyalogosok másútt kaptak telket, a ledolgozott napok szerint.

A parasztoknak minél rosszabb földet adtak, csupa bozótos ugart. A kezdet nehéz volt, hiszen ki kellett fizetni a földmérést és a parasztokra rótt különféle költségeket, így némelyek kénytelenek voltak eladni a tehenüket vagy ökreiket, sőt olyanok is akadtak, akiknek le kellett mondaniuk a földről, ame-

* Ukáz (orosz) – rendelet. Itt: az 1864. évi cári ediktum a parasztok földhöz juttatásáról a Lengyel Királyság területén.

lyért olyan keservesen megdolgoztak. Potom áron vesztegették el a földjüket, mert nemigen akadt vevő, és attól féltek, úgysem boldogulnak. A merészebbek bementek a városba munkát keresni, a félénkebbek a földesúrnál maradtak béresnek, mások bérlőnek szegődtek el a legmódosabbakhoz.

A legjobban boldogultak a sokgyermekes családok. A nagyobbacskák kiirtották a bozótot, így megnövelték a szántóföldet, és volt mivel tüzelni, a kémény nélküli kunyhókat kéményes házzá építették át, rőzsét szedtek tüzelőnek és kerítésnek, olykor még istállónak vagy ólnak is; a bozót helyén pompásan termett a köles és a hajdinakása. Apám azok közé a szerencsések közé tartozott, akiknek sok gyerekük volt. A nagyobbak a bozótot irtották, a kisebbek legeltettek. A szűzföldek kitűnően beváltak legelőnek. Pár év múlva rá sem lehetett ismerni a falura.

Apám harminc hold földet kapott az ukázból, volt derék, dolgos felesége és cseperedő gyermekei, így a módosabbak közé küzdötte fel magát. Mindenféle marhát tartott, hogy legyen sok trágyája, és minél előbb megtrágyázhassa a földet. Aztán krumplit ültetett és búzát kezdett vetni. A jobbágyfelszabadítás után növekedett a jólét, de rohant az idő, felnőtt az új nemzedék, és az is várni kezdett valamit a jövőtől, márpedig a jövő kilátásai elég gyatrák és homályosak voltak.

Minden baj abból eredt, hogy az apák a jobbágyfelszabadítás után harminc holdas, jókora birtokot kaptak, s tíz-egynéhány év múlva, mikor a jól megművelt föld már bőségesen termett, a porták kiépültek, jószág volt a háznál, ezek a munkában megtörődött, öregedő emberek pihenni szeretnének. És most itt vannak a gyerekeik, akik azt követelik, hogy osszák fel a földet.

Tizennyolc éves létemre jól értettem mindezt, sok szó esett róla otthon. Hallottam azt is, hogy férjhez kell mennem, mert a szüleim érdeke így kívánja. Gondolkodni kezdtem, mennyi bajt okozok a testvéreimnek, ismertem a sorsukat: egyiknek sem volt legalább egy kicsikét is elviselhető élete.

Néhanapján könyvekhez jutottam, olvasgattam egy keveset,

talán azért nyílt ki jobban a szemem, mint a többi falubeli lánynak. Nagyon foglalkoztatott az apák és gyermekeik égető ügye. Mennyit hallottam apámtól gyerekkori és ifjúkori szenvedéseiről, de hát most sincs nyugalom és békesség. Láttam, hogy bátyáim és néném keservesen, kilátástalanul élnek, nagyon sokat búsultam emiatt. Néném olykor eljöttek, mikor anyám nem volt otthon, és megkértek, adjak nekik valamit az éléskamrából. De a mi éléskamránk sem volt valami gazdag, hát féltem, hogy anyám észreveszi, és restelkedtem, hogy titkolózom előtte. A néném kérését mégsem tagadhatom meg, mikor tudom, hogy milyen szegény. Keserves egy helyzet. Így hát tizennyolc éves koromban, noha voltak szüleim és kenyérben sem láttunk hiányt, bizony nem voltam boldog.

MENYEGZŐ

Tavasz volt, április vége, töméntelen munka: vetni kellett, krumplit ültetni. Néhány napja apám felfogadott két embert, hogy kifuvarozzák a földekre a trágyát. Egyik rakta a szekeret, a másik hajtotta, és nekem kellett odakint leszórnom a trágyát, mire megjön a következő kocsi. Gyengécske, vézna lány voltam. Egymás után jöttek a kocsik, lóhalálában dolgoztam, ha idejében leszórom, szerencsém van, de ha megjön az újabb kocsi, mielőtt még az előzővel végeztem, kész a kalamajka. Felgyűlik a trágya, és az emberek kinevetnek, hogy milyen gyenge vagyok. Olyan szerencsétlennek érzem magam, hogy sírni tudnék. A villa is rossz, amivel a trágyát szórom: egyik végén elágazó, göcsörtös, görbe dorong. Csupa hólyag a tenyerem, a hólyagok megtelnek vérrel, megkékülnek, felszakadnak, de nincs mivel bekötni, mert csak ing és szoknya van rajtam. Nagyon fájnak a sebek. Délután, mikor még jópár óra robot várt rám, futva jön a húgom.

– Hagyd abba a munkát, gyere haza, édesapánk parancsolta.

Micsoda megkönnyebbülés! Meg sem kérdeztem, miért hí-

vat. A húgom előre szaladt, én mentem utána, boldogan, hogy abbahagyhattam a munkát. Hazaértünk. A sarokba állítottam a gyűlöletes villát, amely feltörte a tenyeremet. Üres volt a fejem, csak pihenni vágytam. Sajgó, trágyás kézzel, piszkosan, trágyaszagúan beléptem a szobába, és földbe gyökerezett a lábam. Idegenek ültek a szobában: apám a szokott kuckójában pipázott, a padon egy öregasszony és egy középkorú férfi ült, mind a ketten hosszú, barna posztókabátban, amilyet faluhelyen csak ünnepnap viselnek. Az asszony fején nagy, vörös gyapjúkendő volt, a férfinak vállig ért a haja. Csak szegről-vegről ismertem őket, de tudtam, hogy a mi falunkból valók. Elszégyelltem magam, hogy piszkos vagyok, és gyorsan besurrantam az alkóvba, mint egy egérke. Ott nézegettem feltört tenyeremet, és egyszer csak hallom, hogy rólam beszélnek.

– Így van ez – mondta az asszony. – A lányok mindig szégyenlősek, de majd én megkérdezem.

Szökni szerettem volna, de féltem apámtól. Az asszony odajött hozzám:

– Azért jöttünk, hogy megkérjünk a mi Jantekunknak. A szüleid odaadtak, hát te mit szólsz hozzá?

Én minden ok nélkül sírva fakadtam, az asszony hátrahőkölt.

– Miért sírsz? – kérdezte.

De én nem is tudtam, miért sírok. Mikor abbahagytam, azt mondta valaki:

– No, add a poharat!

Az volt a szokás, hogy ha a lány igent mond a kérőjének, poharat tesz az asztalra, és abból isznak a jegyesek egészségére. Engedelmesen elővettem a poharat, az asztalra tettem, és visszamentem az alkóvba, várva, hogy szükség van-e még rám. Kisvártatva bejött a férfi, italt hozott a pohárban.

– Nesze, édes pálinka – mondta. – Idd ki, és mondd meg, akarsz-e a sógornőm lenni. Idd csak meg nyugodtan, pálinka, de édes.

Megittam, aztán már békén hagytak. Csak üldögéltem, bol-

dogan, hogy pihenhetek a munka után, és a pálinkától szörnyen el is álmosodtam. Anyám hangja ébresztett fel:

– Lefekhettél volna, minek alszol ülve. De már késő van, eredj fejni.

Kiléptem az alkóvból, a szobában már nem volt senki. Megfejtem a teheneket. Az este úgy telt, mint mindig. Az emberekről, akik itt jártak, senki szót sem ejtett, én meg nem mertem kérdezősködni.

Másnap megint trágyát szórtam, aztán krumplit ültettünk. Eltelt egy hét. Szombat délután van, én a szokott nagytakarítást végzem. Ekkor belép a múltkori férfi, vele egy fiatalabbik, nagyon hasonlít hozzá, mind a ketten ünneplő kabátban. Szépen köszönnek, mindenkivel kezet fognak, anyám leülteti őket, apám beszélgetni kezd velük. Anyám hozzám lép, és a fülembe súgja:

– Öltözz, velük mégy feliratkozni.

Szó nélkül bementem az alkóvba, átöltöztem ünneplőbe, persze mezítláb sem maradhattam, felhúztam keményre száradt cipőmet. Apám csizmát és kabátot vett fel. Gépiesen ment az egész, alig szólt valaki, én gondolkodás nélkül engedelmeskedtem, mint egy bábu. A férfiak elöl mentek, én utánuk.

Megérkeztünk a plébániára. Elámultam, mikor beléptünk a plébános szobájába: micsoda gyönyörű asztalok, székek, szőnyegek! Olyan szép volt minden, hogy elfelejtettem, miért jöttünk. A magas, vállas plébános egy mély fotelban ült. A két férfi meg én kezet csókoltunk neki, apám csak a sapkáját vette le, ő sohasem csókolt kezet a papnak, pedig a többi falubeli paraszt, öregek és fiatalok, nők és gyerekek, ha csak messziről meglátták is, odaszaladtak kezet csókolni.

– Hát férjhez adod a lányod? – szólt apámhoz a pap.

– Férjhez adom – felelte apám.

– És tudják a miatyánkot?

Ez volt az első vizsga életemben. Nagyon izgultam, remegő hangon mondtam fel a miatyánkot, de rábólintott, hogy jól van. Aztán a vőlegényem fogott bele a miatyánkba. Majd-

nem elnevettem magam, mulatságosnak találtam, hogy egy ilyen nagy darab, idősebb férfi felmondja a pap előtt a miatyánkot. Én még félig-meddig gyerek voltam, de a jövendőbelim katonaviselt, nagy termetű, nálam tíz esztendővel idősebb ember, hát mulatságos volt, ahogy ott vizsgázik. Egy-két szót el is tévesztett, nem valami jól ment neki a miatyánk, de a pap nem bánta. Mindjárt rátértek a kihirdetés árára és az esküvő napjára. Ezt érdekesnek találtam, mert az anyagi ügyekben járatlan voltam. Aztán mi hárman megint kezet csókoltunk a papnak, apám meghajolt, és hazamentünk.

Apám előre ment a leendő sógorommal, vőlegényem mellettem jött, és megkérdezte, féltem-e a plébánostól. Mondtam, hogy igen, aztán többet nem szóltunk hazáig. Otthon gyorsan levetettem az ünneplő ruhámat, mert ideje volt hozzálátni az esti munkákhoz. De mielőtt kimentem a szobából, még hallottam, hogy apám megbeszéli a férfiakkal: holnap, vasárnap délután lesz a kézfogó, meg kell hívni a szomszédokat és ismerősöket. Elszomorodtam és féltem, de sok töprengésre nem volt időm, mert várt a munka.

Másnap vasárnap volt. Reggel ki a teheneket, ki a lovakat etette, anyám főzött egész napra, én takarítottam, rendbe tettem a házat és az udvart, ragyognia kellett mindennek, hiszen tucatnyi vendéget vártunk. Elég későn reggeliztünk, utána a háznép templomba ment, de engem otthon hagytak.

– Nem jössz a templomba, mert ma fognak kihirdetni – mondta anyám. – Mindenki rád nézne, súgnak-búgnak, mutogatnak, te meg restelkednél. Csak takaríts, aztán öltözz ünneplőbe, mert délután jönnek a vendégek.

Meghívták a vőlegényem anyját, bátyját, nénjét, néhány barátját, eljöttek a néném és bátyáim a családjukkal, meg néhány szomszéd. Nem volt nagy vendégség, csak éppen közölték a családdal meg a szomszédsággal, hogy férjhez megyek.

Áthoztak a kocsmából egy hordócska sört, anyám kenyeret és sajtot tett a terített asztalra, sörözgettek, kenyeret és sajtot ettek, beszélgettek. Én nemigen tudtam mihez fogni, kimentem az udvarra, és egyszerre csak mellettem állt a jövendő-

belim. Mondott valamit, de úgy restelkedtem és féltem, hogy nem is hallottam, csak egy falevelet tépkedtem. Így aztán egy szót sem hallottam, egy szóra sem emlékszem első beszélgetésünkből. Kijött valaki és behívott bennünket, mert ki kell tűzni az esküvő napját. Úgy döntöttek, hogy három hét múlva tartjuk, mert közeledik a nyár, sok a dolog, kell a munkáskéz a gazdaságba. Ezért siettek engem férjhez adni.

A menyegzőt a hagyományokhoz és szokásokhoz híven rendezték meg. A vőlegény kendőt és cipőt vesz a menyasszonynak, az meg inget jövendő férjének. Három hét múlva, szombat estére meghívnak egy tucat hasonló korú lányt. Napnyugta utánra megrendelik a zenekart, amely hegedűkből és dobból áll, és kezdődik az úgynevezett leánybúcsú. Minden lány egy kis csokor rutát hoz. A ruta télen-nyáron zöldelő, sohasem virágzó, aprócska növény, szív alakú kis levelekkel. A lányok nagy gonddal ápolgatják, télire szalmával takarják be, hogy ki ne fagyjon, mert mit érne a leánybúcsú a lányok kedves rutája nélkül.

Jönnek a nyoszolyólányok a rutacsokorral, de én még nem tudok bemenni hozzájuk: fejni kell, megetetni a disznókat, a borjúkat, utánanézni, hogy minden tyúk megült-e; ez az én kötelességem, és nem mulaszthatom el, de még anyámnak is segítenem kell, mert ma sok a munkája és gondja. Végre minden elkészül. A nyoszolyólányok már türelmetlenek, mert alkonyodik, ideje megfonni a rutakoszorút. Kezet mosok, fölveszem az ünneplő ruhámat: színes vászonszoknya, fehér kabátka, fehér kötény. Vékonyka hajamat az egyik lány copfba fonja, és mivel rövid, hosszú szalagot fon bele. Végül fejemre teszik a szalagokból, virágokból és csillogó díszekből remekelt menyasszonyi pártát.

Így kezdődik menyasszonyi szerepem. Kiválasztom az egyik lányt fő nyoszolyólánynak; nagyon félénk vagyok, nem merek választani, hogy a többi meg ne sértődjön, de gyorsan eszembe jut: a legidősebbik, szegény lányt választom. Így is tettem.

Első kötelességem elmenni a fő nyoszolyólánnyal néhány

szomszéd házba, és megkérni az idősebb és fiatalabb szomszédasszonyokat, hogy jöjjenek el segíteni anyámnak a lakodalmi kalács megsütésében. Az óriási kalács sütésével kezdődik a menyegző, és a megevésével végződik. Elmentem hát a fő nyoszolyólánnyal meghívni a szomszédasszonyokat, bementünk legalább tizenöt házba. Az asszonyok már befejezték az esti munkát, és mivel számítottak a látogatásra, korábban lefektették a gyerekeket. Némelyik már ünneplőbe is öltözött. Mindegyik házban halkan köszöntem: „Dicsértessék" – aztán a ház minden lakója előtt mélyen meghajoltam, és lehajtott fejjel suttogtam:

– Az áldását kérem.

Amikor már mindenki előtt meghajoltam, megkértem mindegyik asszonyt anyám nevében, hogy jöjjön el kalácsot sütni. Mindegyik örömest ráállt. Mikor az asszonyokat már meghívtuk, elmentünk meghívni néhány szomszéd legényt, de csak holnapra. A mai este kizárólag a lányoké és asszonyoké.

Hazaérve már vagy húsz asszonyt találtunk a házban. Mind a tűzhely körül szorgoskodtak, kabátkájuk ujját könyökig felhajtották, mert mindegyiknek dolgoznia kellett – persze valójában csak úgy tettek, mintha dolgoznának. Anyámon kívül csak két-három idősebb asszony végezte a munkát: búzalisztet szórtak egy hatalmas teknőbe, fölmelegítették a tejet, kovászt készítettek, tésztát dagasztottak. A többi csak tessék-lássék csinált valamit, sört iszogattak, sajtot és kenyeret majszoltak hozzá, énekeltek, de csak csöndesen, hogy ne zavarják a lányokat, mert ez az ő estéjük.

Engem az asztalhoz ültettek, semmi munkába be nem fogtak, és csak most vettem észre, hogy mindenki körülöttem sürgölődik. De sokáig ezen sem gondolkodhattam, mert kezdődött az igazi lakodalom: a nyoszolyólányok körülvettek. és lerakták a fehér abroszos asztalra a magukkal hozott zöld rutacsokrokat. Nagyon ünnepélyes látvány volt. A nagy asztal mellé egy kisebbet helyeztek, arra tettek egy korsó sört, cserépbögréket, kenyeret és sajtot. A sajtot a nyoszolyólányok ezzel a dallal kérték:

Sajtot, anyácska, sajtot!
Jó leány volt a leánya,
Teheneit jól vigyázta,
sajtnak, vajnak bővibe volt a háza!

Az egyik asszony nyomban föl is szeletelte a fehér kenyeret és a sajtot, mindenkinek a kezébe adott belőle. A nagy cserépbögrékbe sört töltöttek, és azt is kiosztották, e szavakkal:

– Egészségetekre, egészségetekre.

Megkínálták a muzsikusokat is, ők meg viszonzásképpen szünet nélkül játszották az obereket és keringőket.

Az asszonyok felpezsdültek: hadd mulassunk mi is, lányok, a ti estétek szomorú, a miénk vidám. Ti elveszíttek egy lányt, mi nyerünk egy menyecskét! A zenészek elé állva, lábukkal dobogva kurjongatták: „Miénk lesz a lány, miénk lesz a lány!" De csak addig táncolhattak, míg meg nem kel a tészta, mert amikor elkezdenek mindenféle szép formát alakítani belőle, akkor nem lehet táncolni, hogy a szoknyájuk szelet ne kavarjon a szobában. Leültek hát a padokra, és rázendítettek a sok-sok nótára, amely arról szól, mi minden van a lakodalmi süteményben. Az egyik például így szólt:

Tudjátok-e vajon, mi van a kalácsban?
öt malom lisztje, öt malom lisztje,
hét forrásnak vize!

Minden szakasz azzal végződött: „Lado, lado!" A zenészek kísérték őket.

A lányok csendben ülnek és várnak, míg az asszonyok a kemencébe teszik a kalácsot, akkor kezdődik majd a lányok ceremóniája. Először az asszonyok remekelnek: mindegyik formál valamit a tésztából: ki madarat, ki babát, ki virágot. Nagyon kell vigyázni, mert a megkelt tészta könnyen összeesik vagy túlkel, és akkor semmi sem lesz a remekműből. Izgatottan sürögnek-forognak, mert nem babra megy a játék. Lehetnek vagy húszan, és minden asszonynak gyúródeszka kellene,

vagy legalább akármilyen deszka, hogy remekét elkészíthesse. Az asztalt viszont elfoglalták a lányok, ott fekszik a rutájuk, az asztal ma nekik szentség; arról fognak ma énekelni, könnyeikkel áztatják – nem, az asztalon nem adnak helyet. De az asszonyok valahogy mégiscsak elférnek: áthoztak a szomszédból két padot, a söröshordóval megtámasztottak egy rozoga asztalt, mindent tisztára súroltak, és most kezet akarnak mosni:

– Anyácska, adjon sört kezet mosni, úgy tisztábbak leszünk!

És megint megtöltik a cserépbögréket. Végül formázni kezdik a nagy kalácsot: búzalisztből, tojással, zsírral, egy kis cukorral készült, fonatlan, cipóforma nagy kalács, a mai esküvői torták elődje. Mikor végre bekerült a kemencébe, akkor kezdődik a lányok estje.

Az asszonyok egy része hazamegy, a fiatalabbak, és azok, akik nem sietnek haza, nem várnak rájuk kisgyerekek, hozzánk telepszenek, és felcsendülnek a bánatos nóták.

Koszorút fon a leányka,
szíve a ruta virága,
aj, az én szívem majd meghasad,
sírni akarok máma!

Halkan sírdogálni kezdtek, folyt a könnyük, fejüket az asztalra hajtották. Én úgy kimerültem az egész napi munkától, annyira felzaklatott a sok élmény és érzés, hogy hangosan bőgtem, mint a gyerek, akit vernek. Még jó, hogy csak a szomszédasszonyok és a lányok voltak ott. Apám szándékosan elment, hogy ne zavarja a mulatságot, mert az volt a szokás, hogy ilyenkor csak a lányok és asszonyok lehettek a házban. Aztán valahogy abbahagytam a gyerekes bőgést. Azt mondták, a menyasszonynak nem így kell sírni.

Néhány asszony szánakozva megsimogatott:

– Szegény feje, nem is akar férjhez menni!

Nekem egész nap alig jutott eszembe, hogy én vagyok az, akit férjhez adnak. Olyan kíváncsian szemléltem az eseményeket, mintha nem is rólam volna szó. Kicsit lecsillapodtam, de

a lányok egyre szomorúbb nótákat énekeltek. Például azt, hogy én koszorút fontam, de kiesett a kezemből, a rutalevelek mind szétszóródtak, és ők, szegény nyoszolyólányok, nem tudják összeszedni, nincs miből koszorút fonni, nem lesz már koszorú. Eszembe sem jutott, hogy minek nekem az a koszorú, olyan szívhez szólóan sírdogáltak, hogy megint csak zokogni kezdtem. Már úgy jajveszékeltünk, mintha temetésen volnánk.

Az asszonyok nem nézhették tovább:

– Ne bőgjetek már, ti buták. A menyegzőn csak játékból kell sírni, ti meg már egy órája itatjátok az egereket. Gyerünk, fonjátok meg gyorsan a koszorút, mert mindjárt ki kell vennünk a kalácsot a kemencéből.

A lányok megfonták a rutából a koszorút, amelyet holnap reggel, az esküvőre a fejemre tesznek. A sírdogálás és koszorúfonás közben kisült a hagyományos lakodalmi kalács. Soksok nótát énekeltek a kalács tiszteletére, hajnalodott, mire mindenki hazament, persze azzal, hogy holnap reggel megint itt lesznek.

A vendégek távozása után minden a feje tetején állt a háznál. Rendet kellett csinálni, mert holnap – azaz ma, hiszen már hajnal van – még sokkal többen jönnek. Aludtam, mint a bunda, de anyám hamarosan fölvert:

– Eredj gyorsan fejni, készítsd el a disznók meg a borjúk eleségét egész napra, etesd meg őket reggel alaposan, aztán rendesen meg kell mosakodnod. Marynia majd segít.

Marynia néném egypár évvel idősebb volt nálam. Nagyon szerettem; hát örültem, hogy ő fog segíteni, nem olyasvalaki, aki előtt restelkednék.

Mikor végeztem a munkával, minden jószágot elindítottam a legelőre vagy elláttam egész napra, gyülekezni kezdtek a szomszédasszonyok, a rokonság és a fiatalok. Az asszonyok segítettek anyámnak a lakodalom előkészítésében, Marynia néném pedig engem vett gondjaiba. Először is tetőtől talpig meg kellett mosakodnom, közben tiszta fehérneműt szedett elő, vastag házi vászonból. Mindez a kamrában történt. Bejött a töb-

bi nővérem is, mindegyik tanácsokat adott, igazgatta a ruhámat, és egykettőre azon vettem észre magam, hogy fehér vászon szoknya, kötény és kabátka van rajtam, csak a fejemre tettek tarka szalagos pártát, rajta a rutakoszorú, amelyet tegnap este olyan mesterien fontak meg és könnyeikkel áztattak a lányok.

Félálomban jártam-keltem, azt sem láttam, ki van körülöttem. A vendégek reggeliztek, nekem egy falat sem ment le a torkomon. Legjobban az öltözékem zavart, meg az, hogy a vendégek olyan gyakran rám néztek. Egyszerre csak lárma hallatszik odakintről, beszaladnak a nyoszolyólányok sikoltozva: „Jönnek!" Mindenki rohan az ajtóhoz, elsőnek a bátyáim, és mindenki azt kiabálja: „Bezárni az ajtót!" Ez volt a szokás. Ha nem veszik észre a közeledőket, és nem zárják be az ajtót, ha a vőlegény és kísérete akadálytalanul beléphet a házba, lyukas garast sem ér az egész lakodalom. De a nyoszolyólányok őrködtek, az ajtót sikerült idejében bereteszelni, és bátyáim becsülete meg volt mentve.

A ceremónia a következőképp folyt le: a menyasszony a rokonai, a vendégek és a nyoszolyólányok társaságában várja a vőlegényt, az pedig a maga rokonaival, vendégeivel és vőfély barátaival jön a menyasszonyért, hogy az esküvőre vigye. De zárva találják az ajtót, mire alkudozni kezdenek. Azt mondják például, hogy árut jöttek vásárolni, jó árat adnának érte és így tovább. Az alkuhoz kihívják a menyasszony fivéreit; ha nincs fivére, akkor egy unokabáty, szomszéd vagy ismerős vállalja a fivér szerepét. Mikor már eleget alkudoztak, szónokoltak, tréfálkoztak, kinyitják az ajtót, és bevezetik a vendégeket. A menyasszony az asztalnál ül a nyoszolyólányok, szomszédasszonyok és nagynénik körében, azok pedig úgy tesznek, mintha holmi ellenségtől őriznék. Újabb alkudozás kezdődik, a vőfélyek követelik a fivérektől az „árut" – a lakodalomban soha nem beszélnek „lányról", csak „áruról". Hosszú alkudozás után megállapodnak, többnyire száz tallérban (igazából fél rubelt adnak, akkoriban még a rubel járta), aztán egymás kezébe csapnak, az asztalra teszik a pénzt, és

az ott is marad, míg az „áru" fel nem kel az asztaltól, és végig nem megy a szobán, hogy láthassák, nem sánta vagy beteg-e. A menyasszony rokonsága közben azt kiabálja, hogy az áru jó és szép, a vőlegény kísérete meg éktelen ricsajt csap, hogy becsapták őket, nem éri meg a száz tallért. Ekkor közbelépnek az asszonyok, a menyasszony anyja és nagynénéi azt mondják a zúgolódó vásárlóknak, hogy üljenek csak az asztalhoz, olyan lakomát kapnak, hogy menten megbékélnek. Az új vendégek leülnek hát az asztalhoz, és szerény reggelit kapnak, kevés sörrel. Nosza, megint panaszkodnak, hogy becsapták őket, és vége-hossza nincs a tréfálkozásnak.

Közben a menyasszony nővérei és a nyoszolólányok elvégzik az utolsó simításokat a menyasszonyi öltözéken, főleg a rutakoszorút erősítik alaposan a pártához, és közben így tréfálkoznak:

– El ne veszítsd útközben!

A reggeli végeztével a vendégek már komolyan megkérik a szülőket, hogy adják ki nekik a menyasszonyt, és a násznép elindul az esküvőre. Persze nem azonnal. Még egész sor hagyományos ceremónia van hátra. Nagy zajjal átrendezik a szobát, kellő módon felállítják a padokat, a szülők és az idősebbek helyet foglalnak, a nyoszolyólányok pedig bánatos hangon rázendítenek:

Kérjed, leány, kérjed, szüleid áldását,
ha megbántottad, kövesd meg őket,
mert ha meg nem követed, ha meg nem
áldanak,
*nem lesz részed boldogság!**

Ekkor a fiatalok letérdelnek a szülők elé, földig hajolnak, a lányok és asszonyok hangosan zokognak, az öregek is a szemüket törölgetik, a menyasszony zokogva térden kúszik a szü-

* A verseket (39., 40., 43. old.) fordította: Kántor Péter.

lei és az idősebb vendégek elé, a vőlegény a nyomában, de ő nem sír, inkább kicsit zavarban van.

Végre befejeződött a ceremónia, kivonulnak a házból, elöl mennek a zenészek, utánuk a násznép. Útközben még sok öreg és gyerek csatlakozik, egész sereggé nőnek. A násznagy buzgón sürög-forog, kezében a lombdíszes vőfélybot, ő a felelős a rendért. Előre pattan, és teli torokból elkiáltja magát:

– Hej, lado, lado, megy a násznép az esküvőre!

Attól kezdve mindenütt ott van: hol előre vágtat, mint a szélvész, hol a csapat oldalán tűnik fel, és mindenünnen hallatszik a hangja: „Hej, lado, lado!" Hol a gyerekekre kiabál, hogy ne legyenek láb alatt, hol a zenészekre, hogy frissebben játsszanak. Gondosan ügyel, hogy minden rendben menjen, még a nyoszolyólányoknak is megmondja, mikor énekeljenek, és újra meg újra harsányan hírül adja a lakodalmat:

– Sej, haj, lado, lakodalom!

Megérkeztünk a templomba. A gazdagok orgonás, gyertyás esküvőt rendelnek, a szegények csak amolyan csöndeset, gyertyák nélkül. Az én esküvőm közepes volt: orgonáltak és négy gyertya égett.

Hazatérve a násznép sokat ivott, evett, táncolt; nem is értem, hogyan győzték erővel, de percnyi pihenőt sem hagytak a zenészeknek. Éjszakáig folyt az eszem-iszom, a tánc, aztán reggel és másnap folytatták. Már hétfő volt, de csak mulattak tovább, egészen másnapig. Akkorra már mindenki elfáradt, tcleitta, ette magát, a közel lakók hazamentek aludni, de megígérték, hogy délre visszajönnek. A távolabb lakóknak szalmát hoztak, megvackoltak a szoba közepén, ruhástul ledőltek pihenni egy kicsit.

Anyám fáradhatatlan volt. Feltűrte ruhája ujját, és a vendég asszonyokkal együtt sorra tette fel a nagy fazekakat, amelyekben káposztaleves, céklaleves, kása meg egyéb étel főtt, húsos táskát sütöttek, mert néhány óra múlva ez a horkoló társaság megint inni, enni, táncolni fog; én meg, a menyasszony, miután reggel óta takarítottam, megfejtem a teheneket, megetettem a disznókat, most fel-alá ődöngök – már félek a

gondolattól, hogy ezek az alvók, meg azok, akik hazamentek aludni, megint eljönnek, esznek, isznak, táncolnak rogyásig. Nekem már elegem van az egészből, ráadásul látom, hogy anyám alig áll a lábán. De legjobban a közeledő estétől félek. Ma este lesz a felkontyolás. Mennyi sírás, babona, mindenféle kellemetlenség! Például: mikor a felkontyolás perce közeledik, a menyasszonynak el kell bújnia, a vőfélyek persze szemmel tartják, mert nekik kell megtalálniuk, és ha a menyasszony ügyesen elbújik, órákig kereshetik.

Mindaz, ami körülöttem történik, félelemmel tölt el, de senki sem törődik velem. Azon gondolkodom, legjobb volna már most elbújni. Most senkinek sincs rám szüksége, csak este lesz a nagy vacsora, akkor az asztalnál kell ülnöm a férjem mellett, lesz nagy nevetés, röpködnek az illetlen tréfák, aztán jön a felkontyolás – hát töröm a fejem, mikor és hová bújjak el. Mert, ha el nem bújok, kinevetnek, hogy már alig várom a főkötőt. Anyám nélkül nem boldogulnék, mert a vőfélyek le nem veszik rólam a szemüket. Anyám észrevette, milyen tanácstalan vagyok, és hangosan rám parancsolt, hogy menjek át a szomszédasszonyhoz egy kancsót kölcsönkérni, mert a felkontyolásnál sört kell töltögetni, és a mi kancsóink túl kicsik. Mikor elmentem mellette, a fülembe súgta:

– Nem kell a kancsó, érted?

Bámultam rá, mint borjú az új kapura.

– Bújj el! – sziszegte.

Elbújtam az istállóba, felmásztam a tető alatti keskeny deszkákra, amelyeken télen a szalmát vagy szénát tartják, de most üres. A deszkák elég távol voltak egymástól. Buta fejjel nem gondoltam rá, hogy a szoknyám lelóg közöttük. Mihelyt a vőfélyek bejöttek az istállóba, elárult a szoknyám. Volt nagy nevetés, tréfálkozás. Hahotázva vezettek be, ugrattak, hogy szándékosan lógattam le a szoknyámat, csakhogy minél előbb megtaláljanak, és én nagyon-nagyon szerencsétlennek éreztem magam. Erősen fogtak, bár úgysem akartam elszökni, nem is mertem volna.

Amikor beléptünk a szobába, már kitették középre a da-

gasztóteknőt, benne párna, körülötte álltak az asszonyok. Engem beleültettek. Az a szokás, hogy a lányok rúgkapálnak, nem akarnak beleülni a teknőbe, de én apámra nézve csendesen leültem. Olyan szigorúan neveltek bennünket, hogy apám egyetlen pillantása megfosztott minden akaratomtól. Leültem és sírni kezdtem, nem is tudom, azért-e, mert így volt szokás, vagy mert elegem volt az egészből. Pedig még korántsem volt vége. Az asszonyok most leveszik a fejemről a hagyományos pártát a rutakoszorúval együtt, és bontogatni kezdik vékonyka hajfonatomat. Ekkor haragos képpel odajön a bátyám, megragadja a copfomat és kijelenti, hogy ha a vőlegény nem fizet száz tallért a copfért, akkor ő, a bátyám, nem engedi kibontani. Újabb alkudozás, aztán egymás tenyerébe csapnak: a bátyám nem engedett az árból, a férjemnek meg kellett adnia a száz tallért (vagyis ötven kopejkát). Ezután a bátyám elengedte a copfomat, és az asszonyok kibonthatták.

Minden szokásnak engedelmeskedtem. Most már tudom, mennyi esztelen badarság volt mindebben, például: ha a menyasszonynak a kontyolásnál kibontják a haját, holtáig nem szabad többé befonnia, sem hajadonfőtt járnia, mindig kendőt kell viselnie. Isten óvja attól, hogy éjszaka, különösen éjfélkor, kendő nélkül lépjen ki a házból, mert akkor a gonosz szellem denevér képében a hajába akaszkodik, és azon nyomban megöli. Megkérdeztem egyszer egy asszonyt gyomlálás közben, történt-e a mi falunkban ilyen eset, mire azt mondta, hogy nem, mert az asszonyok mindig kendőben járnak.

Ott ülök hát a teknőre rakott párnán, talán húsz asszony is szorong körülöttem. Fulladozom, rosszul vagyok, de restellem bevallani, igyekszem nem mutatni. A lányok azt éneklik, hogy ne engedjem bekötni a fejemet, mert olyan leszek, mint a madárijesztő. Az asszonyok nótája visszavág, hogy éppen kendőben leszek szép. Lenkócból varkocsot fontak, nem azért, mert az én copfom olyan satnya, hanem mert az a szokás, hogy akármilyen gyönyörű haja van a lánynak, len varkocsot kötnek hozzá, a tulajdon haját nem szabad belefonni. Kis csimbókokba fésülik a hajamat, azokkal erősítik fel a karikás-

ba tekert lenfonatot, és magasan feltornyozzák a fejem tetején. Azután gyapjúkendővel körülkötik a fejemet, a második gyapjúkendőt az állam alatt kötik meg, úgy bebugyolálják a fejemet, mint egy múmiáét. Melegem van, hátamról csurog a veríték, de ebben az új asszonyi díszben mindenkinek meg kell mutatnom magamat, hogy megítélhessék, szép vagyok-e. (Persze udvariasságból mindenki azt mondja, hogy szép vagyok.) Aztán, akárhány vendég van is, minden férfi és nő előtt sorra meg kell hajolnom, és felkérnem a hagyományos „komlótáncra".

Az egész vendégsereg rágyújt a komlónótára, amely arról szól, hogy a komló híres, huncut szoknyavadász. A tánc után minden vendég ad egy kis pénzt, ez a szokás. Úgy mondják: fazékra adják, hogy ne törjön. Amikor már mindenkivel táncoltam, következik az utolsó, ünnepi vacsora. Cseréptálakból esznek nagy fakanalakkal, legalább tíz ember egy tálból. Káposztalevest vagy céklalevest, köleskását vagy húsos táskát. A káposztalevesben és a céklalevesben főtt húst apró darabokra vágva, kis tálakon szolgálják fel. Villáról még nem is hallott senki, kézzel nyúlnak a tálba, kivesznek egy darab húst, ráteszik egy karéj kenyérre, úgy eszik. Aztán a kancsóból sört töltenek a cserépbögrékbe. Mindenki a szomszédja egészségére iszik, aztán továbbadja a bögrét. Újra megtöltik, és így jár kézről kézre.

Végefelé jár a lakodalom. Leszedik a fazekakat, tálakat, kancsókat, bögréket, mindenki komoly arcot ölt, fehér abroszt terítenek az asztalra, anyám a kamrába megy, és átadja a násznagynak a lakodalmi kalácsot, amelyet a leánybúcsú estéjén sütöttek. A násznagy táncléptekkel közeledve énekli:

Micsoda pompás, ízes, remek kalács!

Leteszi az asztalra. Az egyik idősebb férfi a násznép szeme láttára ünnepélyesen kezet mos, előhúzza öve mögül a kését, és mindenkinek leszel egy jókora darabot. Közben azt éneklik:

A kalácsot szépen vágjad, nekem a közepét adjad!

Azt hittem, ezzel már igazán véget ér a lakodalom, de szó sincs róla: a zenészek tovább húzzák, a vendégsereg énekel és

táncol. Megint elmúlt az éjszaka, ránk virradt, és csak déltájban, amikor már mindent megettek és megittak, fizetik ki hivatalosan a zenészeket. Mikor aztán elhallgat a muzsika, a vendégsereg lassacskán szétszéled.

A násznép és a zenészek távozása után akkora csönd lett a házban, hogy csengett belé a fülem. Egyszer csak hallom apám hangját:

– Te most velem jössz a krumplit töltögetni, mert a lakodalom alatt megnőtt, sietni kell. – Ezt a férjemnek mondta. – A lányok meg eredjenek gyomlálni a búzát.

Anyám közbeszólt:

– Menjen a nagyobbik a búzába, én a kisebbikkel a hagymát gyomlálom.

Elmentem átöltözni, anyám utánam szólt:

– Vedd le a felső kendőt, mert meleged lesz, de egyet most már mindig viselned kell.

Ránéztem anyámra, komolyan beszél-e, mert ő nem nagyon tartotta be ezeket a szokásokat.

– És ha egy kendőt viselek, miben fogok különbözni a lányoktól? – kérdeztem naivan. – Ők is hordanak kendőt, hogy ne süsse őket a nap.

De anyám már meg sem hallotta, otthagyott faképnél. Elszégyelltem magam, azt gondoltam: végtére ott van a fejemen a lenkonty, abban fogok különbözni. Levettem az egyik kendőt, és mentem búzát gyomlálni.

A szomszéd földön a lovakat legeltette a szomszédunk fia, két évvel idősebb nálam. Gyakran legeltettük együtt a marhákat a tarlón. Olyan kedves volt hozzám, mint egyik bátyám sem. Nekiálltam szaggatni a gyomot a búzából, akkor odajött a földjeink közötti ösvényre, és rám kiáltott:

– Gyere csak ide, mondani akarok valamit.

Odamentem.

– Miért jöttetek már ki dolgozni, mikor még tartani kéne a lakodalomnak? – kérdezte.

Azt feleltem, hogy apám parancsolta, hát kijöttünk.

– És mondd csak, örülsz, hogy férjhez mentél?

Nem tudtam válaszolni, mert erre eddig egyáltalán nem gondoltam. Kisvártatva azt feleltem, hogy nem tudom.

– De a férjed tíz évvel idősebb nálad, mi?

Gondolkodtam egy kicsit, aztán őszintén megmondtam, hogy nekem teljesen mindegy, idősebb-e vagy fiatalabb.

– Buta vagy, a legbutább lány az egész faluban – förmedt rám. – Na, eredj gyomlálni.

Nagyon elkeseredtem. Ő, aki mindig olyan kedves volt hozzám – miért, miért? Mi rosszat vagy butát mondtam? És az bántott a legjobban, hogy közömbösen hátat fordított és elment, pedig látta, hogy sírva fakadok. Nagyon bántott a dolog. Nem értettem, miért nevezett butának . . .

Eltelt néhány nap. Vasárnap, falusi szokás szerint, meghívták a rokonokat és a tőszomszédokat az úgynevezett áldásnapra. Az új asszony templomba megy, és áldást kap egész életére. Aztán eljönnek a vendégek, ebédet kapnak, megisznak pár hordócska sört, és ezzel vége a lakodalomnak. Néhány napig még csepülik a vendéglátókat, hogy sajnálták az ételt, italt – de aztán ez is elmúlik, és mi, fiatalok ott maradunk az ismeretlen, új úton, amelyen most már halálunkig menni fogunk.

Családunkban változás állt be: új munkáskézzel gyarapodtunk. Énvelem, mint addig, nemigen törődtek, kis porszem maradtam. Férjem még zavartan mozgott az idegen házban, gyakran úgy éreztem, engem észre sem vesz, apámmal viszont már-már túlzottan tisztelettudó volt. Apám gyakran, hosszan elbeszélgetett vele, egymás mellett ülve tereferéltek, egyik a pipáját szívta, másik a cigarettáit. Azon kezdtem tépelődni, nem én állok-e útjában a testvéreimnek, nem miattam károsodnak-e a bátyáim és még inkább a néném, akiknek a férje naponta felhánytorgatja, hogy semmit sem kapnak apánktól, megvénülnek, mire valamihez hozzájutnak. Hiszen tudtam, hogy nyomorognak, gyakran kértek, hogy adjak valamit az éléskamrából. Sajnáltam a néném, de a szüleimtől féltem. Mindez nagyon bántott, kezdtem komisz lenni, közönyösen

beszéltem a férjemmel és a szüleimmel. Apám nemegyszer a szememre vetette, hogy miért nem vagyok hozzá olyan kedves, mint az uram.

Szomorú asszonyéletem második évében kisfiam született. Minden szeretetet, ami csak volt a szívemben, a gyerekre árasztottam. Mérhetetlenül szerettem a kisfiamat, de nagyon fiatal voltam, nem értettem még a gyereknevelléshez, és sok szamárságot követtem el: a legszebb ruháimba bugyoláltam, és egy percre se akartam magára hagyni. Emiatt sokat szidtak, amin megint csak bánkódtam és keseregtem. Mikor a gyerek három-négy hónapos lett, magammal vittem a munkába.

Teltek az évek. Négy év múlva kislányom született, de addigra már okosabb voltam. A férjemhez is hozzászoktam, önállóbb lettem, és azt mondtam: meg kellene kérnünk apámat, adjon nekünk legalább egy kicsi gazdaságot, mert nem akarok többé az idősebb testvéreim útjában állni.

Egy vasárnap beállított az egyik bátyám, és apám arról kezdett vele beszélgetni, hogyan osszák fel a földet. Néhány heti tárgyalás és egyezkedés után eldöntötték: egyik bátyám magához veszi a szüleinket. A testvérek közül ki egy darab földet, ki pénzt kap, de a birtok oroszlánrésze azé a bátyámé lesz, aki eltartja a szüleinket. Az én számomra buzgón kerestek valahol egy darabka eladó földet, mert nekem pénzt szántak. Mindenkinek érdeke volt, hogy találjanak valami földet, nehogy megint közbejöjjön valami, és ítéletnapig elhúzódjon az osztozkodás.

Végül találtak egy helyet: Fajsławice faluban egy paraszt eladásra kínált nyolc hold földet. Mindenki boldog volt: kapok ötszáz rubel készpénzt, a férjem is kap ugyanennyit a testvéreitől, és megvehetjük az egész gazdaságot, a csinos házzal és az istállóval együtt. A pénz ugyan nem elég, de sebaj: kölcsönt veszünk föl a községi hitelszövetkezettől, vásárolunk egy öreg lovat és egy szekeret, apám ad még egy tehenet, némi rozslisztet, egy ládát, néhány ruhát és fehérneműt – és költözhetünk az új gazdaságba.

Két gyerekem van: a fiúcska ötesztendős, a kislány féléves. Míg a szüleimnél laktunk, folyton a gyerekekkel akartam lenni, eleget szidtak érte. Most, amikor a magam asszonya vagyok, fájó szívvel otthon kell hagynom az apróságokat, hogy munkába menjek. Apáméknál mégis csak utánuk nézett valaki néha, de itt órákra egyedül maradtak. Leteszek egy irhabundát a szoba közepére, pokrócot terítek rá, arra fektetem a kicsit. A nagyobbik elüldögél valahol, én meg kimegyek pár órára a földekre. Sok a munka, június van. A birtok, a kert elhanyagolt, a föld gyatra.

Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy a gazdálkodás itt egészen másként fest, mint apámnál. Elhanyagolt kis gazdaság ez, és ugyancsak meg kell dolgozni a mindennapi kenyérért. Elmondtam a férjemnek a gondjaimat, mire azt felelte, hogy ostoba vagyok, és nem is érti, mit akarok. Hiszen sok ember él nyolc holdon, és mégsem panaszkodik. Majd csak lesz valahogy.

Lassacskán, szürkén teltek a napok. A gyerekek cseperedtek, hónapról hónapra könnyebb volt velük a dolgom. Nagyon szerettem őket.

Egyszer megkértem a szomszédasszonyt, vigyázzon rájuk, és elmentem a szüleimhez és a testvéreimhez. Már nagyon vágyódtam utánuk. Nem laktak messze: régi falum csak hét kilométerre volt. Útközben, míg egyedül ballagtam a földek között, egyszerre csak észrevettem, milyen gyönyörű a természet. Erre még sohasem gondoltam. Csodálkozva álltam meg: hiszen már jártam erre, és sohasem láttam, hogy ilyen szép ez a mező az erdőcskével. Percekig álltam, mintha elvarázsoltak volna, aztán tovább menve sokáig törtem a fejem, miért nem láttam meg eddig ezt a sok szépséget.

Otthon nem maradtam sokáig, mert mindenki nagy munkában volt, csodálkoztak, hogy dologidőben eljöttem, és otthagytam a gyerekeket. Megmondtam, hogy hazahúzott a szívem, a gyerekeket pedig a szomszédasszonyra bíztam. Erre kicsit

elnézőbbek lettek. De hazafelé úgy siettem, mintha szárnyaim nőttek volna.

Aznap két dolog tűnt a szemembe, amit eddig nem vettem észre: a természet szépsége és az otthonom kedvessége. A szüleim módosabbak, de mindenki állandóan sürög-forog, hajszolja magát, nálam meg nyugalom van, a kicsikéim mosolygósak és boldogok, pedig csak barna kenyérrel és egy kis tejjel tudom etetni őket. Ez a két felfedezés egyre tovább vitte gondolataimat.

Néhány hónap múlva megint meglátogattam a szüleimet. Megtudtam, hogy apám és bátyám megrendelték Varsóból a *Vasárnapi Újság*ot. Elkértem egy példányt. Adtak is, de azzal, hogy hozzam majd vissza. Újabb csodák tárultak fel a szemem előtt. Többször is elolvastam az újságot. Megtudtam, hogy szerkesztője Konrad Prószyński.* Sokat írtak az újságban a mezőgazdaságról, a földművelésről és állattenyésztésről. Egészen felvillanyozódtam, azt gondoltam, ez az egyetlen lehetőség a magunkfajta szegényeknek, de a férjemnek nem tetszett a dolog. Azt mondta, ne fecséreljem az időmet ilyen butaságokra.

– Úgy kell csinálni, ahogy a szomszédok csinálják. Honnan tudnák azt Varsóban, mi a paraszti munka?

El kellett hallgatnom, mert az asszonynak nem illik beleszólnia a férfiak dolgába.

De olvasni kezdtem. A mezőgazdaságról persze már nem lehetett szó, mert az újságokért átjárni túl messze lett volna. Mégis vonzott a betű.

Pár hét múlva megint újsághoz jutottam. Az állt benne, hogy ha elküld az ember Varsóba bizonyos összeget egy bizonyos címre, megkaphatja a világ leggyönyörűbb és leghosszabb költeményét. Törtem a fejem, hogyan juthatnék hozzá ahhoz a könyvhöz. Ki írhatna érte, és honnan szerezzek rá pénzt? De annyira vágyódtam utána, hogy kitaláltam valamit. Megtudtam, hogy van a faluban egy család, ahol olvasni tudnak,

* Konrad Prószyński (1851–1908) – haladó lengyel népművelő és pedagógus.

meg egy másik fiú is tud írni és olvasni. Összetoboroztam egy kis baráti csoportot. Nagy nehezen összeadták a pénzt, és elküldték Varsóba. Hosszú várakozás után megjött a küldemény. Lélegzet-visszafojtva bontottuk fel. Ezt olvastuk a könyv fedőlapján: „Adam Mickiewicz költeményei. Pan Tadeusz."

Egyikünk sem hallott még soha Pan Tadeuszról, sőt Mickiewiczről sem. Rettentően elámultam, amikor kiokoskodtuk, hogy a könyveket különböző emberek írják. Én addig azt hittem, hogy egyvalaki, valószínűleg Konrad Prószyński írja valami gépen az összes újságot, kalendáriumot és könyvet.

No de nekiláttunk az olvasásnak. Egyikünk sem értett semmit. Az egész könyvből csak annyit értettünk meg, hogy szerepel benne két kutya, egy Kurta és egy Sólyom nevű. Nagyon el voltunk keseredve. Csúnya dolog volt azoktól az uraktól, hogy elfogadják a pénzt, aztán küldenek érte valamit, amiből csak két kutyának a nevét tudjuk meg. Ebből az első könyvünkből semmit sem értettünk. Eltelt egypár év, mire megértettem.

Sok évig éltünk szűkösen, kemény munkában. Gyatra volt a földünk, rosszul is műveltük. Kénytelenek voltunk napszámba járni a földesúrhoz. Tavasszal krumplit ültettünk, ősszel kapálni jártunk, így csurrant-cseppent egy kis pénz, hogy cipőt vehessünk a férjemnek vagy a gyerekeknek és kifizethessük a kisebb adókat. Petróleum, cukor a beteg gyereknek, mahorkadohány a férjemnek: ezeket tojásért vettük, mi soha nem ettünk tojást. A tyúkokat csak gabonával etethettük volna, de a gabona kenyérre is kevés volt, hát csak néhány tyúkot tartottunk. Aratáskor kereshettünk valamit a földesúrnál, de nem pénzzel fizettek, hanem a learatott gabona mennyisége szerint kaptunk ősszel egy darab rétet, hogy több széna legyen a tehénnek. Elégedetlen voltam ezzel a gazdálkodással. Úgy gondoltam, másképp kellene művelni a földet, mert a gabona nagyon kevés. De mindenki így gazdálkodott, hát nem szólhattam semmit.

Házasságom tizenkettedik évében megszületett negyedik gyerekem, egy fiú. Három fiam és egy lányom van. Igaz, néha kevés a kenyér, de életem legnagyobb öröme: a gyerekek. Gyöngécske voltam, szülés után pár napig feküdnöm kellett, pedig nem volt, aki dolgozzon helyettem. Egyik testvérem meglátogatott. Mindannyian tudták, hogy szeretem a könyveket, hát elhatározták, hogy megörvendeztetnek: olyan könyveket küldtek, amelyekről addig fogalmam sem volt. Sienkiewicz műveinek jubileumi kiadását. Akkor már tudtam, hogy a könyveket írók írják, de egyikükről sem hallottam semmit. A gyerekek az ágyam körül ugráltak, és kérdezgették: „Mama, mikor kelsz fel? Te jobban főzöl, mint a papa!" De én rábeszéltem őket, hogy menjenek csak játszani, és olvastam, olvastam megállás nélkül. Úgy átéltem mindent, mintha a szemem előtt volna. Együtt örültem és szenvedtem minden hőssel. Amikor Podbipięta haláláról olvastam, olyan keservesen sírtam, mintha itt halna meg a szemem előtt. Bejött a férjem, ijedten látta, hogy csurognak a könnyeim.

– Mi bajod? – kérdezte.

Azt hazudtam, fáj a fejem. Attól kezdve Sienkiewicz volt a bálványom. Az ő műveinek elolvasása után már a Pan Tadeuszt is megértettem. Attól fogva sokat olvastam, mindent, amihez csak hozzájutottam. Könyveket tartottam a kemencén, a gyerekek párnája alatt, hogy minden szabad percemben kéznél legyenek. Még aratáskor is olvastam, pedig csak ketten voltunk a munkához. Ha érdekes könyvem volt – és melyik ne lett volna érdekes? –, úgy intéztem a dolgot: amikor a férjem aludni ment és lefektettem a gyerekeket, a kis petróleumlámpa fényét eltakartam egy darabka vászonnal, hogy a gyerekeket ne zavarja, és reggelig olvastam. Könyvimádatomon életem legsúlyosabb eseményei se változtattak, pedig sok volt belőlük. Soha nem tudtam betelni a könyvekkel, hiszen ritkán jutottam hozzájuk. Főleg apámtól kaptam őket, aki tudta, milyen könyvbolond vagyok. De ennek is hamarosan vége szakadt.

Bátyám, akinél a szüleim maradtak, apám beleegyezésével

néhány év múlva eladta a birtokunkat, és vásárolt egy sokkal nagyobb gazdaságot Zezulin faluban. Ez negyven kilométerre volt Łopienniktől, a szülőfalunktól. Így sem én, sem a nővéreim nemigen látogathattuk a szüleinket, hiszen ott volt a dolog, meg a sok kisgyerek. Csak két év múlva mentünk el együtt, négyen nővérek, meglátogatni őket. Hajnalban indultunk, és gyalog mentünk egészen odáig. Végre elértük a házat, ahol szüleink öreg korukra éltek.

Nagy volt az öröm. Mi négyen, fiatalasszonyok, nagy vidáman, kacarászva, egymás szavába vágva rohantunk be a házba. A szüleink nagyon megörültek, mosoly sugárzott az arcukról, de ez alatt a két év alatt eléggé megöregedtek, mintha kihunyt volna bennük a tűz. Futva érkezett a bátyám és a sógornőm a gyerekekkel. Volt nagy öröm, beszélgetés, zsivaj. Végül anyám, mint hajdanában, aggodalmasan megszólalt: „De gyerekeim, ti fáradtak és éhesek vagytok, üljetek le, mindjárt csinálok tejes galuskát. Apátok majd elmeséli, hogyan élünk. Ti meg menjetek dolgozni – fordult a bátyámhoz és családjához –, este majd ti is meséltek a vendégeknek."

Apám elbeszéléséből megtudtuk, vagy inkább kitaláltuk, hogy szüleink, főleg apánk, hazavágyódnak a falujukba, ahol apámnak sok barátja volt, a régi, száraz, erdős vidékre, ahol több mint ötven évét leélte. Zezulin falu folyóparton fekszik, sok a rét, láp, legelő, nyirkos, nedves a vidék. Apám erről csak burkoltan beszélt, nem panaszkodott, de mi mindent kitaláltunk, és hogy ne szomorítsuk – mert nekünk sem nagyon tetszett ez a nyirkos, komor vidék –, lelkesen dicsértük a nagy gazdaságot, ahol rengeteg jószágot lehet tartani. Örültünk, hogy lelkendezésünk kicsit megvigasztalja szüleinket, aztán estig a magunk életéről és munkájáról meséltünk nekik. Mindenre máig is emlékszem.

Egy év múlva apám meghalt. Halálhíre későn jutott el hozzám, már csak a temetése után.

Mindennapi életünk elég nehéz volt. Az első nagy baj, amely az új gazdaságban ért, férjem betegsége volt. Építkez-

ni akartunk, ehhez kölcsönt kellett felvenni. A községi takarékszövetkezetnek már tartoztunk, onnan nem kaphattunk többet, ezért egy gazdag paraszttól kértünk kölcsön. Fülig merültünk az adósságokba. Még vissza sem fizettük az egyiket, már újabbat csináltunk.

Férjem a kölcsönpénzzel elment fát vásárolni az építkezéshez. Mikor hazafelé fuvarozta a fát, kiizzadva megállt egy forrásnál, hogy a lovat megitassa. Ő maga is lehasalt a forrás mellé, és ivott, ivott, hogy lehűtse magát. Este olyan betegen ért haza, hogy már a lovat sem bírta kifogni. Láttam, hogy az arca, keze, lába püffedt. Nagyon féltem a lótól, de azért valahogy kifogtam. Még nehezebb volt ledobálni a szekérről a fát. Nem is boldogultam vele, bármennyire erőlködtem. Reggel, mikor felébredtem, a férjemre néztem. Aludt, de olyan furcsa volt az arca, hogy alig lehetett megismerni. Halkan kimentem, és megkértem a szomszédot, hogy segítsen lerakni a fát. A szomszéd szegény napszámos ember volt. Elmondtam neki mindent, és arra kértem, segítsen a munkában, mert egymagam nem győzöm. A legidősebb gyerek már legelteti a tehenet, de a gazdaságban még nem tud segíteni. Hajnalban keltem, hogy megitassam a lovat és minden munkát elvégezzek a ház körül, aztán a beteget ápoltam. Mivel nem javult az állapota, befuvaroztam az orvoshoz. A doktor azt mondta, nagy baj van: vesegyulladás. A gyógymódot, amit felírt, a mi körülményeink között nagyon nehéz volt megvalósítani. De mit tehettem volna, összeszedtem magam, és mindent megcsináltam, amire csak egy falusi asszony képes lehet, ha a családját katasztrófa fenyegeti. Úgy ápoltam a férjemet, ahogy a doktor mondta, és ahogy lehetett. Fürdőkre volt szüksége, de fürdőkád falun nincsen. Sok-sok fazék vizet melegítettem hát, beleöntöttem a káposztás hordóba, aztán beemeltem a súlyos beteg, nagydarab férfit a hordóba, és vigyáztam rá, nehogy rosszul legyen és belefulladjon. Hatheti súlyos betegség és ápolás után a férjem végre kiléphetett a házból. Betegsége alatt két szomszéd segítségével felépítettem egy ló- és egy tehénistállót.

Megint visszazökkent az életünk a régi kerékvágásba. Egyre azon törtük a fejünket, hogyan mászhatnánk ki az adósságokból, mert a gyerekek növekedtek, és egyre többe kerültek. Elhatároztuk a férjemmel, hogy veszünk egy kis csikót, fölneveljük, eladjuk, és az árából megfizetjük adósságunk egy részét. Ez erőt adott a munkához.

Tavasszal tífuszjárvány tört ki. A férjem megbetegedett, és néhány nappal később a legidősebb fiacskám is. Kezdtem úgy érezni, nem győzöm tovább lelki és testi erővel. Nagyon betegnek éreztem magam. Esténként felszökött a lázam, fájt a fejem, ráadásul itt a tavasz, vár a dolog a földeken és a kertben, mindent magamnak kell csinálnom, azonkívül itt a tehén, a ló és a csikó, mindegyiket etetni kell, a kis pásztorom beteg, sokszor elveszti az eszméletét – már attól féltem, meg sem marad. Egyszer kimentem kapálni a kertbe, de borzasztóan gyenge voltam, egyszerre csak elsötétült előttem a világ, összeestem. Később mintha álomból ébredtem volna, de olyan gyenge voltam, hogy a kerítésbe és a falba kellett kapaszkodnom. A másik faluban volt egy felcser, a szomszéd áthozta. Biztos voltam benne, hogy én is megkaptam a tífuszt. A doktor, ahogy mi neveztük, azt mondta, hogy csakugyan tífuszom van, de enyhe. Már néhány napja beteg vagyok, ma volt a krízis, pár napig feküdnöm kell és sokat ennem. Nem volt könnyű megfogadni a tanácsot, de az idő végül is megtette a magáét. Néhány hét múlva már mindannyian talpon voltunk, és dolgozgatni kezdtünk.

Sohasem voltam babonás, de most, ahogy mindezt felidézem, furcsának találom, hogy a nagy bajok mindig tavasszal és nyáron értek minket.

Következő nyáron jó termés ígérkezett: a gabona beérett, minden kész az aratásra. Mondtam az uramnak, minél előbb kezdjünk aratni. Szokatlan nagy, rekkenő hőség volt. Kimentünk a földre, a gyerekeket is vittük magunkkal. Elviselhetetlen volt a meleg. Csurgott rólunk a veríték, belefolyt a szemünkbe. Elfutottam a korsóval vízért. Hideg vízzel locsolgattuk az arcunkat, meg a gyerekeket is.

– Attól tartok, bőrig ázunk – mondta a férjem.

Alig kötöttünk meg néhány kévét, mennydörögni kezdett. Kepébe raktuk a kévéket, mikor újra megdördült az ég. Hazaszaladtam a gyerekekkel, férjem elment a kis pásztorért meg a tehénért, végre mind együtt vagyunk a házban. Percről percre erősebben dühöng a vihar. Nemcsak a hozzánk bújó gyerekek, de a felnőttek is megrémültek a szüntelen villámlástól. Egy hatalmas villámcsapás után süvöltő szélvihar támadt, jégdarabok pattogtak a falon, a jégeső beverte az ablaküveget. Párnákkal, bekeccsel tömtük el a lyukat. Tán negyedóra hosszat tartott a jégeső, de amikor az emberek kijöttek a házukból, nem ismertek rá a földjeikre. Jajveszékeltek, mint a temetésen. Még a krumplit is elverte a jég. Éhínség várt ránk. A bátrabbak igazolványt szereztek a községházán és kéregetni mentek, mert csak néhány falu határát verte el a jég. De kéregetni kellemetlen. Ha rossz kedvében van a gazda vagy a gazdasszony, hát kikiabál: „Az Úristen büntetése, csak viseljétek!"

Az én férjem nem ment kéregetni. Kaptunk a családtól egypár köböl gabonát, vetőmagot is ígértek, és valahogy megéltünk.

A sok bajt újabbak, nem kevésbé keservesek követték. De a legrosszabbak csak néhány évvel később jöttek.

A jégeső utáni évben reménykedni kezdtünk, bár az adósságunk növekedett. Egészségesek voltunk, a gyerekek szépen cseperedtek, meg a csikónk is, amelynek az árát törlesztésre szántuk. Már nem is volt csikó, hanem jól ápolt, szép, kétéves ló. Igáslónak a vén gebét használtuk, eleget kínlódott vele az uram, de kedvencünk, a kétéves almásderes, csak lustálkodott, növekedett, hiszen ő húz majd ki bennünket az adósságból, a nyomorból.

Egyszer beállított két ember a közeli városkából. A férjem csak szegről-végről ismerte őket, de tudta, hogy lócsiszárok. Megkérdezték, láthatnák-e a lovunkat. A férjem bevezette őket az istállóba. Nagyon tetszett nekik a ló. A férjem akko-

ra árat mondott, hogy a fele adósságunkat kifizethessük belőle. Az egyik lócsiszár azt mondta, elfogadható az ár, de meg kell beszélniük a dolgot a vevővel. Aztán elhajtottak. Tervezgetni kezdtük, melyik hitelezőnket fizessük ki először. Jobban nem is járhattunk volna! Tavasszal nagyon drága a ló takarmányozása, viszont, ha most eladjuk, kifizetjük az árából az adósságunk egy részét, megint veszünk egy kiscsikót, fölneveljük – és már láttuk lelki szemeinkkel, hogy az utolsó fillérig minden adósságunkat kifizettük.

De füstbe ment a szép terv.

Istállóink kicsik voltak, úgy-ahogy összetákolt bódék, egyiket sem lehetett rendesen bezárni. Kívül egy vacak kis retesz, belül kampó. Mi a férjemmel olyan naivak voltunk – ki gondolt volna komoly zárra! Igaz, a férjem kint aludt a tehénistállóban, de csak azért, mert a házban melege volt és csípték a legyek.

Néhány nappal azután, hogy megalkudtunk a deresre – jövőnk reménységére –, megtörtént a szerencsétlenség. Pirkadatkor kopogtak az ajtón. Megrémültünk. Az uram hangját hallottam:

– Nyisd ki, ellopták a lovat!

Olyan szomorú nap volt ez, mint a tavalyi, a jégeső után. A férjem bement a községházára, a bíró gúnyosan nevetett, és azt mondta: a járáshoz kell mennie a rendőrségre, ott majd jegyzőkönyvet vesznek fel, de mit ér vele? Úgyis tudtuk, hogy hiába minden. A szomszédasszonyok vigasztalgattak, a szomszédok azt mondták az uramnak, hogy a rendőrségre hiába megy, mert a zsaruk összejátszanak a tolvajokkal. Úgy kétségbe voltam esve, hogy még főzni se bírtam egész nap. Este megetettem az éhes, szomorú gyerekeket, és lefektettem őket. Aztán kimentem a ház elé, tovább hallgatni a szomszédok sajnálkozását és vélekedéseit.

De hiába, össze kellett szedni magunkat, és munkához látni. Késő ősszel, a mezei munkák után, elhatároztuk, hogy eladjuk a vén gebét, kölcsönkérünk egy kis pénzt és vásárolunk két csikót. Az egyiket igáslónak, a másikat az adósságokra.

Most visszatekintve, úgy látom, gyerekesen gondolkodtunk, naivak és élhetetlenek voltunk, hiszen három-négy év, amíg a csikók megnőnek, melyik hitelező vár évekig, mikor közben még kamatot sem tudunk fizetni? Bizony, élhetetlenek voltunk, évről évre tengődtünk, sehol sem törlesztettük az adósságunkat, csak növekedett a kamattal. A gyerekek nagyobbak lettek, több kenyér kellett nekik, ruha, cipő.

Megint kitavaszodott. A csikóink nagyon szépen fejlődtek, de a munkára még kicsik voltak. Még egy év, és könnyű munkára be lehet őket fogni. Addig az uram dolgozni járt a lovas gazdákhoz, hogy a mi földünket is felszántsák.

Május közepén nagytakarításba fogtam. Meleg van, elalhatunk a házi vászonnal letakart szalmán, a másik vászonnal takarózunk. Minden vagyonunkat felcipeltem a padlásra: az anyámtól hozományba kapott két párnát, a téli ruhákat, a férjem irhabundáját és posztó kabátját. Kímélni akartam a holmit, mert ha odalent van, magunkra húzzuk takarónak éjszakánként, hiszen dunyhánk vagy paplanunk nincsen.

Pár nap múlva fölmentem a padlásra. Faluhelyen a padlás éléskamra is, meg raktár is: ott tartják a gabonát, a pelyvát, ott szárítják a fehérneműt, ott tárolják a ruhafélét, a gazdagabbaknál ott lóg a sózott szalonna, és reggel a gazdasszony fölmegy a késsel, levágni az aznapra valót. Nálunk akkoriban néhány mázsa rozs szerénykedett a döngölt agyagpadlón, ennyivel kellett beérni újig, a hordóban félmázsa árpakása, a sarokban egy halom pelyva a disznóknak, és távolabb simára gyalult rudakra aggatva lógtak a ruháink meg a párnák – családunk minden kincse.

A padlásra kis lépcső vezet fel a tornác tetején levő nyíláson át. Sötét van odafönt, mert a zsúpfedélen nincs nyílás, de nappal hamar megszokja a szem a sötétséget, és mindent megtalál az ember. Szokás szerint kását akartam hozni reggelire. Már a létrán riadtan vettem észre, hogy a padlás teljesen világos. Nem értettem, miért. Mikor aztán felmásztam, láttam, hogy odafenn nincs semmi, még a kásás hordó is üres. Elsö-

tétült előttem minden. A tolvaj letépte a zsúptetőt, és elvitte a ház legdrágább kincsét: a ruhákat és a kását. Nem tudom, hogyan másztam le a létrán, mert kezem-lábam elzsibbadt. Elfúló hangon mondtam:

– Üres a padlás, csak a pelyva és a rozs maradt.

A férjemnek furcsán közömbös volt a hangja:

– Disznók, még azt a nyomorult árpakását is elvitték.

De mégiscsak élünk. Elég nehezen múlt el a nyár, de a termés meglehetős volt, hát kicsit rendbe jöttünk. Ősszel, miután nálunk már elvégeztem a krumpliszedést, napszámba kezdtem járni. A legidősebb fiam, Franio, tizenegy éves volt, de őt is magammal vittem, hogy kicsit többet keressek. Minden krumpliszedő negyven garast kapott, ha napkeltétől napnyugtáig dolgozott. A gyerekek, akik kevesebbet tudtak szedni, húsz garast kerestek. Az anyáknak, akik kisgyereket vittek magukkal, többet kellett dolgozniuk, ők öntötték a ládába a krumplit a gyerek kosarából is, mert a tizenegy éves gyerek még nem tudja olyan magasra fölemelni a kosarat. Nekem nagy szerencse volt ez a kereset, mert a gyerekkel együtt hatvan garast kerestünk, vagyis mint a cári időkben számolták, harminc kopejkát.

Egy napon az uradalmi szolga, aki az emberek mögött járt és hajtotta őket, hogy gyorsan dolgozzanak, hátat fordított, és valamelyik krumpliszedő megdobta egy görönggyel. Dühödten nekirontott a legközelebb állónak, az meg ijedtében az én fiamra mutatott. Hiába szóltam közbe, az uradalmi szolga megütötte a gyereket a botjával, amelyet mindig magával hordott. A gyerek vézna volt, megtántorodott; felkaptam, magamhoz szorítottam, vele együtt sírtam, és elkeseredésemben kirobbant belőlem:

– Ha a gyerekeimnek az uraságnál kell dolgozniuk és verni fogják őket, haljanak meg inkább!

De mindjárt rájöttem, hogy ezt nem kellett volna mondanom. Hiszen oly kevés a földünk, hogy valahol dolgozniuk kell. Ekkor kezdtem a jövőjükön gondolkodni.

Az ősz folyamán sokat töprengtem, mire taníttassam a fia-

mat, hogy ne kelljen napszámba járnia az urasághoz, és ne verjék. A férjemnek is elmondtam, min jár az eszem, de ő bolondságnak tartotta. Ezért a gyerekkel kezdtem beszélgetni a dologról. Nem meséket mondtam neki, mint az anyák a gyerekeknek szoktak, hanem elmagyaráztam a szomorú igazságot: azt, hogy az én kisfiamnak mesterséget kell tanulnia, mert különben az urasághoz kell járnia napszámba, és ott olyan roszszul fognak bánni vele, mint ahogy máris tapasztalta. De ahhoz, hogy mesterséget tanulhasson, tudnia kell olvasni és írni. Olvasni megtanítottam, de írni magam sem tudtam, iskola pedig nemcsak a faluban, hanem az egész községben sem volt. A „tudósok", akiket a községben ismerek, az írnok és a kántor. Még a bíró sem tud írni, keresztekkel írja alá magát. Mikor beállt a tél, véget értek a mezei munkák, és a tehenet sem kellett már legeltetni, elmentem a kántorhoz a nagy kéréssel, hogy tanítsa meg a fiamat írni, mert olvasni már megtanítottam egy kicsit. Csodálkozott, minek az neki, de mikor megmondtam, hogy mesterembernek akarom adni a gyereket, kötélnek állt. Megígértem, hogy természetben fizetek: minden héten viszek neki ennyi meg ennyi vajat és tojást. Nem volt könnyű dolog, mert a tehenünk télen kevés tejet adott, tyúkom csak tíz volt, azok is keveset tojtak télen, de a gyerek taníttatásáról volt szó, hát vállalni kellett egy kis lemondást, hogy fizethessek a tanítónak.

Megjött a tél. Tavasszal már legeltetni kellett a tehenet, vége szakadt a tanulásnak. A tanító nem győzte dicsérni a fiamat. Könnyen tanul, nagyon tehetséges. De azt is megmondta: eleget tud már a gyerek, hogy bármilyen szakmát kitanulhasson. Ha szabóinasnak menne, még mértéket venni is tud. Ezzel véget ért a tanulás. Nyáron legeltetett a gyerek, segített a gazdaságban, de ősszel már nem vittem krumplit szedni.

A negyven kilométerre levő faluban, ahol anyám élt, volt egy négyosztályos iskola. Anyám elvállalta, hogy télire magához veszi a fiút, aki akkor tizenkét éves volt. Nem úgy beszéltem vele, mint egy gyerekkel, hanem mintha felnőtt jó barátom volna. Megmondtam neki, hogy a mi falunkban nincs

iskola, és szegények vagyunk ahhoz, hogy tovább taníttassuk. Az egyetlen lehetősége, hogy ezt a telet a nagymamánál tölti. Ezen az egy télen mindent meg kell tanulnia az iskolában, mert jövő télre inasnak adom. Biztos voltam benne, hogy a gyerek megért, és beváltja a reményeimet.

Be is váltotta. A tanító, aki egyben az iskola igazgatója volt, ámuldozott, hogy milyen tehetséges a fiú. Néhány hónap múlva áttette a harmadik osztályba, és mivel a gyerek nemcsak okos volt, hanem szorgalmas is, év végére elvégezte a harmadik osztályt.

Rengeteget tanakodtunk, mit és hol tanuljon tovább. A faluban volt egypár cipész és asztalos. Szegényparasztok, akik maguk tanulták ki a szakmát. Nem akartak inast, hogy ne legyen konkurrenciájuk. Két malom is volt a községben, mindkettő az uraságé. A kisebbik egy gyér vízű folyócska partján állt, többnyire nem is működött, mert nem volt elég víz. A földesúr bérbe adta a molnárnak. Elmentem a molnárhoz, és megkértem, vegye fel a fiamat inasnak.

– Magamnak sincs munkám, minek nekem inas? – nevetett a molnár.

A második malom sem volt sokkal jobb az elsőnél, de az szélmalom volt. Ehhez a molnárhoz is elmentem. Elvállalta, hogy évi tizenöt rubelért kitanítja a fiamat.

A férjem ellenezte a dolgot. Azt mondta, olyan nehezen élünk, hogy a gyerekeknek itthon kell dolgozniuk, mert a tanulásért fizetni kell. Soha vissza nem fizetjük az adósságunkat, csak gyarapítjuk. Sokáig magyaráztam, hogy a gyerek kicsi még, nem sok hasznot hajtana a gazdaságban, etetni így majd nem kell, az adósság törlesztésére meg ott növekszik a két ló. A csikaink valóban már lóvá nőttek, könnyű munkára tavasszal be lehet fogni őket. Nyáron legelésznek, télire szép, fiatal lovak lesznek belőlük. Arról már régen letettünk, hogy az egyik lovat megtartsuk magunknak – az uram majd továbbra is dolgozni jár a lovas gazdákhoz, a lovacskáinkból, ha eladjuk őket, kifizethetjük az adósságunkat. Erre a gondolatra csak úgy repesett a szívünk az örömtől.

Férjem végül is ráállt, hogy a fiút inasnak adjuk. Boldog voltam. Már Felciára kezdtem gondolni, a következő gyerekünkre: a kislányt is taníttatni kell, mert abból a néhány holdból nem jut neki hozományra. De Fajsławicében nem volt iskola, hát magam kezdtem olvasni tanítani.

Nem is tudom, ki mesélte, hogy az udvarházban a komornyik, a szakács és a kertész gyereke az udvarház iskolájába jár, van ott egy tanítónő. Sokszor jártam az udvarházban, nyáron néha csirkét vittem, ha az uraságnak vendégei voltak, és kevés volt a csirkéjük. Elmentem hát a földesúr feleségéhez. Mélyen meghajoltam, kezet csókoltam, és félénken elmondtam, hogy olvasni ugyan tudok, de írni nem, a kislányomat megtanítottam olvasni, és elküldhetném-e az udvarházbeli iskolába, mert nagyon szeretném, ha írni is megtanulna.

Az úrnőnek, úgy láttam, sehogy sem tetszett a dolog. Megkérdezte, honnan tudok az iskoláról. Azt feleltem, nem is emlékszem, kitől hallottam róla. Erre elmagyarázta, hogy arról az iskoláról senkinek sem szabad beszélni, mert titkos. A cári hatóságok nem engedélyezik, hogy a gyerekek lengyelül tanuljanak, és ha megtudnák, ők bajba kerülnének. Könyörögni kezdtem az úrnőnek, megígértem, hogy senkinek sem szólok az iskolájukról, csak hadd járjon oda a kislányom. Végül azt mondta: nem bánja, de mindenkinek azt kell mesélnem, hogy Felcia csak játszani jár az udvarházba, az uraság gyerekei úgyis éppen hasonló korúak.

Fela remekül olvasott, és egy év alatt megtanult írni. Nagyon szép írása volt. Igaz, éjszaka néha sírdogált, hogy segítsek, én meg vezettem a kezét a füzeten, pedig nem is tudok írni. Két vagy három télen járt abba az iskolába. A legtöbb dicséretet a történelemórákon kapta, mert én sokat olvastam Lengyelország történelméről, mindent elmeséltem a gyerekeimnek, és Fela elmondta az iskolában, amit tőlem hallott. Mindig figyelmeztettem, hogy használja ki alaposan a lehetőséget, aztán tanuljon tovább egyedül, mert a faluban nincs iskola.

Késő ősszel elvittem a fiamat a malomba. Üres és szomorú lett a ház. Decemberben nagy hó esett, kemény fagyok jöttek.

Csendesen, szomorúan gubbasztottunk a hideg házban. A gyerekek a kemencéhez bújtak, én fontam és a fiamra gondoltam, hogy biztosan fázik a hitvány ruhájában és cipőjében. Sokszor elgondoltam fonás közben, miért vagyok én más, mint a szomszédasszonyok. Nekik eszük ágában sincs olvasni vagy tanulni, megszólnak, hogy pazarló vagyok, petróleumra szórom a pénzt, egész éjjel égetem a lámpát. De ha egyszer az olvasás a legnagyobb örömöm! Amiatt is bolondnak tartanak, hogy inasnak adtam a fiamat, fizetek érte a molnárnak, ahelyett, hogy itthon tartanám dolgozni. De én arra vágyom, hogy a gyerekeim tanuljanak. Hiába, más vagyok. És nem érdekelnek a pletykák. A falubeli asszonyok pletykálkodással töltik az időt, én meg inkább olvasok azalatt. Csak az a baj, hogy ritkán jutok könyvhöz, azok se sokat érnek: egy-egy kalendárium, „Szent Genovéva élete", „A hét bölcs", meg ilyesmik – semmi haszon belőlük. Az uram se szereti, hogy folyton a betűket falom. „Mi jó van abban az örökös olvasásban?" – szokta kérdezni. Én pedig még válaszolni sem tudok.

Keserves tél volt. Egyik nap már nem bírtam tovább, megkértem az uramat, hogy maradjon a gyerekekkel, és elmentem megnézni, hogy megy a fiamnak a tanulás. Vékonyan voltam öltözve, mert a tolvaj ellopta a meleg ruháinkat. Mire a malomba értem (vagy tíz kilométerre), úgy összefagytam, hogy majdnem sírtam. A malomban csak a segédet találtam. Azt mondta, elküldte a gyereket a szélmalomba takarítani. Befagyott a folyó, hát a szélmalmot fogják használni. A szélmalom több mint egy kilométerre volt. Odamentem. Mikor megpillantottam a gyerekemet, akkor volt csak okom sírni, de összeszedtem magam; szerencsére nem fagyott meg a keze vagy a lába, de véresre repedezett a hidegtől. Megkérdeztem, hol alszik, mutatott egy kuckót a szélmalomban: ott a pricscsen. Igaz, én is ilyen priccsen aludtam a szüleimnél, de az alkóvban meleg volt, a friss szalmára tiszta takarót terítettek, télen a gyerekek irhabundában jártak. Mennyivel rosszabb dolga van a fiamnak, aki naponta órák hosszat a jeget veri le a vízimalom kerekéről, fát vág, vagy a szélmalmot igazítja a

szél irányához. És mindezt vékony ruhában, a farkasordító hidegben.

Ahogy visszagondolok erre, nem is értem, miért akartam mindenáron taníttatni a gyerekeimet. De valami legyőzhetetlen erő munkált bennem. Eszembe se jutott, hogy Franiót hazavigyem. Restelltem volna a mester előtt, hogy megszegem a szerződést, és féltem, hogy ha most elviszem a gyereket, semmit sem fog megtanulni az életben. Akármennyire sajnáltam, ezek az érzések erősebbek voltak. A gyerek meg, mikor az egészsége miatt aggódtam, azt felelte:

– Én kibírom, nagyon érdekes munka ez, meg akarom tanulni.

Így visszagondolva szinte nehéz elhinni, hogy egy vékonyka, tizenhárom éves fiú ilyen nehéz körülmények között dolgozott és fejlődött, és nem is csak a mesterséget tanulta ki, hanem írni-olvasni és számolni is megtanult. Amit azon a télen elsajátított, azt most igyekezett elmélyíteni a petróleumlámpa gyér fényénél a hosszú téli estéken, míg a sorukra váró parasztok zsibongása közepette az őrlésre ügyelt. Mindig olvasott, ha sikerült könyvet szereznie, de legjobban a számtan érdekelte. Ingébe dugva hordta magával kockás füzeteit, és minden lehetséges alkalommal számolt; összeadott, kivont, szorzott.

A segéd analfabéta volt. Egyszer megkérdezte:

– Mit látsz azokban a papírokban?

És mikor a fiam magyarázni kezdte, idősebb társában nagy érdeklődést, csodálatot és némi irigységet keltett, hogy a kölyök olyasmit tud, amit ő segéd létére nem tud, pedig őt a legmódosabb gazdák is tisztelik, de még a mester is. Azt mondta hát:

– Tudod mit, öcsi, taníts meg a tudományodra, én pedig megtanítlak a molnármesterségre, mert a mester két év alatt sem mutat neked semmit.

Attól fogva egymást tanították: mind a kettő igyekezett minél többet megtanulni a társától.

Tizenöt éves korára a fiam éppen olyan jó molnár lett,

mint a tanítója. A mesternek nem tetszett ugyan a dolog, de azért azt mondta neki: ezentúl fizetséget kap, és a helyére másik inas jön. Így az én Franióm két évvel korábban lett önálló segéd, és az első keresményéből öltönyt vett magának, nekem pedig kendőt. Félévi bérét kapta kézhez. Nagyon boldogok voltunk.

Néhány év múlva Franio elhatározta, hogy átmegy egy nagyobb malomba. Vasárnap hazajött, hogy megtanácskozza velünk a dolgot. Azért vágyott nagy malomba, hogy megismerkedjen a fejlettebb módszerekkel. Leginkább a gépek érdekelték, az úgynevezett hengerek, amelyek a finom lisztet őrlik. Elmondta nekünk, hogy a jó mesterlegénynek tanulás után legalább egy évig, de akár több évig is vándorolnia kell, hogy megismerje a világot és az embereket. Ott, ahol dolgozott, az évek folyamán tucatjával fordultak meg vándor mesterlegények. Minden malomban köteles a gazda szívesen látni az ilyen vendéget, és a vándorlegény addig marad, ameddig csak akar. Persze, nem marad sokáig, két-három nap alatt megismerkedik a munkával, és útra kel egy másik malom felé.

Így csiszolják tudásukat a mesteremberek. A fiam is ilyen terveket szövögetett a jövőre. Addig is elment egy nagy malomba, amelyben a köveket nem a víz vagy a szél hajtja, hanem a turbina, de sejtelmünk sem volt, hogy mi lehet az. Olyan lelkesen mesélt róla, hogy tátott szájjal hallgattuk, mint a diákok, akiknek a professzor valami roppant érdekes előadást tart.

A kislányomat egy szabónőhöz adtam be tanulni, a néhány kilométerre levő városkába. Persze, fizetni kellett a kosztjáért és a tanításért. A nagyobb gyerekek így elkerültek a háztól, de ott maradtak a kicsik. Már öt gyerekem volt. Kezdettől fogva mindig adósságokat csináltunk, és nem törlesztettünk, mert a lopások, a betegségek, a gyerekek taníttatása mind elvitte a pénzt. A hitelezőink nem nagytőkések, hanem középparasztok voltak, és ha pénzük akadt, nem akarták kiadni kamatra, hanem arra lestek, kinek van eladó földje. Ki akar-

ták használni nehéz helyzetünket, és évek óta nem fogadták el a kamatot. Azt mondták, fizessük vissza egyben, amivel tartozunk.

A faluban sok barátunk volt, de a hátunk mögött kinevettek, hogy nem tudunk gazdálkodni – mihelyt fölserdül egy gyerek, elküldjük a háztól és fizetünk érte, pedig segíthetne a munkában és napszámba járhatna az urasághoz; más paraszt gazdagodik, ha felnőnek a gyerekei, mi meg szegényedünk. Tudtam, hogy nevetnek rajtunk, de makacs voltam, és nem akartam arra gondolni, mi lesz később. Kezdték felhánytorgatni az adósságainkat. Nem volt már mit tenni. Kérleltem a férjemet, hogy adjuk el a földet. Hiszen olyan kicsi, aratás előtt már mindig az éhkoppot nyeljük, nincs mit sajnálni rajta. Ha eladnánk, minden adósságunkat kifizethetnénk, a maradékból pedig taníttatjuk a gyerekeket. Mi úgyis napszámba járunk. No jó, de napszám csak nyáron van, mi lesz télen? Még házunk sem lesz. Hogyan éljünk meg, mit csináljunk? Hiszen a legnagyobbikon kívül, aki már keres magára, még négy gyerekünk van.

Ezen rágódtunk, mikor beállított a fiam, Franio. Lelkesen mesélt a munkájáról, az új turbináról, és egyszer csak kijelentette:

– Én nem is leszek molnár, az unalmas. Gépész leszek, én állítom be a malomban a gépeket, hogy szép lisztet őröljenek.

Ekkor előhozakodtunk minden gondunkkal, bajunkkal. Mihez fogjunk? A fiú töprengett egy darabig.

– Ej, hiszen én még ráérek gépésznek tanulni, a kisebbeket is taníttatni kell – mondta. – Ne búsuljatok, majd gondolkodom egypár napig, aztán eljövök, és megbeszéljük, mit csináljunk.

Egy hét múlva beállít a mi kis tanácsadónk, és már az ajtóból rákezdi sugárzó arccal:

– Van egy remek tervem! Húsz kilométerre innét egy gazdag paraszt eladja a malmát. Sok földje van, nem törődik a malmával, nem is működteti.

Majd azzal folytatta, hogy ő egyelőre nem akar tovább ta-

nulni, ezt a kis szélmalmot az eddigi tudásával is eligazítja. A malomból még jobban is megélünk, mint a földünkből. De a legnagyobb örömöm az volt, hogy a malomtól csak két kilométer a városka. Minden gyerekem tanulhat!

Franio pár nap szabadságot kért a mesterétől, és elmentek az apjával, hogy megnézzék reménységünket, a malmot. Gyönyörű volt minden! A gazda szívesen fogadta őket, a malom árából is engedett annyit, hogy kiszámítottuk: ha eladjuk a földet, minden adósságunkat kifizethetjük, és még bőven marad a malom megvásárlására.

A barátnőim és a szomszédasszonyok sopánkodtak: eladjuk a földet, koldusbotra jutunk, mert hallották ám ők, hogy a gazdag paraszt malma körül valami susmus van. De én nem hallgattam rájuk, megköszöntem, hogy törődnek a sorsommal, ám szívvel-lélekkel arra vágytam, hogy ott éljünk, ahonnan a gyerekeim iskolába járhatnak. A fiam fájó szívvel vett búcsút a mesterétől, még fájóbb szívvel a csodálatos turbinától. Kis gazdaságunkra gyorsan akadt vevő; kora tavasz volt, és remek termés ígérkezett.

Mégiscsak féltem egy kicsit elindulni. Öt gyerekkel nem könnyű a költözködés, pár hónap múlva meglesz a hatodik is. De hát azt kell nézni, ami a jó a dologban. Nagy öröm, hogy kifizetjük az adósságunkat, iskolába járhatnak a gyerekek, no és ház is van a malomhoz.

Kezdődött a költözködés. Falubeli barátnőimtől hűvös búcsút vettem. Gúnyosan és szánakozva méregettek. Élhetetlen az egész családom, a kölyök tanácsadónkkal együtt. Ők már kiszimatolták, hogy csalás van a dologban, semmi jó nem vár ott minket – mondták. Még azt is hallottam:

– Menjetek csak, ostobák, majd éhen haltok abban a malomban.

Szomorú költözködés volt. Szekérre raktuk szegényes holminkat. Lovunk és szekerünk volt, tehenünk is; ezeket nem adtuk el. Ez a fontos: a ló elvisz valahová, ahol nem ismerünk senkit, a tehén meg mindjárt táplál az ismeretlenben.

Megérkeztünk: a férjem, én és az öt gyerek. A hatodik nemsokára megszületik. A házikó a parasztok földjei között áll, a kis kertet fölverte a dudva, olyan magasra nőtt a gyom, hogy a rozoga zsúptetőig ér. Látszik, hogy évek óta lakatlan a ház, csak patkányok tanyáznak benne. De van már segítségem: a kislányom, Fela tizenhárom éves, egy évig varrni tanult, most itthon van. Derék, szorgalmas, jó kislány, nagy örömöm és segítségem. Csak úgy ég a kezünk alatt a munka: kimeszeljük a házat, a patkányokat kiüldözzük, agyaggal tömjük be a járataikat. Bevisszük a bútorunkat, és olyan otthonos a ház, mintha már régóta itt laknánk.

Új mesterünk, a fiam, időközben apjával együtt a szélmalommal ismerkedik. Évek óta áll a malom, most rendbe kell hozni. Jól érzem magam a házban a gyerekekkel, örülök, hogy megszabadultunk az adósságoktól, és hogy a gyerekek iskolába járhatnak. A második osztályba vették fel őket, mert már tudnak olvasni, sőt írni is egy kicsit. Igen ám, de a nagyfiú meg a férjem csalódottan, szomorúan jönnek vissza: rozoga, lyukas a malom, a tetőn befolyik az eső. És ez még semmi ahhoz képest, amit később vettek észre. Néhány hét múlva, egy napon beállított új lakásunkba egy Jankiel nevű öreg zsidó. Azt mondta, gabonát szokott vásárolni a malmokban. Bár gabona nem volt, összeismerkedtünk. Jankiel tanácsokat adott a fiatal, tapasztalatlan molnárnak.

– Először is elmégy a közeli falvakba, és bemutatkozol – magyarázta. – Ez a malom régóta áll, hát el kell mondanod, hogy te megindítod, és hogy olcsóbban, jól fogsz őrölni. Akkor lesz munkád és kenyered. De elárulom neked, mi itt a baj. Ebben a malomban csak nagyon lassan szabad őrölni, nagyon gyenge szélnél, mert nem malom ez, hanem rom. Azért állította le a gazdája. Arra várt, hogy majd csak akad vevő, aki nem is sejti, milyen állapotban van a malom. És így is történt.

A beszélgetésből megtudtam, hogy a szélmalom lelke egy

nagyon vastag, magas fenyő vagy tölgyfa törzs, amelyet „királynak" neveznek. Ez a malom alfája és omegája. Erre a hatalmas törzsre helyezik a malomkövet. Köréje építik deszkából az egész malmot minden alkatrészével, a szárnyakkal, áttételekkel, tengelyekkel. Az ilyen szélmalmokat nemsokára mindenki elfelejti, csak múzeumokban lesz látható a modellje. Hát ez a malom eltemette minden reményünket. Korhatag roncs. Az uram paraszt, a fiam még majdnem gyerek, nem jöttek rá. De ez még nem minden. Az úgynevezett alsó kő, a „király" utáni legfontosabb rész is apró darabokra repedezett belül, mintha megfertőzte volna a fatörzs, amelyen nyugszik. Csak egy vékony kőréteg borítja, sőt egy helyen már ki is lyukadt, de a lyukat ügyesen befoltozták. Egyszóval, rom az egész.

Jankiel mindezt bizalmasan súgta meg a férjemnek és a fiamnak, de azt mondta, ne búsuljanak, ő ad egy tanácsot: kössön a fiam biztosítást a malomra, gyújtsa fel a roncsot, és szép pénzt kaphat a biztosítótól. A férjem és a fiam elmondta nekem ezt a tanácsot, de az élet dolgaiban mi olyanok voltunk, mint a kisgyerekek, és a gyújtogatás gondolatától úgy megrémültünk, mint gyerek a tűztől. Inkább vesszen minden, még a kedves tehenünk is, csak tüzet ne lássunk. Fiam azonban nem adta fel a reményt: elhívott egy öreg ácsot szakértőnek. Az megkopogtatta a malmot a kalapácsával, és a fejét csóválta.

– Ha óvatosan bánsz vele, még nem omlik össze, de a kő egy hónapig sem bírja.

Volt hát egy malmunk, de nem volt kenyerünk, és mikor megszületett a kisfiam, és keresztelni kellett vinni, csak nyomorúságos rongyokba csavarhattam. Nem tudom, volt-e valaha ilyen koldus molnár, sőt malomtulajdonos. Ahogy most visszagondolok, csak azt nem értem, hogy nem is voltunk olyan nagyon elkeseredve.

Franio ki nem fogyott az új ötletekből. Most azon törte a fejét, hogy valami masszából csináltat malomkövet. Az újságból nézte ki egy mesterember címét, aki valami tésztaként ke-

verhető masszát ken a régi kőre, és száradás után a kő megint használható. Igaz, abba beletelik néhány hónap, de fel a fejjel. Hiszen a gazdaságból még megmaradt a ló a szekérrel, meg a tehén – a tehén persze marad, hiszen ő táplálja a gyerekeket, de a lóra és a szekérre már semmi szükségünk, el kell adni. És vannak itt a város körül gazdag parasztok, majd napszámba járunk az urammal, megélünk valahogy. Végtére a magunk földjéből sem tudtunk megélni, akkor is napszámba kellett járni az urasághoz.

Eljött a nyár. Aratni jártunk a férjemmel. Csúfolódtak rajtunk, hogy a molnár sarlóval keresi a kenyerét, a malom meg áll. De mit csináljunk? Két fiacskám viszont iskolába járt. Büszke és boldog voltam.

Nyomorunk láttán azonban gondolkodni kezdtem, mi legyen a lányommal. Olyan kedves, jó gyerek! Elszorult a szívem, ha ránéztem. Szomorú a sorsa. Alig ért valamihez: egy kicsit tud írni és olvasni, egy kicsikét varrni. És már tizennégy éves.

Egy szép napon beállított az unokabátyám. Elmondtam neki, hogy gondban vagyok a lányom miatt. Azt tanácsolta, adjam gazdasági iskolába: nem tart sokáig, és az egész tanévért csak huszonöt rubelt kell fizetni, a koszttal és kvártéllyal együtt. Ágyneműt, téli és nyári ruhát persze adni kell a lánnyal, de érdemes tanulnia: egy év múlva állást vállalhat egy birtokon a gazdaságban. Azt gondoltam, jobbat úgysem tudunk kitalálni. Csak rettentően költséges volt. Előre kell kifizetni az egész évet, megvenni az ágyneműt, ruhát, cipőt, és egy fillérünk sincs. Persze mindent megvehetnénk, ha eladnánk a tehenet, de akkor éhen maradnak a gyerekek. No, de mit csináljunk? Mégis szakmát kell adni Fela kezébe.

Így hát eladtuk a tehenet, és Fela elment az iskolába. Egy évig nem láttam, mert az útiköltség drága, azt már igazán nem engedhetjük meg magunknak.

Késő ősszel végre megjött a mesterünk, egy rigai lett ember. Pár nap múlva a poggyásza is megérkezett. Három zsákban különféle keverékeket hoztak, olyanokat, mint a liszt, az

árpakása és a kender. Megkezdődött a munka. A férjem és a fiam három-négy napig különleges kalapáccsal szétverte a malomkő kérgét, aztán kikaparták a kőből a morzsalékos, elporladt részeket, míg el nem értek az egészséges kőig. Úgy előkészítették, mint beteget a műtétre.

Letisztították a kőről a morzsalékot, előkészítették a masszát, de a mester aggódott. November első napjaiban hideg szél fújt. A kásával kevert liszthez hasonló keverék már elkészült, már fel kellene rakni a kőre – és beállt a fagy. Mit csináljunk? Mégis fel kell rakni, mert a massza megköt. Rakták, kenték, döngölték, elkészült a kő. Micsoda öröm! A szépen eligazított, keményre döngölt massza a régi kéreghez simulva gyönyörű malomkövet formált. De ez csak a kezdet. Most jönne a legfontosabb: mindenáron fel kell hevíteni a masszát, hogy hozzákössön a kőhöz. És mivel fagy, mindent, ami csak van a házban, a párnáktól a konyharuháig, kihordunk, hogy bebugyoláljuk és melegítsük a megműtött követ. Még a mester is leveti a kabátját, a fiam is a bekecsét. Így bebugyolálva melegszik a kő huszonnégy óráig.

Olyasforma érzéseink voltak, mint a családé, amely aggódva várja, hogy az apa magához térjen a műtét után. Vajon életben marad-e, meggyógyul-e, tud-e majd dolgozni?

Hosszú volt az a huszonnégy óra. Keményen fagyott, heves északi szél fújt, de amíg nem havazik, ki lehet bírni. A városba készülök, hogy valami jobb ebédet főzzek. Hiszen ünnepelünk: malomkövünk lesz, és ha lassacskán is, valamit majd őröl, nem kell majd a városba járni kenyérért, és hallgatni a csipkelődést, hogy mit csinál a malom. De aztán eszembe jut, hogy a kabátomat odaadtam kőmelegítéshez, anélkül meg nem mehetek, mert hideg van. Várnom kell, míg levetkőztetik a követ.

Nem tudom, miért nem mentem oda megnézni, hogyan csinálják. Bent vártam a házban, pedig majd kifúrta az oldalamat a kíváncsiság. Végre megláttam az ablakon át a férjemet: hozta a sok holmit, amit a kő köré tekertünk. Rohantam ajtót nyitni, és rögtön láttam az arcán, hogy baj van. A föld-

höz vágta a holmit, sápadtan, tehetetlenül állt, aztán megszólalt:

– Mindennek vége.

Kiderült, hogy a kő csak felül volt meleg, átfújt alatta a jeges szél, lehűtötte a meleg masszát, így a massza nem kötött meg, és darabokra esett. Le sem tudom írni, mit élt át az én szegény fiam, de amikor láttuk, milyen állapotban van a szegény mester, végül mindannyian egymást kezdtük vigasztalni. Anyagi csődünk azonban teljessé vált.

El kell mondanom, milyen becsületes volt a mester. Együtt búsult velünk a veszteségünkön, és másnap csak annyit kért, hogy vegyük meg a vonatjegyét Rigába. Mikor kissé lecsillapodtunk, beszaladtam a városba: ebédet kell főzni, otthon meg nincs semmi. Könnyű kabátkám volt, szaladtam az úton, hogy mielőbb meglegyen az ebéd, hiszen már úgyis későre jár. Ebéd közben mindenki szomorú volt, de igyekezett vidámnak látszani. Este megállapodtunk, hogy a fiam kora reggel elkíséri a mestert a vasútállomásra. Amikor lefeküdtünk, kilelt a hideg. Órák hosszat nem bírtam fölmelegedni, pedig mindent magamra húztam, ami csak volt a házban. Reggel, mikor a fiam elindult, már nem voltam magamnál. Olyan magas láz gyötört, hogy nem ismertem meg senkit.

Hőmérőnk nem volt, a „hőmérséklet" szót alig ismertük. Családunkban szemre mértük a lázat: akinek ég az arca, forró a teste, annak láza van, aki pedig már nincs magánál, arra azt mondják: „Nagyon beteg, biztos meghal, mert már nem ismer meg senkit." Én csakugyan nem ismertem meg senkit, de megvolt a belső világom: arra nem emlékeztem, hogy családom, otthonom van, de gyönyörűséges meleget éreztem, arra vágytam, hogy sokáig ilyen melegem legyen, és ne kelljen gondolkodnom. De ekkor kövek kezdtek zúdulni rám, lassan gördültek mindenfelől, olyan óriási kövek, mint az elrepedt malomkő, én meg kicsi vagyok, mint egy mákszem; tudom, hogy menekülnöm kell, különben szétmorzsolnak, ahogy a gabonát lisztté őrlik. És újra a gyönyörűséges meleg és a gond-

talanság, de nem sokáig, mert megint jönnek a kövek, és viaskodom velük.

Héthónapos gyerekem volt, és a hétéves Małgosiának kellett rá vigyáznia. Súlyos beteg voltam: nem ment le a lázam, ráadásul egész arcomat, fejemet és nyakamat nagyon fájdalmas kiütések borították el. Nagy nehezen kihozták az orvost. Azt mondta, súlyos és fertőző betegségem van, rózsahimlő a neve. Nem volna szabad együtt lennem a családdal, még kevésbé a csecsemővel, aki szopik és az ágyamban alszik. Legjobb volna, ha kórházba vihetnének. De a városkában csak egy kis kórház van, és nincs járványosztály. A doktor borogatásokat írt fel, de nem használtak. Egyre több kiütés lett rajtam, egészen elborították az arcomat, a szememet. Felfakadtak, genny folyt belőlük, beszáradt, nem bírtam kinyitni a szemem, semmit sem láttam. A kisbabám nagyon sírt, mert éhes volt, hát felálltam, karomra vettem, magamhoz öleltem, hogy elcsitítsam, de nem láttam semmit, Małgosia vezetett a házban. Nagyobbik lányom messze volt, férjem a fiammal naphosszat a malomban tanyázott, nem akarták feladni a harcot, újra kikeverték a maradék masszát, és megint ragasztgatták a szerencsétlen követ. Két másik fiam, a tizenkét és a kilencéves, iskolába járt, így majdnem mindig csak a hétéves kislánnyal és a héthónapos gyerekkel voltam. Lázamban a nagyobbik lányomat láttam körülöttem sürgölődni, egyre azt mondogattam neki, mit főzzön, a kis Małgosia pedig magyarázta:

– Anyu, Fela nincs itt, mindjárt megjönnek apuék a malomból, akkor majd főzünk.

Még egyszer kihívták az orvost, csodálkozott és örült. Megmondta, hogy vágják le a hajamat, mert összeragadt a gennytől, tegyenek alkoholos borogatást az arcomra és a fejemre. És hozzátette, hogy a veszély elmúlt, meggyógyultam.

Úgy emlékszem arra az évre, mintha ma lenne. Franio mégiscsak megragasztotta a követ, megfoltozta, és annyira helyrehozta a malmunkat, hogy néha még elegendő kenyerünk is

volt. Ami hiányzott, a férjem megkereste napszámmal a gazdag parasztoktól. Két fiam a városi iskola harmadik osztályába járt, lányom a gazdasági iskolába. Néha bizony éhesek voltunk, a rongyainkban szégyelltünk emberek közé menni, de én boldog voltam, hogy a gyerekeim tanulnak. Hogy mit tanulnak, mire használhatják, arra naiv, egyszerű lelkemmel nem gondoltam, csak az volt a fontos, hogy tanuljanak.

Ezt az új évet igazán boldognak nevezhetem. A lányom tizenöt éves lett, elvégezte a gazdasági iskolát. Repesett a szívem a boldogságtól. Mind egyszerre beszélünk, faggatjuk Felát, mit tanult, mit fog csinálni.

– Ó! – lelkendezik – inkább azt kérdezzétek, mit nem tudok. Mindent tudok: tehenet fejni, méhészkedni, kertet művelni. Főzni is megtanultam, befőttet eltenni, egyszóval mindent.

Egyik öccse megkérte, hogy főzzön valami finomat.

– Jól van – örvendezett –, csinálok nektek cukorkát. Csak cukor, ecet és mentacsepp kell hozzá.

Olyan nagy volt az érdeklődés, hogy egyik öccse beszaladt a városba mentacseppért.

Kis háziasszonyunk munkához látott. Egy idő múlva könnyes szemmel jött ki a konyhából:

– Ne higgyétek, hogy nem tanultam semmit, az üvegek a hibásak! Mind a kettő sötét, ecet helyett olajat öntöttem bele, oda lett az egész.

Biztosítottuk, hogy nem kételkedünk a tudományában.

De mi lesz ezután? A malmunk nem jövedelmez, még kenyerünk is alig van, és az első nagyobb széltől összeomolhat. Franio elhatározta, hogy vevőt keres a malomra. De mi lesz a gyerekekkel? Azt tanácsoltam a lányomnak, menjen el egy kisebb földbirtokra, akár kisegítő házvezetőnőnek. Erre ő kivágta:

– Mama, én nem megyek az uraságokhoz!

– Hát mit fogsz csinálni? Hiszen nekünk nincsen gazdaságunk.

– Orvosnak tanulok! – vágta ki lelkesen Fela.

Úgy meglepődtem, hogy azt sem tudtam, mit feleljek. Nem tudtam, hol és hogyan lehet orvosnak tanulni.

A járási székhelyen, ahol a fiúk iskolába jártak, volt egy kórház. Mikor beteg voltam, az ottani doktor járt nálam. Elmentem hozzá, és megkérdeztem, hol tanulhatna a lányom. Mindent elmeséltem, hosszan, paraszt módra. Elnézően mosolygott:

– De jó asszony, a lányának még legalább tíz évig kellene tanulnia. Hiszen nincs semmi iskolája. Előbb el kell végezni a gimnáziumot, aztán az orvosi egyetemet. Egész vagyonba kerülne, és ő már lekésett arról, hogy elkezdje.

De azért megkérdezte:

– És miért akar a lánya mindenáron orvos lenni?

– Azt mondta, gyógyítani akarja a szegény embereket.

– Jól van – mondta a doktor –, ha csakugyan segíteni akar a betegeken, jöjjön el a kórházba. Kitanulhat ápolónőnek, csak egy fél évig kell ingyen dolgoznia.

Hát elveszett egy esztendő, meg a költség, a lányom mindent elölről kezdhet. Mikor este hazajött, azt mondta, nagyon boldog, mert látja, hogy szükség van rá. Csak egy felcser van ott, reszkető kezű, hatvanéves bácsi, aki szívesen tanítja, hogy mielőbb átadhassa neki a kötözést.

És noha nyolcan vagyunk, és gyakran koplalunk, boldog vagyok, mert csak egy gondolatom van, taníttatni a gyerekeket. Nincs rá pénz? Sok regényben olvastam, hogy szegény diákok roppant nyomorban tanultak, költők és festők éhenhaltak, de remekművek maradtak utánuk, csak haláluk után ismerték el és csodálták őket. Naiv álmodozó voltam, és a gyerekeket is megfertőztem ábrándozásaimmal. A férjem nem örült neki, de olyan jó ember volt, hogy nem ellenkezett, sőt segített, amennyire tudott.

Már a második gyerekem változtat szakmát, de nem tiltakozom, mert Fela ezt a munkát jobban szereti, és másokon is tud majd segíteni. Most a két fiúra kell gondolnom. Szeretném, ha a városi iskola elvégzése után tovább tanulnának, de hát a gimnáziumba csak a gazdagok küldik a gyerekeiket, és

a gimnáziumi felvételi vizsgára egy évig kell tanulni. Egész vagyon kellene rá. Tehát feltétlenül ki kell találnom valamit!

Ki is találtam. Krasnystaw városkában, két kilométerre innen, orosz katonaság állomásozik. A faluból, amely mellett a házunk és a malmunk áll, sok élelmiszert szállítanak a városba, szép haszonnal adják el, némelyek ugyancsak meggazdagodnak. Napszámba járunk hozzájuk az urammal, hát tudjuk. Az egyik gazdag paraszt taníttatja a gyerekeit. A fia már egyetemre jár, lánya elvégezte a gimnáziumot. Apja azt ígérte neki, hogy nagy hozományt kap és majd férjhez megy egy földesúrhoz vagy tisztviselőhöz, erre vár a lány. A férjem náluk dolgozik, ha nehéz munka akad; van béresük is, de rengeteg a dolog. Aratáskor és krumpliszedéskor én is oda járok napszámba. Most nagy félénken megkérdeztem, nem volna-e hajlandó a kisasszonyka felkészíteni a fiaimat a vizsgára, cserébe a férjem ingyen béreskedik náluk egész évben. A kisasszonyka apja, akihez fordultam, megkérdezte a lányát, hogy akarja-e – mert ha igen, megkaphatja zsebpénznek a béresre szánt pénzt. Így a fiaim készülni kezdtek a vizsgára, férjem pedig dolgozott a tanításért.

Elmúlt egy év. A két fiú elvégezte a városi iskola negyedik osztályát. A tanítónő nem győzte dicsérni őket, olyan jól tanultak. Biztosra vette, hogy sikerül a vizsgájuk.

Lublinban kellett vizsgázniuk, a kormányzósági székhelyen, hat mérföldre tőlünk. Nagy gondban voltam, mert sem az uramnak, sem a gyerekeknek nem volt mit felvenniük. Nyomorúságos rongyokat viseltek. A tanítónőjük ott akart lenni a vizsgán, de egészen belepirult a restelkedésbe, mikor meglátta a teremben a két ágrólszakadtat. Sokáig magyarázta az igazgatónak, hogyan jutott idáig a két szegénysorsú gyerek, akiket az iskolában is gyakran csúfoltak. De a tanítónő csinos volt, így védenceinek szegényes rongyait is jobban elnézték.

A fiúk kitűnő eredménnyel tették le a vizsgát. Csupa ötöst kaptak. Vizsga után az igazgató megkérdezte a férjemet, mi a szándéka a fiúkkal, hol fognak lakni. Amikor férjem pár

szóban beszámolt a szegénységünkről, az igazgató lenézően vállat vont:

– Mit képzel maga, jó ember, hiszen két fiút taníttatni nem tréfadolog: lakást kell nekik fizetni, egyenruhát venni, az is nagyon drága. Kár volt belefogni, nem maguknak találták ki a gimnáziumot. De tudja mit, adok egy tanácsot: próbálja meg itthagyni a kisebbiket, a nagyobbik meg tanuljon szakmát.

Otthon nagy volt az öröm, hogy ilyen kitűnően sikerült a vizsga, de a szegénységünkről nem feledkezhettünk el. Összeült a családi kupaktanács, a férjemmel és a gyerekekkel, meghánytuk-vetettük a dolgokat, de semmit sem tudtunk kitalálni, hogy elegendő pénzt szerezzünk a gyerekek szállására, ruhájára, cipőjére és tankönyveire. Végül be kellett látnunk, hogy nincs mit tenni, és a nagyobbik gyerek, aki nem mehetett iskolába, a párnájába temette az arcát, és csak úgy rázta a zokogás.

Negyvenöt év múlt el azóta, de azt a zokogást soha el nem tudom felejteni.

Megszületett a verdikt: Leon, a nagyobbik fiú, inasnak megy, a kisebbik pedig, a tízéves Oleś, a gimnáziumba. Düledező malmunk és házunk nem sokat ért, de a gimnázium megkezdéséhez szükséges összeget majd kölcsönadja Franio.

Pár nappal az iskolaév kezdete előtt bevittem a fiamat az internátusba. Piszkos, nyirkos volt a város szélén álló kőház, falai szomorúságot árasztottak. Egy jótékony intézmény tartotta fenn az internátust. Az igazgató ajánlotta, mert ez volt a legolcsóbb hely...

Most három gyerekem tanult. A tizennégy éves Leont, aki szegénységünk miatt nem mehetett a gimnáziumba, szuszterinasnak akartuk adni. Találtam egy susztert, aki vállalta, hogy kellő díjazásért kitanítja. Ágyneműt kell adni a fiúval, előre kifizetni félévi tandíjat, és akár már holnap jöhet. Megint naiv és hiszékeny voltam. Idősebb házaspár, a lányuk egy varrónőnél dolgozik, rendes embereknek látszottak. Örültem, hogy a negyedik gyerekem is tanulni kezd.

Néhány hét múlva, mikor a fiú hazajött fehérneműért, kíváncsian kérdeztem, hogy megy a tanulás.

– Nem tanulok én semmit – felelte. – A mester azt mondta, csak három év múlva ülhetek a suszterszékre.

– És most mit csinálsz?

– Takarítok, mosogatok, krumplit és zöldséget pucolok, naponta többször elküldenek a kocsmába pálinkáért. A mester majdnem mindig részeg.

Most mit tegyünk? Félévi tandíjat kifizettem, enni legalább kap a fiú. De egy újságból megtudtuk, hogy Lisków városban takácsiskola van. Elérhető feltételek. Megegyeztünk az iskolával, kölcsönkértünk a legszükségesebbekre, és elküldtük a fiút az iskolába.

Megoldatlan volt még Fela továbbtanulása. A doktor, aki egyszemélyben volt főorvos és alorvos, egyszóval az egyetlen orvos az egész városkában, beszélgetni kezdett a lányommal, mikor egyszer néhány szabad perce akadt. Azt mondta: Fela tehetséges lány, és ő tudja, hogy szegények vagyunk. A városkában nincs ápolónői állás, nem tud pénzt keresni. Az lenne a legjobb, ha Lublinba menne, ott némi tandíjért elvégezheti az ápolónői iskolát, aztán ha levizsgázik, bizonyítványt kap és önállóan dolgozhat. Nagyon hálásak voltunk a doktornak a tanácsért. És kezdődött megint az utánjárás: elhelyezni a lányomat, pénzt kérni kölcsön valakitől, hogy befizethesse a tandíjat. A sok apró kölcsönből nagy adósság kerekedett, de micsoda boldogság, hogy két gyerekem is a nagyvárosban tanul, egyik a gimnáziumban, másik egy nagy kórházban! Erről álmodni sem mertem volna.

De örömöm nem lehetett teljes. A gimnáziumi tandíjat és az internátusi költséget havonta kell fizetni, a takácsiskolát félévenként. Meleg ruha és cipő kell a gyerekeknek, de honnan vegyük rá a pénzt?

December végén végre ránk mosolygott a szerencse. Vevő akadt rozoga malmunkra: két minden hájjal megkent, ügyes kereskedő fivér. Mindent adnak-vesznek, ami potom áron megkapható.

– Sajnáljuk magukat, azért jöttünk, hogy kihúzzuk a családot a bajból – kezdték.

A magunkfajta élhetetleneknek csakugyan megváltás volt, hogy beállítottak. Nem kérdezték a malom árát, mindjárt azzal kezdték: annyit adnak érte, amennyiért mi vettük. Boldogan ráálltunk. Nagy összegre bebiztosították a malmot, és egy év múlva szemrebbenés nélkül felvették a leégett malomért a biztosítási díjat, jóval többet, mint amennyit nekünk fizettek érte.

Hát velünk mi lett? Mihelyt megkaptam a pénzt, fölkerekedtünk a fiammal, aki most már megszabadult a malomtól, és meg sem álltunk a városig, ahol a gyerekeim tanultak. Elhatároztuk, hogy lakást bérelünk, és mielőbb felköltözünk. Visszafizettük a kölcsönöket, amelyeket a három gyerek taníttatására felvettünk, így csak ezer rubelünk maradt. Azt terveztük, hogy ebből a pénzből könyveket és ruhát veszünk a gyerekeknek, meg az iskoláztatásukat fizetjük, a mindennapit majd megkeressük.

Mindezt elmondtam a tisztelendő úrnak, és rábíztam a kincsemet, az ezer rubelt megőrzésre. Hitetlenül nézett rám, hogy csakugyan ilyen naiv vagyok-e.

– Jól van – mondta végül –, én megőrzöm a pénzedet, jó asszony, de attól tartok, tovább akarsz nyújtózkodni, mint ameddig a takaród ér. Miből fogtok élni?

Ezen még csakugyan nem gondolkoztam. A városi életet nem ismertem, és mindennél erősebb volt bennem a vágy, hogy a gyerekeket taníttassam. Ezért a pap megjegyzését nem nagyon vettem a szívemre.

Először is nekifogtunk a fiammal olcsó lakást keresni, minél közelebb az iskolához, hiszen tudtuk, hogy a gyerekeknek sokszor kell majd vékony ruhában, rossz cipőben járniuk.

Lublin, a nagy kormányzósági székhely olyan csendes és komoly város volt, mintha a múltján merengene. Tiszteletet, vagy még inkább félelmet keltett bennünk nagy házaival, templomaival, de leginkább a régi várbörtönnel, melynek óriási tornyán hóhérbárd díszelgett.

Nem ismertük a várost, el sem tudtuk képzelni, hogyan fogunk lakást találni. Folyton az iskola körül keringtünk. Ágrólszakadt külsőnk miatt bizalmatlanul méregettek minket.

Végül betévedtünk egy csendes utcácskába az iskola közelében. Megálltam egy nagy, háromemeletes ház előtt.

– Menjünk be – mondtam.

Falusi népek módjára, félénken beóvakodtunk. A kapualjban tábla függött, rajta a bérház lakóinak neve. Alatta egy papírlapon ez állt: „Lakások és alagsori lakások kiadók." Alig hittünk a szemünknek. Ilyen közel! Bejött egy asszony, megkérdeztük, hol lehet a lakások után érdeklődni. „A házmesternél" – felelte. Nekünk minden új volt, mindent többször megkérdeztünk.

Megkerestük a házmestert, ő is a szuterénben lakott. Hosszú folyosó két oldalán sorakoztak a pincelakások, kettő üres. A házmester nagyon barátságos volt, mind a kettőt megmutatta. Az egyikért havi három rubel házbért kell fizetni, a másikért egy rubelt. Olyan pinceodú volt, amilyet a parasztok krumplisveremnek ásnak, de mi nagyon szerencsésnek éreztük magunkat, hogy az iskola közelében találtunk lakást, és csak egy rubelbe kerül havonta.

A házmester fölvitt minket a háziúrhoz. Egészen beleszédültem az izgalomba. Egész éjszaka utaztunk, és most álmosan, átfázva, éhesen toporogtunk itt, odabent meg, a jó meleg, napfényes szobában, a gyönyörű bútorok között, puha kék fotelban ült egy elegáns, középkorú hölgy, fehér kutyussal az ölében. A házmester meghajolt, és előadta, hogy ki szeretnénk venni az ilyen meg ilyen számú alagsori lakást, már meg is néztük, a lakbér is megfelel, és január elsején szeretnénk beköltözni. A hölgy felállt, a kutyust a fotelba fektette, az íróasztalhoz ment, és megkérdezte, mekkora a család, hány gyerek van. Amikor minden kérdésére válaszoltam, felírta a nevünket, és kifizettetett kéthónapi lakbért. Később is előre kell fizetnünk, különben kilakoltatnak.

A költözködés nem volt egyszerű dolog. Hat mérföldre voltunk Lublintól. Hajnali négykor indultunk. Nemigen voltunk

felkészülve ilyen hosszú szekérútra a kisgyerekekkel. Cipőnk, ruhánk hitvány volt, nem arra való, hogy hat mérföldet szekerezzünk. Gimnazista fiam kopott egyenruhát viselt, a cipője majd leesett a lábáról, apró diáksapkája és vékony köpenye volt. A kisebb gyerekeknek meg egyáltalán nem volt téli ruhájuk. A tízéves kislány sohasem ment ki télen a házból, még kevésbé a kétéves kicsi. Kiderült, hogy a legszegényebb cigányok is jobban fel vannak szerelve az utazásra, mint mi. Ők legalább tüzet rakhatnak az erdőben és fölmelegedhetnek, de mi megígértük a gazdának, aki a szekerét és a lovát kölcsönadta, meg a béresét is velünk küldte, hogy a béres estére hazamegy a szekérrel.

Keserves utunk volt a december végi fagyban. Dühöngött a vihar, mintha gúnyolni akarná a szegény parasztembereket, akik mindenáron tanult embert akarnak nevelni a gyerekeikből.

A szekérre ráfagyott a jégeső, az utat jégréteg borította. A kerekek alig forogtak, és a vihar csak nem akart alábbhagyni. Férjem és legnagyobbik fiam a kocsi mellett gyalogolt, közrefogva a kisebbik fiút. Lehajtották a fejüket, mert a metsző szél arcukba fújta a havat. A kocsis minden erejét megfeszítette, hogy a lovakkal boldoguljon. A hóförgeteg elsötétítette az eget, csak azért nem tévedtünk el, mert országúton mentünk. Én a két kicsivel a szekéren dideregtem. Csoda, hogy meg nem fagytunk.

Egész úton tartott a vihar. Mikor a ház elé érkeztünk, nem gyülekeztek körénk kíváncsi szomszédok, hogy megbámulják az új lakókat. Mindenki a négy fal közé húzódott. Levettük a szekérről jégkéreggel borított batyuinkat, s a férjem meg a fiam elment egy fogadót keresni, hogy a kocsis meg a lovak ott éjszakázhassanak, mert ebben az ítéletidőben semmiképpen sem fordulhattak vissza.

Hatan laktunk a szűk szobácskában. Az ősz óta lakatlan szoba annyira áthűlt, hogy leheletünk dérként csapódott le a falon. A sarokban téglatűzhely volt, tetején bádoglap két főzőkarikával. Ajtaja nem volt. Egyik végén tágas lyukon lehetett berakni a tüzelőt a bádoglap alá, másik oldala a falhoz volt építve, a falon át haladt a füstelvezető nyílás. Primitívebb alkotmányt elképzelni is nehéz: ajtaja nem lévén, a legkisebb szél is befütyült. Aznap persze már nem lehetett befűteni: este volt, és mi félénk, tudatlan falusiak lévén nem is sejtettük, hol lehetne tüzelőfát venni.

Elhatároztuk, hogy valahogy kihúzzuk az éjszakát, aztán másnap megkérdezzük a házmestert.

A házmesterné elmagyarázta, hol vegyük a fát és szenet, hol a kenyeret és a tejet. Megrémültem, mennyibe fog kerülni hat személy reggelije – és milyen reggeli! Egy kis cipó tíz garas, de nekünk kettő is kevés. Egy liter tej is tíz garas, abból csak a gyerekeknek jut. A házmesterné azt mondta, itt a városban teát szokás reggelizni, de ő azt tanácsolja, vegyek a piacon krumplit, és főzzek krumplilevest, az jobban laktat, és kevesebb kenyér fogy. Örömest megfogadtam a tanácsát. A házmesterék egészen fiatalok voltak, egyéves fiacskájuk volt. Városiak mind a ketten, Lublinban születtek. Nagyon kedvesek voltak hozzánk, nem néztek le minket, parasztokat, pedig hát semmi hasznuk sem lehetett belőlünk. A fiatalasszony ellátott jó tanácsokkal, hol lehet olcsón vásárolni, például levesnek való csontot, amiből többféle is van: háromgarasos, négygarasos, sőt hatgarasos. Szegény asszonyka! Hiába főzte a jó csontleveseket, egy év múlva elvitte a férjét a tüdőbaj.

Hozzáláttam berendezni a szobácskát, abból a pénzből, amit megélhetésre szántunk, míg a férjem és a fiam munkát nem talál. Nem sokat töprengtem, vettem még egy összecsukható rozsdás ágyat és egy hosszú, keskeny ládát. Az ágyat a fal mellé állítottam, a két ágy közé, az ablakhoz az asztalt. Keskeny volt a szoba, alig fért el mindez. A ládát oldalt a falnál

helyeztem el, az volt a szekrényünk és a padunk. Belerámoltam a fazekaimat, tálaimat, még a kenyeret is ott tartottam. Az egyik ágy alá került a szenesláda, a másik alá a krumplis láda; sok krumplit vásároltam, húsz fontot. Boldog voltam, úgy éreztem, megölelném az egész világot. A fiacskámnak egy macskaugrásra van a gimnázium, másodikos, és csupa ötöst hoz haza, pedig néha bizony csak az éhkoppot nyeli a hideg szobában.

A pénz ráment a bútorokra meg a szénre és krumplira, amit a házmesterné tanácsára vásároltam, a fiatalasszony ugyanis azt mondta: „Ha van szened és krumplid, nagy baj már nem érhet." Most nekiláttam befűteni. Nem volt könnyű dolog, életemben először fűtöttem szénnel. A gyújtós, amit legalább öt alkalomra szántam, már elégett, és a szén még éppen csak átforrósodott. Kértem a házmesternét, tanítson meg befűteni. A fiatalasszony türelmesen elmagyarázta, hogyan kell felaprítani a szenet és alágyújtani. A tűzhelyem nem volt afféle meleg családi tűzhely. A füstakna a szuterénből a háromemeletes ház kéménybe vezetett, olyan huzatja volt, hogy főzés után a tűzhely már semmi meleget nem adott. A főzéstől és a lélegzéstől párás volt a levegő, a falak deresek lettek. De hamarosan találtunk megoldást. Főzés után betömtem a szelelőnyílást egy rongyba kötött szalmacsomóval. Ha nem is sokat, de valamit segített.

Véget ért a karácsonyi szünet. Oleś iskolába ment. Fela olykor hazaszaladt a kórházból. Jól megy neki a tanulás, júniusban leteszi a félévi vizsgát, őszre elvégzi a harmadik osztályú ápolónői tanfolyamot. Mindig kialvatlan és éhes, de vidám és csicsereg, mint a madár. Ha esténként benéz, rendszerint azzal búcsúzik: „Vacsorázzatok, és menjetek gyorsan aludni!" Egyszer megkérdeztem, miért mondja folyton ezt. „Mert nagy boldogság, ha valaki nem éhes, és kialhatja magát" – felelte.

Már az iskolaév második felében jártunk, de szerencsét próbáltam a közeli városi iskolában. Elmondtam az igazgatónőnek, hogy a lakásunk hideg, a kislányom otthon megtanult

olvasni, és most egy fél évig csak otthon teng-leng. Annyira kértem, vegye föl az iskolába, hogy végül is beleegyezett. Micsoda öröm! Hat gyermekem van, és négyen tanulnak közülük. Boldogságomat csak az felhőzi be, hogy a kislányom, Małgosia szegényes, vékonyka ruhákban jár, a gyerekek kinevetik miatta, ez persze rosszul esik neki. Én meg félek, hogy megfázik, mert nincs meleg ruhája. De szerencsére mindnyájan egészségesek vagyunk.

A fiam néhány holmija a korábbi szállásán maradt, férjem elment értük. Jó asszony volt a szállásadónő. Amikor férjem elmesélte neki, milyen nagy gond az elhelyezkedés, az asszony azt mondta, öccsének van egy kis birtoka, néhány versztnyire a várostól, szívesen felfogadná az uramat béresnek. Így kapott munkát, havi három rubelért és az ellátásért. Néhány nap múlva ki is költözött a birtokra, s megígérte, hogy a hónap végén hazahozza a bérét.

Már csak Franiónak, a legnagyobbik fiamnak nem volt munkája. Az egész családból őt verte le legjobban a malmunk csődje. Vigasztaltam, hogy minden jóra fordult, hiszen a testvérei tanulnak.

– De mi lesz ezután? – kérdezte ő.

Nemsokára kitalált valamit. Van egy kis vastartalékunk. Leon ősz óta takácsinas, nemsokára végez, dolgozni fog. A pénzünkből befizetjük Franio tandíját, így a két fivér együtt tanulja ki a takácsmesterséget.

Nagyon megörültem ennek a tervnek. Vastartalékunkból ráköltünk negyven-ötven rubelt a tandíjra és ellátásra, ha pedig majd kitanulnak, vesznek egy régi, használt szövőszéket. Franio a minta alapján elkészít még egyet, hiszen az asztalossághoz még a kezdő molnárok is értenek, hozzá tartozik a szakmához. Arra nem is gondoltunk, ugyan hol fognak szőni. Naivak voltunk, mint a kisgyerekek. Bevallom, én szorgalmaztam a tanulást mindenáron, még akkor is, ha hazárdjátéknak látszott. Tudtam, hogy én magam már nem tanulok meg semmit, hát minden tudásszomjamat a gyerekeimben éltem ki.

Vagy két hét múlva a legnagyobbik fiam útnak indult, né-

mi pénzzel a zsebében, és tele fantasztikus gondolatokkal, hogyan barkácsol majd szövőszéket, és miként fognak szőni azon az öccsével együtt. Persze azt is láttam, hogy a gyerek rossz ruhában, éhesen vág neki a fagyos januárnak. Elszorult a szívem, de titkoltam aggodalmamat, és kitartásra buzdítottam a fiút.

Egy napon találkoztam egy asszonnyal, aki a hajdani malmunk környékén lakott. Megkérdezte, hogy megy a sorunk. Azt mondtam, szeretnék dolgozni valamit, de semmihez sem értek.

– Jól van – mondta –, jöjjön velem, megmutatom, hol lakom, majd eljár hozzám hetenként takarítani, mert nincs cselédem. Így majd kereshet valamit.

Ahogy visszagondolok, látom, mennyire elmaradott volt akkoriban a falu. Még ennél az asszonyságnál sem tudtam eleinte rendesen elvégezni a munkát. És amikor észrevettem, hogy valamit rosszul csináltam, nem mertem elfogadni a bért. Pedig milyen kevéske volt! Hetenként egyszer jártam oda négy-öt órára, és húsz garast vagy néhány darab kenyeret kaptam minden alkalomra.

Így múlt el egy hónap. A második hónap elején, vasárnap, megjött a faluból a férjem, és hazahozta havi bérét: három rubelt. Egy garast sem költött el belőle. Még a cigarettáról is lemondott, hogy minden keresményét a gyerekekre költhessük. Kifizettem a tartozásomat a boltosnak, akinél hitelbe vettem a kenyeret. Azontúl jobban bízott bennem, és azt mondta, vásároljak csak nála mindent, amire szükségem van. Adósságom kifizetése után még maradt egypár garas, de azért elhatároztam, hogy mindenáron többet kell keresnem. Nem elég, ha néhány órát dolgozom egy héten. De hát a falusi tudatlanság nagy kerékkötő volt.

Tavaszra kicsit jobbra fordult a sorsunk. Legkisebbik fiam elmúlt hároméves. Télen beteges és gyönge volt, de májusban beszélni és járni kezdett. Persze még rogyadozott a lábacskája. Jobban kellene táplálni.

A két nagyobbik gyerek, a tizenegy éves fiú és a kilencéves kislány, remekül tanult. A tanév végén mind a ketten kitűnő bizonyítványt hoztak haza, pedig milyen nyomorúságosan élünk. Sápadtak és soványak, de komolyabb betegségük nem volt a télen. Az ápolónőnek és bábának tanuló lányom is kitűnően vizsgázott. A nagyfiúktól remek hírek jönnek. Ők hárman, a két takácsfiú és a kórházban tanuló lányom, még az idén a maguk lábára állnak, megkeresik a mindennapit, ha szerényen is. Repes a szívem a boldogságtól, ha erre gondolok.

Egyelőre persze nehezen élünk. Én alig keresek valamit a heti egyszeri takarítással. Az uram béréből kell megélnünk, de bizony az kevés négy személyre. Folyton töröm a fejem, mit és miként vásároljak, hogy a gyerekek ne éhezzenek. A kicsiket a nagyobbakra hagyom, főleg Małgosia vigyáz rájuk, már egész jól ért hozzá. Én meg elmegyek a város határába, ahol pár fillérrel olcsóbban kapom az élelmet – így alig kell elvennem a gyerekek taníttatására szánt pénzből.

Levél jött a nagyfiúktól. Azt írták, tüstént vegyek elő a vastartalékból harminc rubelt, és küldjem el nekik az üzembe, ahol tanulnak. Megveszik a szövőszéket, amelyen majd szőni fognak, és másikat is fabrikálnak a mintájára. A nagyobbik ért az asztaloskodáshoz, biztosan meg tudja csinálni a másik szövőszéket. A malom eladásából maradt vastartalék kicsit megfogyatkozott már, pedig igyekeztem, hogy csak a gyerekek taníttatására vegyek el belőle. De a szövőszéket csakugyan meg kell venni.

Nagyon megbíztam a gyerekeimben. Egy pillanatig sem kételkedtem, hogy amit tesznek, az úgy van jól. Elküldtük a pénzt. Megint látnom kellett, hogy a gyerekeim jobban értenek az élet dolgaihoz, nem olyan tehetetlenek, mint én. A szövőszékre való pénzt Oleś küldte el, én el sem tudtam volna intézni az ügyet. Oleś azt mondta, küldjünk öt rubellel többet, mert harminc rubelbe kerül maga a szövőszék, de haza is kell szállíttatni, meg a két fiú útiköltségére is pénz kell. Elküldtem hát harmincöt rubelt.

Eddig azt hittem, nagy szerepet játszom a családban, most meg úgy rémlett, semmihez sem értek, semmit sem tudok elintézni. Nincs iskolám, tudatlan vagyok, ezért lettem olyan élhetetlen, félénk. Gyengének és kicsinek éreztem magam, lassacskán átengedtem a dolgok irányítását a gyerekeimnek, hallgattam a szavukra, hiszen ők már tanultak.

Végre megérkezett az iskolából a két nagyfiam. Rég nem láttam őket, alig hiszek a szememnek: hogy megnőttek! És amikor Fela is hazaugrik a kórházból, itt vannak mind a hatan. Meg kell ünnepelni ezt a napot. Elhatározzuk, hogy lefényképeztetjük magunkat együtt. Szép emlék lesz. Csak az a kár, hogy apa nincs itthon.

A gyerekek egy csomóban ülnek, mint fiókák a fészekben. Hirtelen félelem fog el, szeretnék odamenni hozzájuk, megvédeni őket valami ismeretlen bajtól, valamitől, amitől nagyon félek. De ez csak egy percig tart – már elszállt a félelmem, már hallom vidám nevetésüket. Még sohasem csengett ilyen vidám nevetés ebben a sötét szobában. A gyerekek nem győznek mesélni a tanulásról, a tanítóikról, mindenféle kalandjukról, és mindegyik történetet viharos kacagás kíséri. Én ugyan nem nagyon értem, min nevetnek, de azért részt veszek az általános vidámságban, mert látom, hogy örülnek neki – csakhogy azt is érzem; én már soha többé nem tudok ilyen szívből, vidáman nevetni. Míg ők boldogan kacarásznak, én egyre az apjukra gondolok. Ó, miért is nem láthatja így együtt ezt a vidám kis csapatot! Mekkora vigasz lenne sok megaláztatásáért és nehéz munkájáért. Öregedő, beteges ember létére béresként kell szolgálnia, messze a családjától, hiszen, noha alig pár kilométerre van tőlünk, csak havonta jön haza, mikor a bérét hozza. És most sincs itt, nem látja a gyerekeket, nem hallja vidám nevetésüket.

Néhány nap múlva ő is megjött. De akkor már nem nevettünk, a jövőt kellett tervezgetni: mi legyen ezután? És megint elámultam: mire képesek a fiatalok, ha tanultak! Franio azt tanácsolja: apja ezt a hónapot még dolgozza le, én is maradjak egyelőre az alagsori lakásban a kisebb gyerekekkel, ők

meg Leonnal elmennek Krasnystaw városkába, régi malmunk közelébe. Ott, a csöndes városka szélén kivesznek egy házat, és felállítják a szövőszéket. Leon dolgozni kezd rajta, ő ezalatt fát vásárol, és összeácsolja a másik szövőszéket az első mintájára.

TAKÁCSNYOMOR

Pár hét múlva jó hírekkel állított be legidősebb fiam. Kivették a házat, ahol dolgozni tudnak, ők ketten már ott is laknak, az én két mesteremberem. Nagyon hiányzik nekik az anyjuk, mert nincs, aki a háztartást vezesse, gyakran koplalnak, de sebaj, mert pompás hírt hozott. Krasnystawban, ahol lakni fogunk, gimnázium épül, így a gyerekeim tovább tanulhatnak.

Krasnystaw városkát jól ismertem. Örültem, hogy az egész család odaköltözik, és majd csak kezdünk valamihez.

Mind nagyon boldogok vagyunk, hogy együtt lesz a család. Megint létrásszekér áll a ház előtt, mint akkor, mikor a faluból elköltöztünk. A bérházból kijött néhány ember bámészkodni. Kihordjuk szegényes motyónkat, bútornak csúfolt nyomorúságos holminkat. Akármilyen sietősen sürgölődünk, eszembe jut, hogyan érkeztünk meg ide, ugyancsak szekérrel, összefagyva, félholtan, a jeges alagsori lakásba. Micsoda különbség! Most augusztusi nap süt és melenget, és a gyerekek úgy megnőttek, alig lehet rájuk ismerni. A legkisebbik, aki akkor kis híján meg nem fagyott, most kíváncsian futkos a szekér körül, és egyre kérdezősködik: „Ez mi? Ez minek?"

Így hagytuk el alig több mint fél év után Lublint. Új lakóhelyünk a Wieprz folyó partján volt. Amikor áthajtottunk a városon, az út lejteni kezdett. Nem sokkal a híd előtt lekanyarodtunk az útról, és megláttunk két házat: az egyik még hagyján, de a másik lyukas tetejű, földbe süppedt, rozoga viskó, ablakai majdnem a földet érik. Szekerünk a roskatag viskónál állt meg. A kocsis elkiáltotta magát:

– Megérkeztünk, leszállni!

Amikor a gyerekekkel beléptem a házba, majd elestem a sötétben, mert a viskó annyira a földbe süppedt, hogy a kis tornác fél méterrel lejjebb volt, mint a föld felszíne odakint. A tornácról egy nagy szobába jutottunk. Három ablakát bizonyára soha nem nyitották ki. Penészes falak, a mennyezeten látszott, hogy esőzéskor beázik. Az agyagpadló vizes, nem is csoda, hiszen a folyó közelében nyirkos a föld. Az ajtó melletti sarokban – ezt nem is vettem rögtön észre – fadarabok hevertek, sima deszkák, kis cölöpök, rudak.

– Ez a szövőszékünk – ragyogott a büszkeségtől Franio, mikor behordtuk a holminkat a házba.

Megszámoltuk, mennyi tőkénk maradt az eladott földből. Nem sok. Úgy határoztunk, először is össze kell állítani a szövőszéket. A szoba fele lesz a műhely, másik fele a hálószoba és a konyha. Az ajtó melletti sarokba beállítottunk egy kölcsönkapott kis vastűzhelyet. A földön aludtunk, egymás mellett.

Elkezdtem háztartást vezetni, naponta tíz-húsz kopejkát vettem csak el a vastartalékból. Takarékoskodni kellett, hiszen még nem keres senki, és hat szájat kell etetni. Összeállították a szövőszéket, és Franio, aki most a családfő volt, elment Łódz iparvárosba pamutfonalat venni. Két színű fonalat, kéket és fehéret, hogy csíkos vagy kockás anyagot szőjenek belőle. Más mintát nem tudnak.

Meghozta a fiam a rég várt fonalat. Fehérítetlen, nyers fonalat vásárolt, hogy olcsóbb legyen. Aztán vett tizenöt kopejkáért klórt, feloldotta vízben. Az egész család közreműködött az iparoskodásban: a fiaim letekerték a fonalat, én pedig gondosan, egyenletesen beáztattam. Mindannyian szívvel-lélekkel részt vettünk a fehérítésben, tudós gimnazistánkat is beleértve. Nagyon féltünk, hogy ha túl erős a klóroldat, tönkremegy a fonal. Mindenki belemártotta az ujját, kipróbálta a nyelvével, tanácsokat adott, észrevételeket tett. Hideg borzongás futott végig rajtunk a gondolatra, hogy ha a fonal tönkremegy, oda a ráköltött pénz, megint munka és kenyér nélkül maradunk.

Végül kiszedtük a fonalat a klóroldatból, átöblítettük, kiakasztottuk száradni a szomszéd kerítésre. Megszáradt, szép fehér lett. Nagyon örültünk. De még sok nehézség várt ránk: a fonalat orsóra kellett tekercselni. Ügyetlenül, gyakorlatlanul dolgoztunk. A fonal szakadt, nehezen tudtuk összecsomózni. Nyomott hangulat lett úrrá a családon. Titkon mindenki azt gondolta: „Nem fog ez sikerülni, mehetünk vissza szégyenszemre béresnek az urasághoz."

Néhány napi fáradságos munka után, miközben elég sok szál kárba veszett, végre eljött a várva várt perc: Leon leült a szövőszékhez, és kék-fehér csíkos vásznat kezdett szőni. Az egész család körülállta és izgatottan figyelte a vetélő mozgását. Primitív módon szőttünk, mint évtizedekkel ezelőtt falunkban szokás volt, csak éppen festett pamutfonalból. A vékony fonallal szörnyű lassan ment a szövés. A takács keze is ügyetlen volt, a vetélő minden mozdulatánál szakadt a szál. A fiam idegeskedett, könnybe lábadt a szeme, veríték csurgott az arcán. Nekem is sírás szorongatta a torkomat, de igyekeztem vidám maradni. Majd belejön, mondtam, egyelőre hagyjuk békén a takácsunkat, hadd gyakorolja magát, nemsokára csak úgy cikázik majd a keze között a vetélő.

Ifjú mesterünk aznap egy könyöknyit sem szőtt – akkor még nem méterben mértek, hanem könyökben. Az elkészült darabka is csupa lyuk, csomó, rossz ránézni! Pedig hát naponta enni kell, hat szájat etetni, és úgy látszik, a szövésből nem lesz egyhamar pénz. Odaveszett a fonál és a munka.

Vigasztaltam, bátorítottam a takácsainkat, ahogy tőlem telt. Pár nap múlva már nem volt olyan lyukas a vásznuk, két hét múlva egész tűrhetően szőttek, de egy nap alatt csak egy könyöknyit, ebből a keresetből bizony három ember sem élhetett meg. A legnagyobbik fiam, már valóságos gazda, nem akarta, hogy a kíváncsiak kinevessék, hát elutazott Żyrardówba, vett egypár vég olyasféle háziszőttest, amilyet ők akartak szőni, és eladta itthon, mintha nálunk készült volna, persze nyereség nélkül. Az otthon szőtt vászon felét meg sem mutattuk senkinek. A másik felét potom árért vesztegettük el. Ké-

sőbb már jobban ment a dolog, de keresni akkor sem lehetett rajta. A boltok tele voltak szép és olcsó gyári kelmékkel, nálunk meg egyetlen vég sem volt hibátlan, és csigalassúsággal, primitív módon készült.

Jóformán állandóan koplaltunk, hát eljártam a gazdag parasztokhoz mindenféle mezei vagy kerti munkát végezni, még mosással is kerestem valamicskét.

Ősszel hazajött a lányom: elvégezte az ápolónői tanfolyamot, most már talán segíthet a családnak.

Időközben Krasnystawban felépült a gimnázium, és ez döntötte el családom sorsát. Nagy szegénységünkben a sors rendkívüli ajándékának éreztem ezt a gimnáziumot, hiszen arról nem is álmodhattam volna, hogy a fiam Lublinban tanuljon, ahol havonta egész vagyont kell fizetni a szállásáért meg a kosztjáért. Nem, az sehogy sem ment volna. De most itt van az iskola helyben, együtt vagyunk mindannyian – repesett a szívem az örömtől. Így Oleś beiratkozhatott a harmadik gimnáziumba. Az is könnyebbséget jelentett, hogy a tanítás csak októberben kezdődött. A módosabbak inkább Lublinban taníttatták tovább a gyereküket, így a mi városkánk iskolájában bőven volt hely, nem kellett sok protekció.

A mezei munkák végeztével hazajött az uram. Mindannyian együtt vagyunk. De bizony szűkös a hely ekkora családnak, és még itt a takácsműhely is. Franio ugyanis az első szövőszék mintájára elkészítette a másodikat, hogy azon majd gyapjúszövetet sző. Megismétlődött ugyanaz a história, mint a pamutszövettel. Sok pénz elment a gyapjúfonalra. A kisebbik fiút Franio hozzá sem engedte nyúlni a szövőszékhez, ő maga szőtt rajta. Elég jól ment a munka, de a gyapjúszövet kikészítést igényel, az úgynevezett appretúrát. Be kellett vinni a szövetdarabkát Żyrardówba, és ott pénzért kikészíttetni. Csupa veszteség. Hát még amikor meghozta a szövetdarabkát és kibontotta... Egek! Teljesen tönkrement az appretúrában: itt sötét, amott világos, egy könyöknyi sem akadt benne egyforma színű. Pocsékba ment! Az egyetlen megoldás: befestetni és fele áron eladni. Így is történt. Legalább pamutfonalat vehet-

tünk a pénzen. Aztán megint egyszerű, kék-fehér csíkos pamutanyagot szőnek a fiúk, egyre kevesebb benne a hiba, de potom áron kell eladni. Ebből ugyan meg nem él a család. Az uram és én továbbra is napszámba járunk a gazdag parasztokhoz, mindenféle munkát elvégzünk, a lányom is segít valamit. Eltengődünk valahogy. A legnagyobb baj, hogy olyan kicsi a szobánk. Amikor lefekszünk aludni a földre, talpalatnyi üres hely sem marad.

A szomszédunkban volt egy omladozó ház, mindegyik szobája zsúfolva lakókkal. A tulajdonosnő, egy öreg özvegyasszony, sohasem javíttatta a házat, de annyi lakbért szedett, amennyit csak tudott. Egy szép napon parasztszekér döcög elő, és a lakók, mint mi nemrég, kihordják nyomorúságos cókmókjukat. Izgatottan figyelünk, nehogy valaki megelőzzön bennünket, nehogy a tulajdonosnő kitalálja, milyen rossz fizetők vagyunk! De műhelyünk imponál az asszonyságnak, beköltözünk a megürült lakásba, takácsműhelyünk pedig a régi viskóban marad. A szövőszékek egyre jobban működnek, a fiúk is begyakorolták magukat, alig van már selejt.

A húsz versztnyire levő városkában ekkor háziipari kiállítást rendeztek. A fiaim egy kis reklámot akartak csinálni a vásznaiknak. Felfogadtak egy szekeres parasztot, felpakolták a szövőszéket, a fonalat, a gombolyítót, egyszóval minden szükségeset, és elmentek a kiállításra. Rendesen fogadták őket, helyet kaptak, felállíthatták a szövőszéket. Bemutatták a szövést. A magukkal vitt vásznat eladták. Igaz, azt mondták nekik, csak azért vásárolják meg a vásznat, mert sajnálják őket, viszont dicsérő oklevelet kaptak. A fuvarköltséget abból kellett kifizetni, amit az uram kaszával vagy sarlóval keresett a nagygazdánál, de családunk szívből reménykedett a jobb jövőben.

Egy napon egy komoly, öreg, város környéki gazda megszólította a fiamat, akiről már széltében-hosszában beszélték, hogy erősebb vásznat sző, mint a gyár. Azt mondta neki a gazda: van egy régi, de jó erős faháza. A tágas ház egyik részében ellakhatna a család, a másikban meg szőhetnénk. Fele

annyi lakbért kért az egész házért, mint amennyit most a lakásért meg az ócska viskóért fizetünk. Ő ugyanis új házban lakik, a régi meg üresen áll. Megörült a fiam, hogy így olcsóbban jövünk ki, és együtt leszünk a házban. Előleget adott, és néhány nap múlva átköltöztünk. A fiaim berendezték a műhelyt, mindnyájan nagyon elégedettek voltunk.

Pár nap múlva, amikor a fiúk már a fonalat is felrakták a szövőszékre, és egyikük munkához látott, beállított két bikaerős legény. Riadtan néztük őket, mert banditáknak látszottak, és részegek voltak. Azzal kezdték:

– Mit kerestek itt? Hordjátok el magatokat, amíg jó dolgotok van, különben mindent kihajigálunk innen! Kotródjatok, de tüstént!

Férjem munkában volt, én a fiaimmal megpróbáltam szelíd szóval elmagyarázni a legényeknek, hogy mi nem is ismerjük őket, a házbért pedig előre kifizettük a gazdának.

– Kuss! – ordították. – Az öregnek nincs joga bérbe adni ezt a házat. Van neki új háza, lakjon ott, mi a fiai vagyunk, jogunk van ehhez a házhoz, lebontjuk, megosztozunk, és felszántjuk a helyét. Hát ki innen! Ha még holnap is itt lesztek, úgy kirepítünk az utcára, mint annak a rendje.

Láttuk rajtuk, hogy képesek kidobni minket. Kénytelenek voltunk szépen megkérni őket, engedjék megszőni a megkezdett kelmét, övék lesz egy része. Kaptak az ajánlaton, és attól fogva gyakran bejártak hozzánk, hogy csakugyan megkapják-e majd az ígért kelmét. Látszólag megbékéltek velünk, de ha berúgtak, nagy patáliát csaptak.

Háromszor vagy négyszer szedtek tőlünk sápot, aztán kijelentették: vevőjük van, aki megvenné a házat faanyagnak, de mert látják, milyen szegények vagyunk, megsajnáltak minket, és hajlandók nekünk eladni a ház faanyagát.

Kölcsönt kértünk a városi takarékpénztártól. Meg is kaptuk a szükséges hitelt, mivel arra hivatkoztunk, hogy műhelyünk van. De hol építsük fel a házat? És hol lakjunk, míg a házat lebontják és újra felépítik?

Mindig olyasmibe fogtunk, ami meghaladta az erőnket. Az

egész család megegyezett, terveink roppant egyszerűnek látszottak, aztán légváraknak bizonyultak. Úgy éreztük magunkat, mint az utasember, aki hosszú útra indult, de már nagyon fáradt, úgy érzi, soha nem jut el a céljához – mégis mennie kell.

Kifizettük a házat, de most le kell bontani. Főleg a magunk erejéből végezzük a munkát, de mégiscsak szükségünk van valakire, aki ért az ácsmesterséghez: meg kell jelölni, melyik darab fa melyikhez tartozik. Legnagyobb fiam szerencsére ügyes ácsmesternek bizonyul, de most jön a dolog nehezebbik része: találni és bérbe venni egy darab földet, ahol a házat fölépítjük. Szekereket is kell fogadni, hogy elszállítsuk. Addig kivettünk egy üres kamrafélét a külvárosban, oda beraktuk a szétszedett szövőszékeket, a fonalat, az eladatlan vásznakat, és azokon aludtunk.

Negyven év után, amikor ezt leírom, már alig tudom elképzelni, miből telt minderre, hiszen pénzünk nem volt, sokszor majd éhen vesztünk. Az uram meg én gyakran csak egy kis krumplit vagy egy darab kenyeret kaptunk a munkánkért a parasztoknál.

Végül a fiam bérbe vett a város vezetőségétől egy darabka földet a Wieprz folyó partján, ahová a szemetet hordták, ugyanott, ahol régebben laktunk. Parlagföld volt, így nagyon olcsón bérbe adták. Nem is tudom, hogyan sikerült odaszállítani a fát, de nagy nehezen mégiscsak odaszállítottuk, és a szemetet is elhordtuk a telekről. De a fa kevés volt, hozzá kellett vásárolni – megint kölcsönkértünk, és minden vásznunkat eladtuk.

Amíg a fiaim az építkezés miatt nem dolgozhattak, a férjem, a lányom és én tartottuk el a családot.

Októberre állt a ház. Tűzhelyet nem tudtunk beszerezni, hát magunk húztunk fel egy kemencét. Beköltözött az egész család, a szétszedett szövőszékekkel, a maradék fonallal és azzal a nyomorúságos motyónkkal, amit még a vándorcigányok is szégyelltek volna. Emlékszem, az első néhány éjszaka a szétszóródott kődarabkákon és a nedves agyagon aludtunk,

mert mihelyt agyaggal kitapasztották a kemencét, még aznap beköltöztünk, boldogan, hogy most már senki sem dobhat ki minket. Mondták ugyan, hogy a kemencében még nem szabad tüzelni, mert összedőlhet, de azért gyújtottunk egy parányi tüzet, és ha dideregve is, boldogan néztük a pici lángot.

Rendesebb élet kezdődött. A férjemnek mindig akadt valami keresete, ha nem is állandó; többnyire csépelni járt. Fela is segített valamicskét. Hamarosan nekiláttunk összerakni és felállítani a szövőszékeket.

A legidősebb fiam tervezte el, milyen legyen a ház. Ő volt a mi tanácsadónk, gyámolunk, ő volt a gazda. Az uram nagyon jó ember volt, de lassú és élhetetlen. A nagy ínségek idején elcsüggedt, már nem is remélte, hogy valaha jobbra fordul a sorsunk. Minden keresetét hazaadta, de fásult és kedvetlen volt. Én viszont biztosra vettem, hogy minden jóra fordul, csak a gyerekek tanulhassanak. És álmaim valóra is váltak, bár óriási nehézségek árán.

A fiúk egész télen a ház befejezésén dolgoztak, mert akkor már háznak lehetett nevezni. Harmadrészében lakott a család, kétharmadát tágas műhelynek szántuk. Padló persze sem a lakásban, sem a műhelyben nem volt, de az agyagpadlót alaposan ledöngöltük, szép tiszta volt minden, egész csinosan festett. A fiúk egyre a műhelyük körül sürgölődtek: betapasztották a fal réseit mohával vagy kóccal. Vakolni, meszelni majd csak tavasszal lehet a házat, egyelőre nincs rá pénzünk és hideg van.

Kora tavasszal nekiláttunk kívülről-belülről agyaggal betapasztani a faházat, és amint kiszáradt, fehérre meszeltük. Eredeti formájú, érdekes házacska lett, nagy ablakaival. Sajnos, a szövéssel alig kerestek a fiúk. Nem volt pénz fonalra, és vevő sem igen akadt a vásznukra. A maradék fonalat Leon megszőtte az egyik szövőszéken, hogy mégse álljon ott kihasználatlanul a vadonatúj műhely. Idősebbik fiam pedig azon tanakodott: így hiába állnak ott a szövőszékek, jobb lesz, ha ő elmegy Łódzba, és őszig kitanulja a falun viselt nagy gyapjúkendők szövését. Ősszel ketten nekiülnek, szőnek egypár

tucat kendőt, és mindjárt jobbra fordul a sorsunk. Mint rendesen, mind elfogadtuk a tervet, fiam elutazott – szokás szerint naiv módon, egy fillér nélkül, éppen csak vonatjegye volt. Nagy tervekkel és reményekkel telve gyalogolt el a húsz versztre levő vasútállomásig. Vitt-e magával egy darabka kenyeret? Aligha, mert mindig szűkében voltunk.

Hogyan is töltötte a család a napokat és heteket? Kezdem a férjemmel, a családapával. Már említettem, hogy csüggedt, szomorú, fásult, nem is reméli, hogy valaha jobban fogunk élni. Nagy ritkán, ha valamiről eszébe jut, harag nélkül szememre veti, hogy miattam jöttünk el a faluból – de mikor emlékeztetem, hogy a gyerekeinknek zsellérkedni kellett volna a gazdag parasztoknál vagy a földesúrnál, szomorúan bólogat, hogy igazam van. Ami engem illet, nekem egyre azon jár az eszem, hogy mivel tömhetem be a sok éhes szájat. Ha munka akad a közeli faluban, elmegyek kapálni, krumplit szedni, mosni, meszelni vagy fejni. De a gyerekek miatt nem mehetek el egész napra, hát nem sokat kapok a munkámért: egy darab kenyeret, egy kötény krumplit vagy csupor tejet. Nem tudom, többet vagy kevesebbet ér-e a munkám, de örülök, hogy vihetek valamit a gyerekeknek. Első gondom az, hogy etethessem és valahogy ruházhassam őket, a második pedig az, hogy jól tanuljanak és becsületesek legyenek. Mit értettem azon, hogy becsületesek? Csak annyit: inkább téged bántson meg valaki, de te ne bánts senkit. Mindig nagyon fáradt voltam az otthoni meg a másoknak végzett munkától, folyton harcoltam a szegénységgel, és aggódtam a gyerekek jövőjéért... Néha úgy érzem, szomorú álom volt az egész.

Hát a gyerekek? Franio akkor huszonkét éves volt, remekül értett mindenféle munkához, főleg a malmok szereléséhez. Gyakorlatiasan gondolkodott, rajztehetsége is volt. Nagyon szerette a családját, úgy gondoskodott a testvéreiről, mintha kisgyerekek volnának, mert úgy érezte: jók és okosak, de nélküle nem boldogulnának az életben, mert nem elég gyakorlatiasak. Ezért hagyta ott szeretett munkáját a malomban, ezért

nyergelt át az ismeretlen takácsmesterségre. Azt hitte, így majd lábra áll a család. De semmi sem sikerült, mind nyomorba süllyedtünk – erről majd később lesz szó.

Második gyermekem, Fela a házépítés idején volt tizennyolc éves. Végtelenül szerette kistestvéreit. Alacsony, törékeny, sötét hajú lány volt, arcocskáját gyakran ragyogta be vidám mosoly, pedig nehéz körülmények között élt: már dolgozni járt, és szerény keresetét hazaadta a családnak. Olyan volt, mint egy izgő-mozgó, vidám gyerek.

A harmadik, Leon, tizenhat éves, szőke, kék szemű, szép gyerek. De mindig szomorú az arca, mintha nagy bánata volna. Valahányszor ránézek, lelkiismeret-furdalás gyötör. Hiszen Leon sohasem felejtette el, hogy letette a felvételi vizsgát a gimnáziumban, aztán suszterinasnak kellett mennie, ott nem tanult semmit, majd takácsműhelybe került, ahol az inasok gyakran koplaltak. Többnyire ő szövi a vásznat, míg Franio fonalért vagy eladni jár.

A negyedik gyerek, Oleś tizenhárom éves, a negyedik gimnáziumot végzi és már házitanítóskodik. Amikor elkezdte a tanítást, tizenkét éves volt, a tanítványa meg nyolc. A kisfiú apja kovács volt a földesúrnál. Mindenáron azt akarta, hogy a gyerekeinek majd az övénél könnyebb sorsuk legyen, hát kiokoskodta, hogyan lehetne a legolcsóbban taníttatni őket. Először is fel kell készíteni a gyereket a felvételi vizsgára, hogy beiratkozhasson a gimnázium első osztályába. Ezért a kovács házitanítót keresett a nagyobb diákok között. A gazdag parasztok fiai nem vállalták, így aztán a szegény kovács egy nála is szegényebb diákot keresett, aki kosztért meg valami csekély fizetségért vállalta a kisfiú tanítását. Mind a két fél jól járt, hiszen mekkora öröm az én Oleśemnek, hogy három hónapig megvan a kosztja, aztán ősszel iskola előtt cipőt vehet magának, és talán még könyvekre is marad valami – nem mindre, de a legfontosabbakra! Attól fogva Oleś mindig keresett magának egy felvételi vizsgára vagy pótvizsgára készülő gyereket. Jó hírnévre tett szert, mert a tanítványai mindig re-

mekül vizsgáztak. De játékra, gondtalan gyermeki örömre, labdázásra bizony nem maradt ideje.

Leírtam már négy gyerekünket, és magunkat, a szülőket: hogyan éltünk azokban a legnehezebb napokban, amikor nem volt hol laknunk, mert még épült a házunk, és nem volt mit enni, mert abba kellett hagyni a munkát. Most a kisebbik lányom, Małgosia következik. Talán ő szenvedte meg a legjobban akkori nyomorunkat. A tizenegy éves kislány sohasem panaszkodott, és ugyan kire is panaszkodhatott volna? Nagyon szerette az egész család. Legidősebbik fiam őt szerette a legjobban, épp annyira, mint én. Małgosia nem volt olyan csinos, mint a nénje. Szőke haja volt, világos, szürkéskék szemében jóság és szomorúság fénylett. Arcocskája sápadt, termete vézna, törékeny. Mindig szomorú és hallgatag, olyan, mint egy fehér felhőcske az égen, mindjárt szétfoszlik és semmi sem marad belőle. Többnyire a sarokban üldögél, és a tankönyveit olvassa, vagy összetett kézzel a semmibe bámul. Ha meg nem zavarom mélázásában, órákig elüldögélne így egyedül, de mikor rászólok, hogy viselje gondját a kisöccsének, feláll és szótlanul engedelmeskedik. Aggaszt a kislány állapota. Nemigen van időm, hogy a gyermekek elemi szükségletein kívül egyébbel is törődjem, de ez a szomorúság vagy mélabú mégis nyugtalanít, hiszen a gyerek kétéves korában súlyos tüdőgyulladáson ment keresztül. Így hát, bár ez ritkán esik meg a családban, orvoshoz viszem. Az orvos megnyugtat, hogy nincs semmi baj, de a kislány gyenge, túlérzékeny és hajlamos a tüdőbetegségekre. Táplálkozzon jobban, ne olvasson olyan sokat, legyen többet friss levegőn, gyerekek között, hogy ne maradjon ideje a mélázásra. Több vidámságra, nevetésre, játékra van szüksége.

– Jó tanuló lesz, mert okos szeme van – mondta az orvos.

Azontúl már nem aggódtam, hiszen, ha nincs semmi komoly baj, nyugodtan magára hagyhatom a gyereket. Nincs időm foglalkozni vele, minden gondom az, hogy több és jobb ennivalót szerezzek neki.

És végül a legkisebbik gyerek, Staś, ő akkor volt négyéves.

Egész nap Małgosia vigyáz rá, de mivel a kislány inkább olvasni szeret, mint játszani és hancúrozni, a csöppség hol egy kavicsot talál magának, hol egy törött tányér színes darabkáját, és eldicsekszik nénjének a kincseivel. Eljátszik magában, megfeledkezve dajkájáról és az egész világról. Munkából jövet sokszor látom, hogy egész halom kincset gyűjtött össze: üvegcserép, tégladarab, bögre füle, rozsdás szögek. Milyen büszkén és boldogan mutogatta kincseit! Mellé kellett ülnöm, hogy mindent sorra kézbe vegyek, megcsodáljak. Csak úgy repesett örömében! Fekete szeme, maszatos arcocskája ragyogott a boldogságtól, hogy nekem is tetszik az a sok gyönyörű holmi. Aztán be akartam vinni a gyereket a házba, de ő semmi áron nem vált volna meg a kincseitől. Ígértem neki kenyeret meg más ennivalót, de hiába. Meg kellett ígérnem, hogy legkedvesebb kincseit a kötényembe szedem és beviszem. Mindig a tégladarabokat és a szögeket választotta. Amikor pedig vacsora után lefektettem, legalább egy-két kincsét mellé kellett tennem.

Nagyon szerettem a gyermekeimet. De ahogy most visszagondolok, látom, hogy a szeretetem valahogy szigorú volt, nem tudott megnyilvánulni. Soha egyiket sem csókoltam meg, nem becézgettem őket, pedig ha rájuk néztem, melegség járt át. Egyformán szerettem mind a hatot, egyiket sem jobban a másiknál.

Néha együtt voltunk mindannyian, a nagyok, a kisebbek és a pici, aki mindjárt az ölembe mászik, mikor látja, hogy éppen nem dolgozom semmit. Kezdődik a beszélgetés, vidám tréfálkozás. Az egyik gyerek nevetve mondja:

– Valld be, anyácska, hogy Staśt szereted közülünk a legjobban!

Ilyenkor én válasz helyett, mindenről megfeledkezve, még a kérdésről is, a szívemet vizsgáztatom, melyiket szeretem a legjobban. Hiába, nincs válasz: mindegyiket egyformán szeretem. De a pici olyan aranyos az örökké maszatos arcocskájával és meleg fekete szemével, hogy nemcsak az anyja és testvérei, hanem mindenki, aki meglátja, nyomban megszereti.

Legidősebbik fiam tehát elutazott Łódzba, abban a reményben, hogy ha kitanulja a gyapjúkendők szövését, könnyíthet majd a család sorsán.

Lakott akkor a közelben egy felcser a feleségével és a kislányával. Az orosz katonasághoz tartozott. Az asszony gyermeket várt. Felfogadta Felát néhány hétre ápolónőnek.

Néhány nap múlva hazajött Fela, és elújságolta, hogy már az orvosnak is szóltak, és úgy látszik, minden rendben lesz. A felcser családja nagyon kedves hozzá. Otthon érzi magát náluk, úgy bánnak vele, mintha családtag volna. Egy barátjukkal is megismerkedett, aki gyakran eljön látogatóba. Sohasem hitte volna, hogy az oroszok ilyen kedves és derék emberek.

Addig nem ismertünk oroszokat közelebbről, csak messziről néztük a menetelő csapatokat, de nem gyűlölettel, hanem részvéttel. Ha mifelénk meneteltek, szívesen vittünk egy vödör vizet meg bögrét a fáradt, izzadt katonáknak. Szomjasan ittak, és azt mondták: „szpaszibo" (köszönöm). Az őröktől és csendőröktől féltünk, de eddig nem akadt velük dolgunk. És lám, Fela most oroszokkal barátkozik, ráadásul kozákokkal. Homályos gyerekkori elképzelések éltek bennem a kozákokról. Apám azt mesélte, hogy a felkelés a kozákok miatt bukott meg, arról is hallottunk valamit, hogy a nagyvárosokban lovas kozákok rohanják le a tüntető munkásokat – igaz, mi távol éltünk a nagyvárosoktól, és nem sokat tudtunk minderről. Most először ismertünk meg közelebbről oroszokat, méghozzá kozákokat.

A fiatalasszony felkelt a gyermekágyból. Fela hazajött szerény keresményével, és még egyszer elmesélte, milyen jó és okos emberekkel ismerkedett meg. Aztán visszatértünk mindennapi munkánkhoz és gondjainkhoz.

Néhány nappal ezután, amikor már kezdtünk megfeledkezni az egész orosz családról, eljött látogatóba a fiatalasszony, akit a lányom ápolt. Csodálkoztunk, hiszen mi köze lehet ennek az intelligens orosz fiatalasszonynak egy kolduszegény,

civil lengyel családhoz. Kifizette az ápolónőjét, és nyugodtan megfeledkezhetne róla. Nagyon kíváncsiak lettünk. Harminc év körüli, csinos, nagyon kedves asszony volt, eleinte félénken viselkedett, akárcsak mi. Azt mondta, eljött megköszönni az ápolást, mire mi azt feleltük, hogy az ápolónő a kötelességét teljesítette. Néhány szó után megtört a jég, azután már úgy beszélgettünk asszonymódra a gyerekeinkről és a gazdaságról, mintha régi ismerősök volnánk. A cári birodalomban éltünk, hát mindannyian tudtunk egy kicsit oroszul. Az asszonyt nem zavarta, hogy beszédünket lengyel szavakkal kevertük, mert már két éve élt Lengyelországban, és ő is megtanult egypár lengyel szót. Sokáig beszélgettünk mindenféléről. Amikor a lányom éppen kiment a szobából, az asszony azt mondta: elnézést kér, de ő igazság szerint nem látogatóba jött, hiszen alig ismer minket. A barátjuk ügyében jött. Arról a fiatal katonáról van szó, aki náluk ismerkedett meg a lányommal. A fiatalember beleszeretett Felába, és megkérte őt, tudakolja meg: eljöhet-e megkérni a lányom kezét.

Úgy éreztem, jéggé dermedek, aztán forróság járt át. Nem tudom, milyen látványt nyújthattam, de biztosan furcsát, mert a fiatalasszony rettentően zavarba jött, és azt mondta, pár nap múlva eljön a válaszért. Azt sem tudom, örömöt vagy visszautasítást olvasott-e ki a hallgatásomból, mert rögtön elbúcsúzott, és mikor azt mondta, hogy szeretne Felától is elköszönni, én nem siettem megkeresni Felát. Egyelőre ezzel végződött a dolog, de csak ekkor kezdődött igazán.

Az asszony távozása után alig tudtam magamhoz térni, összeszedni a gondolataimat. Először haragudtam a lányomra: hogy juthatott eszébe egy vadidegen embernek, hogy megkérje a kezét? Mintha Fela tehetett volna róla! Elhatároztam, hogy alaposan összeszidom. Ez volt az első eset életemben, hogy komolyan megharagudtam valamelyik gyerekemre. Nagyon boldogtalannak éreztem magam. Ekkor Fela bejött, és megkérdezte:

– Mi történt, anyácska? Olyan furcsán nézel ki.

Haragom nyomban elpárolgott, csak a félelmem maradt

meg. Úgy éreztem, nem szolgáltunk rá erre a megszégyenítésre: egy vadidegen orosz, egy kozák megkéri a lányom kezét. Lesz pletyka a városkában, ha az emberek ezt megtudják. Megkérdeztem Felát, hogyan merészelhetett ilyesmire gondolni ez a kozák. Nagyon a szívünkre vettük az ügyet. Fela kijelentette, hogy köszönésen kívül jóformán egy szót sem váltott a fiatalemberrel. Első bosszúságunk leküzdése után elhatároztuk, hogy Fela apjának és testvéreinek nem szólunk a dologról. Én majd elmagyarázom az asszonynak, ha eljön, milyen képtelenség, hogy egy lengyel lány oroszhoz menjen feleségül, méghozzá kozákhoz.

A következő napokban minden szabad percünkben félrehúzódva sugdosódtunk, mit mondjak és hogyan. Éreztük, hogy sértődöttségünket nem illik kimutatni. És arra nem gondol a fiatalasszony, hogy mit jelent a valláskülönbség? Ugyan hol esküdnének? Az már igazán szörnyűség, ha egy lengyel lány görögkeleti templomban esküszik. Márpedig ha előfordul, hogy lengyel férfi orosz lányt vesz el, vagy orosz férfi lengyel lányt, a pópa szívesen összeadja őket, de a katolikus pap semmi kincsért meg nem tenné, mert Szibériába száműznék érte. Szomorú dolog volt nekünk ez az egész. De a sok tanakodásban arra a következtetésre jutottunk, hogy ha a cár alatt élünk is, senki sem kényszeríthet egy lányt férjhez menni.

Egy szép napon levelet kaptunk a fiamtól, aki Łódzba ment kendőszövést tanulni. Azt írta, hogy a kendőszövést sehol sem tanítják. Egy szegény takács családja befogadta, de biztosan nemsokára kiteszik a szűrét, hiszen egy fillért sem fizet a szállásért. Olyan keveset eszik, hogy teljesen legyengült. Zöldséges kofáknak segít kosarat cipelni, ilyesmivel keres néhány fillért. De már annyira legyengült az éhezéstől, hogy a könnyű kosarat sem bírja megemelni. Úgy érzi, beteg. Hazajönne, de nincs pénze vonatjegyre, és nem tudja, mihez fogjon.

Elhatároztam, hogy érte megyek Łódzba. Úgy éreztem, nem

elég, ha pénzt küldök a vonatjegyre. Ha ott leszek, többet segíthetek rajta. Persze nem tudtam, hogyan, hiszen fillér nélkül indultam útnak, de azért csak odautaztam.

A takácséknak, akik befogadták a fiamat szűk szobájukba, négy gyermekük volt. Az apa munkanélküli. Az asszony sírva beszélt nyomorúságukról.

– Hiszen adtunk volna mi neki pénzt vasútjegyre, de láthatja, hogy a gyerekeim is koplalnak – mondta. – Vigye haza a fiát, mert itt éhen hal.

Igaza van a takácsnénak, de honnan szerezzek pénzt a két vasútjegyre? Munkát kell keresnem. A városban tavasszal nincs munka, de a földeken biztos akad.

Érdeklődtem egypár helyen, nem volt munka. De azt mondták: az egyik háznál megbetegedett a szolgáló, kórházban van, biztosan fölvesznek a helyére. Csakugyan fölvettek. Reggel négyre kell jönnöm, három tehenet megfejni. Tudok-e marokkal fejni vagy csak az ujjaimmal? Féltem, hogy mégsem vesznek föl, hát azt mondtam, tudok. Megállapodtunk: napi negyven garast kapok, reggel négytől dolgozom addig, amíg a család le nem fekszik. Fejés után átadom a tejet a felvásárlóknak, reggelit készítek a béresnek, a pásztornak, a gazdáéknak és a gyerekeknek, elmosogatok, kitakarítom a két szobát, a konyhát és a cselédszobát, pár órára kimegyek gyomlálni, idejében visszajövök, hogy megfőzzem az ebédet, megfejjem a teheneket, a tejesedényt leengedem a kútba hűlni, felszolgálom az ebédet, játszom a gyerekkel, hogy a gazdasszony pihenhessen egy kicsit, aztán kimegyek a földekre gyomlálni estig, megint megfejek, átadom a kereskedőnek a déli és az esti fejést, vacsorát főzök, felszolgálom, elmosogatok – aztán mehetek is haza. Este megkapom a negyven garast és egy darab kenyeret a fiam számára, mert elmondtam nekik mindent: miért jöttem fel a városba, és miért dolgozom. A kenyéren kívül kapok egy csupor tejet is, meg egy kötény krumplit. Elkezdtem feltáplálni a fiút, a negyven garasokat meg félrerakosgattam. Ötnaponként félretettem egy rubelt. A maradék

krumplit és kenyeret pedig a háziasszonynak adtam, hogy legalább így törlesszek valamit a lakbérből.

Néhány hétig dolgoztam így. A fiam meggyógyult, és a keresményemből kibérelt egy kis odút egy gyermektelen házaspárnál. Összegyűjtöttem annyi pénzt, hogy egy hónapra kifizethesse a lakbért, magamnak megvehessem a vonatjegyet visszafelé, és maradjon a fiamnak kenyérre egypár napig, amíg munkát talál. Tanulásról álmodni sem lehetett, hazajönnie nem volt miért, mert nálunk sincs munka, se szövés, se napszám. A városban kell tehát maradnia. Ha én találtam munkát, hogy kivergődhessünk nehéz helyzetünkből, a fiamnak is boldogulnia kell valahogy, nem fog éhen halni.

Otthon minden a régiben. Leon megszőtte a maradék pamutfonalat, eladta a vásznat, abból élt a család. Férjem napszámba járt a gazdag parasztokhoz. Távollétemben Fela vezette a háztartást, mert éppen nem volt munkája. Oleś is befejezte a házitanítóskodást és hazajött.

De újság is akadt a családban: az orosz fiatalember, aki a felcseréknél ismerkedett meg a lányommal, távollétemben a fiatalasszony révén, szóban és levélben, többször megismételte kérését, hogy hadd jöjjön el hozzánk bemutatkozni, hallgassuk meg a szándékát, aztán Fela dönthet. Ha nem akar a felesége lenni, ő nem zaklatja többé. Az egész család megtanácskozta a dolgot, majd azt feleltük: eljöhet, de civil ruhában, és csak este, amikor mindannyian otthon leszünk. Ráállt.

A megbeszélt este, mindannyian furcsa hangulatban voltunk: mintha nem kérőt várnánk, hanem olyan embert, akiben nem bízunk, és csak kelletlenül, kényszerből vagy udvariasságból fogadjuk. Nagyon nehezen indult a beszélgetés, de hallgatni is kínos volt. Mint mindig, nekem kellett megtalálni a kiutat. Nem sokat gondolkodtam, jót mondok-e vagy rosszat: hellyel kínáltam a vendéget, majd egy szuszra elmondtam, hogy látogatása nagyon kellemetlenül érint minket, mert a lányok nem szoktak fiatal katonákat fogadni az otthonukban. Mi őt nem ismerjük, hát miért jött és mit akar tőlünk? Haragosan és szemrehányóan mondtam, hogy úgyis van elég

gondunk-bajunk, szegény emberek vagyunk, hát arra kérjük, ne zavarja családunk békességét.

A fiú így, civil ruhában éppen olyan volt, mint akármelyik fiatalember az utcán. Középtermetű, sötétszőke hajú, napbarnított arcú. Vállas és karcsú, akár egy sportoló. Kék szeme csupa jóindulat. Arca különös: gyakran tűnik fel rajta kedves mosoly, mégis kemény és szomorú. Amikor megmondtam neki, hogy nemkívánatos vendég, nyugodtan hallgatott végig talányos mosolyával. Megvárta, míg befejezem, aztán némi szünet után nyugodt, határozott hangon magyarázni kezdte, hogy ő tudja, milyen szemmel nézik a lengyelek az oroszokat, és azt is tudja, hogy a lengyel felkelést kozákok tiporták el. Azt mondta: sok kozák nagyon jól megérti, miért gyűlölik a lengyelek az oroszokat, különösen a kozákokat, és őt nagyon bántja a dolog. Ami a vallást illeti, ő semmilyen felekezethez nem tartozik, és szívesen megesküszik a lányommal, akár a pravoszláv, akár a katolikus templomban, mert neki mindegy. Elmondta, hogy jól ismeri Lengyelországot: apja is itt szolgált a hadseregben, sok lengyel barátja volt, és ha nem házasemberként jön Lengyelországba, biztosan lengyel lányt vett volna feleségül. És biztosan a sors rendelése, hogy ő beleszeretett egy lengyel lányba, és feleségül szeretné venni.

Mindaz, amit mondott, új és idegen volt a számunkra. Szerettük volna, ha szépszerivel elmegy, és akkor látjuk, mikor a hátunk közepét. De nem így történt.

Búcsúzóul azt mondtam, remélem, hogy kölcsönösen elfelejtjük egymást, ő meg azt felelte: nem akar az emberek nyelvére adni minket, de elfelejteni sem fog, és nem utoljára járt nálunk, mert ha Felát elveszíti, semmit sem ér többé az élete. Egyelőre nem akar zaklatni minket, türelmesen vár. Nem jár a házunkhoz, hogy Felát megkímélje a pletykáktól, de közös ismerősünk révén fenn szeretné tartani a barátságot. Ezzel végződött első beszélgetésünk.

Ekkoriban megint levelet kaptunk a fiamtól, Łódzból. Azt írta: semmi reménye, hogy a szakmájában munkát kapjon, és

a gyárakban különben is furcsa a hangulat, nagy az izgalom, a sürgés-forgás, a kocsmák, kávéházak, vendéglők tele vannak iszogató és tanácskozó férfiakkal. Mivel nem tanulhat és hazajönnie sincs miért, munkát vállalt az egyik legnagyobb kávéházban. Óriási kosarakban süteményt cipel a péktől, húsfélét a hentestől, és reggeltől estig mossa az edényt, az asztalokat, súrolja a padlót, cipekedik, állandóan lesi a parancsot, minden intésre készen kell állnia, látástól vakulásig. Kosztot kap és annyi fizetést, hogy egy hónap múlva talán új cipőt vehet magának, mert a régi már lefoszlik a lábáról. Nem jól érzi magát, mert nem a szakmájában dolgozik, de legalább van mit ennie, és fizetni tud a szállásáért. Ha Leon nem tud okosabbat tenni, adja el a maradék vásznat, a pénzt hagyja otthon, magának csak vonatjegyet vegyen, és jöjjön fel hozzá Łódzba, mert ott, ahol ő dolgozik, Leonnak is jut munka.

Vászon már rég nem volt, hát pénzt gyűjtöttünk a vonatjegyre, és útnak indítottuk a második fiút.

Azontúl már két fiútól jöttek hébe-hóba a levelek. Mindig azt írták, hogy egyre több a munka, mert a kávéházban óriási a forgalom, és nemcsak náluk, a többiben is érthetetlen dolgok történnek: nagy zsivaj, lázas viták vagy fojtott súgdosódás. Ők nem értik, mi ez, de vihar előszelét érzik. A bérüket nem csökkentették, a több vendéggel meg több ugyan a munka, de több az ennivaló is, így hát elégedettek, csak miattunk aggódnak, mert pénzt nem tudnak küldeni: hol az egyiknek, hol a másiknak kell cipőt vennie. Megírtuk nekik, hogy miattunk ne aggódjanak, Oleś a földesúr fiait tanítja, és megvan a kosztja, sőt, ha jó eredményt ér el, pénzt is kap. Mi az urammal napszámba járunk.

Eljött a nyár. Egyik nap a földeken dolgoztam egy gazdánál, és mikor hazamentem, ott találtam az ismerős orosz asszonyt. A lányom nagyon nyugtalan volt. Azzal fogadott: az asszony már két órája vár és azt mondja, nagyon fontos ügyben jött, mindenképpen meg akar várni. Sejtettem, hogy megint Fela dolgáról van szó. Az asszony azzal kezdte, hogy Fe-

lának már mindent elmondott, most nekem is megismétli. Ismerőse küldte hozzánk. A csapatot, amelyben a fiatalember szolgál, áthelyezték a városkánkból egy nagyobb városba, az osztrák határ közelébe. Ezért azt kéri, hogy eljöhessen elbúcsúzni. Beleegyeztünk.

Késő este állított be, civil ruhában. Annyira megváltozott ez alatt a pár hét alatt, hogy alig ismertük meg: lefogyott, mintha súlyos beteg volna. Kérdésünkre azt felelte, nem beteg, de annyi biztos, hogy ilyen lelkiállapotban nem tud és nem is akar tovább élni. Ha Fela nélkül kell élnie, meghal. Gondolhatunk róla, amit akarunk, de ez az igazság. Igyekezett elfelejteni Felát, nem gondolni rá többé, de hiába. Egészen biztos, hogy ha Fela nem lesz a felesége, ő belepusztul bánatába. Én nem hittem az efféle halálos szerelemben, azt gondoltam, ilyesmi csak a mesékben van, de hát nem tagadhattam, hogy ez az ember néhány hete majd kicsattant az egészségtől, most meg mintha a sír szélén állna! Nagyon szerencsétlennek éreztem magam, mert tudtam, hogy minden az én szavamtól függ. De Felával már régen nem beszéltünk a dologról, nem tudtam, szereti-e a férfit, vagy sem. No és mégiscsak orosz, sőt kozák. Örültem, hogy szóba sem kerül ez a kellemetlen história, már-már el is felejtettük. És most egyszerre csak beállít ez az ember, és dűlőre akarja vinni az ügyet.

– Maguktól függ az életem – mondja könnyes szemmel, végtelenül szomorúan. – Adjanak hát választ. Néhány nap múlva el kell mennem innen. Hát nincs magukban semmi részvét? Válaszoljanak!

– Holnap estére megbeszéljük a dolgot – mondtam. – Jöjjön el este, akkor Fela megadja a választ.

Elment, aztán késő éjszakáig beszélgettünk a lányommal. Elmondtam, hogyan adtak minket férjhez, senki sem kérdezte a véleményünket, mindent kiszámítottak, mintha adásvételi szerződésről volna szó. De azóta sok idő telt el, az én lányom férjhezmenetele egészen másképp fest. Hozományról ez az ember szót sem ejtett. Másfelől Felának nagy akadályokkal kell

megküzdenie, ha igent akar mondani. Mi áll az útjában? Tudjuk: a nemzetiség és a vallás.

Sírtunk mind a ketten. A fiatalember megnyert minket, hittünk a szavának, és nagyon sajnáltuk. Hiszen tudta, milyen szegények vagyunk – sőt én éppen azért, hogy elriasszam, ijesztő színekben ecseteltem neki a szegénységünket, de ő csak mosolygott:

– Nekem mindegy, csak Fela igent mondjon.

Előbb-utóbb dönteni kellett. Mennyit beszélünk a dologról, gondoltam, de azt még egyszer sem kérdeztem meg a lányomtól, szereti-e, márpedig a fiatalembernek ez a legfontosabb. Mindeddig csak azon törtük a fejünket, hogyan szabadulhatnánk meg tőle, hogyan felejthetnénk el egyszer s mindenkorra, még hibákat is keresgéltünk benne, de nemigen találtunk. És most választ kell adni, már ma este. Megkérdeztem hát a lányomtól:

– Szereted te azt az embert?

– Nem – felelte –, nem szeretem, de nagyon sajnálom. És ezért hozzá is mennék feleségül, de hol esküdjünk össze? Mit szólnak az emberek, ha elmegyek az orosz templomba? A miénkben meg nem szabad, nincs pap, aki össze merne adni, mert tiltja a törvény.

Erre én sem tudtam mit mondani. Este majd a lányom megmondja neki, miért kell elválniuk, és ő biztosan megérti.

Szándékosan kimentem a házból, és sokáig kint maradtam, hogy ne találkozzam a fiatalemberrel, ne fájjon érte a szívem. De amint bementem, nagyon vidám kedvben találtam az uramat és a fiatalokat. A fiatalember olyan boldog volt, hogy rá sem ismertem, csak úgy ragyogott az arca. Elámultam: mi történt? Vendégünk megragadta a kezemet, és kijelentette: ha nekem, Fela édesanyjának nincs ellene kifogásom, akkor ők máris jegyeseknek tekintik magukat. „Hogyhogy?" – csodálkoztam. Hát úgy, hogy ő már átgondolt mindent. Elmegy a mi papunkhoz, késő este, civil ruhában, és nagyon szépen megkéri, hogy segítsen. Elmondja neki őszintén, mennyire szereti Felát, és előadja a tervét: titokban megesküsznek. Hiszen se-

hol sincs megírva, hogy az esküvőt a templomban kell tartani. Szent helyen, igen, de itt van közel a temetői kápolna. Az is szent hely.

El is ment a paphoz. A pap először megijedt és haragudott, aztán a legnagyobb békességben, soká beszélgettek. A pap elmagyarázta: ilyen kis városban semmi sem maradhat titokban, és ő sok évi börtönnel fizetne azért az esküvőért.

A fiatalember ezek után kért egy pár nap szabadságot, és nekivágott a környéknek, hiszen látta már korábban, mennyi templom van mindenfelé, az erdők között. Volt lova, néhány nap alatt jókora vidéket bejárt. Azt remélte, talál katolikus papot, aki hajlandó összeadni őt Felával. A pénzt sem sajnálta volna érte.

Bánatosan jött vissza. Nem is lehetett másként, az orosz nyelv már maga elijesztette a lengyel papokat. Nekünk, a családnak, már elegünk volt az egészből, de még a menyasszonynak is. „Felejts el minket, mi is téged" – mondtuk neki. De ő mindig azt felelte, ránk vetve szomorú pillantását:

– Ne kergessenek el, én mindannyiukat szeretem, az egész családot, a lányuk nélkül pedig nem élhetek.

Múlt az idő, közeledett a nap, amikor barátunk csapata elmegy. Akkor már igazi barátunk volt, mindannyian megszerettük, vártuk.

Egyszer, késő este, nyerítést hallottunk kintről, aztán kopogtattak. Ő volt az, a lányom vőlegénye.

– Rémes ez a ló! – aggódott. – Még kellemetlenségük lesz, ha a szomszédok meghallották. Nem akarom, hogy pletykáljanak magukról.

Izgatottan kérdeztük, mi történt, hogy késő éjjel idelovagolt. A ló biztosan elfáradt a hosszú úton, hát örömében nyerített, hogy megpihenhet. Beinvitáltuk barátunkat, és kíváncsian vártuk: mi hozta ide ebben a szokatlan időben?

Először is elmondta, hogy csak egy órája van; hajnal előtt vissza kell mennie, mert a napos tiszten kívül senki sem tudja, hogy éjszakára eljött. Tehát gyorsan elmondja: a csapatát a városunkból az osztrák határ közelébe helyezték. Ő mint

hadnagy, már lakást is kapott a városban. Ami pedig az esküvőt illeti, megismerkedett egy pravoszláv pópával, aki egyáltalán nem kívánja a menyasszonytól, hogy bármiben is eltérjen a katolikus vallástól. Tud lengyelül, tehát ha a menyasszony kívánja, lengyelül lesz a szertartás.

Sok más érvet is felhozott, és meggyőzött minket, hogy ellenkezésünk csak maradiság és fanatizmus. A lányé volt a végső szó. Igent mondott.

Egykettőre megbeszéltünk mindent: egy hét múlva menjünk el a lányommal a megadott címre, ő azalatt eltávozást kér. A pappal, aki a félig katolikus, félig pravoszláv esküvőt megtartja, már megállapodott. Olyan időpontban lesz az esküvő, amikor üres a templom.

Lányom nyugodt lélekkel fogadta mindezt, én nem. Egész nap nagyon boldogtalan voltam, arra gondoltam, Fela és az apja az én döntésemnek engedtek. A kisebbik lányom pedig, bár figyelmesen hallgatta, amiről beszéltünk, szokása szerint nem szólt semmit, mintha nem értené, miről van szó.

Szomorúan telt el az a néhány nap az utazásig. Fela meg én egy szóval sem érintettük a dolgot, csak össze-összenéztünk, mintha azt kérdeznénk egymástól, helyesen cselekszünk-e, vagy sem – jó ez a nagy titokzatoskodás? Pénzre egyikünk sem gondolt, tudtam, mindig kérhetek előleget valamelyik gazdasszonytól, akihez dolgozni járok. De a nagy nyugtalanság és a búbánat annyira nyomasztott minket, hogy úgy jártunk-keltünk, mint az automaták.

Az indulásunk előtti napon, mikor vacsoránál ültünk, egyszerre csak megszólalt az uram:

– Tudjátok, ugye, hogy én nem segíthetek. Nincs munkám. Elmegyek Dobryniówóba, tán ott betonozhatok.

Tíz kilométerre volt tőlünk ez a gazdag falu. Ott lakott az egyik nővérem, elég tehetős asszony. A férje kitalálta, hogyan lehet betongyűrűket csinálni, olyanokat, mint egy fenék nélküli hordó. A falu messze esett a folyótól, az emberek kutakat ástak, de a kutak kifalazása nem volt egyszerű dolog. Leleményes sógorom betongyűrűi olcsóbbnak és tartósabbnak bi-

zonyultak a deszkaácsolatnál. Az ilyen kút vize egészségesebb, tisztább volt, nem érződött rajta a korhadó fa íze. De a betongyűrűk készítése roppant nehéz munka volt: egy óriási teknőben elkeverték az átszitált homokot cementtel és vízzel, formába öntötték, ledöngölték, aztán levették a formát, a gyűrű a napon száradt, a formát közben megint megtöltötték, és így tovább. Rengeteg kútgyűrűre volt szükség, így hát munkásokat vettek fel a betonkeveréshez és a döngöléshez. Irgalmatlan robot volt, fizetni meg csak napi negyven-ötven garast fizettek érte, no és kosztot adtak, a szokásos falusi menüt: céklalevest és krumplit.

Tudtuk, miféle munka az, de mit tehettünk volna? Így a lányom esküvője előtti napon az uram szó nélkül elment betont keverni, pedig beteges, törődött ember létére nehezen bírta azt a munkát.

– Hát akkor megyek – mondta reggel. – Van pénzetek szekérre?

Megnyugtattam, hogy van még egy kevéske pénzünk. A legolcsóbb közlekedési eszközzel utaztunk, negyven garasba került fejenként. Nekünk persze ez is sok volt – egész napi gyomlálásért kaptam ennyit.

Másnap este, mikor a gyerekek már aludtak, kimentünk Felával a térre, ahol a zsidók bricskái álltak. Útközben szótlanul ültünk egymás mellett. Napkelte előtt megérkeztünk a városba. Július második fele volt, gyönyörű szép hajnal.

Aludt még a város, de leendő vejem már várt minket. Rettentően meghatott és zavart volt, úgy látszott, nem nagyon tudja, mit kezdjen velünk és magával. De hamarosan úrrá lett a zavarán, és bevezetett minket egy kis szobába. Frissen meszelt, tiszta szobácska volt, még érződött a mész szaga. Szegényes, de tiszta holmikkal volt bebútorozva. Ez miránk is, őrá is megnyugtatóan hatott. Azt mondta, pihenjünk egy kicsit, és elment megtudakolni, minden készen áll-e az esküvőre.

Fela hozott a batyujában egy világos ruhát. Fölvette, megfésülködött, egykettőre elkészült. Fél óra sem telt bele, vissza-

jött a vőlegénye, néhány katonabajtársával együtt, ők lesznek a tanúk. Én nem mentem velük, mert már felkelt a nap, emberek jöttek-mentek, nem akartam, hogy kíváncsiskodjanak.

Vártam rájuk. Úgy ültem ott a szobában, mintha álmodnék. Kavarogtak a gondolataim. Féltettem a lányomat, nem tudtam: jól teszem-e, hogy itthagyom egy majdnem ismeretlen emberrel, szegényes katonasorsra? Aggódtam amiatt is: fogalmam sincs, mit ad asztalra esküvő után az újdonsült asszony, mit fogunk enni és miből! Mindez szomorú is volt, de érdekes is, mint egy mese.

Nem tudom, meddig vártam, zűrzavaros gondolataimba merülve. Mintha álmomból ébresztett volna a fiatalok vidám zsivaja, nevetése. Belépett néhány katona meg a lányom a férjével, izgatottan, nevetősen, a férfiak tréfálkoztak, a fiatalasszony félénken irult-pirult. Szótlanul hallgattuk a katonák tréfás elbeszélését az esküvőről. Nem úgy volt ám, ahogy az orosz templomokban lenni szokott. A *bátyuska* biztosan félt, hogy a menyasszony megijed, és kiszalad a templomból, hát sok ceremóniát elhagyott, például meg se mutatta azokat a nagy koronákat, amelyeket a tanuknak egész esketés alatt az ifjú pár feje fölé kell tartaniuk, és nem járatta körbe a fiatalokkal néhányszor az oltárt. Vége-hossza nem volt a tréfálkozásnak, hogy érvényes-e az esküvő, vagy sem. De végül abban maradtak, hogy egész biztosan érvényes – a *bátyuska* nagyon jó ember, és megsajnálta a menyasszonyt, hogy megijedt a sok ceremóniától, főleg azoktól az óriási koronáktól, hiszen lengyel lány, sohasem látott még ilyet, és félt volna, hogy a korona agyoncsapja, ha a násznagy kiejti a kezéből. A fiatalemberek csak úgy szórták az efféle tréfákat, vidámsággal, nevetéssel töltötték meg a kis szobát, és megígérték, hogy este megint eljönnek.

A fiatal pár elment ebédre valót vásárolni. Megint magamra maradtam, és megint a gyerekeimre gondoltam: milyen nehéz a sorsa mindegyiknek, más-más városban élnek, hogy a kenyerüket megkeressék – Felát meg pár óra múlva itt kell hagynom egy idegen emberrel.

Kopogtatás riasztott fel gondolataimból. Ajtót nyitottam. Egy katona állt odakint nagy csomaggal, és azt mondta, a csomagot az ezredes küldi az itt lakó fiatal párnak. Kibontottam. Volt benne néhány üveg bor, hat nagy pohár és egy doboz bonbon. Éreztem, hogy az ajándékot jó szívvel adták, és nagyon megörültem, hogy Felának lesznek barátai.

Megettük az ebédet, amely egyben reggeli is volt, aztán teljesen megnyugodva búcsút vettem a gyerekektől. A vőm nagy bizalmat keltett bennem, úgy éreztem, mintha tulajdon fiammal, a bátyjával hagynám itt a lányomat.

Megérkeztem a városkánkba. Lassan ballagtam hazafelé, sajnáltam fölébreszteni a gyerekeket. Teljes csend volt mínálunk is, a szomszédoknál is, leültem hát a házunk előtt álló fatönkre. Azon tűnődtem, hogy mihelyt megvirrad, munkát kell keresnem. Már csak a két kisgyerek van itthon. A kenyerüket meg tudom keresni, de az adósságomat is meg kell adni. Igaz, nem nagy adósság: útiköltségre kértem kölcsön egy szegény asszonytól. Ekkor meghallottam, hogy a kislányvom köhög. Megkocogtattam az ablakot, hogy felébresszem. Most ő a legnagyobb itthon, vele kell megtanácskoznom a házi ügyeket, ő lesz a háziasszony, míg én munkába megyek.

Majd megszakadt a szívem, mikor ajtót nyitott, és kedves hangocskáján megkérdezte: miért vagyok egyedül, hol a nénje? Restelkedtem, hogy ilyen keveset törődtem a tizenkét éves, csendes kislánnyal, ennyire megfeledkeztem róla a sok gondban, fejtörésben. Mikor elindultunk, meg sem mondtam neki, hová megyünk és miért, csak a lelkére kötöttem, vigyázzon a gyerekre és a házra, mert lehet, hogy nagyon későn jövünk vissza. Persze, nem is tudtam volna megmondani, mind a ketten visszajövünk-e, vagy csak én, hiszen úgy is eshetett volna, hogy elmarad az esküvő. Most halkan elmeséltem a kislánynak, hogy a nénje férjhez ment, ahhoz a fiatalemberhez, aki itt volt nálunk egypárszor.

Úgy beszéltem a kislányommal, mintha felnőtt volna. Elmondtam, hogy az esküvőt titokban kellett megtartani, mert

a nénje orosz emberhez ment férjhez, márpedig ezt a szomszédaink és általában az itteni emberek nagyon rossz szemmel nézik, meg is vethetnek érte minket. Małgosia rám vetette szomorú szemét:

– Akkor miért csináltátok?

– Mert az a szegény ember úgy szenvedett, megsajnáltuk.

– Jól tettétek, a szegény embereket mindig sajnálni kell – mondta.

Így végződött a beszélgetésünk.

Még azt is megmondtam a kislányomnak, hogy hagyok neki mára kenyeret és krumplit, vigyázzon a kisöccsére és a házra.

– Nekem munkát kell keresnem a faluban, mert van egy kis adósságom, édesapád pedig csak egy hét múlva jön meg.

Könnyen találtam munkát, aratás előtt sok a tennivaló: mosás, meszelés és más mindenféle. Észrevétlenül eltelt a hét, a gyerekek nem koplaltak, és olyan nyugalmat éreztem a házban, mint már rég nem. Akármelyik gyerekemre gondoltam, elviselhető körülmények közt láttam, szép idő volt, július vége, remeknek ígérkezett a termés.

Szombat este kimerülten, fáradtan megjött az uram. Egész nap a vizes cementet és homokot keverte és döngölte – kegyetlen egy munka –, aztán több mint tíz kilométert gyalogolt haza. Gyenge az egészsége, hát rettentően kimerült. Kezembe nyomta a fekete rozscipót, amelyet a nővérem dugva adott neki a gyerekeim számára, tudva, hogy szűkiben vagyunk – aztán szótlanul leült a padra. Majd megszakadt érte a szívem, hogy ilyen elcsigázottan hazacipelte ezt a nehéz cipót, pedig én a gazdasszonytól, akinél a héten dolgoztam, kaptam friss kenyeret, egy kosár krumplit és egy köcsög tejet, úgyhogy pár napig lesz mit ennünk a gyerekekkel. De a részvétem nem segített rajta. Elhatároztam: most, hogy kevesebben vagyunk itthon, nem engedem többé a férjemet ilyen keserves robotba. Pár nap múlva kezdődik az aratás, nem nyomorgunk többé.

Vacsoránál az uram Feláról kérdezősködött: milyen volt az esküvő, milyen a lakásuk. Elmeséltem neki mindent, és azt is

elmondtam, hogy megbízhatunk Fela férjében, biztosan jó lesz hozzá. Aztán megkértem, hogy ne menjen többé betonozni, mert a maradék egészsége is rámegy. Holnap maradjon itthon a gyerekekkel, én hajnalban fölkelek, és bricskával elhajtatok a lányunkhoz, megtudakolom, hogy vannak, estére visszajövök.

Beültem az első bricskába, kilenc tájban már ott voltam a gyerekek kis szobájában. Fela a nyakamba borult, és sírva fakadt, de könnyein keresztül rám mosolygott, hogy nagyon boldog, csak örömében sír, hogy eljöttem. Férje azt mondta, mérhetetlenül boldogok, csak azt sajnálja, hogy nem tud lengyelül, és Felának biztosan rosszul esik, hogy a lengyelek közül senki sem látogatja meg őket; de ő nemsokára jól megtanul lengyelül beszélni, és barátokat is szereznek. Egymás szavába vágva mesélték örömeiket és gondjaikat, mint a kisgyerekek; én bólogattam, hozzászóltam, velük nevettem. A kis szobát betöltötte gyermeki vidámságuk.

Aztán az ebédet kezdték készíteni. Már volt mivel büszkélkedniük: sok új edény díszelgett a konyhában. Mindet megcsodáltam, és mellesleg azt is észrevettem, hogy a házigazda sokkal ügyesebben sürög-forog, mint a gazdasszony. Rimánkodtak, hogy maradjak náluk estig, de én szokásom szerint siettem haza. A szerény ebéd után elbúcsúztam a gyerekektől, és kimentem a térre, ahol a már jól ismert bricskák utasokra vártak.

Már messziről megláttam a nagy csődületet, hallottam a zsivajt. Kíváncsian odamentem. Akkora volt a csődület, hogy alig láttam valamit, és az ijedt emberek izgatott beszélgetéséből nem tudtam kivenni, mi történt. Jó ideig eltartott, míg az elkapott foszlányokból megértettem, hogy az orosz őrség összetűzött az osztrákokkal, és mindkét oldalon halottak vannak. Tíz-egynéhány holttestet hoztak, itt fekszenek a téren. Az emberek nagyon megrémültek, mert ebből háború is lehet. Vártam, és hosszabb idő után megláthattam a szomorú képet: tizenöt halott katona, mindegyik a köpenyével letakarva, a

szürke köpenyek alatt oroszok, a szürkéskékek alatt osztrákok. Békésen fekszenek egymás mellett, mintha aludni tértek volna.

Kitörtettem a tömegből, a kocsikhoz mentem. Mindenütt rémült arcokat láttam, az emberek egymást kérdezgették, mi lesz ebből. Egyik útitársam így nyugtatta a többieket:

– Nincs mitől félni. A katonák felöntöttek a garatra, összeverekedtek, és mivel fegyverük van, hát megölték egymást.

A többi utas is mondott egypár megnyugtató szót, aztán horkolni kezdtek. Fáradt voltam, észre se vettem, és elaludtam.

Estére otthon voltam. Halkan, hogy a gyerekeket föl ne ébresszem, elmeséltem a férjemnek, amit láttam. Ő is azt mondta, amit az utas· pálinkát ittak, fegyverük volt, hát összekaptak, ebből nem lehet semmi komoly dolog.

De harmadnapra a városkában és a környékbeli falvakban behívtak néhány évjáratot. Lett nagy riadalom, az asszonyok siránkoztak: kezdődik az aratás, és elviszik a férfiakat! Most már mindenki tudta, hogy ebből háború lesz.

Ma, mikor ezt írom, több mint nyolcvanéves vagyok, és most már látom, milyen tudatlanok voltak az egyszerű emberek. Szörnyű katasztrófa közeledett, és ők nem értették, honnan, miért szakad rájuk. Mindenféle ostoba szóbeszéd keringett, de senki sem értett semmit. Az asszonyok jajveszékeltek, a hajukat tépték: hogyan takarítsák be a remek termést? Én sem tudtam többet, mint ők, csak annyit hallottam, hogy valahol megölték az osztrák király fiát, biztosan egy orosz. Az osztrákok ezért bosszút fognak állni az oroszokon, és háború lesz.

Eszembe sem jutott, hogy ez a vőmet is érintheti. Láttam a városháza körül a háborúba induló batyus férfiakat, hallottam az asszonyok sírását, de nem fogtam föl, hogy hiszen a katonákat viszik legelőször. Tudatlanságunkban egypár napig nem is gondoltunk az ifjú párra, mintha őket nem is érintené a háború. De néhány nap múlva beállított hozzánk annak az asszonynak a kislánya, aki a vőm üzeneteit hozta. Elcsodál-

koztam, mit csinál itt egyedül a gyerek, hiszen a családja elköltözött a csapattal együtt.

– Mit csinálsz te itt, anyukád nélkül?! – kiáltottam rá.

A kislány sírva fakadt:

– Hát nem tetszik tudni, hogy háború van? Az apukám és a néni lányának a férje, meg minden férfi elment a háborúba, és a nőket meg a gyerekeket hazaküldték a családjukhoz.

– És hol a lányom? – kérdeztem.

– Ő is megjön ma vagy holnap, de nincs elég szekér, először azokat viszik, akiknek gyerekük van.

Ha eddig nem értettem semmit, most már kezdett kinyílni a szemem; ha eddig azt hittem, engem nem érint a dolog, most megértettem, hogy nagyon is érint, hiszen fiaim vannak, és a legidősebbiket be fogják hívni.

Fela, mint gyerektelen asszony, csak pár nap múlva került sorra, utolsónak érkezett meg szerény poggyászával. Nem tudom, miért, de nem sírtunk, mint a többi asszony, pedig én a fiamért aggódtam, Felát pedig tíznapi házasság után elszakították a férjétől, talán sohasem látja többé. De mi csak hallgattunk, mintha csodálkoznánk azon, ami körülöttünk történik.

HÁBORÚ

Most már igazán megkezdődött a háború. Ezerkilencszáztizennégy volt, augusztus eleje. Nagy hőség volt. Már aratni kellett volna, de a legtöbb házból behívták a férjet, az apát vagy a fiút. Fel kellett őket készíteni az útra, az asszonyok kisírták a szemüket, a szomszédasszonyok pedig, akiknek senkijüket sem hívták be, átmentek beszélgetni és segíteni a sírásban. A be nem hívott férfiakat, ha lovuk volt, elvitték fuvarozni, ők szállították a behívottakat a kijelölt helyekre, így az érett gabonának várnia kellett.

Minálunk is nagy változások voltak. Két nagyfiam hazajött. Majdnem végig gyalog tették meg az óriási utat Łódzból, mert a vonatok tele voltak katonákkal. Nemcsak vonaton, ha-

nem minden országúton is katonák özönlöttek az osztrák határ felé, kenyérzsákot, köpenyt, lőszert és nehéz puskát cipelve. Hetek óta szárazság volt, tűzött a nap, nehéz felhőkben szállt a por. Az izzadt katonák keservesen vánszorogtak, ha beértek egy faluba, szomjasan szétszéledtek. Ahol volt patak vagy kút, ott könnyen csillapíthatták a szomjukat, de ahová messziről hordták a vizet, ott bekéredzkedtek a házakba, kiittak minden kancsót, a jószívű asszonyok még az utolsó csepp tejet is odaadták nekik.

Egyik éjszaka ló nyerített odakint, aztán kopogtattak. Ajtót nyitottam. A vőm lépett be. Olyan fáradt volt, hogy alig állt a lábán, és olyan poros, hogy nem is látszott, milyen színű az egyenruhája. Boldogan ölelték meg egymást Felával, de a találkozás csak pár percig tartott.

– A bíróság elé állíthatnak, amiért eljöttem, de nem bírtam ki, hogy legalább egy percre ne lássalak – mondta a vőm. – Már átléptük az osztrák határt, a csapatunk nagyon gyorsan nyomul előre. Vágtatnom kell vissza, hogy el ne veszítsem az egységemet. Csak éppen látni akartalak, és arra kérni, hogy menjetek el az én családomhoz. Ők messze élnek a fronttól, ott biztonságban lesztek.

A fiatalok kimentek a házból, és néhány perc múlva már hallatszott a lódobogás.

A csapatok szakadatlanul vonultak át a városunkon. Egyformán teltek a napok: vizet hordtunk a katonáknak, tépelődtünk és tanakodtunk, mikor ér már véget ezeknek a fáradtságtól roskadozó embereknek a mérhetetlen menetelése.

A családom közben már másképp kezdett gondolkodni, élni. A mindennapi kenyér gondja, amelytől sohasem szabadulhattunk, valahogy háttérbe szorult: a katonák gyakran dobtak ki a hátizsákjukból száraz kenyeret, azt fölszedhettük, és már nem éheztünk.

Pár nap múlva újabb változás vonta el figyelmemet a saját gondjaimról. Csapatok már alig szállingóztak, de megint sok ember érkezett a városkába. Ők is a hadsereghez tartoztak, de különböző munkát végeztek. Tábort építettek. Jött néhány

társzekér, egy tucat közönséges szekér, tábori konyha. Sátrakat vertek fel, azokban laktak, a parancsnokaik meg a szomszédos házakban. Méricskélni kezdtek, karókat vertek le, és úgy esett, hogy éppen a mi házunktól pár száz lépésre kezdték építeni a vasútvonalat, amely a legközelebbi vasútállomástól az osztrák határ felé vezet majd. Olyan közel a házunkhoz, hogy jól hallottuk a kalapácsok csattogását. Mikor aztán talpfákat, síneket hoztak, és elkezdték a pályát építeni, csak úgy remegett a házunk, csörömpölt az ablaküveg.

Napok óta folyt már a vasútépítés, mikor beállított hozzánk két ember, nem a csákányosok közül, hanem felügyelőfélék. Megkérdezték, nem készítenék-e nekik valami meleg ételt vagy legalább teavizet. Mondtam, hogy nincs itthon semmi, teám sincs, de szívesen forralok vizet, ha megengedik, hogy hozzak az építkezés körül heverő fából. A vízforralásért kaptam húsz kopejkát, meg egy kis katonateát. Később vásároltam egy kis krumplit, és mikor a vendégeim beállítottak, krumplilevessel kínáltam meg őket. Annyira megörültek, hogy mamának kezdtek szólítani, és evés közben mindenfélét meséltek az életükről. Az egyik elmondta, hogy diák, mérnöknek tanul, a másik is olyasféle. Így kezdődött a barátságunk. Vendégeim elhozták a barátaikat, és már alig győztem teavizet forralni, krumplilevest főzni. Persze a gyerekeimnek is adtam belőle. Orosz barátaim csipkelődtek, hogy nem vagyok elég leleményes, kibővíthetném a vendéglőmet, de én nem mertem ilyesmibe belefogni. Amióta kitört a háború, nagy drágaság volt, örültem, hogy jut a gyerekeknek kenyér, tea és krumplileves.

Egyformán teltek a napok. Aztán egyszerre csak élénk forgalom kezdődött a keskenyvágányú vasúton és a szomszédos kis állomáson. Rosszat sejtettem. Mikor aztán kirendelték a városi és a falusi lakosságot árkot ásni, tudtuk már, hogy nemsokára itt lesz a front. A gimnazistákat is elvitték árkot ásni. Az én tizenhárom éves diákfiamat is, aki a nagy nehézségek ellenére kitűnő eredménnyel végezte el a gimnázium négy osztályát.

Egyre közeledett a veszély. Nemrég épült – nem is épült, inkább csak összetákolt – házacskánknak nagy ablakai voltak, ahogy a takácsmunka megkívánta. De az ablakkeret ócska fából készült, az üveg vékony volt, és mikor közeledett a front, az ágyúdörgéstől csak úgy csörömpöltek az ablakok, már azt hittem, kitörnek.

Egy napon aztán elnémult az ágyúdörgés, megjelentek viszont a sebesültszállító szekerek. Annyi volt, hogy tele lett velük a tér és a szomszédos utcák. A lakosok mind kimentek a szerencsétlen sebesültek elé. Iszonyú hőség volt. Némelyik sebesült már nem adott életjelet, mások jajgattak, fölemelték a fejüket, integettek, és mind szomjas volt. Arcukat vastag porréteg fedte, szájuk kicserepesedett. Némelyiket azonnal be kellett volna kötözni, mert véres volt alatta a szalma, mások haldokoltak. A kis városi kórházba kevesen fértek be, hát a lakásokba vitték őket, mindenhová, ahol egy kis helyet találtak. Hozzánk is berontott egy fiatalember, piszkos, poros egyenruhában, karszalagján alig látszott a vöröskereszt. Körülnézett és felkiáltott:

– Micsoda nagyszerű szoba, gyorsan vigyék ki a holmit, hozzuk a sebesülteket!

Segítettek is: sebtiben szétszedték és a konyhába hajigálták kincseinket, a gondosan őrzött szövőszékeket. Egy óra sem telt belé, a szövőszékekből csak egy halom fa maradt, jó néhány darabjuk összetört, a műhelyben pedig sebesültek feküdtek a ponyvával leterített szalmán. Sohasem felejtem el azt a látványt. A fiatal doktor, aki megörült, hogy ilyen világos kórtermet kapott, egyik sebesülttől a másikhoz ment, letépte róluk az egyenruha foszlányait. Az egyik sebesültnek kifordultak a belei. A szerencsétlen tágra nyitott szemmel kapkodta a levegőt, mint a szárazra vetett hal. Nem tudom, mi lett vele. Én valahogy kimentem a szobából, valaki segítségemre sietett, de máig sem tudom, mi történt azután. Sokan meghaltak, eltemették őket; a súlyos sebesülteket elhelyezték a kórházban és a házakban, a könnyebbeket szekérre rakták és elvitték a hátország felé.

Amikor megjött a férjem, elhatároztuk, hogy gödröt ásunk a konyhában, és elrejtjük legnagyobb kincsünket, a két szövőszéket. Beraktuk a gödörbe a szétszedett szövőszékeket, betakartuk pamutmaradékkal és földdel. Úgy éreztük: kincset rejtünk el, hiszen a két szövőszék, ha nagyon szerényen is, kenyeret adott, és reménységet a jövőre. Ledöngöltük a földet, hogy a titkos veremnek nyoma se legyen.

A háború nagyon gyorsan közeledett. Már nemcsak az ablakok csörömpöltek, hanem az egész ház úgy remegett, hogy minden ágyúlövésnél azt hittük: összeomlik. Nagyon aggódtam a kisebbik fiamért, akit elvittek árkot ásni. Semmit sem tudtunk róla. Nem tudtuk, hol vannak azok az emberek, akikkel együtt vitték el, és már olyan hírek jártak, hogy a csoportjukat fölfedezte egy cirkáló zeppelin, és majdnem egy szálig megsemmisítette.

Esteledett. Nyomott hangulatban, éhesen üldögéltünk a házban. Egyszer csak nyílik az ajtó, és belép a mi diákunk, nyúzottan, mintha nagybeteg lett volna. Örvendezve körülvettük, faggattuk: hogyan menekült meg, éhes-e, milyen volt a zeppelin?

– Majd elmesélek mindent – mondta –, de most mással kell törődnünk.

És elbeszélte, hogy a városka zsong, mint a méhkas, a sebesülteket elszállítják, a civilek menekülnek.

– Ti meg itt ültök nyugodtan! Hát nem tudjátok, hogy itt ütközet lesz? Legjobb, ha most rögtön elmegyünk, holnap úgyis kiparancsolják innen a lakosságot, most még biztonságban távozhatunk.

Átmentem a műhelybe megnézni, elvitték-e a sebesülteket. Az orvos éppen most adta az utasításokat, mutatta, hogyan szállítsák a súlyos sebesülteket. Amikor meglátott, rám szólt:

– Maguk még itt vannak? Hozza gyorsan a gyerekeit, és jöjjenek velünk, veszélyes itt maradni. A legkisebbik gyereket felrakjuk a szekérre a sebesültek mellé, maguk meg vigyázza-

nak, le ne maradjanak az úton, mert akármi megtörténhet, az ellenség a sarkunkban van.

Gyorsan felkaptam a rózsaszín ágyterítőt, belekötöztem egypár holmit, és a kis Staśszal együtt felraktam a szekérre, ahol akadt egy kis hely a sebesültek között. A rózsaszínű batyut Staś mellé tettem, gondoltam, ha éjszaka hideg lesz, talán betakarják a gyereket. Megmondtam neki, hogy mi majd megyünk a szekér után, ő csak üljön ott csendben, sírni nem szabad, nehogy zavarja a betegeket. Kevés időnk volt, nem akartunk elmaradni a sebesültszállító kocsiktól, hát mindenki gyorsan felkapott valami ruhafélét, siettünk, hogy a gyerektől el ne szakadjunk. Már megbántam, hogy a szekérre raktam, mint valami túszt, most aztán nem szakadhatunk el a szekerektől. De késő bánat, sietni kell, mert az úton egyre újabb szekerek jönnek, és a sok száz szekér között elveszíthetjük a szemünk elől a gyereket.

– Induljatok – mondta a férjem –, én a nagyobbakkal itt maradok, vigyázok a házra. Remélem, nemsokára visszajöttök.

Búcsúzkodni nincs idő, rohanunk, mert a szekerek időnként, főleg a lejtőkön, ugyancsak nekierednek, és félünk, hogy elveszítjük a gyereket.

Éjféltájban egyszerre csak nyugtalanság fut végig a szekéroszlopon, hangosan zörögnek a kerekek, végül kiáltás hallatszik: „Állj! Lassíts!" Növekszik a lárma, riadalom, egyre hangosabban csikorognak a kerekek . . .

Megértettük, mi történt: a szekéroszlopot utolérte a visszavonuló katonaság, a hátsó szekereket leszorították az útról, a kocsisok a lovak közé csaptak, a szekerek összetorlódtak. Az út mély szurdokban vezetett, kétoldalt meredek, erdős domb húzódott. A szekerek nem tudták kikerülni egymást, nőtt a zűrzavar, a kocsisok előzni próbáltak, és az árokban kötöttek ki, a szekerek összetörtek, az emberek rémülten kiabáltak, a sebesültek jajgattak, a lovak nyerítettek, és aki csak tudott, szabadulni próbált ebből a pokolból, gyalog vagy lóháton, senkivel és semmivel sem törődve. Mindenkit elfogott a pánik, hogy az ellenség a nyomunkban van.

Vagy három óra hosszat tartott a zűrzavaros, rémült menekülés a képzelt ellenség elől. Végre megvirradt. Már közel voltunk a városkához, ahol a vasúti csomópont van. Az emberek kijózanodtak. Mindenki más szemmel nézte a világot, amely felébredt nehéz álmából, és szinte mosolygott a rózsaszínű hajnali fényben. Az emberek észhez térve, csodálkozva néztek körül – talán csak álmodták az egész éjszakát. A szekerek most már szép lassan döcögtek a város felé.

Emlékszem, én is futottam a gyerekeimmel az erdős dombon, mint a többiek, egymás kezét fogtuk, Felával közrevéve a kislányt. Az országút mentén futottunk a sűrű erdőben, ahogy csak bírtunk. A lárma, csikorgás, kiabálás, jajgatás és lónyerítés közepette csak egyre gondoltunk: megtaláljuk-e a kisfiút? Bizony, már alig reméltük, hogy élve viszontlátjuk.

Teljes fényében fölkelt a nap, megint augusztusi kánikula ígérkezett. A szekéroszlop békésen megállt, mint egy ember, aki a nagy izgalom után lecsillapodva pihenni készül. Mi a három gyerekemmel nagyon el voltunk keseredve, mert ha nem esett is baja Staśnak, hogyan találjuk meg ebben a zűrzavarban, a szekerek tömegében, a sok ezer katona között? Sok gyerek pusztult el azokban az időkben, mindenféle módon. Kétségbeesetten bolyongtunk a szekerek erdejében, a katonák között, akik ledőltek pihenni, ahol éppen voltak. Órákig járkáltunk, nem is éreztük, hogy éhesek vagyunk. Egyszerre csak az egyik gyerekem felkiáltott:

– Ott a rózsaszínű terítőnk!

Ész nélkül törtettünk arrafelé, átmásztunk a szekereken vagy alattuk, és végre odaértünk ahhoz a szekérhez, ahol a szalmára terítve a rózsaszín ágytakaróm virított. Rajta ült sírva a kisfiú.

Mi örültünk, hogy megtaláltuk a gyereket, a szekeresgazda meg örült, hogy megszabadul tőle. Szépen megköszöntük, hogy eddig vigyázott rá. Aztán felkaptam a kis Staśt és a batyut, végignéztem a négy gyerekemen, alig hittem a szememnek, hogy mind itt van. Elindultunk az orrunk után, törtettünk a tömegben, a szekerek között, cél nélkül – csak egy kis helyet

kerestünk, ahol leülhetünk az árnyékban, hallgathatjuk a lomb suttogását, messze kerülünk a fülsiketítő zsivajtól, a lovak éles nyerítésétől.

Sokáig ballagtunk izzadva, éhesen, míg végre megtaláltuk az áhított csöndes helyet. A külvárosi házak mögöttünk maradtak, mocsaras rét terült el előttünk. Imitt-amott egy parasztszekér, a ló hozzá kötve, a szekéren alszik a gazda, nyilván ő is fáradt, akárcsak mi. Letelepedtünk egy fa alá. Micsoda elmondhatatlan gyönyörűség! A gyerekek már-már elszunnyadtak, de a legkisebbik hamarosan sírdogálni kezdett:

– Kenyérkét akarok, mama, kenyérkét akarok!

Mindjárt elment a kedvem a békés pihenéstől. Kár volt ilyen messzire eljönni, gondoltam. Hiszen az emberek között mégiscsak könnyebben kaphatnék kenyeret, legalább a kicsinek.

Fölébresztettem a gyerekeket, és meghagytam nekik: maradjanak itt, amíg visszamegyek a városba, és megpróbálok kenyeret szerezni. Ne mozduljanak innét, mert elveszítjük egymást. Várjanak itt, akár éjszakáig is, mert kenyeret talán kapok, de éjjeli szállást biztosan nem.

Oda mentem, ahol sok katona volt, és tábori konyhák füstöltek. Kenyeret kértem a katonáktól. Kaptam is, egész kötényre valót. A boltok majdnem üresek voltak, de sikerült vásárolnom egypár cserépkorsót, kenyérrel és vízzel mehettem vissza a gyerekekhez, s ami a legfontosabb, azzal a hírrel, hogy nyomban indulnunk kell, mert egypár nap múlva, vagy még előbb, itt is ugyanaz lesz, ami a mi városkánkban történt – az ellenség gyorsan nyomul előre. Ne tegyem ki veszélynek a gyerekeket, induljunk el mellékutakon, mert zűrzavar támadhat, és eltaposhatnak minket a szekerek vagy a menetelő katonák.

Úgy döntöttünk, hogy elindulunk, bár nem tudtuk, hová. Csak egy célom volt: valami faluba kerülni, és egy istállóban megpihenni, aludni.

De valahány faluba csak elértünk, mindenütt éppen fölkerekedtek az emberek: indulásra készen álltak a szekerek, ba-

tyukkal megrakva. Aratásra nem is gondolt senki, csak a teheneket és a lovakat legeltették, hogy a lovakat akármikor befoghassák, a teheneket elhajthassák. Akinek több disznaja volt, azokat is elhajtotta, akinek csak egy, annak összekötözte a lábát, és föltette az amúgy is rogyásig megrakott szekérre.

Valami furcsa félelem szállta meg a falusiakat. Nem is sopánkodtak, jajveszékeltek, mint máskor tették volna, ha hirtelen el kell hagyniuk a házukat, talán örökre. Mindenki halkan beszél, csomagolnak, összeszedik, amit lehet, értéktelen holmikat is, az értékesebbet meg otthagyják, sajnálkozás nélkül; még a disznók röfögése, a tehenek bőgése is halkabb. Mindenki retteg; csak mi vagyunk olyan fásultformák. Bátortalanul enni kérünk, hol katonáktól, hol parasztoktól. Mindegy, mit kapunk, csak az éhünket elverhessük, és megyünk is tovább.

Néhány napi vándorlás után egy nagy városba értünk. Már messziről láttuk a szomszédos réteken a nagy sátortábort. Gondoltuk, ott katonák vannak. Éhesek voltunk, de nem tudtuk, be szabad-e menni a sátortáborba, hát elballagtunk a városig. Jókora város, nagy halmon épült, biztosan azért Chełm a neve, ukránul Holm. Itt is nagy a tömeg és a zsivaj, csak az a különbség, hogy szekeres parasztok nincsenek, csak katonák és hozzánk hasonló menekültek. Zűrzavar, tolongás. A boltokban semmit sem lehet vásárolni, az emberek egymástól vesznek ennivalót. De nekünk nincs pénzünk, és itt adományokra se számíthatunk. Megint úgy gondolom, jobb lesz a városon kívül.

Elég sokáig gyalogoltunk, itt már csak földbe süppedt, egyszerű viskók voltak. Bekéredzkedtünk egy családhoz, hadd pihenjünk egy kicsit. Ők is, mint mindenki, azon tanakodtak nagy rémülten, hogy nemsokára menekülniük kell. Nemigen törődtek velünk. Az asszony a házhoz épített kamra felé bökött, és ránk se nézve azt mondta:

– Ott elalhatnak, amíg el nem kergetik magukat.

Jót aludtunk a puszta földön, senki sem zavart, még egerek sem voltak. Teljes csönd volt, a háziak biztosan bementek

a városba, megtudakolni a legújabb híreket. Már magasan állt és elég erősen tűzött a nap, amikor felkerekedtünk. A sátrakhoz készültünk, hátha ott kapunk kenyeret. De amint közeledtünk, leesett az állunk: nem volt ott egy szál katona sem, csak fehér ruhás emberek szaladgáltak egyik sátortól a másikig.

Hamarosan megtudtuk: a sátrakban sebesültek fekszenek, néhány napja hozták őket. Ágyak nincsenek, csak ponyvára fektették őket. Tábori konyhát nem láttunk, csak néhány ápolónővel találkoztunk. Velünk senki sem törődött, senki sem kérdezte, mit akarunk.

A gyerekeket hátrahagytuk, és bementünk Felával egy sátorba, megnézni, mi van ott. A szörnyű látványtól földbe gyökerezett a lábunk. Kitaláltuk, mi történt: azok a sebesültek, akik még mozogni tudtak, elmentek a szekerekkel, aztán nem volt több szekér, és a legsúlyosabb, eszméletlen sebesültek itt maradtak, a halálra várva, vagy arra, hogy jön még szekér, és elviszi őket Oroszországba, a kórházba. De olyan súlyos sebesültek voltak, hogy kevés jutott el közülük a kórházig.

Szótlanul visszamentünk Felával a többi gyerekhez. Ahhoz képest, amit láttunk, mit számított, hogy éhesek, nincstelenek, hajléktalanok vagyunk?

Visszamentünk a városba, hírekért: hátha megállították az ellenséget, és hazamehetünk a gyerekeim apjához. De semmi jót nem hallottunk.

A katonák adtak kenyeret, leültünk egy udvarban a fal tövébe, és evés közben tanakodtunk, hová, merre menjünk. Egyszerre csak valami furcsa berregést hallottunk. A fiam, aki az árokásásnál látott zeppelint, azt mondta: ilyen berregést még ő sem hallott. A berregés közeledett. Sziréna persze nem volt, és mikor az állomáson tolongó tömegre bomba hullott, és néhány ember megsebesült, rettenetes pánik tört ki. Ez volt az első légitámadás, amit láttunk. Az a repülőgép olyan volt a maiakhoz képest, mint egy kis veréb a keselyű mellett, de az emberek még sohasem láttak ilyet, és halálra rémültek.

Mi is felugrottunk a gyerekekkel, és nem is tudom, hogyan,

de egyszerre csak bent voltunk az idegen házban, és egy szekrény mögött lapultunk. Eltelt egy negyedóra, mire valahogy lecsillapodtunk. Kissé restelkedve, halkan, szótlanul kioldalogtunk az udvarra, és tovább eszegettük a kenyeret, amelyet egész idő alatt ösztönösen a kezünkben szorongattunk. Amikor ezt észrevettük kitört belőlünk a nevetés, de nagyon természetellenes, sírásba hajló, hisztérikus nevetés volt az. Mikor elmúlt, egyhangúlag elhatároztuk:

– Elmegyünk minél messzebbre, és addig megyünk, míg oda nem érünk, ahol nincs háború.

A KOZÁK FALUBAN

Nagy családi tanácskozás kezdődött ott az udvaron. Jól meg kellett gondolni, mit csináljunk, hová menjünk. Hazafelé nem mehettünk. Megkérdeztem Felát, ne menjünk-e a férje szüleihez. Elég tanácstalan volt, mert a férje nem sokat beszélt a családjáról. Mikor is beszélt volna, hiszen csak tíz napig éltek együtt! A férje egész nap szolgálatban volt, csak az étkezésekre járt haza, néhány szót mesélt csak Felának a szülei falujáról, azt is említette, hogy a szülei öregek, magányosak, és elég szegények, mert nincs ki művelje a földet, amely az övé meg szintén katona öccsé lesz.

Noha nem tudtuk pontosan, hol is laknak a nászomék, és az is bizonytalan volt, hogyan fogadnak majd, mégis úgy döntöttünk, oda megyünk: lesz, ami lesz. De hogyan szállhatnánk vonatra, mikor a vonatok zsúfolva vannak katonákkal, mi meg öten vagyunk? Hogyan tegyük meg a hosszú utat, mikor egy darabka kenyerünk sincs? Elhatároztuk, hogy ezen nem sokat törjük a fejünket, úgysem tudnánk semmit kitalálni. Elmentünk a vasútállomásra. Én félreálltam a két kisgyerekkel, a nagyobbak meg a tehervonatokat lesték, és könyörögtek a vasutasoknak, vigyenek el minket, legalább egy darabon, minél messzebb a háborútól. Sok vonat elment, sok vasutasnak hiába könyörögtek, de az egyik végre megszánt minket. Fela

és az öccse boldogan szaladtak hozzánk a jó hírrel: beszállhatunk egy vagonba, amely üres maradt, vágómarhát hoztak vele ide a hadseregnek. A vasutas figyelmeztetett, hogy maradjunk csöndben, mert megrovást kapna a potyautasok miatt. Elvisz, ameddig lehetséges, de ha jelt ad, azonnal ki kell szállnunk.

Csak hajnalban kellett kiszállnunk, addig nagyon messzire elvitt a vonat. Jószívű vasutasunk egy állomás mellékvágányán szállított ki bennünket. Azt mondta: most már magunknak kell boldogulnunk, ő nem vihet tovább.

Első dolgom az volt, hogy valakitől kenyeret kérjek, a legkisebbnek meg tejet. Ez sem volt egyszerű dolog. Vásárolni semmit sem tudtunk, csak a katonáktól kaphattunk kenyeret. Hiába, nincs más megoldás: a nászomékhoz kell mennünk.

Fela homályosan emlékezett, hogy a falujuk a Hapior folyó közelében van, a legközelebbi falu neve Filonovo, a nevet persze tudta, hiszen az a férje neve, és mivel kozákok, bizonyára a doni területen laknak. De a pontatlan cím miatt kevésbé aggódtam, mint amiatt, hogy milyen emberek, és hogyan fogadnak bennünket. Talán el sem hiszik, hogy Fela valóban a menyük. És befogadnak-e a házukba egy ilyen nagy családot, öt személyt? Hiszen Fela férje elmondta, hogy a szülei öregek, és a földjüket bérbe adták, mert nem tudják művelni. Nem leszünk-e terhükre? No igen, de itt semmihez sem foghatunk, mert hárman közülünk dolgozhatnának ugyan, de normális munka nyilván csak messze Oroszországban van, itt mindenki riadtan várakozik, menekülésre készül. Nincs mit tenni, utaznunk kell. Ha nem találjuk meg a nászomékat, akkor is kaphatunk munkát Oroszországban, messze a háborútól.

Egy másik jószívű vasutas segítségével néhány nap múlva ismét beszállhattunk egy üres vagonba, és álló nap, álló éjszaka utaztunk. Minél messzebb kerültünk a fronttól, annál kíváncsibban faggattak a vasutasok, milyen a front, és annál több részvétet is éreztek irántunk. Már nemcsak tehervagonban utaztunk, hanem negyedosztályú kocsiban is. Előfordult, hogy napokig potyáztunk egyfolytában. A kalauzok egyik ko-

csiból a másikba csempésztek minket az ellenőr elől, nem győztem hálálkodni nekik. Az állomásokon a jószívű emberek enni adtak, így ritkán éheztünk, bár persze nem is laktunk jól.

Nem emlékszem, hány napig tartott az utazásunk, mert sokszor egy-két napig várnunk kellett, míg megint fölvettek a vonatra. Több száz kilométert tettünk meg, mindig jó idő volt, sőt amint közeledtünk utunk céljához, egyre nagyobb lett a hőség. Így a nyitott vagon is nagyon megfelelt nekünk, csak tovább juthassunk.

Egy este aztán, amikor éppen elhelyezkedtünk a vagon padlóján, nagy rándulással megállt a szerelvény, és vasutas jótevőnk beszólt:

– Készüljenek, mindjárt kiszállhatnak. Ez Filonovo, ahová menni akartak.

Elszorult a szívem. Milyen messze vagyunk Lengyelországtól!

A kalauz kinyitotta a vagon ajtaját.

– Viszontlátásra, szegény menekültek – mondta halkan, és megmutatta, merre menjünk, hogy ne sokáig kódorogjunk a sínek között, mert háború idején minden gyanús.

Az állomás kicsi és majdnem üres volt. A büfépult mögött öregember szunyókált. Álmosan felnézett, és egy darabig kíváncsian méregetett minket – biztosan cigányoknak vélt. Nem akartuk, hogy kidobjon, hiszen tudtuk, hogy az állomáson éjszakázni tilos. Kimentünk hát. Tizenegy óra lehetett, vagy még több. Nagyon kék, világos és csillagos volt az ég, úgy rémlett, Lengyelországban sohasem láttunk ilyen világos és csillagos eget. Különös, nagy csönd borult a tájra, szinte féltünk lépteinkkel megzavarni, pedig nagyon halkan, félénken lépkedtünk. Ekkor messziről, a széles, sima út felől neszt hallottunk, aztán egy halk hangot:

– *Sztoj, nu sztoj!*

A férfi felé indultunk, örültünk, hogy megkérdezhetjük, mitévők legyünk.

A fényes, csillagos ég, a végtelen síkság furcsa szorongás-

sal töltött el bennünket, úgy éreztük, kis csapatunk olyan parányi és idegen ezen a nagy rónaságon, senkinek nincs itt ránk szüksége. Az a hang az éjszakai csendben kedvesnek és jóságosnak tűnt, biztosra vettük, hogy ez a férfi mindent megmagyaráz, és segít rajtunk.

Amikor odaértünk, láttuk, hogy a férfi egy kis bricska mellett áll, és a lószerszámot igazgatja. Nyilván pihent egy kicsit, és most folytatja útját. Megkérdeztem, volna-e szíves megmondani, hogyan jutunk az Annyinszkaja sztanyica nevű faluba.

– Hát persze, én is arra megyek, el is vihetném magukat a bricskán, de nem férünk fel. No, sebaj. Maga, néném, a kicsikkel felül a bricskára, mi fiatalok gyalog megyünk, nincs is messze. Az én falum még közelebb van, ott éjszakázhatnak, aztán reggel tovább mennek. De honnan jöttek, és kit keresnek?

Fela elmondta, hogy Lengyelországból jöttünk, megmondta a férje nevét, elbeszélt mindent: hogy férje a háborúban van, mi elmenekültünk a front elől, meg akarjuk keresni a férje szüleit, hogy egy ideig náluk maradhassunk, de a címüket nem tudja pontosan, és abban sem biztos, hogy örömmel fogadnak majd egy ilyen nagy családot.

Új ismerősünk legfeljebb tizenhét éves fiatalember volt, de magas, vállas, szép szál legény, és olyan kedvesen beszélt velünk, hogy nem győztünk csodálkozni. A hosszú út és a sok viszontagság után bizony úgy festettünk, mint a vándorcigányok, és ez a szép szál legény mégis ilyen kedves hozzánk! Mikor aztán meghallotta a vőm nevét, nagy örömmel kezet rázott velünk, és kijelentette, hogy ő Fela férjének unokaöccse. És már azon tanakodott, hogyan helyezzen el bennünket éjszakára.

Ez a nagy érdeklődés és kedvesség nem kevésbé aggasztott, mint iménti elhagyatottságunk. Eddig nem törődtünk vele, hogy már két hete nem váltottunk fehérneműt, nincs semmi váltóruhánk, egész úton jóformán nem mosakodtunk. Most mindez eszünkbe jutott, de hiába, szappanunk és törülközőnk

sincs – és anyai szívem megint összeszorult. Mi vár ránk itt, az idegenben? Aztán egyszerre csak, mintha álomból ébrednénk, szertefoszlik a gond és az aggodalom.

Ragyog a hold, az ég csupa csillag, mérhetetlen csend van. Messze gyönyörűen csillog a nagy folyó, a hold és a csillagok fénye színesen tükröződik benne. Partjain végtelen rétek terülnek el, tele fehér pontocskákkal. Azt hittem, nagy fehér virágok, és nem győztünk csodálkozni, mikor unokaöcsénk megmagyarázta, hogy azok bizony libák. Egész nap kint vannak a folyón, éjszakára kicaplatnak aludni a rétre. Csodálatos volt ez a táj és a különös, mély csend. A fiatalok beszélgetése, a kerékzörgés, a lódobogás, a léptek nesze olyan halk volt, mintha nem akarná megzavarni ezt a bűbájos csendet és a fehér libák álmát.

Így értünk be a hutorba, vagyis faluba. Itt-ott felugattak az éberebb kutyák.

Végre az egyik ház előtt megállunk. Barátunk bekopog az ajtón, nem túl kedvesen kiszólnak, ki az és mit akar. A fiatalember vidáman feleli:

– Vendégek jöttek, a rokonaitok! Én vagyok, Tyimoska, az állomásról hozom őket. Holnap átvisszük őket Szása nénihez.

Kitárult az ajtó, megjelent egy álmos öregember, és beinvitált a házba. Akármilyen izgatottak voltunk, hálás köszönetet mondtunk Tyimoskának a gondoskodásáért.

Odabent egy idős asszony tápászkodott fel az ágyból. Nem győztünk bocsánatot kérni a zavarásért, ők azonban oda se figyeltek, egyre csak az unokaöccsükről és a háborúról kérdezősködtek: él-e a gyerek, jól van-e, és milyen a háború? és milyenek a németek? Láttam: cseppet sem törődnek vele, milyen toprongyosak vagyunk, nem érdekli őket, van-e holmink vagy nincs; csak a háború érdekli őket, és csodálkoznak, hogy életben maradtunk. Az asszony olyan volt, mint a többi kozák asszony, akit később megismertem: elég magas, telt, pirospozsgás. Lassan tett-vett, minduntalan beleszólt férje kérdéseibe, elnyújtott, szánakozó hangján: „Ó, ti szegény vándormadarak."

Hiába erősködtünk Felával (aki mint rokon, bátrabban viselkedett), hogy nem vagyunk éhesek, a gazdasszony ügyet sem vetett bizonykodásunkra. Bámulatosan nagy paradicsomokat vett elő, felvágott egy tálra valót, megsózta és bőven meglocsolta napraforgóolajjal, egész halom hófehér kenyeret vágott, gyorsan teát készített a szamovárral. Ügyesen, gyakorlottan sürgölődött, kéznél volt egy ládában a gyújtós, a szén, észre sem vettük, a szamovár már az asztalon állt, körülötte csészék és a cukortartó az apró darabokra vágott cukorral. Kínálgatni kezdte a teát. Nagy gondban voltunk, mert így még sohasem teáztunk. Otthon nagyon ritkán ittunk teát: ünnepnapon néha, vagy ha beteg volt valaki; ilyenkor a pohárba tettünk egy darab cukrot, ráöntöttük a teát, és kész. De itt olyan apróra volt darabolva a cukor, hogy tízet is kellett volna venni belőle. A háziakat figyelve rájöttünk, mit kell csinálni: szájába vesz az ember egy darab cukrot, úgy iszogatja a teát, legalább öt-hat csészével, némelyek tízzel is.

Vacsora után a gazdasszonynak főtt a feje, hogyan helyezzen el öt személyt az egyetlen szobában, mikor nincs is ágyneműje. Kölcsönösen zavarban voltunk: mi restelkedtünk, hogy gondot okozunk neki, meg hogy piszkosak vagyunk, és nincs semmink, ő meg azt röstellte, hogy nincs elég holmija a vendégfogadáshoz. A kölcsönös mentegetőzések után valahogy elhelyezkedtünk a padlón, mert a háziasszony át akarta ugyan adni az ágyát, de aztán maga is belátta, hogy öt személy nem fér el egy ágyon. Éjfél elmúlt, sőt talán már hajnalodott, mikor végre elaludtunk.

Arra ébredtünk, hogy hasunkra süt a nap. Kis csapatunk nem festett valami előnyösen ott a padlón. Mégis vonakodva keltünk fel, mert megint csak restelkedtünk: mosakodni kell, mind az ötünknek, és nincs se szappanunk, se törülközőnk. De hiába, csak föl kellett kelni, és szembenézni a valósággal. Hallottuk, hogy háziasszonyunk a konyhában sürög-forog, aztán bejött. Most napvilágnál is szemügyre vehettük: magas, termetes, gömbölyded asszony, és olyan pirospozsgás, mint azok a gyönyörű paradicsomok. Most is egész kosár paradicsom áll

az asztalon, olyan hatalmasak, fényesek és pirosak, mintha nem is valódiak volnának. A háziasszony nyájasan mosolyog ránk az ajtóból:

– Keljetek fel, kész a szamovár, teázunk.

A kedves mosolytól és meghívástól jókedvre derültünk, egyszerű és természetes lett minden. Villámgyorsan összeszedtük a motyónkat a padlóról, hogy ne várassuk a háziasszonyt. A paradicsomos kosár már kivándorolt a konyhába, a gazdaszszony odaadja a lányának, hogy mossa meg. Aztán egy nagy tálba darabolja, hozzá szeletel néhány hámozott uborkát, megsózza, napraforgóolajat önt rá, egész hegy magasodik a salátából, aztán kerül még az asztalra sárgadinnye, görögdinnye, meg a finom, foszlós, hófehér kenyér, amelyet *kolács*nak neveznek – rengeteget vág belőle, hiszen vendégek vannak. Erősködünk, hogy túl sok lesz, de ő barátságosan ránk mosolyog:

– Koplaltatok már eleget, egyetek csak! A Don vidéken nagyon sok a búza, jut *kolács* nekünk is, a vendégeknek is.

Reggeli után segítettünk az asztalt leszedni, mosogatni. A nagy sürgés-forgás közben egyszerre csak beállított Tyimoska barátunk egy korosabb házaspárral: az asszony ötvenes lehetett, a férfi jóval idősebb, magas, vállas, napbarnított arcú ember. A férfit nem találtuk rokonszenvesnek, a középtermetű, vékony csontú asszony viszont annyira hasonlított a vőmre, mintha ő maga állna itt női ruhában. Itt, a messze idegenben rögtön éppúgy a szívünkbe fogadtuk, mint a fiát, akit az egész család úgy megszeretett. Úgy éreztük, évek óta ismerjük már. Hozzám lépett: „Én vagyok a nászasszonya" – de már úgyis tudtuk, mert a lányomat magához ölelte, könnyek folytak végig az arcán, és könnyein át hajtogatta:

– Ó, ti szegény vándormadarak.

Elnéztem a vőm anyját, és azt gondoltam: Igaz, hogy vándormadarak vagyunk, biztosan itt sem maradunk sokáig.

Üdvözöltük egymást, válaszoltunk a kérdésekre, amelyekkel az öregek elárasztottak minket: milyen a háború, és mit tudunk a fiukról. Aztán az apa azt mondta, szedelőzködjünk

és menjünk nyomban velük. Gondoskodni fognak rólunk, ahogy tudnak, és ameddig szükségünk lesz rá. Új gondviselőnk felkapta a kisfiamat, és kivitte a szekérre. Kiderült, hogy Tyimoska nem érte be a tegnap esti segítséggel, hanem mindjárt reggel átment a nászomékhoz megmondani, hogy itt a menyük a családjával, és szekeret is adott kölcsön, hogy átvihessenek minket a falujukba.

Vagy tíz kilométer volt a falujukig. Nálunk Lengyelországban ez nagy távolság, náluk semmi. Síkság, sztyeppe, ameddig a szem ellát, nincs semmi, amin a tekintet megpihenhetne, csak a végtelen, zöld rónaság. Messze a széles Hapior folyó hömpölyög, nappal sötét a színe, nem olyan szivárványos, mint éjszaka, szép idő volt, és mint náluk szinte egész nyáron, hőség ígérkezett.

Vége-hossza nem volt a beszélgetésnek, mert az öreg szülőknek csak két fiuk van, mindkettő a háborúban. Nem győzték várni a visszatérésüket. Lengyel menyükről régen tudtak, mert a fiuk levelet írt, nagy bocsánatkérésekkel. Éppen annyi kellemetlenségük volt a dolog miatt, mint nekünk. Minket azért vettek a nyelvükre a szomszédok, mert szégyenszemre kozákhoz adtuk a lányunkat, őket meg azért, hogy a fiuk kozák létére lengyel lányt vett feleségül, vékony, törékeny kis asszonyt – hogy fog az dolgozni? Egy-két kozák legény hozott már lengyel feleséget, de siralom elnézni a munkájukat: se szántani nem tudnak, se kaszálni, nyáron melegük van, télen fáznak; az ilyen gyenge virágszál egy-két évig sorvadozik a kemencepadkán, aztán belepusztul a honvágyba. De a nászomék már belenyugodtak a házasságba, sőt a nászasszonyom ruhára való fehér selymet is vásárolt ismeretlen menyének. Így tereferélve érkeztünk meg új barátainkhoz, a kozákokhoz, akikkel rokonságba keveredtünk.

És íme, új, eddig ismeretlen kép tárul föl előttem. Se falu, se város. Széles utcákkal szabdalt, nagy, sík terület; de a városi utcák járdája köves, itt meg, mint faluhelyen, földes az utca, csak nagyon széles. Az utcák két oldalán álló házak úgy hasonlítanak egymásra, mint a testvérek, csak a gazdagok há-

za nagy, a szegényebbeké kicsi. Mind vályogház, de olyan tartósnak látszik, mint a legjobb kőház. Majdnem mindnek a teteje zöldre festett bádog. Az ajtókat és ablakokat fafaragás, ízléses függöny díszíti, az ablak meg az ajtó is többnyire zöldre van festve, a fal meg fehér. Nagyon tiszta és takaros a falu ezekkel a fehér házakkal, zöld tetőkkel, ajtókkal és ablakokkal.

Új rokonaink háza is szakasztott olyan, mint a többi. Kicsi ház, három falépcsőn egy kis fatornácra jut az ember, ezt úgy nevezik: *csulan.* Minden háznak van egy utcai bejárata, de azt szinte sohasem használják, díszajtónak nevezik. A ház másik oldalán van az udvar meg a gazdasági épületek, a *csulan* is az udvarra nyílik. A *csulan*ból a konyhába jut az ember, a konyhából az úgynevezett *gornyicá*ba, ez annyi, mint minálunk a tisztaszoba. A *csulan*t fal választja ketté, onnan nyílik az éléskamra is, a *kladovka.*

A mi Szása nénink háza szép tiszta volt. Nem tudom megállni, hogy le ne írjam a szerény berendezést. Tehát először is a *gornyica,* a tisztaszoba, ezt minden házban szépen berendezik, mert itt fogadják a vendégeket. Mindjárt a konyhaajtó mellett, jobbra, bádogveretes, nagy faláda áll – ez a *szunduk* nevű láda, a lányok hozományához tartozik. A faágy nagy, széles, sötétbarnára van festve, rózsaszínű kartontakaró díszíti. Mögötte a sarokban nagy cserépváza, benne a menynyezetig érő, pompás fikusz. A másik falnál a színes terítős asztal és két szék. A sarokban háromszögletű polc, azon a falhoz támasztott, nagyon díszes, arany keretes képek. Ez is Szása néni hozománya volt – ilyen képeket kap minden lány, amikor férjhez megy. A harmadik falnál, az ablak előtt kis asztal, szintén színes terítővel, néhány székkel – és egy nagy polc, telerakva nagyon szép, virágos és sormintás korsókkal, bögrékkel, tányérokkal.

A falu többi házában, amelyeket később megismertem, a *gornyica* berendezése ugyanolyan volt, mint Szása néninél. De a háziak ritkán tartózkodnak a tiszta szobában. Többnyire a konyhában alszanak és étkeznek. A konyhában a legtöbb he-

lyet a bejáratnál álló kemence foglalja el, ahhoz csatlakozik az úgynevezett *pecsurka,* erre kotorják ki a hamut. A kemencével szemben sok polc, arrébb asztal, körülötte padok. A sarokban, a mennyezet alatti polcon, a falhoz támasztva képek állnak, aranyra és ezüstre festett vastag fakeretben, előttük mindig olajmécs ég. Aki belép, először mélyen meghajol a képek előtt, keresztet vet, csak aztán köszönti a háziakat. A másik sarokban a csipketerítős asztalkán a tükörfényes szamovár áll, mellette az éppoly fényesen csillogó edény, amelyben teázás után elmossák a csészéket.

Teázni és ebédelni a konyhában szokás. A kemencében, akár minálunk, kenyeret sütnek és főznek. Mindennap kora reggel, amikor a család még alszik, a gazdasszony fölkel, és az este előkészített tésztából kenyeret süt. Aztán mindjárt meg is főz a kemencében egész napra. A reggel megfőzött háromnégy fogásból reggeliznek, a maradékot visszacsukják a kemencébe, később ebédelnek belőle, és a maradékot megint visszateszik vacsorára. Még késő este is meleg a kemencében az étel. Minden étkezés után teát isznak.

Az örökös sütés-főzés mindig a gazdasszony dolga. Ha már nagyon öreg, legidősebbik menye veszi át a munkát. Nagy kiváltság ez, de igazság szerint rengeteg erő kell hozzá, főleg népes családban – naponta háromkor, legkésőbb négykor fölkelni és egész napra megsütni, megfőzni, egész nap tálalni; csak a szamovárt kezeli a fiatalabb menyecske, ha vendégek vannak: nemcsak minden étkezés után készít teát, hanem ha bárki betér a házba, akár vendég, akár valamilyen ügyben jött, a háziasszony illemtudóan megkérdezi, nem inna-e teát. Így ment ez mindegyik házban.

Nagyon hamar megszerettük új rokonainkat. Szása néni derék asszony volt, úgy megszerette a menyét, mintha édes lánya volna, és a menye családját is, pedig szerény házukba elég nehéz volt ekkora családot befogadni. Fela, a tizenhárom éves fiam és én már dolgozni járhattunk volna, de a nászomék hallani sem akartak ilyesmiről. Elmagyarázták, hogy a fiuk földjét bérbe adták, tehát a menyüknek jövedelem jár a bérletből.

Így hát ott maradtunk Annyinszkaja faluban, segítettünk a háztartásban Szása néninek, és gyakran kimentünk rőzsét szedni a messzire elnyúló bozótosba.

A falu várost formázott: a különböző irányban haladó, széles utcák keresztezték egymást, de nevük nem volt, ahogy már falun szokás; az itteniek úgyis tudták, ki hol lakik. A falu közepén terecske, ott a templom, ugyanolyan zöld tetővel, mint a házak, csak a tornyának aranyszínű a kupolája. Mellette a magas harangtorony, ennek fontos szerepe van. Ahogy mesélték, errefelé kemény a tél, nagy hó esik, betemeti az utakat; ilyenkor ügyeletet tartanak, az ügyeletes éjjel-nappal húzza a harangot, és az eltévedt utasokat a harangszó útba igazítja. A tér körül van még egypár ház, a legnagyobb a falutanács, az atamán székhelye; a többiben kisebb-nagyobb boltok. A kereskedők jobbára oroszok, a mesteremberek szintén. Az igazi kozákok mind gazdák és katonák. Az iparosmunkát vagy a kereskedést megalázónak tartották egy kozák számára.

A nászomék öregek voltak, két fiuk katonának ment, ezért a földet bérbe adták. A bérlőtől gabonát kaptak, tehenük, lovuk nem volt, csak tyúkok és libák, de abból talán száznál is több. Az öreg, a lányom apósa el-eljárt a gazdagabb rokonokhoz dolgozni, hogy keressen valamit.

Nem sokkal később a nászom levelet kapott a fiától. Azt írta, egyelőre visszavonulnak, de biztosak benne, hogy hamarosan megjavul a helyzet a fronton. Nagy kitüntetést kapott egy harci feladat elvégzéséért, mégis nagyon boldogtalan, mert egyre arra gondol, hogy milyen közel volt az ellenség ahhoz a helyhez, ahol a feleségét a családjával hagyta. Nem tudja, hol lehet a felesége, és ez nagy tragédia az ő számára. Nagy öröm volt hát a szüleinek, hogy ott vagyunk, és megírhatják a fiuknak: jó helyen van a felesége, de még a családja is.

Csendesen folydogált az életünk, akár a csendes Don. A frontról kevés hír jött, a faluban csak szomorú események követték egymást: mindig újabb évjáratot hívtak be katonának, hol ebben, hol abban a házban jajveszékeltek az asszonyok. Minden munka rájuk maradt. Igaz, ez nem volt számukra új-

donság, mert a férfiak úgysem törték magukat a földeken. A kozák asszonyok számára megszokott dolog volt szántani, kaszálni, lovakat vagy még inkább bivalyokat hajtani.

Szeptember közepén leszedték a kertekben a paradicsomot, dinnyét, almát és az úgynevezett *tyornát*, amely a mi apró szilvánkhoz hasonlít. Mindezt eltették télire, savanyították, sózták, nagy készleteket gyűjtöttek, mert hosszú és nehéz a tél. A gazdagok nem félnek tőle, de a szegényebbeknek tavasszal bizony már sokszor felkopik az álluk.

A legnagyobb baj, hogy nincs tüzelő, mert errefelé nincsenek olyan erdők, mint minálunk. Szalmával, trágyával és tőzeggel tüzelnek. Nehéz munka tüzelőről gondoskodni, és az is az asszonyok dolga. Negyven fokos fagyban ők etetik a jószágot, negyven fokos hőségben ők préselnek téglát a téli trágyából tüzelőnek. A kozák asszony nagy erő a gazdaságban, de nem becsülik érdeméhez méltóan.

Míg itt az emberek óriási erőfeszítéssel készültek a télre, a fronton nagy változások játszódtak le. Ezt abból tudtuk meg, hogy levelet kaptunk. Azt írta az uram, hogy az orosz hadsereg előrenyomul, a harcok már a városunktól messze folynak, a házunk épségben maradt. Azt is írta, hogy hazajöhetnénk már, mert az ellenség olyan leckét kapott, hogy aligha merészkedik még egyszer Lengyelországba. Fela ekkor kérleini kezdett engem is, apósáékat is, hogy maradjunk még egy ideig, de neki el kell mennie, mert ő fiatal és ápolónő. A férje a fronton harcol, szégyen lenne, ha ő itt élősködne a szülők nyakán, távol a fronttól, pedig máshol hasznossá tehetné magát. De én maradjak itt a gyerekekkel, ő majd megírja, mi a helyzet, és akkor utána mehetünk.

Búcsút vettünk hát Felától. Nélküle üres lett a ház. Roszszul éreztem magam, miután elment. Ő sokat segített a gazdasszonynak, de most úgy éreztem: gyerekeimmel csak teher vagyok a háziak nyakán. Féltem, hogy eladósodnak, mert noha nem beszéltek a gondjaikról, láttam, milyen nehezen élnek. Kérleltem őket, hogy dolgozni mehessek, de hallani sem

akartak róla. Azt mondták, ne sértsem meg őket – mit szólna a fiuk, ha majd találkozunk!

Október közepén hidegre fordult az idő, úgy havazott, fagyott, mint Lengyelországban még. januárban is ritkán. Nem voltam hozzászokva az ilyen nagy fagyokhoz. Olykor, ha vizet hordtam és nedves kézzel megfogtam a kilincset, úgy odafagyott a kezem, hogy fájt, mikor letéptem. Kétségbe voltam esve. Nincs meleg ruhánk, cipőnk. Az öregeknek csak annyi van, amennyit ők viselnek, és pénzük sincs.

Ekkor levelet kaptam.

„Gyertek haza, az ellenséges csapatok már messze vannak, itt meleg az idő, szinte nyár van, még kapálják a krumplit. A ház ép, apa egészséges, várunk, siessetek, hogy a gyerekek iskolába mehessenek."

Ó, milyen boldog voltam! Nem törődtem vele, hogy nincs ruhánk, valami vad bátorsággal kértem, könyörögtem, hogy vigyenek ki minket minél előbb az állomásra.

Ahogy most visszagondolok, elámulok, milyen jók voltak hozzánk ezek az idegen emberek. Az öregek elmondták a szomszédoknak, azok tovább mesélték, és már az egész falu tudta, milyen bajban vagyunk. Szinte hihetetlen, milyen kedvesek voltak hozzánk a kozákok. Eljött egypár asszony, megkérdezték, csakugyan rászánjuk-e magunkat ebben a fagyban a hosszú útra – mert ha igen, akkor segítenek, ahogy tudnak. Hoztak nekünk régi nemezcsizmákat, nagykendőket, hogy a vonaton meg ne fagyjunk. Ennivalót annyit készítettek, hogy egészen Lengyelországig elég legyen, de még maradjon is. Két zsákot raktak meg elemózsiával, volt ott sült csirke, liba, szalonna, hófehér cipók. Amikor mindent összehordtak, a ház elé hajtott két szán, bejött két termetes gazda:

– Gyertek, szegény vándormadarak, elviszünk az állomásra. Majd csak hazakerültök.

A hála könnyeivel vettünk mindenkitől búcsút, és elindultunk a vasútállomásra. A két gazda összesúgott a vasutasokkal, aztán vonatra ültettek minket, és indulhattak a potyautasok.

Egész délután, egész éjjel utaztunk. Reggel, műszakváltáskor odajött egy kalauz:

– Mi most váltunk, de ne féljenek semmit, az ilyeneket, mint maguk, nem dobják ki a kocsiból.

Ez a feledhetetlen utazás mindig az orosz nép jóságára emlékeztet. Életemben később még sok ilyen utazást tettem, és nagyon gyakran találkoztam ilyen jószívű emberekkel.

Több mint egy hétig utaztunk így a gyerekekkel. Mindennap éreztük, hogy már melegebb van. Az átszállásoktól nagyon féltem, mert sokszor át kellett menni egyik pályaudvarról a másikra, a város egyik részéből a másikba, és elemózsiás zsákjainkat nehezen cipeltük. De hamarosan kitaláltam valamit: megkínáltam a jó embereket a finom falatokból, cserébe aztán segítettek átszállni, vagy eljutni a másik állomásra. A vasutasok jóságát is viszonoztuk, nem törődve azzal, hogy a zsákok így gyorsan kiürülnek. Fő, hogy hazaérjünk, a többit nem bántuk. Legnagyobb örömünk az volt, hogy napról napra melegebb van a vonatban.

Már több mint egy hete utaztunk. Se kedvem, se türelmem nem volt számolni a napokat – csak haladjunk! Néhány éjszakát vasútállomásokon töltöttünk. Egy este aztán, mikor csak zötyögtünk a vonaton, és nem tudtuk, hol vagyunk, odajött egy vasutas, akit felszálláskor egy fehér cipóval meg jó darab szalonnával vendégeltünk meg, és a fülünkbe súgta:

– Pakoljanak, át kell szállni Breszt–Litovszk felé.

Hevesen dobogott a szívem, izgalmam a nagyobb gyerekekre is átragadt.

– Ott is ilyen rendes vasutasok lesznek? – kérdezte a fiam.

Leszálltunk megkönnyebbedett zsákjainkkal, de nem féltünk, hogy a vasutasokat már nem lesz mivel kínálgatni. Útközben megtanultuk, hogyan lágyítsuk meg a szívüket.

Milyen meleg volt itt! Semmi hó, csak nem túl csípős, száraz fagy. Az ég mintha alacsonyabb és sötétebb volna, a csillagokat mintha fátyol takarná, még a levegő is sűrűbbnek tűnt. Nagyon szerettünk volna már otthon lenni, de ezekben a percekben úgy visszavágyódtam a végtelen síkságra, a világ-

gos ég alá, hogy el is felejtettem, hol vagyunk. Válaszútra értem, éreztem, hogy két vidéket szeretek: a tágas, világos, hideg tájat, amely mögöttem maradt, és ezt a felhős, népesebb, melegebb vidéket. De nem sok időm volt ezen elmélkedni, arra kellett gondolnom, hogyan jutunk fel a vonatra. Megint a szokásos módon: odaóvakodunk a vasutashoz, elmagyarázzuk, hogy nem kívánjuk ingyen, van kenyerünk és szalonnánk, csak pénzünk nincs, de mindenképpen haza kell utaznunk. Valamelyiknek biztosan meglágyul a szíve, és kimondja a várva várt szavakat:

– No, vidd a gyerekeidet, szálljatok be abba az üres vagonba, de gyorsan!

Így jutunk el Bresztig. Szerencsésen kisurranunk a vagonból, de most következnek csak az igazi nehézségek. Nem sikerül jegy nélkül eljutni a következő állomásig, ahonnan házáig még húsz kilométer. El kell adnunk maradék elemózsiánkat, éppen futja az útiköltségre. Csak a kisgyereknek maradt egy-két falat.

Szép, meleg nap volt, mintha október volna. Szinte hihetetlen, hogy már november van. Elnézem a tenyeremet, amely néhány hete odafagyott a kilincshez – itt meg vénasszonyok nyara, a vonat ablakán melegen süt be a nap. Mennyi mindent éltem át, mintha álmodtam volna! A sok vándorlás, utazás a gyerekeimmel – hol mind körülöttem vannak, hol csak egy részük, ilyenkor gondolataim kísérik a távollevőket. De akár együtt vagyunk, akár külön-külön, mindig nyomorban, ínségben látom őket. És úgy rémlik, porszem vagyok a viharban és a gyerekeim is azok.

MENEKÜLTEK

Végre megérkeztünk. Házunk épségben van. Fela találkozott a férjével, s csak arra várt, hogy megjöjjünk, aztán indul a kórházba dolgozni. Egyelőre kipihenjük a hosszú út fáradalmait. Mindenütt katonák vannak, úgy élünk a saját házunk-

ban, mintha vendégségben volnánk, és a katonák csak szívességből fogadnának be. De annyira fáradtak, hogy átengedjük nekik az ágyat is, a padot is, hogy lefekhessenek, mi meg a sarokban kuporogva szunyókálunk.

Kora hajnalban búcsút veszünk Felától, hogy le ne késse a vonatot. Fela sír, mint egy kisgyerek, mert nem tudja, mikor lát viszont bennünket. A kormányzósági székhelyre megy, ott fogja megtudni, melyik kórházba küldik.

Néhány nap múlva megjött a parancs: a tizenhét és ötven év közötti férfiakat, akiknek nincs gazdaságuk, vagyis a zselléreket és kisiparosokat bizonyos munka elvégzésére kötelezték. Búcsút kellett venni a férjemtől és a két nagyfiamtól. Sok tehetősebb polgár megkente a tisztviselőket, és kibújt a robot alól. Mi nem ijedtünk meg a munkától, örültünk, hogy a fiúkat nem katonának hívták be. Így legalább lesz valami keresetük. Csak azt sajnáltuk, hogy néhány tucat férfi, köztük a férjem és a két fiam, nagyon messzire került: majdnem száz kilométerre tőlünk, Breszt–Litovszkban dolgoztak az erődítményen.

Én ott maradtam a három kisebb gyerekkel.

Ha késve is, beköszöntött a tél, sőt hidegebb van, mint az előző években. Egyik napról a másikra élünk. Megint teát vagy krumplilevest főzök kóbor katonáknak, akik elkeveredtek a csapatuktól, és riadtan bolyonganak, nem tudják, mi lesz velük, mi vár rájuk. Az orosz hadsereg előrenyomul, de a katonákban nincs semmi lelkesedés. Mindenki valami dermedt várakozásban él. A katonák is, a civilek is várnak valamire, ami még ezután fog bekövetkezni.

Felától semmi hír. Férjem és fiaim havonta vagy ritkábban írnak. A bérük nagyon kevés, a drágaság meg egyre nő, így hát tőlük nem várhatok segítséget. Megírtam nekik, mennyire elszomorít, hogy nincs hírem Feláról. Emészt a kétségbeesés. Katona barátaimnak is kjöntöm a szívemet. Osztják bánatomat, és nem is próbálják titkolni, hogy háborúban bizony a legrosszabb is megtörténhet.

Komoran, szomorúan telnek a napok. Mi, egyszerű embe-

rek, nemigen tudtuk, mi történik a fronton. Újságokhoz nem jutottam. Az orosz hadsereg valahol a Kárpátokban állt. Fogalmam sem volt, jó-e ez Lengyelországnak vagy az oroszoknak, de a magunkfajták között olyan hírek jártak, hogy az orosz katonáknak rossz dolguk van a fronton, és alighanem hamarosan visszavonulnak.

Egy szép napon levelezőlapot kaptam, ezzel a szöveggel:

„Mihelyt jegyet tudok venni, és feljutok a vonatra, sietek haza" – és az aláírás.

Alig hittem a szememnek: Felától jött a lap! Már attól féltünk, nem is él, sohasem látjuk többé. Nagy öröm volt az a levelezőlap, de a háborúban még az öröm is valahogy fakó. A háborúban az emberek nem tudnak nevetni, és még ha öröm éri őket, akkor is sírnak. Így voltunk mi is: sírtunk örömünkben. Aztán várni kezdtük Felát. De két hét is beletelt, mire megérkezett a lányom, akit már-már elsirattunk. Lefogyott, a ruhája is foszladozott. Még jó, hogy már tavaszodott, mert télen megfagyott volna a hosszú úton ebben a vékony ruhában és cipőben.

Pontról pontra elbeszélte, mi történt vele, amióta elbúcsúzott tőlünk, hol volt és miért nem adott hírt magáról hónapokig, holott tudta, mennyire aggódunk érte, és sokat búsult emiatt. Az is aggasztotta, hogy a férje is megtudhatja: felesége eltűnt, nem ad életjelt.

Nos, így történt a dolog. A vasútállomáson jegyet vett, és felszállt a vonatra, hogy eljusson a kormányzósági székhelyre, és ott elintézze, hogy egy katonakórházba helyezzék, akár a városban, akár a fronton. Úgy hozta a sors, hogy a vonaton egy fiatal nő mellé ült, aki ugyanezért igyekezett a városba. Nagy hévvel, halkan beszélgettek. Egyszerre csak észrevették, hogy egy katona nagyon nézi őket, és közben időnként a kezében tartott fényképre pillant. Mielőtt leszálltak volna, a férfi kiment a kocsiból, majd néhány csendőrrel tért vissza. Amikor a vonat megállt, a csendőrök körülvették kettőjüket, és megparancsolták, hogy menjenek velük. Szólniuk sem volt szabad, hogy fel ne keltsék a figyelmet.

– Jöjjenek csak, majd minden tisztázódik, aztán elmehetnek – mondták a csendőrök.

Egy terembe vezették őket, ahol sok csendőr és katona volt, aztán egy irodába. Az íróasztal mögött egy tiszt ült. Megkezdődött a kihallgatás. A tiszt kérdezgette őket, és bármit válaszoltak, azt mondta: hazudnak. Hazugság, hogy eddig nem ismerték egymást, hazugság, hogy hova utaznak és miért, a nevük is álnév. A tiszt egy fényképet mutatott Felának, és Fela kénytelen volt beismerni, hogy a képen látható nő csakugyan hasonlít hozzá. Ez a fénykép hozott rá minden bajt. Úgy állt a dolog, hogy egy orosz tábornok ellen merényletet szerveztek. Az összeesküvőket leleplezték, és két nő kivételével mindannyiukat letartóztatták. A csendőrök magukkal hordták a körözött nők fényképét, és úgy találták, egyikük nagyon hasonlít Felához. A hasonlóság csakugyan elképesztő volt. Nem is engedték el Felát, haza sem írhatott, magyarázkodásaira oda sem figyeltek.

Volt ott még tíz-tizenöt hasonló férfi és nő, úgynevezett politikai bűnözők. Heteken át börtönről börtönre cipelték őket, erős őrizettel. Jött a tél, a cipőjük már-már leszakadt a lábukról, vékony ruhát viseltek. Az egyik börtönben végül azt mondták nekik, hogy itt lesz a vizsgálat. Eltelt néhány hónap, aztán megállapították, hogy Fela nem azonos azzal, akit keresnek. Ekkor kiengedték a börtönből, egy fillér nélkül. Ott állt egy idegen városban, nem volt útiköltsége, még kenyeret sem tudott miből vásárolni. A háború alatt nagyon megdrágult minden, utazni sem volt egyszerű. A jegygyűrűje mentette meg. Sokat nem kapott érte, de legalább nem halt éhen. Az idő is melegebbre fordult már, nekivághatott az útnak. Így került végre haza a mi elveszett lányunk.

Néhány hét múlva megjött a férjem. A fiaim munkát kaptak egy malomban. Férjem azt mondta, jól megy a soruk, szépen keresnek.

Hamarosan levelet is kaptunk tőlük: a malomban dolgoznak Breszttől húsz kilométerre, és noha úgy hírlik, hogy a legidősebbik fiam évjáratát behívják katonának, biztosat nem

tud senki. Jó volna, ha vonatjegyet vennénk Felának és a fiúnak, jöjjenek el hozzájuk, ők négyükre is eleget keresnek.

Mi bizony, szűkiben voltunk a kenyérnek, így aratás előtt. Aratáskor mi az urammal megkeressük, ami nekünk meg a két kisgyereknek kell, a nagyfiúk pedig megélnek ott, távol a fronttól. Így hát megint szétszéledt a család: Fela és a tizennégy éves fiú elment a nagyfiúkhoz, hogy kölcsönösen segítsék egymást a háborúban, amikor mindenütt drágaság és éhínség van.

Munkába járunk, ahová hívnak. Hol az uramnak kedvez jobban a szerencse, hol nekem. Ha dolgozni megyek, tizenkét éves lánykám vigyáz a kisöccsére. Nagy segítség: távollétemben kész kis háziasszony, a kisfiú gyengéd nevelője.

Olykor eszembe jutott: túl kevés időt szentelek ennek a kislánynak, talán a legkevesebbet az összes gyerekeim közül. Legidősebb fiamnak mindig igyekeztem segíteni, ha nem is nagyon sikerült; nagyobbik lányomnak sem segíthettem sokat, de sokféle gondom volt vele – különös házassága meg a börtön; a második fiú takácsnak tanult, a negyedik már elvégzett öt gimnáziumi osztályt. Ez a négy gyerek kivette részét minden gondból, nehéz munkából, különféle szenvedésből, amely a szegényeknek kijut, ha tanulni akarnak. Nehéz sorsukban mindig osztoztam én is.

A kisebbik lányommal volt a legkevesebb gondom. Kétéves korában súlyos tüdőgyulladáson ment át, azóta is vékony, törékeny, és olyan nyugodt, mintha ott sem volna a házban. Szomorú, komoly arcocskája, világosszürke, okos szeme nemcsak szeretetet, hanem valami tiszteletfélét ébresztett iránta egész családunkban. Legidősebb fiam így nevezte: „a mi leendő költőnőnk". Mindenféle becenevet találtak ki neki. Ő meg nyugodtan, szelíden élt szerető testvérei között, sohasem követelt semmit, nem volt szüksége segítségre sem a tanulásban, sem másban, ő viszont mindig kész volt mindent elvégezni mindenki helyett, és mindenben segíteni. Szeretett mindenkit: a felnőtteket, a kortársait, a kisgyerekeket, de legin-

kább a szegényeknek, a rászorulóknak, a nehéz sorsúaknak mutatta ki a szeretetét.

Aztán megint olyan napok köszöntöttek ránk, mint a háború kezdetén. A hadsereg lóhalálában vonult vissza, városkánk megtelt katonákkal és menekülő civilekkel. Jönnek a fáradt katonák, és tejet kérnek vagy még gyakrabban vizet; most is olyan hőség van, mint akkor, minden ismétlődik, csak akkor előre nyomultak, ez meg itt a reménytelen visszavonulás. Akkor mindenki kérdezősködött, kíváncsi volt; most mindenki hallgat, mindenki tudja, hogy hamarosan itt lesz az ellenség. Azt jósolják, hogy a civil lakosságot elküldik a városkából, mert az orosz hadsereg védekezik, megveti a lábát minden városban, minden fontosabb állásban.

Egy napon a házak falára, a palánkokra kiragasztották a parancsot, hogy huszonnégy óra leforgása alatt minden állampolgár csomagolja össze a holmiját egy olyan batyuba, amelyvel kényelmesen befér a vagon ajtaján, s a batyuval és a gyerekeivel jelenjen meg a kitűzött órában a vasútállomáson, ahonnét majd elviszik messzire, mert itt harcok lesznek. A szállítást egyetlen nap alatt bonyolítják le. A lakosok a saját szekerükkel is mehetnek. Azokért, akik huszonnégy órán túl a városban maradnak, a hatóság nem vállal felelősséget.

Lepedőbe kötöztem minden holminkat, alig maradt ott valami. Elindultunk a keskeny vágányú vasúthoz, ott tolongtak már a hozzánk hasonló szegény emberek, a gazdagabbak még a hajukat tépték, mit vigyenek magukkal és hogyan. Én a házunkat elhagyva – utoljára, mert nem láttam soha többé – csak a virágokat sajnáltam, amelyek az ablakban, cserépben virítottak. Egy év alatt, amióta idejöttünk, apró palántából hihetetlenül gyönyörűvé nőttek.

Néhány óra múlva elindultak a gyufásdobozhoz hasonló, zsúfolt kis vagonok, és lassan elzakatolt a szerelvény, nagyon óvatosan, mert gyakran kisiklott. Akik nem fértek fel és kicsi volt a motyójuk, gyalog indultak el a vágány mentén. Mi boldogok voltunk, hogy felfértünk, és visz a vonat.

Egy órai zötyögés után, mint rendesen, elkezdek terveket

szőni: mihez fogjunk ezután, mivel etessem a gyerekeimet. Férjemmel is megosztom a gondolataimat. Egy-két óra múlva Rejowiec városkában leszünk, vagy negyven kilométerre onnét él a bátyám. Nagy gazdasága van, nála lakik öreg édesanyám is. Akkor már jó messze leszünk a fronttól, ha nem sikerül vonattal, azt a negyven kilométert gyalog is megtehetjük Trembaczów faluig. Segítünk a bátyámnak az aratásban, akkor biztos szívesen ad szállást és kosztot.

Ha nem fél a háborútól, gazdag bátyám aligha örült volna a magunkfajta sokgyerekes munkásoknak. De ő sokkal többet tudott a világ eseményeiről, mint én, így aztán szívesen fogadott bennünket. Barátságosan elbeszélgetett velünk, és sok mindent elmagyarázott, amit nem is sejtettünk. Egyszóval a bátyám azt mondta, hogy jól van, náluk ellakhatunk, amíg lehet. Alhatunk az istállóban, van ott sok széna meg szalma, és ha segítünk az aratásban, kosztot is kapunk. Élemedett korú anyámnak külön szobácskája volt, így aztán én nála aludtam a kislánnyal és a kisfiúval, a férjem meg az istállóban a béressel.

Az aratás már megkezdődött, bő volt a termés, forrón tűzött a nap, mint a két előző nyáron. Anyám azt mondogatta, mikor este megjöttem a földekről:

– Háborúban mindig nagyon kemény a tél, forró a nyár.

A bátyám pár nap múlva nagyon szomorú hírrel tért haza a községházáról: az egész fronton közeledik a hadsereg, a városi és falusi lakosságot kényszerítik, hogy elhagyja a házát, és ki hogy tud, gyalog vagy szekéren, mindenki arrafelé tart, amerre a katonák küldik őket. A lekaszált és asztagba rakott gabonát felgyújtják, sőt az épületeket is, amikor a katonák kivonulnak egy faluból vagy városból.

Mint már említettem, bátyám jómódú paraszt volt. Katonakorában olvasni és írni is megtanult. Nagyon büszke ember volt, és rettentően megalázónak érezte, hogy gazdag és köztiszteletben álló ember létére vándorbotot vegyen a kezébe, mint egy koldus. Nem, soha! Egyezkedni próbált a magasabb rangú katonákkal: vigyenek el mindent, csak hadd maradjon

ő a házban, nem is a házban, hanem a pincében. Masszív, téglafalú pince volt az egész ház alatt.

Az egész család, öreg édesanyámmal meg az én családommal együtt, szokás szerint reggelihez ült. Mint minden nap, az asztalra került egy nagy tál céklaleves, jól megtejfölözve, ahogy a gazdag és nem fukar parasztoknál szokás, nagy tál krumpli, jó sok szalonnával, fatálcán, hogy az asztal zsíros ne legyen. Megrakták a kisgyerekek tányérkáját, ők nem az asztalnál ültek, hanem a padon eszegették a céklalevest és a krumplit. Faltak vidáman, de mi felnőttek nemigen ettünk, gondterheltek voltunk, és szinte szégyelltük volna, hogy ilyen időkben étvágya lehet valakinek.

Pedig, bevallom őszintén, nekem mindegy volt, akár a kicsiknek. Már annyiszor kerekedtem fel, és mindig kisebb lett a motyóm, végül jóformán semmi sem maradt. Így hát csak illendőségből nem ettem. De a bátyám elcsukló hangon megszólalt:

– Egyetek csak, úgyis ez az utolsó reggelink ebben a házban. Próbáltam beszélni velük, hogy hadd maradjak a pincében, mindent odaadtam nekik, de hiába. Azt mondják: „Ez a parancs" – és szólni sem engednek többet. Hát fel kell rakni a gyerekeket a szekérre, édesanyámat is, ha akarja, ti, többiek meg hajtsátok a jószágot. Egypár lovat eladtam, a többit visszük. Hajtsátok a jószágot Zezulin felé. De nem kelünk át a Wieprz folyón, mert sohasem térnénk vissza. A folyó közelében maradunk, és elrejtőzünk a lápon. Ismerem a vidéket, tudom, hol lehet átjutni és a jószágot áthajtani. Sokan ott maradhatnának, de nem akarnak, mert félnek. Én inkább itt halok meg, mintsem idegenbe menjek. No egyetek, aztán tegye mindenki a dolgát. Én befogom a szekeret.

Ekkor mindenki enni kezdett.

Fél óra múlva ott állt már a kis menet a tágas udvarban. A faluból több út vezetett ki, mindegyiken hasonló csoportok, kisebb és nagyobb szekerek. Mögöttünk is zötyögött egy tucat szekér. Amikor a bátyám ezt meglátta, arca kisimult, mosolyogva mondta:

– Hát mégis többen leszünk, nemcsak én magam. Sokáig kibírjuk a lápon, mások elmennek, de mi maradunk.

Egész nap vánszorogtunk a nagy hőségben. Estére egy nagy faluba értünk. Sötét volt már, mikor abban az irányban, ahonnét jöttünk, vörös lett az ég alja. A tűz gyorsan terjedt, végül egész világos lett az ég. A férfiak meg néhány asszony, felmásztak az istállók vagy házak tetejére, ahonnét jobban láthatták a tüzet. Egyre terjedt a tűz. Bátyám jól láthatta, mint ég le a háza.

Megvirradt, a tűz kialudt, csak a füst gomolygott. Az emberek sürgölődni kezdtek, megfejték és megitatták a teheneket, az asszonyok reggelit készítettek. Mindenki reménykedett: csak nem jönnek el a katonák idáig?

A bátyám és néhány más gazda még délelőtt elment a falu felé, hogy felderítse, mi a helyzet. Mikor megjöttek, elmondták, hogy csend van, ágyúdörgést nem hallani, de visszamenni nincs miért, mert a falu leégett, és mindenfelé tüzeket látni. Összegyűltek a menekültek és az idevalósiak, tanácskoztak, de nehéz volt kitalálni, mit is tegyünk. Végül a bátyám tette le a garast:

– Bírjátok ki holnapig. Ha nem jönnek a katonák, learathatjátok a maradék gabonát. A menekülteknek pedig azt tanácsolom, hogy holnap hajnalban jöjjenek velem a lápra, keresünk egy olyan helyet, ahol kivárhatjuk, míg átvonul a front. Éjszaka minden család meggondolhatja, itt akar-e elrejtőzni, aztán visszamenni a falujába, vagy elmegy az ismeretlenbe, ahonnét nem tudni, mikor térhet vissza.

Én a gyerekekkel szokás szerint anyám közelében maradtam. Ő volt az egyetlen barátom. Ez az okos öregasszony sok bajt megélt már a családjában meg az ország életében; mesélt a jobbágyságról, a felkelésről, a háborúra meg azt mondta:

– Drága gyerekeim, én semmin se csodálkozom, mert sokkal rosszabb dolgokon is keresztülmentem már.

Én csak néztem, mi történik körülöttem, de nemigen vettem részt a dolgokban. Semmim sem volt a gyerekeimen és

szegényes motyómon kívül. Hát lefektettem a gyerekeket, rögtön el is aludtak az istállóban a szalmán anyám mellett, és szótlanul üldögéltem. Úgy kavarogtak a gondolataim, mint a sötét felhők.

Anyám egy idő múlva rám szólt:

– Miért nem fekszel le? Pihenni kell, mert nem tudni, mi vár ránk holnap.

Erre odakúsztam a lábához, ölébe hajtottam a fejem, és suttogni kezdtem, hogy fel ne ébresszem az alvó gyerekeket. Máig is emlékszem minden szavamra. Míg beszéltem, könnyekkel áztattam anyám eres kezét.

– Édesanyám – súgtam –, bocsáss meg, hogy elhagylak egy ilyen nehéz percben, de úgysem lehetek segítségedre. Én is ugyanolyan vagyok, mint a béres, aki elmaradt tőlünk, és nem is említi senki, örülnek, hogy egy szájjal kevesebbet kell etetni. Minek most a családnak a béres? Hát ugyanígy rám sincs szükségük, sem a gyerekeimre, sem az uramra. Búcsúzzunk el, édesanyám, mert egyhamar nem látjuk egymást.

– Igazad van, lányom, talán jobb így. Ha elmégy, találkozhatsz a gyerekeiddel, akik távol vannak.

Elcsodálkoztam, mennyire belelátott a gondolataimba, hiszen egy percig sem hagyott nyugodni az a gondolat, hogy megkeresem négy távollevő gyermekemet. Minek bújkáljak itt a lápon, mikor a gyerekeim ott vannak, valahol a breszti erődítmény körül?

Anyám nemcsak helyeselte szándékomat, de tanácsokat is adott. Kis motyójából előszedett egy háromrubeles bankót.

– Nesze, kenyérre a gyerekeknek. Ne várd meg a reggelt. Indulj el most, éjszaka, észre sem veszi senki. Semmid sincs, hát minek bújkálnál a lápon. Isten veled, lányom. Én már biztosan nem látlak többé.

Csókokkal borítottam, könnyekkel áztattam kérges kezét. Sokáig nem láttam aztán – a háború vihara elválasztott minket. Mikor a háború után visszatértem a gyerekekkel Lublinba, viszontláttam édesanyámat. Volt nagy öröm, de nem tartott sokáig – megint szomorú búcsúzás következett.

Később, mikor hazatértem, elmondták nekem, hogy kilencvenhat évet ért meg. Elmentem a sírjához. Kis betonlap volt a sírján, egyik veje csinálta saját kezűleg. Néztem a hideg betonlapot, visszagondoltam anyám nehéz életére, búcsúzásunkra és akkori szavaira.

Igen, édesanyám, semmim sem volt, hát minek bújkáltam volna a lápon. Elmentem a gyermekeimmel, és ennek köszönhetem, hogy találkoztam a világ legdrágább kincsével: a forradalommal és a szocializmussal. Addig ugyanis semmit sem tudtam róluk.

Vagy két hétig vándoroltunk, és minél közelebb kerültünk Breszt-Litovszkhoz, annál több katonával és szekértáborral találkoztunk. Híreket nem hallottunk, de éreztük, hogy a hadsereg visszavonul, és vele a civilek, akiket menekülteknek kezdtek nevezni. Mindig egy kicsit távolabb maradtunk a csapatoktól és a menekült csoportoktól, mert rettentően szomorú történeteket hallottunk a vérhasjárványról, amely sok áldozatot szedett, meg arról, hogy a menekültek szekéroszlopait olykor leszorította az útról egy vad iramban visszavonuló csapat, és ilyenkor nem egy ember meghalt. Így hát inkább magányosan vándoroltunk. Hol egy faluban, hol az erdőben éjszakáztunk. Sült krumplit ettünk, a városokban néha ennivalót vettünk anyám pénzén.

Elértünk Breszt-Litovszk közelébe. Innét nem volt szabad tovább mennünk. Az erőd körzetében csak a régi bresztiek lakhattak, a gyerekeim tehát nyilván nem ott vannak. De hol lehetnek? Egy asszonyság tanácsot adott. Néhány versztnyire van egy község, ahol vasútvonal épül. Sok ember, aki pénzt akar keresni, ott dolgozik, és az ottani parasztoknál lakik. Meg kell próbálni! Férjem elment abba a községbe, én az asszonyságnál maradtam a kicsikkel.

Másnap már szívemre is ölelhettem rég nem látott gyermekeimet. Igaz, csak kettőt közülük, mert a két nagyfiút elvitték katonának.

Néhány nap múlva közhírré tették, hogy a Breszt környéki menekültek kötelesek azonnal megjelenni a legközelebbi vas-

útállomáson, s onnét elviszik őket messze Oroszországba, mindenki oda mehet, ahová akar. Akinek rokonai vagy ismerősei vannak, mehet azokhoz. A családok vagy egyedülálló emberek, attól függően, milyen messzire utaznak, kapnak valamennyi kenyeret, cukrot és teát. Azt is közölték, mi a végső határidő – később már nem lehet államköltségen utazni.

Összeszedtük a motyónkat, és elindultunk mind a hatan: a szülők és négy gyerek. Kaptunk a hat személyre hat kiló kenyeret, egy kiló cukrot és néhány deka teát. Még aznap beszállhattunk egy tehervagonba, amely Oroszországba vitte a menekülteket, visszafelé pedig katonákat és a hadseregnek szükséges dolgokat szállított.

E pillanatban az volt a legfontosabb kérdés, hová menjünk. Nem voltak rokonaink vagy ismerőseink Oroszországban, csak a nászomék a Don-vidéken, de ekkora családdal nem mehettünk az öregek nyakára. Választanunk kellett, hová akarunk menni.

– Várjatok – mondta a fiam –, nálam van a földrajzkönyvem. Abból kiválaszthatunk valamit.

Megtanácskoztuk, kinek melyik város tetszik, és végül megszületett az egyhangú döntés: Caricin. A Volga-partján fekszik, kikötőváros, tehát ott biztosan akad munka. Férjem bejelentette: a család Caricinba kíván utazni.

A VOLGA PARTJÁN

Fél napi várakozás után beülhettünk egy vagonba, amelyből éppen kirakodták a szenet. Nem bántuk, hogy piszkosak leszünk – úgyis majdnem olyan feketék voltunk már, mint a vagon padlója, örültünk, hogy megyünk. Zsúfoltságra sem panaszkodhattunk; úgy látszik, az ismeretlen Caricinba kevés jelentkező volt, az egész vagonban legfeljebb húsz ember utazott, ugyanolyan piszkosak, mint mi. Később az utasok cserélődtek, felszálltak, leszálltak, mi meg csak utaztunk tovább. Némelyik állomáson órákig állt a vonat.

Több mint egy heti utazás után éjszaka egy városba értünk. Azt mondták, szálljunk ki, menjünk a váróterembe, és ott várjunk a további utasításokra. Itt már igazi *bezsenyecek,* vagyis menekültek voltunk. A váróteremben sok ember üldögélt batyukkal, bőröndökkel, piszkosak és jobban öltözöttek, de mind gyerekekkel, a gyerekek pedig mindenütt egyformák – sivalkodnak, bőgnek, ahogy a gyerekek szoktak. Egy gombostűt nem lehet leejteni. Még szerencse, hogy meleg van. Az ég megint olyan világos, nagyon magasnak látszik, és rengeteg a csillag. Épp olyan, mint annak idején a Don-vidéken. Nem érdemes bent szorongani, inkább leülünk odakint a fal tövébe. Az emberek már megszokták, hogy napról napra várják, hátha végre történik valami, végre eljutnak valahová.

Megvirradt. Kezdődik a jövés-menés. Tudjuk már, hogy minden állomáson van forróvizes kondér, abból bárki kaphat, kenyeret meg legfeljebb majd kérünk valakitől, aki éppen eszik.

Óriási állomás ez, sokfelé ágaznak a sínek. Mindenkit megkérdeztünk, melyik a caricini irány, most már tudjuk. Csak fel kell mutatni a menekültigazolványt, és innét mindenki oda utazhat, ahová akar, vagy ahová küldik. Várni kell, figyelni, mikor hová indul vonat, és jelentkezni az ügyeket intéző parancsnoknál.

Végre ránk került a sor. Beszálltunk egy ütött-kopott, zsúfolt negyedosztályú kocsiba. De mégiscsak igazi személyvonat. Az emberek nagyon kedvesek, aki egy ideig ült, feláll, hogy mások is ülhessenek.

Megint utazunk – az utasok cserélődnek, kiszállnak, beszállnak, és néhány nap múlva már közeledünk a célhoz. Gyorsabban dobog a szívünk, ha arra gondolunk: vajon mi lesz ott?

Igazán nem számítottunk rá, hogy várni fognak bennünket, mégis így volt. Persze rögtön látszott rajtunk, hogy messziről jöttünk: toprongyosan, nyomorúságos batyukkal. Mérhetetlen volt a meglepetésünk, amikor odajött hozzánk egy ember, és tökéletes lengyelséggel megszólított minket:

– Maguk Lengyelországból jöttek?

Hetek óta nem hallottunk lengyel beszédet. Leesett az állunk.

– Na, szóljanak már! Fogják a motyójukat, és gyerünk. Kint van a többi lengyel menekült: Szekereket is hoztunk, felrakhatják a holmijukat, maguk pedig gyalog mennek, nem nagy út. No, jöjjenek.

Körülbelül ötvenen verődtünk össze. Körülöttünk háromnégy férfi utasításokat adott, melyik kocsira hányan rakhatják fel a holmijukat, melyik gyerek mehet gyalog, melyiket tegyék a szekérre. Magyarázták, hogy nem megyünk messzire, de csak lett belőle öt-hat kilométer, és micsoda hőség – legalább negyven fok! Őket cseppet sem zavarta; barnára sült arcukon csurgott a veríték, de mintha észre sem vették volna. Mi jobbára mezítláb voltunk, az asszonyok csaknem mind, és a forró aszfalt úgy égette a talpunkat, mint a tüzes vas. Így aztán vánszorgás helyett inkább szaladtunk, hogy ne süssön annyira. A kocsisok vigasztaltak minket:

– Ne féljenek, nem hólyagzik fel.

És megérkeztünk célunkhoz, egy óriási épülethez: a sörfőzdéhez. A háború alatt sok gyárat bezártak, nagyjából kitakarították, és itt szállásolták el a menekülteket. A menekültügyi bizottságok foglalkoztak ezzel, a gyakorlati részét pedig sok ember intézte: kaptak némi pénzt a bizottságtól, s az ő dolguk volt kimenni a vonatok elé az állomásra, és elirányítani a jövevényeket különféle gyűjtőpontokra, hogy ne bolyongjanak a városban, és valahogy megszervezzék az elhelyezésüket.

A gyárban rengeteg terem, folyosó, több emelet volt. Irányítóink azt mondták:

– Mindegyik család válasszon magának egy zugot, ahol letelepszik. Az épület konyhájában főzhetnek.

Olyan furcsa volt az egész, mint valami álom. Így kezdődött családunk élete a távoli, ismeretlen Caricinban.

Rövid pihenés után elmentünk megnézni a várost, elsősorban a Volgát. A rettenetes hőségben csakis a folyóhoz vágytunk, és mivel nem ismertük ki magunkat, lépten-nyomon

kérdezgettük a járókelőket, hogyan jutunk a vízpartra. Az emberek készségesen megmutatták az utat.

Több mint negyven év után emlékezem vissza arra a napra, és nehéz leírnom, micsoda elragadtatás vett erőt rajtam, amikor megpillantottam a csodálatos, óriási, lustán hömpölygő folyót. Olyan széles, hogy alig látszik a túlsó partja. Van valami olyan ebben a folyóban, hogy aki nézi, elfeledkezik önmagáról, a gondjairól, csak nézi a nyugalmas folyót, ő maga is megnyugszik, szeretni és csodálni kezdi a Volgát.

Változatosan beépített, elég forgalmas utcán ballagtunk hazafelé. A több emeletes, szép házak mellett a földbe süppedt, szegényes házikók lapultak, ezeket *lacsuzskának* hívták. Rengeteg volt a kis bolt, minden kisebb-nagyobb ház földszintjén, még a szegényes viskókban is, meg a házakhoz vagy viskókhoz tapasztott bódékban. Boltok, bódék egymás hegyén-hátán: úgy rémlett, az emberek itt semmi mást sem csinálnak, csak kereskednek. A bódék, meg a *lacsuzskák* is tele voltak óriási görögdinnyékkel, amilyeneket még sehol sem láttam, és milyen olcsón adták! Belül rózsaszínű ez a dinnye, mint a rózsaszirom, s olyan finom és hideg, mint a legpompásabb fagylalt.

Követtük a helybeliek példáját: vásároltunk egy nagy dinnyét, fehér kenyeret, aztán hazamentünk gyárbeli kuckónkba, és megettük az egészet vacsorára. Így töltöttük első éjszakánkat a Volga-parti városban – a sörgyár betonpadlóján. De a nagy hőségben a betonpadló egyáltalán nem volt hideg.

Sok heti vándorlásunk után ebben a mozgalmas, nagy városban végre nyugodtan, biztonságban aludtunk. Jócskán reggel volt már, mikor felébresztett az emberek zsibongása, a lábdobogás, a gyerekek nyafogása, sírása és nevetése.

Tíz óra tájban két úr érkezett. Lengyelül köszöntek: „Jó napot!" – és a lengyel családok iránt érdeklődtek, mert voltak közöttünk beloruszok, oroszok, németek, zsidók is, mindenféle foglalkozású ember: parasztok, akik otthagyták jószágukat, szekerüket, meg munkások. A különböző nemzetiségű menekültekkel más-más bizottság foglalkozott. Mindenkit kikérdeztek, honnan való, hány éves, mi a foglalkozása, hány

asszony, férfi, gyerek van a családban, hány évesek a gyerekek, jártak-e iskolába, és mi a család kívánsága a továbbiakban.

A mi családunk a két szülőből és négy gyerekből állt. A férjem ötvenöt éves volt, szakma nélküli, írástudatlan paraszt, én magam negyvenöt éves, írástudatlan háziasszony, a nagyobbik lányom tizenkilenc éves, ápolónő, tizennégy éves fiam a gimnázium hatodik osztályába került volna, kisebbik lányom tizenhárom éves volt, négy osztályt végzett, végül a kisfiú hatesztendős volt. Anyagi lehetőségeink: mindössze néhány rubel élelemre. Mit kíván a család? Hárman dolgozni, ketten iskolába járni szeretnének.

– Töltsék itt az éjszakát, holnap reggel csomagoljanak össze, eljön magukért egy ember, és elmennek a megadott címre.

Előttünk állt az egész nap. Most is negyvenfokos hőség. Hová menjünk? Akárcsak tegnap, Volga anyácskához, a gyönyörű, tiszta homokpartra, hogy elnézzük a nyugalmas, méltóságteljes, megnyugtató és hűsítő folyót. Soha nem tudtam betelni vele.

Másnap értünk jöttek a már ismert szekerek, mindegyik kocsis cédulával a kezében belépett az udvarra, és kihívta a rábízott családot, hogy elszállítsa, ahová kell. Felraktam kis batyunkat a kocsira, felültettem a fiacskámat, magam is felmásztam. A kocsis meg a családom inkább gyalog jöttek.

Lassan szekereztünk végig a part menti úton. A kocsis kérdezgetett, honnét jöttünk, milyen a háború, mi meg azt kérdeztük, nem tudja-e, hová megyünk. Azt mondta, ő az északi kikötőhöz visz bennünket, biztos ott fogunk dolgozni. Néhány verszt után meg is érkeztünk.

Lementünk vagy húsz fokot egy széles lépcsőn, és egy elég tiszta házacskát, vagyis inkább fabarakkot találtunk. Mögötte jókora térségen farakások, hordók, ládák, köztük fűcsomók, még távolabb vasúti sínek, azok mögött három-négy cölöpökön álló, frissen mázolt barakkféle. A legnagyobbiknál óriási hajó. Talán csak én hittem olyan hatalmasnak, mert még soha nem láttam közelről hajót. Magasabb volt az épületnél, amely

mögött állt, szelíden ringatózott, zászló lobogott rajta: a fehér zászlón orosz felirat nagy, barna betűkkel. Kiabálás, zsivaj, lárma, lábdobogás hallatszott onnét, egyszóval nagy lehetett a nyüzsgés.

Álltunk a házikó előtt, nem tudtuk, mit csináljunk. Beléptem. A folyosó üres volt, a nyitott ajtón át megláttam egy furcsán berendezett, nagy szobát: mindegyik falnál emeletes ágyak, mint a vagonokban, a felső ágyak végén létra. Végül kinyílt a bal oldali ajtó, kilépett egy asszony, és megkérdezte, mit keresek. Mondtam, hogy a sörfőzdéből hoztak minket.

– Akkor jöjjenek be és várjanak, míg megjön a gazda.

A szobában fülledt volt a levegő, kimentünk hát a folyópartra, hogy tovább gyönyörködhessünk a Volgában. A vízen akkora forgalom volt, mint a nagyvárosi utcán.

Este megjöttek a munkából a házacska lakói, megismerkedtünk azokkal az emberekkel, akikkel most már együtt fogunk élni, és akiktől függött, hogy családom élete könnyebb legyen. Új szomszédaink először kissé gyanakodva, súgdolózva nézegették a jövevényeket. Amikor senki sincs fent az ágyán, úgy tele van a szoba, hogy meg sem lehet mozdulni. Van már nyolc lakó, priccs meg összesen kilenc. Mit lehet csinálni? A priccs egyszemélyes, mert sokkal hosszabb ugyan az embernél, de mindenki ott tartja a holmiját, akinek több van, annak még össze is kell húznia magát. Így hát gondterhelten méregetnek minket.

A legnagyobb részvéttel egy öreg bácsi. Mint később megtudtuk, ez a hetvenéves bácsi, meg a többi hét különböző korú és nemzetiségű ember is mind rakodómunkás volt. Ha befut egy hajó – akár nappal, akár éjjel – készen kell állniuk, hogy kirakodják az árut. Idénymunkások, más-más vidékről jöttek, különböző jelleműek, de mindegyik nagyon erős.

Gondterhelt arcuk láttán azt mondtam: ne aggódjanak, nekünk holnap nincs semmi dolgunk, majd nappal kialusszuk magunkat. Csak az uram megy holnap dolgozni, tehát ő alszik majd éjszaka az üres ágyon a kisfiúval, mi többiek, ahogy semmittevőkhöz illik, szépen elüldögélünk a padlón, mint a

vasútállomásokon szoktunk – nem újdonság ez nekünk. Sikerült meggyőznöm őket, minden elrendeződött, egyhangúlag úgy döntöttek, hogy nekünk adják az egyik alsó ágyat. Aztán elmagyarázták a házirendet. Naposok vannak. Mindennap másik lakó megy reggel a vödörrel a folyóra vízért, és gyújtja be a szamovárt. Amikor elfogy a tea, összeadják a pénzt és újat vesznek. Az ágyneműjét mindenki köteles rendesen összehajtogatni, hogy semmi ne lógjon le az ágyakról. A napos kitakarít, mert a szobában tisztaságnak kell lennie. Miután így megismerkedtünk jogainkkal és kötelességeinkkel, megvendégeltek bennünket: finom teát kaptunk.

Három nap sem telt el, és Fela már munkát kapott a katonai kórházban mint ápolónő. Persze továbbra is velünk lakott, szállást egyhamar nem tudnak neki adni. De a kórházban több műszakos munka volt, és kolléganői örültek, ha éjjeli ügyeletet vállalt a nappali munka helyett. Így aztán nappal alhatott a priccsen.

Én reggel-este szabad voltam, hát vállaltam a háziasszonyi teendőket: kitakarítottam a szobát, begyújtottam a szamovárt. A lakók nagyon örültek, azt mondták, az otthonukat juttatom eszükbe.

Napközben a kisfiút Małgosiára hagytam, s a nagyobbik fiammal különféle intézményekbe mentünk tanácsot kérni, hogyan juttathatnám őt meg a kislányt gimnáziumba. De mindenütt azt felelték, hogy még nincs épület, ahol iskola vagy internátus működhetne, mert mindenütt kórházat rendeztek be a sebesülteknek. Nekünk iskola is kéne meg internátus is, mert a priccsen a gyerekek aligha tudnák megírni a leckét, és az uram egymaga nem tud eltartani ekkora családot. Múlnak a napok, a hetek, egyre csak azt hallom: „Nincs épület." Aztán október elején egyszer csak közlik, hogy tizenötödikén megnyílik a fiúiskola, bár még nincs elég pad, és a kályhák is rosszak; ami a lányiskolát illeti, az legjobb esetben október végén nyílik meg.

Néhány nap múlva behívattak a bizottsághoz. Elküldtek egy házba, ott a gondnok megmutatta, hol kell ablakot mosni,

a padlót felsúrolni, begyújtani a kályhákba, egyszóval mindent előkészíteni, mert itt húsz fiú fog lakni, menekültek gyerekei. Nagyon megörültem, mert reméltem, akad itt hely az én fiamnak is.

A nagy, emeletes házat kis kert vette körül. Néhány szoba, konyha, bízvást elfér itt húsz fiú. Szépen kitakarítottam, begyújtottam, a szobák tisztán, melegen várták lakóikat. És lám, néhány nap múlva értesítették Oleśt, hogy fölvették az iskolába és az internátusba. Én pedig munkát kaptam az internátusban mint takarítónő, mosónő és mindenes. Rettentően megörültem, noha nem lakhattam ott, mert nem volt hely. A fiúkon kívül csak egy idősebb tanárnő lakott a házban, egy parányi szobát kapott, hogy segítsen a fiataloknak a tanulásban, és felügyeljen rájuk.

Így múltak a napok, hetek és hónapok. Nagyon kemény tél köszöntött ránk. A Volgát lassacskán belepték a jégtáblák, egyre ritkábban érkeztek hajók, végül teljesen leállt a hajóforgalom. Egy napon a mi kikötőnk, mint a többi, a magam és családom roppant csodálkozására, elmozdult a helyéről, és szépen távolodni kezdett a parttól. Nem tudtuk, hogy a kikötő és épületei egy óriási tutajon állnak, télire az egészet bevontatják egy holtágba, ott várja ki a jég levonulását, különben szétzúzná a meginduló jég. Amikor a Volga beáll, valamennyi kikötő és raktár ezekben a holtágakban vesztegel, és amikor a jég lement, az egész forgalmas part menti városka visszatér a helyére, és újra kezdődik a nyüzsgés. Sok idénymunkás hazautazik télire, tavasszal pedig visszatér. Nehéz az életük: örökös vándorlás.

A férjem házmesteri munkát kapott. Továbbra is ott éltünk a barakkban és rajtunk kívül még néhány férfi, akiknek nem volt hová hazamenniük, és itt félig-meddig ingyen várták ki a tavaszt. Szomorúan, reménytelenül teltek a napjaik, mert nyári keresetüket elitták vagy elkártyázták.

Számunkra is szomorú és reménytelen volt a tél. Egyikünknek sem volt elegendő ruhája a dermesztő hidegben. Irhabunda, nemezcsizma kellett volna – ilyesmiről persze nem is ál-

modhattunk. Az internátusi gyerekeknek adtak valami ruhát, hogy ne nézzenek ki olyan ágrólszakadtan, meg cipőt, ha nem is újat, de épet, és mindig tisztán kellett ragyognia; de az internátusokban se volt valami meleg.

A mi barakkunkban ugyancsak hidegek voltak az éjszakák. Gondolataim Lengyelországba szálltak: ott katonáskodik két idősebb fiam, semmi hírem róluk.

De voltak azért boldog perceink is. Felát a kórházban nagyra becsülték, szerették a betegek is, meg az orvosok is. A meggyógyult, hazainduló betegek és sebesültek roppant kedvesen búcsúztak el tőle, szépen megköszönték az ápolást. Sok hálálkodó levelet is kapott. Hatodik gimnazista fiam és harmadik gimnazista lányom jól tanult, ennek mérhetetlenül örültem.

Egyhangúan folyt az életünk, szüntelenül csak azon járt az eszünk, mikor lesz vége a háborúnak.

Közeledett a tavasz. Az emberek így kezdték a beszélgetést: „Süt már a nap, nemsokára megindul a Volga!"

Egy napon, mikor a fiúk a különböző iskolákban voltak, én pedig a begyújtással és a padló felmosásával foglalatoskodtam, belépett egy szépen öltözött fiatal nő. Lengyelül köszönt, és megkérdezte, én vagyok-e az internátus gondnoknője. Mondtam, hogy egymagam vagyok itt, én csinálok mindent: takarítok, mosok, bevásárolok; s egy idősebb tanárnő segít a gyerkeknek a tanulásban. Erre közölte, hogy az evakuált fiatalokkal foglalkozó bizottság küldte, meg kell ismerkednie az internátusbeli munkával és feladatokkal, mert ő lesz itt a gondnoknő; a tanárnő ugyanis már öreg, nem tud mindennel foglalkozni.

– Nemsokára itt a vakáció, a nehéz munka már mögöttünk van – mondtam.

Azt felelte, hogy ez nem tőle függ, őt ide küldték és kész. Megkérdeztem, én is maradok-e, mert azt sejtettem, hogy ez a kalapos hölgy aligha fog fűteni és padlót felmosni. Azt felelte, hogy amennyiben elvállalja a gondnokságot, majd fogad olyan mindenest, aki neki tetszik. Néhány nap múlva csak-

ugyan úgy döntött, hogy elfogadja az állást, én tehát munka nélkül maradtam. Gondoltam, biztos valahonnan felülről protezsálták a hölgyet. De mit tehettem volna? Eltakarítgattam a barakkban, és vártam, hogy lemenjen a jég, visszahozzák a kikötőt, akkor majd munka is lesz.

Kezdődött a forgalom a kikötőben, legalábbis én azt hittem, mert nem tudtam, milyen az igazi forgalom, és milyen lesz majd a munka, de az idevalósiak másként vélekedtek. Én, aki annyi nyomorúságon mentem keresztül, megcsodáltam mindent, az óriási halakat, amilyeneket még sohasem láttam, meg az áruval teli piacot. De amikor erről beszéltem az asszonyoknak, akikkel együtt dolgoztam – állandó munkám nem volt, de ha sürgősen ki kellett rakodni egy hajót, akadt olykor egy kis alkalmi munka –, többnyire azt felelték, hogy mit tudhatom én azt, most nagyon rossz idők járnak, én nem ismerem Oroszországot. Caricin szerencsés város, kevés akad ilyen: itt nem nagy a szegénység. De az egész országban nagyon rossz a helyzet, és ha még sokáig tart a háború, majd megérezzük itt is. Csak azért vagyok ilyen tudatlan, mert itt ülök a kikötőben, még a városba sem járok be.

Elmondtam a dolgot az uramnak, és ő azt felelte, igaz. Ha elbocsátanák az itteni állásából, bizony nehezen kapna munkát, én pedig még nehezebben. Ő jobban tudja, mi volt a helyzet tavaly nyáron, mikor idejöttünk, és mi most. A kikötő csak várja az árut, de egyre kevesebb jön – jól látja az emberek arcán a bizonytalanságot vagy a várakozást valamire, ami megtörténhet, hallja, hogy a munkások egyre nyugtalanabbak.

A fronton is nagyon rosszul állnak a dolgok. A fiaimtól, Leontól és Franiótól Lengyelországból semmi értesítés nem jön. Fela a kórházból egyre rosszabb híreket hoz: a betegeket és sebesülteket már nincs hová lefektetni. Szerencse, hogy két gimnazista gyerekem internátusban lakik. Hétéves kisfiam velem volt, mikor nem dolgoztam. Ha dolgoztam, a barakk körül játszott egymagában, sohasem volt gondom miatta.

Megjött az ősz. Egyre kevesebb hajó jött, a kikötőket hamarosan elvontatják a holtágba, ott szunnyadnak egész télen, mint óriási medvék. Már tudtam, hogyan készülődnek a télre, de éreztem, hogy az idei tél rosszabb lesz. Féltem.

Egyik nap szólt egy asszony, hogy ki kell rakodnunk valami rakományt. Jó barátnőm, a munkában ismerkedtem össze vele. Férje a háborúban, ő egyedül van. Télen varrogat, nyáron a kikötőben dolgozik, épp hogy ennivalóra telik belőle, de a cipője mindig szakadt, a ruhája vékony. Munka után azt mondta, menjek vele, tanácsolni akar valamit, mert sajnál minket, élhetetlen külföldieket.

Először a folyó mentén ballagtunk, aztán jobbra, majd balra mentünk, végre elértünk egy kopott bérházhoz. A harmadik vagy negyedik emeleten bementünk egy kis szobába. Nem lett volna annyira kicsi, de orosz szokás szerint sok helyet elfoglalt belőle a kemence, amelyben sütöttek is, főztek is.

Szegényes, de kellemes benyomást keltett a kis szoba az orosz kemencével. Nagyon jó háziasszonyok ezek az orosz munkásasszonyok, gondoltam, és milyen vendégszeretőek. Barátnőm tiszta abroszt terített egy kis asztalra, kinyitotta a kemencét, forróság és a már jól ismert ételszag csapott ki belőle: a paradicsomos, halas céklalevesé. Mert a cseréptálba friss kenyeret vágott, és kedvesen kínálgatni kezdett. Egy tálból kanalaztuk a levest, utána desszertnek a pompás caricini görögdinnye következett.

Étkezés után a vendégszerető háziasszony elmondta, miért hívott. Tanácsot akar adni, mert mi nem is sejtjük, milyen nehéz tél vár ránk, a fronton nagyon rosszul állnak a dolgok, és megtörténhet, hogy a kikötőben nem lesz munka. Nos, a várostól néhány kilométerre van a Nobel fivérek gyára. Van ott egy iskola, jelenleg hadifogoly osztrák tisztek laknak benne, de pár hét múlva máshová viszik őket, és az iskolát megnyitják. Szükség lesz pedellusra és takarítónőre. Ő úgy gondolja, hogy szerencse lenne nekünk, ha megkaphatnánk azt az

állást: ellakhatnánk a pedellusi lakásban, lenne fűtés, világítás, kapnánk élelmiszerjegyeket, fejenként 15 rubelt, és a gyári boltban kedvezményes áron vásárolhatnánk élelmiszert. De siessünk, nehogy megelőzzön valaki, mert ez a tél semmi jót nem ígér.

Tiszta szívből megköszöntem a tanácsot, és már szedtem is a lábam. Csak úgy repültem a megadott címre.

Otthon találtam az igazgatónőt. A deli termetű, szép hölgy megkérdezte, mit akarok. Mondtam, hogy mi lengyel menekültek vagyunk. Elkérte az igazolványt, alaposan kikérdezett, hány gyerekem van, mit csinálok. Azt feleltem, hogy csak egy van velem, a hétéves kisfiú, és az ápolónő lányom jár haza aludni, az uram pedig, a leendő pedellus, nem iszik vodkát, nem is dohányzik. Láttam, mindez jó benyomást tett a hölgyre. Többször is elmondta:

– A lengyelek rendes emberek. Jöjjenek el holnap reggel, megnézem az urát. Addig isten áldja.

Éreztem, hogy sikerülni fog – és úgy is lett. Két hét múlva a hadifogoly tiszteket elvitték, és mi elfoglaltuk az állást: az uram pedellus lett, én pedig egyszemélyben iskolaszolga és takarítónő az iskolában meg az igazgatónő mellett. Az igazgatónő behívott a konyhába, és elmagyarázta, mi lesz a dolgom. A pedellusnak az a feladata, hogy gondoskodjon a tüzelőfa beszerzéséről és felaprításáról, mert kilenc kályhában kell tüzelni, aztán ott van egy hektár kert, arra télen-nyáron ügyelni kell, tavasztól télig reggel-este öntözni; a kályhákban nagyon ügyesen kell fűteni, hogy meleg is legyen, de kevés tüzelő fogyjon, azonkívül naponta kétszer át kell kísérni az igazgatónő kislányát a villamosmegállóhoz, és hazahozni. Aztán rátért az én munkámra:

– Tudod, én nem tartok cselédet, mert az sokba kerül. Etetni kell, és többnyire lop is. Szóval te leszel a takarítónő, de nemcsak az iskolában fogsz takarítani, hanem a lakásomon is.

Négyosztályos, földszintes, nagy iskola volt. Minden második nap fel kellett mosnom tanítás után a padlót; csupa vilá-

gos, gyalúlt padló volt az iskolában. Meg különféle folyosók, két nagy vécé és az óriási hall. Az igazgatónő nem szerette, ha a gyerekek a tízpercben kimennek az udvarra, hogy le ne tiporják a kertjét, a virágágyait. Így a gyerekek a hallban töltötték a tízperceket. Ruhatárak is voltak, külön a lányoknak és a fiúknak, mind gyalult deszkából. Az igazgatónő megmondta, hogy másnaponként mindent le kell súrolnom meleg vízzel és kézi kefével, mert a nyeles kefe feldörzsöli a padlót. Ez volt az egyik munkám. A másik: reggel hétkor kinyitni az iskolát és ügyelni, hogy a gyerekek szép halkan menjenek be előbb a ruhatárba, majd a tanterembe, hogy teljes csend legyen, mikor az igazgatónő megjön. Aztán megérkeznek a tanítók, mindegyik bemegy a maga osztályába. Ezután be kellett zárnom az iskola ajtaját, és siethettem az igazgatónő lakásába, hogy a takarítást befejezzem.

Így hát ettől kezdve kemény munkában telt az élet. Fél órát sem fordíthattunk magunkra, minden óránkat, percünket pontosan beosztották, és aki vét a szabályzat ellen, könnyen elvesztheti az állását. Legfőbb vágyam az volt, hogy tovább alhassak egy kicsit, de az óra könyörtelenül csörgött, és napközben sem jutott idő szundítani. Éhezni nem éheztünk, a jegyre kapott liszt és cukor úgy-ahogy elég volt, ha takarékosan beosztottam. Csak akkor kellett szorosabbra húzni a nadrágszíjat, ha a gyerekek olykor hazalátogattak az internátusból. Halat bőven lehetett kapni a piacon, de a kettőnk fizetése kevéske volt, fogamhoz kellett verni a garast.

Késő őszre járt. Egy szép napon, láss csodát, beállít egy katona – a lányom férje! Több mint egy éve nem hallottunk hírt felőle. Lesoványodott, de mint mindig, takarosan, tisztán festett, kedves, barátságos mosolya is a régi volt.

– Fela hol van? – kiáltotta már az ajtóból.

Én csak rohantam elébe:

– Hát te honnan jöttél, hogyan találtál ránk? De gyere már be, ne álldogálj az ajtóban. Fela munkában van, későn jön meg.

– De nekem alig van időm. Érte kell mennem.

Nagy nehezen elmagyaráztam, hogy Fela kórházban dolgozik, oda nem lehet csak úgy besétálni. Végül megnyugodott, hogy Fela jól van, ápolónő a kórházban.

– No jó – mondta –, akkor alszom egyet, míg hazajön, úgy sem aludtam napok óta.

A tízórás ügyelet után végre megjött Fela. Az a kis idő, amit együtt tölthettek, úgy elrepült, mintha csak két perc lett volna. A vőm elmesélte, milyen szörnyű vereségeket szenved a hadsereg a fronton, Fela arról beszélt, milyen súlyos sebesülteket, kimerült katonákat hoznak a kórházba. Aztán elmondták, milyen sokat gondoltak egymásra, és sokszor azt hitték, a másik talán nem is él már. A vőm elbeszélte, menynyi idejébe került, hogy ránk találjon, nagy nehezen szerzett néhány hetes szabadságát azzal töltötte, hogy minket felkutasson, borzasztó nehéz volt idáig elvergődnie, de a legnagyobb baj, hogy a szabadságából már csak néhány nap maradt, és ki tudja, mit hoz a jövő. De mégis nagyon boldogok voltak, hogy újra látták egymást.

Mi az urammal egész nap ki sem látszunk a munkából, Fela tízórás ügyeleteket tart a kórházban, katonánk meg alszik; azt mondja, most úgy kialussza magát, hogy elég legyen a háború végéig. Fela meg azt mondja: ahogy elnézi az óriási sebesültszállítmányokat, attól fél, mind elesnek a katonák. Ki tudja, mi van a szívükben. Csak annyi biztos, hogy szenvednek.

Néhány nap múlva Fela megkérte a kolléganőjét, hogy helyettesítse a munkában, és kikísérte férjét a vasútállomásra. A vőm azt mondta, előbb-utóbb biztosan megint meglátogat. Reményük elég sokára teljesült, de végül teljesült – igaz, egészen más körülmények között.

Aztán megint dolgozunk látástól vakulásig, épp csak annyi időm marad, hogy gyorsan kotyvasszak valamit, és hamar bekapjuk. Négy órát alszunk naponta, vagy legfeljebb ötöt. Ruhánk vékony az itteni télhez, keresetünk kevés ahhoz, hogy *valonkit* és meleg ruhát vegyünk – mi, *bezsenyci,* nem is ál-

modozhatunk ilyesmiről a drága háborús időkben. Hogyan húzzuk ki ezt a szörnyű telet?

De az örökös „hogyan húzzuk ki" kezd már elcsigázni bennünket. Öregszünk, főleg az uram, aki tíz évvel idősebb nálam, és mindig gyenge testalkatú volt. Nagy bajok kezdődnek: férjemet egyre gyakrabban elhagyja az ereje, és itt az óriási hó, a negyvenfokos vagy még nagyobb fagy, el kell lapátolni a havat az iskola udvaráról. Folyton fát kell szállítani, mert nem hozzák ki egyszerre az egész télre valót, a nagy tuskókat fel kell hasogatni, becipelni; töméntelen fát nyelnek a kályhák, a gyerekek is, a tanítók is folyton fáznak. Az uram pedig rosszul táplált, beteg ember, évek óta köhög, a ruhája, cipője fabatkát sem ér. Hej, te szegény lengyel parasztember, gyenge vagy már, leteper ez a volgai tél!

Olykor hazalátogatnak a gyerekek. Hetedik osztályos fiam nemsokára elvégzi a gimnáziumot, Małgosia a negyedik osztályt. Az internátusból nem szabad kijárni, de néha azért hazaugranak, segítenek fát hordani vagy padlót mosni; de az ő ruhájuk is vékonyka, hát mindig mondom, ha dideregve hazalátogatnak:

– Ne gyertek, mert megfázhattok. Maradjatok csak az internátusban, és tanuljatok, mert a tanulás a legfontosabb, az a legdrágább kincsetek a világon. Itt az élő példa, apátok meg én: nem volt módunk tanulni, és szerencsétlen analfabéták maradtunk.

Szavaim termékeny talajra hullottak. A gyerekekben mélyen meggyökerezett a tudásvágy. A legrosszabb körülmények között is kiválóan tanultak. Legdrágább, legszentebb emlékeim között őrzöm iskolai bizonyítványukat, amely csupa ötös, és csupa dicséret meg jutalom van belejegyezve.

Ám ekkor következik az az időszak, amely a legnehezebb, legkeservesebb volt a magam és családunk egész életében. Az uramat leverte a lábáról a malária. Nem tudjuk gyógyíttatni. Segítek neki a munkájában, ahol és amikor lehet, hogy az igazgatónő észre ne vegye a betegségét. A fiam hazajár, ha csak tud, segít fát vágni, fát hordani, de folyvást rettegünk,

hogy az igazgatónő meg ne lássa, mert még lustának vélné a férjemet, és azt hinné, hogy én az uram dolgát végzem, a magamét meg elhanyagolom. Hát titkolom a férjem betegségét, amennyire lehet, de az egészségi állapota hétről hétre, hónapról hónapra romlik.

Néhány héttel a vőm elutazása után, mikor alkalmunk nyílt néhány percet beszélgetni Felával – ez ritkán fordult elő, mert a kórházban folyton túlórázni kellett, Fela csak aludni járt haza néhány órára, olyankor meg én dolgoztam –, szóval mikor végre beszélgethettünk egy kicsit, azt mondja Fela félig boldogan, félig szomorúan, nagy titokban:

– Édesanyám, fontos dolgot akarok mondani. Gyerekem lesz. Tudom, hogy nehéz időket élünk, de ki tudja, látom-e még valaha a gyerek apját. Legyen valakim, akit szerethetek helyette.

Röviden elmondta, milyen furcsa változások mennek benne végbe. Tudom, mit érez a lányom. Hol elakadnak a gondolatai, hol érthetetlen rettegés szorítja el a szívét egy kurta pillanatra, aztán boldogság, büszkeség, szeretet járja át. És megint jön a gond, és el sem távozik többé. Amit én éreztem lányom szavai hallatán, az a mindig nehéz körülmények között élő proletár anya érzése volt. Az öröm napsütését gyorsan eltakarja a gondok fellege. Mit válaszolhatnék? Nem akartam boldogságát megzavarni, úgyis olyan rövid ideig örülhet, aztán jönnek a gondok. Nehéz körülmények között fogja gyermekét megszülni, és sok-sok fájdalom vár rá: ínségben látja majd a gyermekét, és nem segíthet rajta.

De hát erről nem beszéltem a lányomnak. Inkább azt mutattam, hogy éppúgy örülök, mint ő. Csak annyit mondtam: most vigyáznia kell magára, mert minden testi-lelki ártalom kihat a gyerekre. Aztán mindegyikünk visszatért a munkájához, nem is beszéltünk többet a dologról.

Egyik este az igazgatónő a barátaihoz ment vendégségbe. Gyakran eljárt így, és mivel Natasát meg a lakást nem hagyhatta felügyelet nélkül, a férjemnek az előszobában kellett

várnia, míg az igazgatónő megérkezik. De elég sokáig elmaradt. Én már végeztem a munkámmal, éjfél elmúlt, lefeküdtem. Még nem aludtam, mikor az uram belépett:

– Jó, hogy még ébren vagy. Mondok valami érdekeset. Az igazgatónő olyan vadul dörömbölt, olyan rémülten rontott be a lakásba, hogy már azt hittem, rablók támadták meg. Jó sokáig tartott, míg lecsillapodott, és akkor remegő hangon azt mondta: „Ó, de borzalmas, letartóztatták a cárt!" És sírva berohant a hálószobába. Azt mondta, zárjam be jól a házat és ügyeljek mindenre, mert nagyon bizonytalan a helyzet.

Én ebből nem értettem semmit, nem is érdekelt. Csak annyit mondtam, jöjjön gyorsan aludni, mert nemsokára föl kell kelnünk, vár a munka. Már majdnem elaludtam, de mégis elfogott a kíváncsiság:

– És nem mondta az igazgatónő, hogy mit csinált a cár? – kérdeztem a férjemtől.

– Nem, nem mondta – felelte az uram. Őt is hidegen hagyta a dolog.

Másnap ugyanolyan reggelre virradtunk, mint akármelyik. El is feledkeztünk az igazgatónő éjszakai ijedelméről. De később rájöttem, hogy az a letartóztatás nagyon komoly história.

Az igazgatónő hozzá sem nyúlt a reggelijéhez, a kislányának meghagyta, hogy ne menjen iskolába, mert senki sem tudja, mi történhet. A mi iskolánkba azért megjöttek a gyerekek is, a tanítók is, látszólag a szokásos módon folyt minden. De az igazgatónő és a tanítók hallgatagok voltak, nem is köszöntek egymásnak, tízpercben sokáig ültek az irodában. Én pontosan becsöngettem az órára, de a tanítók sokáig nem jöttek elő. A gyerekek már zsibongtak, lármáztak a tantermekben, én meg nem tudtam, mit csináljak. Aztán végre kilépett az ajtón az igazgatónő és mögötte a tanítók és tanítónők – de valahogy másmilyennek látszottak, mint máskor. Az igazgatónő sápadtan jött végig a folyosón, mintha nem látna senkit, aztán megállt előttem:

– Mondd meg a gyerekeknek, hogy menjenek haza, mert fáj a fejem, ma nem lesz tanítás.

Ettől fogva elkezdődött valami, amit nem értettem.

Mindaz, amit az életemről eddig írtam, egyszerűbb volt, mert azokban az években még sejtelmem sem volt, mi az a politika, miért van háború. Nem értettem, mi a párt, az osztályok, az osztályharc, a vallás. Ismertem ezeket a szavakat, néha eltűnődtem rajtuk padlósúrolás vagy mosás közben, de csak egy percre, mert tudtam, hogy ha ilyesmiken rágódom, lassabban megy a munka. Hát rászóltam magamra: „Ne a fejed járjon, hanem a kezed!"

A vallásról gondolkodtam a legkevesebbet. Ha istennek úgy tetszett, hogy megteremtse a világot és agyagból az embert, nyilván így kellett lennie. Öntudatlanul imádkoztam, reggel és este elismételtem az édesanyámtól tanult imákat, de amikor nagy bajom, bánatom volt, másképp imádkoztam: elpanaszoltam istennek a bajaimat, pontosan úgy, mintha egy gazdag, hatalmas emberhez folyamodnék segítségért, elmondtam mindent, és könyörögtem, hogy segítsen a bajomon. Az ima után pedig rohantam dolgozni, vagy ha éjszaka volt, elaludtam, nem törtem a fejem, meghallgatásra talál-e a fohászom vagy sem. Főleg azért imádkoztam így, mert ki máshoz fordulhattam volna segítségért – no és megszokásból. Hiszen tudtam, hogy úgysem fordul jobbra a sorsom, se az uram nem gyógyul meg, se a munkám nem lesz könnyebb, sőt csak szaporodnak a gondjaim.

Egy napon fölmentem a padlásra kiteregetni a felmosóruhákat. Sokat kimostam, mert ünnep közeledett, nagytakarítást kellett rendeznem az iskolában. Igen nagy volt az iskola, hát dolgoztunk látástól vakulásig, hogy minden ragyogjon, mire a gyerekek visszajönnek a vakációból. Amint a padláson teregettem a ruhákat, véletlenül kinéztem a padlásablakon – vonzott a szép, távoli táj. Amint kibámultam, kis szúrást éreztem a jobb szememben. Biztosan porszem esett belé a nyitott ablakon át. Odanyúltam – és egyszerre csak megrémültem. Amint a jobb szememet eltakartam a kezemmel, a ballal nem láttam semmit. Mi ez – gondoltam rémülten –, hát én csak fél szemmel látok? Így dolgozom? De mikor vakulhattam meg

a fél szememre? Hiszen nem is fájt, most sem fáj. Hátha csak most nem látok vele? Próbálom újra meg újra, eltakarom a jobb szemem – bizony, nem látok semmit. Rohanok le, hátha odalent jobb lesz. Nem lett jobb. Mi okozhatta ezt? Sohasem éreztem, hogy fájna a szemem. Szörnyű félelem fogott el, hogy most már csak fél szemem van. De a sírás-rívás nem használ semmit. Majd egypár nap múlva, ha kész leszek a nagytakarítással, keresek egy orvost.

Nemigen ismertem ki magam a városban, sohasem értem rá eljárogatni hazulról. Szorongva indultam megkeresni az orvost, akit Fela mondott. Nem tudtam, merre menjek, ijesztően nagy és gazdag volt a város, fehér házaival, zöld lombjaival. Messze villamos csilingelt, de én csak róttam egyik utcát a másik után, és meg-megállítottam a járókelőket, többnyire asszonyokat, az orvos után érdeklődve.

– *Bezsanka* vagy? – kérdezte az egyik asszony. (Valahogy mindig meglátták rajtunk.)

Mondtam, hogy az.

– És miért keresed az orvost?

Mondtam, hogy baj van a szememmel.

– Gyere, majd odavezetlek.

Így jutottam el az orvoshoz. Most végre megtudom, fogok-e újra látni a bal szememmel, vagy örökké félnem kell, hogy a másik is romlani kezd.

A doktor látta, milyen izgatott vagyok, és megszánt a gyenge orosz dadogásomért. Nagyon gondosan megvizsgálta a szememet, és megnyutatott, hogy ha teljesen nem is, részben visszanyerem a látásomat a bal szememre, a másikat pedig nem fenyegeti veszély. De pontosan be kellett tartanom az utasításait: nem szabad olyan munkát végeznem, amelyhez hajolni kell. És nyomban meg is kérdezte, mit dolgozom. Megmondtam, hogy fő munkám a padlómosás, amit állandóan lehajolva végzek, ráadásul állandóan úgy izzadok közben, hogy naponta órák hosszat csurog az arcomon és a szemembe a veríték.

– Hát ez világos – mondta a doktor. – Ha még egy fél

évig végzed ezt a munkát, végleg megvakulsz a bal szemedre, és a másikat is elveszítheted.

Vagyis semmit sem szabad csinálnom, amihez hajolni kell, főleg nagy melegben. Szemcseppeket kaptam, naponta háromszor kell belőlük a szemembe csepegtetnem, ezt sohasem szabad elfelejteni. Azonkívül sötét szemüveget kell viselnem, hogy ne bántsa a szememet a napsütés vagy az erős lámpafény. Amikor megkérdeztem, mivel tartozom, azt felelte, hogy majd akkor fizetek, ha meggyógyultam. Már az ajtóban voltam, mikor utánam szólt, hogy van-e miből megvennem a gyógyszert. Azt mondta, ha elfogyott a szemcsepp, jöjjek újra.

Kábultan tántorogtam haza. Meghatott az orvos jósága, örültem, hogy nem vakulok meg. De fölöttem tornyosult a gond, mint a sötét felhő: hiszen a munkám fele padlómosásból áll! Ki fogja azt elvégezni?

Hazamentem, s megbeszéltük a családdal a szembajom dolgát. Kiokoskodtuk, hogy fel kell fogadni egy asszonyt vagy lányt – sokan vannak munka nélkül –, hogy a bérem feléért elvégezze a padlómosást. A többi munkát elvégzem magam. Ha az igazgatónő észreveszi, majd azt mondom, hogy a barátnőm segít, csak úgy szívességből. Nem árulhatom el, hogy beteg vagyok, nagy baj lenne, ha az igazgatónő megtudná, hogy az uram is, én is megrokkantunk. Nem szereti a beteg embereket, és még ha elvégezzük is a munkát, valamilyen ürüggyel kidobna minket, az pedig szörnyű lenne.

Találtunk egy lányt, aki késő este észrevétlenül bejárt az iskolába, és együtt felmostuk a padlót: én hordtam a vödörben a tiszta vizet, és elvittem a piszkosat, ehhez nem kellett sokat hajolni, és a veríték nem folyt a szemembe. A lány nagyon örült, hogy munkát talált.

Múltak a hetek, mi végeztük mindennapi munkánkat az iskolában, a világ fölött felhők gyülekeztek, de ezt nem értettük. Az érthetetlen dolgokról a gyerekeink hoztak hírt, a két gimnazista meg Fela. Elmondták, hogy mi minden történt Petrográdban, Oroszország fővárosában: a cár helyére különböző politikusok kerültek, ők vették át a hatalmat Oroszor-

ságban, mindenfelé nagy a zűrzavar, a fronton a cár letartóztatása óta kitört a teljes káosz. A gimnáziumokban is nagy a kavarodás, mert a tanárok között parázs viták folynak, a tanulók is vitatkoznak.

Az én gyerekeimnek nem voltak jó barátaik az iskolában, magányosan tengtek-lengtek a gazdag gyerekek között. Nehéz is lett volna közös nyelvet találni a jól táplált, jól öltözött gyerekekkel; némelyiknek a szülei a háborún gazdagodtak meg, bár a háborút sohasem látták szemtől szembe. Az internátusban is különbség volt a gyerekek között, a legtöbb bennlakó apja evakuált magasabb rangú vasúti tisztviselő volt; ezek a gyerekek inkább a szűkös lakáskörülmények miatt kerültek internátusba, nem azért, mintha szegények lettek volna. Szüleik kaptak valahol a városban egy szobát, fizetést is kaptak, elég jól éltek, nem érezték a háborút a maguk bőrén, mert kényelmesen szállították őket ide vonaton, egész hivatalukkal együtt. Gyerekeiket rendesen öltöztették, sokszor meglátogatták mindenféle csemegével megrakodva, vagy a gyerekek mentek ki a városba a szüleikhez, és ott jóllaktak. Hát nem csoda, hogy ezekkel a burzsuj gyerekekkel az enyéim nem tudtak szorosabb barátságot kötni. De voltak persze másfajta gyerekek és fiatalok is.

Rövid családi beszélgetéseinkből tudtam, hogy a gyerekeim élete nem könnyű. Bár nem sokat értettem abból, amit mondtak, anyai szívem érezte, hogy veszélyben vannak. Attól fogva éberen figyeltem minden szavukat. Láttam, hogy nehezen emészthető élményekkel birkóznak, és azt gondoltam: itt már nem a kenyérről, a cipőről, ruháról van szó – valami fontosabbról, amit meg kell értenem, és velük együtt kell átélnem.

A NAGY NAPOK

Egyik este, mikor gimnazistáink hazajöttek, olyasmiről kezdtek beszélni, ami számukra fontos volt, de mi az urammal keveset értettünk belőle, a mi munkánkban nemigen volt jelen-

tősége. A gyerekek izgatottan magyarázták, hogy új hatalom van, és emiatt nagy tüntetés lesz. Iskolatársaik nagyon örülnek, családjuk is örül, a szülők figyelmeztetik a fiatalokat, hogy ne hallgassanak a sok különféle párt sugalmazására, mert ez a hatalom lesz a legjobb, csakis ez vezeti ki Oroszországot mostani kritikus helyzetéből.

Családunkban eddig minden fontosabb, nehéz helyzetben én tettem le a garast, és majdnem mindig találtam is valami megoldást, de ezúttal nem. Láttam, hogy a gyerekeim nagyon izgatottak és nyugtalanok, de nem tudtam tanácsot adni, sejtelmem sem volt, milyen az az új hatalom. Én úgy gondoltam, a cár azért indított háborút, mert valaki rátámadt, és Oroszországnak győznie kell, hogy azt a másikat megbüntesse. Természetes, hogy sok család szerencsétlen, mert apák, férjek, fivérek, fiúk halnak meg a csatatéren, falvakat és városokat perzselnek fel, az egész nagy Oroszországban menekültek húzódnak meg, mint az én családom is. De azt hittem, így kell lennie, ez isten büntetése az emberek bűneiért. Most a gyerekeimet hallgatva rájöttem, hogy nagyon keveset tudok, sőt egyáltalán semmit, és semmit sem értek. Sokat kell tanulnom a gyerekeimtől. Elsősorban nekem kell tudnom, miért nem értenek egyet az iskolatársaikkal. Eddig arra oktattam őket, hogy éljenek mindig egyetértésben mindenkivel, hallgassanak az idősebbekre, szeressék iskolatársaikat, és védelmezzék mindig a gyöngébbeket. Az uram mindig helyeselt, ő is hasonló tanácsokat adott, ezekből a mostani torzsalkodásokból pedig még nálam is kevesebbet értett.

Ő is mérhetetlenül szerette a gyerkeinket. De meg is érdemelték a szeretetünket, hiszen akármilyen nagy nyomorban voltunk, soha tőlük panaszos szót nem hallottunk. Mindig kitűnően tanultak, és igyekeztek segíteni nekünk, amiben csak tudtak. Hogyne szerettük volna őket! És most itt vannak a gyerekeink feldúltan, izgatottan, és mi nem értjük, mit is akarnak az iskolatársaik. Az uram felállt a padról.

– De hát mit akarnak tőletek azok a taknyosok? – háborodott fel. – Van kenyerük, van tető a fejük fölött, iskolába

járnak. Mi kellhet még? Majd fogok egy botot, és szétverek közöttük!

A gyerekek persze csillapítani kezdték az édesapjukat. Hiszen nem lehet azt a vitát bottal elintézni. Nemcsak az internátusban meg az iskolákban kavarognak a hullámok, hanem egész Oroszországban. Magyarázgatták nekünk a gyerekek, hogy is van ez, de jószerivel ők maguk sem értették még.

Közeledett a vizsgaidőszak. Oleś az utolsó vizsgájára készült. Małgosia a negyedik osztályt végezte, kitűnően tanult, osztálytársnői csodálták a dolgozatait, könyörögtek neki, hogy írja meg az övéket is az internátusban. De nemcsak a tanulásban jeleskedett a kislány, hanem a munkában is: a lányok maguk takarítottak, varrogattak, segítettek a konyhában. Az igazgatónő és a felügyelő tanárnők nem győzték dicsérni.

Múltak a napok. Egyszerre csak megtudtuk, hogy másnap nagy tüntetés lesz. Mások talán már régebben tudták, de mi az urammal nem. Mi csak annyit tudtunk, amennyi az iskolában meg a ház táján történt.

Másnap szép idő volt. Javában dolgoztunk, mikor odajött az igazgatónő, és azt mondta: vigyázzunk a házra, és sehová ne menjünk el, mert ő ma elmegy a kislányával. A tanítás aznap elmaradt, és teljes csönd volt. Tíz körül aztán zene, ének, lárma ütötte meg a fülünket, mintha katonák vonulnának. Hívtam az uramat, kimentünk a ház elé, és látjuk ám, hogy óriási menet vonul az utcán, a város széle és a gyár felől. Nem tudtam, milyen gyár az, csak később, mikor már kicsit kinyílt a szemem, akkor tudtam meg, hogy egy francia társaság óriási fegyvergyára, több ezer munkással. Nagy arcképet vittek, de nem láttam, kit ábrázol. Addig még sohasem láttam felvonulást, de nem tudom, miért, nem tett rám különösebb hatást. Nem is emlékszem, vittek-e transzparenseket. Az arcképen látható férfit nem néztem meg alaposan. Csak arra emlékszem máig, hogy kis vörös kokárda volt a hajtókájára tűzve. Annyira nem konyítottam a politikához, hogy nem tudtam, mit jelent a vörös szín, de a kis kokárda jobban emlékezetembe vésődött, mint a férfi arca. Olyan sokáig vonult a

menet a város felé, hogy nem vártam ki a végét – mindig kevés volt az időm, örökké féltem, hogy lemaradok a munkával –, és az egész felvonulás nem hagyott nagyobb nyomot a gondolataimban. Visszamentem félbehagyott munkámhoz, s még a férjemmel sem beszéltünk arról, amit láttunk. Nem érdekelt minket.

Az igazgatónő viszont nagyon vidáman jött meg este. Szokás szerint az uram vigyázott a lakásra, míg az igazgatónő meg nem jött a lányával. Ragyogó szemmel lépett be, és szokatlanul vidáman már a küszöbről megkérdezte, láttuk-e a felvonulást. Az uram mondta, hogy láttuk.

– És maguk nem örülnek? Hiszen ez óriási dolog! Tudják, micsoda boldogság volt, hogy örültek az emberek? Én még sírtam is örömömben, Natasa is megmondhatja! Még össze is csókolóztunk Repnyikov és Perlov úrral. Tudják, kik azok? A leggazdagabb kereskedők egész Caricinban.

Rajtunk még mindig nem látszott különösebb öröm.

– No, menjenek aludni . . . – mondta csalódottan az igazgatónő.

Még most sem tudtuk megbeszélni a dolgot az urammal, mert sejtelmünk sem volt, minek örültek annyira. Úgy éreztük, olyasminek, ami nem tartozik ránk. Minket csak az érdekelt, hogy az igazgatónő most haragszik ránk, mert nem örültünk vele. Kérdeztem is a férjemet, mit szól ehhez.

– Hát minek örüljek? Ismerem én azt a Perlovot? – felelte a maga egyszerű módján.

Aztán megint szürkén folydogáltak a napok, de valami azért változott, és némelyik változás minket is érintett.

A felvonulás után pár nappal gyerekeim a szokottnál szomorúbban értek haza, és elmondták, hogy nagyon rosszul érzik magukat az internátusban, mert a társaik azt követelik, mondják meg, melyik párttal tartanak, mik a nézeteik. Ők pedig másképpen látják az új hatalom dolgát, mint a társaik. Van egy párt, amely véget vethetne a háborúnak, és teljesen megváltoztatná az egyszerű nép életét, ha hatalomra jutna. Ez a mostani kormány a gazdagok kormánya, és ugyanolyan, mint

a cáré volt. Megkérdeztem, hogyan függ ez össze az iskolatársaikkal, akik egyre jobban elhúzódnak tőlük. Elmagyarázták, hogy nagyon is összefügg: iskolatársaik, akiknek az apja tisztviselő vagy kereskedő, támogatják ezt a jelenlegi kormányt. De ők, a gyerekeim, másféle kormányt akarnak, olyan kormányt, amelyik a nép, a legszegényebbek javát szolgálja.

Nem mondhatnám, hogy sokat értettem az egészből, de amit az én tanult gyerekeim mondanak, az nekem szentírás. Majd figyelem őket, igyekszem mindent megérteni, és követem őket azon az úton, amelyen járnak.

De az urammal kicsit másképpen állt a dolog. Egyszerű, tanulatlan ember volt ő is, akárcsak én, szerette a gyerekeinket, hitt is nekik, de mivel a betegsége mindinkább legyengítette, hajlamos volt a csüggedésre. Azt mondta, sokára lesz az, hogy az egyszerű emberek legyőzzék a gazdagokat. Mi biztosan nem érjük meg. Kár volt ide jönnünk, otthon is elpusztulhattunk volna! Nehezen találtam vigasztaló szavakat, hiszen olyan beteg volt. Az egész család átment a malárián, túl meleg volt itt nekünk az éghajlat, de hát a gyerekek még fiatalok, én is valamivel fiatalabb és egészségesebb voltam az uramnál. Ő már hatvanon felül járt, és mindig gyenge volt az egészsége. A maláriáját nem gyógyították, aztán mindenféle egyéb betegséget kapott, a lábfájás volt a legrosszabb. De továbbra is titkoltuk a betegségét.

A gyerekek szokás szerint kitűnőre vizsgáztak, de mivel nyugtalan időket éltünk, a vizsgákat csendben tartották meg, jutalomosztás nélkül. Az iskolások lézengtek, mint az őszi legyek, nem tudtak mihez kezdeni magukkal. A háború tovább is folyt, meg nem is. Az egyetemek se zárva, se nyitva. Szegény Oleś választásra került, és nem tudta, mitévő legyen. Vizsga előtt rengeteget tanult, hogy minél jobb eredménnyel végezzen, azonkívül egyetlen barátja, Stach, akit nagyon szeretett, beteg lett, és Oleś segített neki a tanulásban. Aztán túlesett a vizsgán, ezúttal is csupa ötössel. De most mihez fogjanak a gyerekeim?

Małgosia munkát talált a szünidőre. Nagyon örült. Egy nyári óvodában kapott állást, az volt a dolga, hogy a kerti utakat felsöpörje, gondoskodjon, hogy egész nap legyen friss ivóvíz, a homokozóban tiszta legyen a homok, este pedig összeszedje, megszámolja és elrakja a széthordott játékokat. Reggel hattól este hatig munkában volt, de a kertben, jó levegőn jött-ment, mozgott, és keresett annyit, amennyiből jövőre majd könyveket és cipőt vehet magának. Nem csoda, hogy örült!

No és Oleś? Neki is megvan a terve. Rosztovba egyetemet telepítettek a háború idejére. Ha meglesz az útiköltség, odautazik, és beiratkozik – mindegy, melyik szakra, majd ahová lehet, ahol nincs túl sok jelentkező. És miből fog élni? Reméli, házitanító lesz. Csak útiköltség kell, ott majd elboldogul.

Fela közben már mindenórás volt. Persze utolsó napig dolgozni járt. Egy este azzal jött haza:

– Rosszul vagyok, anyácska, bemegyek a kórházba.

Más időkben, más körülmények között egészen más érzés lett volna az első unoka. De minket úgy sodort a sors, mint lehullott őszi falevelet. Gondjaink iránt valahogy közönyössé váltunk, kevesebbet törődtünk saját bajainkkal, éreztük, hogy most valami fontosabb dologról van szó, de még nem nagyon értettük. Igen lassan jutott el mihozzánk az, ami történt.

Fela pár nap múlva hazajött, karjában egy csöpp fiúval. Mennyi gond és baj várt az anyára és a pici gyerekre! Évek óta háború volt, az emberek szűkölködtek, éheztek, és még nagyobb lett az ínség, amikor megkezdődött a forradalom. Szinte semmit sem lehetett kapni. A gazdag piac, amelyet érkezésünkkor annyira megcsodáltunk, most teljesen üres volt. Nehéz, elviselhetetlen körülmények között éltünk.

Egy szép napon, késő este izgatottan beállítottak a gyerekek. Egymás szavába vágva, lázasan mesélték, hogy egyre nagyobb a nyugtalanság, ők nem nagyon tudják, miért, de az iskolatársaik alighanem többet tudnak; ma vacsoránál a fiúknál

megint elkezdődött a vita, aztán célozgattak, hogy vannak az internátusban, akiknek nem tetszik az efféle beszéd, és legjobb volna, ha ezek minél előbb elhordanák magukat. A lányoknál is mondtak ilyesmiket.

Hát ez szörnyű lett volna, mert az ilyen nagy gyerekeknek farkasétvágyuk van, a lakásunk is szűk, hol férnénk el? De még nagyobb baj, hogy az igazgatónő nem szereti, ha sokan téblábolnak itt; azonkívül firtatni kezdené, miért nincsenek a gyerekek az internátusban – ha kidobták őket, nyilván roszszul viselkedtek. Talán még minket is elbocsát emiatt?

A gyerekek visszamentek az internátusba, én meg álmatlanul tépelődtem, hogy mi lesz velünk. Szokás szerint forrón imádkoztam, hogy ez a csapás elkerüljön minket. De hiába, másnap este beállított a két gyerek apró motyójával – legtöbb holmijuk az internátusé volt –, és azt mondták, nem maradnak ott tovább.

Így hát beköltöztek a kis pedellusi lakásba. Oleś hamarosan elutazott Rosztovba, remélve, hogy kap valami házitanítói munkát, és felveszik az egyetemre. Csak annyi pénz csörgött a zsebében, hogy a vonatjegyet megvehesse, és egy-két napig megélhessen.

Ha nem vagyok egyszerű falusi asszony és naiv álmodozó, sok keserves élményt elkerülhettek volna a gyerekeim. De ők nagyon szerettek és szentül hittek a tanácsaimban, pedig hát én nem ismertem az élet gyakorlati oldalát, nem tudtam, hogy háború és forrongás idején mindenütt éhség és szörnyű drágaság van. Gondolkodás nélkül ráhagytam a fiamra, hogy menjen csak el az ismeretlen Rosztovba, üres zsebbel. Naivitásunk miatt ez az utazás kis híján Oleś életébe került.

Így történt. Mint említettem, tizennégyben, a háború elején a városkánkból elvitték a férfiakat lövészárkot ásni, köztük Oleśt is. Egyszer megjelent fölöttük a zeppelin. Az emberek megijedtek, szétszaladtak, a földre vetették magukat, az asszonyok elájultak – leírhatatlan lárma, ijedelem támadt. A tizenhárom éves, elég gyenge Oleś heves szívdobogást kapott. Azóta ez elég gyakran megismétlődött, például ha véletlenül

egy gödörbe lépett, vagy hirtelen rákiáltottak, de még egy váratlan nevetéstől is elakadt a szívverése, elalélt, ilyenkor gyorsan ammóniákot kellett szagoltatni vele, vagy hideg vizet locsolni a halántékára, hogy magához térjen. Nagy szegénységünkben nem vittük orvoshoz, nem is törődtünk az egésszel. Rosszul lett, elmúlt, kész. Indulásakor még nekem, az anyjának sem jutott eszembe, hogy gyenge a szíve. Tudatlanságunk kis híján halálát okozta ott, a nagyvárosban, ahol enélkül is éppen elég viszontagság várt rá.

Oleś megérkezett Rosztovba. Nem volt hol éjszakáznia, hát szokásunk szerint a pályaudvaron aludt. A hazulról vitt kenyér hamar elfogyott, Oleśnak már kopogott a szeme az éhségtől. De sebaj, sietett az egyetemre.

Az egyetem igazgatója a jó bizonyítvány láttán megígérte, hogy felveszik a matematikai szakra, oda ugyanis még szinte senki sem jelentkezett. De hogy mikor kezdődnek az előadások, azt bajos volna megmondani – zavaros időket élünk. Oleś azt mondta, addig majd a pályaudvaron alszik. Erre az igazgató kiállított neki egy igazolványt, hogy a gondnok és az őrök engedjék az egyetem területén aludni, míg a diákszálló meg nem nyílik. De ami a házitanítóskodást illeti, arra semmi remény. Okosabb, ha zsákot cipel a spekulánsoknak.

Így hát Oleś zsákot cipelt, közben házitanítói állást keresett, akár egy teáért és egy darab kenyérért. Éhezett, az egyetem épületének zugaiban aludt, matrac és ágynemű nélkül, meleg ruhája sem volt.

Aztán végre megkezdődtek az előadások. Megnyílt a diákszálló is, de nagyon szegényes egy szálló volt, ágyneműt és ebédet nem adtak, csak meleg vizet. A nyolcadik emeleten volt, sohasem felejtem el, mert a miatt a nyolcadik emelet miatt nem tanulhatott a fiam.

Nem csoda, hogy ilyen életmód mellett teljesen kimerült. A városban különben is nyomorúságos volt az élet, a villamosok nem jártak, villany nem volt, a liftek nem működtek. Oleś egyre gyakrabban kapott szívrohamot. Nem akart orvoshoz menni, mert félt, hogy az orvos megtiltja, hogy előadások-

ra járjon. De egy napon az előadóterem ajtajában esett össze. Alig tudták magához téríteni. Orvost hívtak. A doktor egészen elképedt és felháborodott:

– Hogy kerülhettél ilyen állapotba? Még egy-két ilyen roham, és nincs az az orvos, aki megmenthetne. Azonnal el kell utaznod a városból. Soha többé nem járhatsz ennyi lépcsőt.

Már nem emlékszem, hogyan vergődött haza szegény fiam, alighanem félig gyalog, félig potyautasként. Mikor beállított, olyan volt, mint aki most kelt fel a betegágyból.

Azokban a napokban, amikor a beteg, éhes Oleś meghallotta az orvostól az ítéletet, hogy abba kell hagynia a tanulást, – azokban a napokban Petrográdban a munkások Lenin vezetésével megragadták a hatalmat.

A hír villámgyorsan bejárta a városokat és falvakat. Minden utcán fegyvertelen kis katonacsapatok jelentek meg, vörös zászlókkal, s azt kiáltották: „Minden hatalmat a szovjeteknek!" Ez korán reggel történt, alig egy órát tartott, de aztán teljesen erőt vett rajtunk az álmélkodás, nem tudtuk, munkához fogjunk-e vagy csak álljunk és várjunk, mert valami rendkívüli fog történni – jobban esett volna mozdulatlanul állni. De hamarosan mégiscsak hozzáláttunk mindennapi munkánkhoz. Kilenc tájban tűntek fel a röpcédulák – osztogatták, szétkapkodták, kézről kézre adták őket. Nagy eseményt adtak hírül: minden hatalom a munkások és parasztok kezébe került, élükön Lenin áll. Bejelentették, hogy tizenkettőkor Caricin egész lakossága nagygyűlést tart.

Reggel azt mondta az igazgatónő az uramnak:

– Zárd be jól az ajtókat, ne engedj be senkit, mert azok a banditák lemészárolhatnak minket. Banditák, méghozzá őrültek, de hamarosan leszámolnak velük.

Fogalmunk sem volt, mi történik, végtére külföldön éltünk, és a dühös igazgatónő láttán, aki vizes törülközőt csavart a fejére, nem tudtuk, mit tegyünk. Mikor hallottuk, hogy odakint rendkívüli dolgok történnek, bezártuk az ajtókat, ahogy az asszonyság parancsolta, és kiálltunk a kapu elé Małgosiá-

val és a kisfiúval. Fela a kórházban volt a betegeknél, mint ilyenkor mindig. Valami ösztön azt súgta nekünk, hogy az asszonyság nem mond igazat, itt nagy és örömteli dolgok történnek.

Több mint nyolcvanéves vagyok most, amikor ezt írom. Sok bánatot és sok örömöt éltem át, de olyan különös érzésem, mint akkor, soha máskor nem volt. Pedig nem értettem semmit, de valami rendkívüli történt velem. Ha az igazgatónő azt mondja: „Gyere vissza a kapuból, különben holnap kereshetsz más állást magadnak" – akkor sem engedelmeskedtem volna neki.

Elfelejtettem, hol vagyok: emberek vonultak minden utcán, a menetek egybefolytak, mintha a Volga hatalmas vize hullámzana végig a városon. Mikor felocsúdtam ebből a különös állapotból, és józanabbul vettem szemügyre a hömpölygő tömeget, roppant kíváncsiság fogott el: honnan jön ez a sok ember, hová mennek, mit jelent mindez? Attól fogva már nemcsak azon gondolkodtam, hogyan tegyek kedvére a munkámmal az igazgatónőnek, nehogy kidobjon az utcára – és nem is csak azon, mit fogunk enni –, kitágult a látóköröm, az utcán vonuló sok-sok emberre gondoltam, a megállíthatatlanul hömpölygő tömegre.

Katonák és civilek meneteltek egyenes sorokban, szép öltönyben vagy munkaruhában, mintha most jöttek volna ki a gyárból, nők és férfiak, öregek és fiatalok. Mentek és énekeltek. Daluk összeolvadt, egy ütemre léptek. Lelkesítő dalt énekelt az a sokezres tömeg, mindenki a maga nyelvén. Figyelni kezdtem, és végül megértettem a refrént:

Vsztavaj, podnyimajszja, rabocsij narod,
vsztavaj na borbu, ljud golodnij.
Rozdajszja krics mesztyi narodnoj.
*Vperjod, vperjod, rabocsij narod!**

* Fel, fel, munkás nép, harcra fel, éhező nép. Harsanjon fel a nép bosszúkiáltása. Előre, előre, munkás nép!

Gondolkodni kezdtem, mit jelentenek ezek a szavak, de egyre újabb csoportok jöttek, más-más szöveget énekeltek ugyanarra a dallamra. A szavak egybeolvadtak és magasba csaptak a dallam szárnyán. Mikor megértettem, hogy ez ugyanaz az ének, csak különböző nyelveken éneklik, és nemcsak a dallama egy, hanem az értelme is, úgy éreztem, egy új világ tárul föl előttem. És így is volt – mert én újjászülettem akkor. Megittasultam, elkábultam ettől. Mikor a férjem szólt, hogy vége a felvonulásnak, nem hallottam.

– Miért nem felelsz? – kérdezte. – Bemehetünk.

Akkor megértettem, hogy ő nem élte át ugyanazt, amit én.

Nem is sejtettem, hová tart ez az óriási tömeg, de másnap már megtudtam, hogy a városon túl van egy nagy rét, ott szószéket állítottak fel, és onnan hirdették ki Caricin lakosságának: Minden hatalmat a szovjeteknek!

Iskolánkban sok minden megváltozott. Gyakran tartottak gyűléseket. Az igazgatónő idegesen, dühösen jött ki a gyűlésekről, gyakran bement a hálószobájába, a fejét borogatni. Nem parancsolgatott olyan magabiztosan, mint régen, sőt néhányszor azt mondta, hogy akkor jöjjek be a lakására dolgozni, amikor éppen ráérek. Én mindent elvégeztem, mint azelőtt, de éreztem, hogy ő már nem követel annyit.

Az iskola közelében volt egy kisebb szabad tér. Mikor az igazgatónő ebédjéért mentem, szokás szerint átvágtam a téren. Éppen akkor kezdtek az emberek gyülekezni.

– Mi lesz itt? – kérdeztem.

A megkérdezett férfi félig bosszúsan, félig csodálkozva korholt:

– Hát téged honnan szalajtottak, hogy azt sem tudod, hogy gyűlés lesz? Gyere vissza egy óra múlva, majd meglátod.

Hazavittem az ebédet, és megkérdeztem, elmehetek-e a gyűlésre, amely itt lesz az iskola szomszédságában. Sietek majd vissza. Az igazgatónő sokáig nem felelt semmit.

– Eredj csak, és maradj, ameddig akarsz – mondta végül

halkan. Aztán maga elé nézve hozzátette: – Kezdődik a felfordulás.

Kimentem a térre. Egy emelvényen harsányan szónokolt egy férfi, hevesen hadonászva a karjával. A tér zsúfolva volt. Férfiak és nők hallgatták a szónokot, a gyerekek izegtek-mozogtak és nyafogtak, hogy nem látnak és nem hallanak, az anyjuk meg nyaklevest adott nekik, hogy nyughassanak. Közelebb mentem, ott már kevesebb gyerek téblábolt, csak messziről hallottam a nyafogásukat és nevetésüket. Most már kivehettem, mit mesél a férfi, aki valami ládán állt.

– Ki ez? – kérdeztem egy mellettem álló asszonytól. Megvonta a vállát:

– Ez Poljan. Mensevik, nem érdemes meghallgatni.

Nem értettem. A férfi azt mondta, nagyon rossz a helyzet, mindenki éhezik, de van megoldás: küldöttséget kell meneszteni a gazdagokhoz, ott van Repnyikov, Perlov meg a többi, ők majd adnak mindent, meglátjátok, mert derék polgártársak.

A tömeg fütyülni, pfujolni, kiabálni kezdett:

– Elég volt! Hagyja abba, Poljan, mert ledobjuk a ládáról! Eleget beszélt!

Erőltettem az agyamat, hogy megértsem, mi bajuk vele, hiszen nem mondott semmi rosszat. De nem hagyták szóhoz jutni, lemászott az emelvényről, még akkor is fütyültek utána. Mindjárt a helyére lépett egy másik szónok. Azt barátságosan fogadták:

– Beszélj, Vertyinszkij!

Vertyinszkij azt mondta, hogy óriási nehézségek vannak az ellátással, de nem helyeselte az előző szónok tanácsát, hogy a város leggazdagabb kereskedőitől kell segítséget kérni.

Ő csak menjen kunyerálni, hajoljon földig előttük, eddig is azt csinálta! Mi sohasem hajlongtunk és kunyeráltunk. Elmegyünk a gazdagokhoz, de nem azért, hogy kérencséljünk. Megmondjuk nekik, hogy elvesszük, ami nekünk jár, és megkérdezzük, hová tűnt egy csapásra minden ennivaló? Nem

igaz, hogy pár nap alatt mindent felvásároltak a piacon és a boltokban. Majd ők válaszolnak!

Így tanított, magyarázott a szónok, én meg úgy éreztem magam, mintha hétéves gyerek volnék, aki első nap ment iskolába. A tanítókat is megismertem már: megjegyeztem, hogy Poljan mensevik, Vertyinszkij pedig bolsevik.

Hazamentem, elmeséltem az uramnak és Felának, mit hallottam, és arra kértem őket, jöjjenek el ők is ilyen gyűlésekre, mert sokat lehet tanulni. Hallottam, hogy esténként a mozikban és színházakban még sokkal érdekesebb gyűlések vannak, mindig más kerületben, sokszor egész éjszaka szónokolnak és vitatkoznak – de az messze volt, nem jutottam el oda. Mifelénk is osztogattak viszont újságokat, röpcédulákat, közleményeket. Nagyon érdekesek voltak, megtudtam belőlük, mi történik Pétervárott, miféle változások és rendeletek vannak.

Ahogy így visszaemlékszem, az volt a legrosszabb, hogy olyan keveset értettem az egészből, csak amennyit az ösztönöm súgott. De minden röplap, közlemény, minden újság szent volt nekem, pedig nem sokat tudtam elolvasni belőlük. Képtelen lettem volna egy darabot is kidobni vagy elégetni. Úgy éreztem, őriznem kell mindent, akár a kincset. Fogtam egy nagy zsákot, és minden újságot, minden röpcédulát beleraktam. Úgy éreztem, ezt sok-sok évre meg kell őrizni.

Ugyancsak megváltozott az iskola. Emberek jöttek, megkérdezték, hány órát dolgozunk. Elmondtuk, hogy nekünk nincs munkaidőnk, addig dolgozunk, míg el nem végeztünk minden munkát. Ezen nagyon felháborodtak, de még inkább azon, hogy én takarítónő, iskolaszolga és házicseléd vagyok egy személyben. Az igazgatónő is ott volt a beszélgetésnél. Nagyon megijedtem, mikor láttam, milyen dühösek a vendégek, az asszonyság meg idegesen ötöl-hatol, magyarázkodik, hogy nem olyan sok az én munkám. Nem tudtam, mit tegyek, úgy éreztem, elégedetlen velem, és nem tetszik neki, amit mondok. Szörnyen féltem, hogy ezek után kitesz az utcára. Amikor a vendégek felcihelődtek, összeszedtem a bátorságom, és megkérdeztem tőlük: nem fog engem elbocsátani az asz-

szonyság, ha kevesebbet dolgozom ezentúl? Erre adtak egy cédulát egy címmel, és azt mondták: ha az asszonyság továbbra is cselédmunkát követelne tőlem, vagy fel akarna mondani, jöjjek el erre a címre, és ne féljek semmit – ők majd beszélnek vele.

Ekkoriban történt, hogy Oleś megjött Rosztovból. Elmeséltc, milyen szomorúan végződött az egyetemistáskodása. Vigasztaltuk, ahogy tudtuk: majd meggyógyul, most itt marad velünk, majd csak lesz valahogy. Már eszembe sem jutott megkérdezni az asszonyságot, megengedi-e, hogy Oleś nálunk lakjon. Zűrzavaros idők voltak, mindenki valahogy szabadabbnak érezte magát. Ha bementem hozzá dolgozni, rám se nézett. Éreztem, hogy dühös, és kisebb gondja is nagyobb annál, hogy mi mit csinálunk. Hát elvégeztem a munkát, aztán a magam dolgával törődtem: mit adjak enni a családomnak, hogyan ápoljam beteg férjemet és fiamat.

Oleśnak jót tett a pihenés, pár nap múlva kezdett lábra állni. Kérdezősködött, mi történt itt, meséltünk neki a tüntetésről. Olvasni kezdte az újságokat, mert akkoriban, amikor a legjobban zajlottak a dolgok, ő beteg volt – így aztán nem sokat vett észre abból, ami a városban történt.

Mind izgatottak és nyugtalanok voltunk akkoriban, mintha várnánk valamire, ami történni fog velünk, de hogy mi, azt nem is sejtettük. Pedig nem kellett sokáig várnunk.

Egy napon felvillanyozva jött haza a fiam.

– Képzeljétek, megszervezik a Vörös Gárdát. Holnap tízkor gyülekezünk a gyár előtti téren.

– Te is? – kérdeztem.

– Hát persze. Hiszen ez most a legfontosabb, már régen meg kellett volna csinálni.

Aznap nem is láttam már Oleśt, de másnap reggel beállított, és megkért minket, hogy jöjjünk el kikísérni a csapatukat. Hát elmentünk. A téren hullámzott a tömeg, tizennyolc éves fiúktól ötvenéves férfiakig. Olyan különböző arcok, ruhák, cipők, hogy elképzelni is nehéz. Nevetős és töprengő, fiatal vagy ősz szakállas arcok. Mindenki beszélt, hadonászott.

De nyomban csönd lett, mikor felharsant egy öblös, kissé rekedtes hang, és elrendelte, hogy a családtagok menjenek a tér szélére. Akkor megint nem értettem semmit, mert az anyák sopánkodni kezdtek, de a hang még harsányabban vezényelt:

– Vigyázz! Sorakozz!

Csönd lett, csak a lábdobogás hallatszott még egy percig, aztán a teljes némaságban ismét felharsant a hang:

– Elvtársak, megyünk a hazát védelmezni! Menet – indulj!

Szomorúan ballagtunk haza. Hát hogy is ne: a fiunk szívbeteg, és most elment a vékony ruhájában, egy darab kenyérrel, fillér nélkül . . .

Családunkat a nehéz napokban gyakran érték már kellemes meglepetések. Így történt most is: egyszerre csak beállított a vőm. Olyan sápadt és sovány volt, mint a nagybeteg, aki most jött ki a kórházból.

Röviden elmondta, hogy a cári hadsereg nincs többé, feloszlott. A katonák csapatosan és külön-külön, fegyverrel vagy fegyvertelenül otthagyják a frontot. Nehéz, veszélyes útja volt. Az éhes, didergő katonák többnyire a vonatok tetején utaznak, mert a vagonokba már nem lehet beférni. Nagyon sajnálta Oleśt, mert semmi jó nem vár rá. Ami őt illeti, csak az volt a vágya, hogy megtalálja a feleségét, elvigye a családjához, aztán mielőbb munkába áll.

De miután meghányták-vetették Felával a dolgot, úgy döntöttek, hogy Fela ittmarad a gyerekkel, mert ebben a fagyban nem utazhat.

Oleśról, aki elment a Vörös Gárdával, semmit sem hallottunk. Nagyon rossz hírek keringtek: hol az, hogy a vörösöket mind egy szálig lemészárolták a fehérek, hol az, hogy szétszéledtek útközben, nincs mit enniük, nincs parancsnokuk. Biztosat persze nem tudott senki.

Fela beteg volt, a kisfia is sokat betegeskedett, folyton nyafogott, mint egy kis macska. Az uram is nyögdécselt, már csak azért is, mert a sok rossz hír elcsüggesztette. Olyan elcsigá-

zott, kimerült és mérhetetlenül szomorú volt, hogy a legkönnyebb munka is nehezére esett. Valahányszor megkérdeztem, mi fáj, siránkozni kezdett, mint egy kis gyerek:

– Minek jöttünk el otthonról? Hazavágyom, attól vagyok beteg.

Persze tudtuk, hogy a sohasem kezelt, idült malária tette tönkre. Soha nem kapott gyógyszert, nem voltak olyan körülményeink, hogy gyógyíttathassuk.

Néhány hét múlva Fela levelet kapott a férjétől, hogy jöjjön azonnal a gyerekkel, ő már kapott munkát és lakást abban a városkában, ahol a vasútállomás van, tíz kilométerre a szülőfalujától. Nagyon rosszul álltunk anyagilag, Fela számára ez volt hát az egyetlen megoldás. Felfogadtam egy asszonyt, hogy addig elvégezze a munkámat az iskolában.

Kalandos utunk volt azokban a nyugtalan időkben. A vonatok zsúfolva voltak a frontról hazatérő katonákkal. A sok toprongyos, ingerült, dühös férfi folyton hajba kapott, ölre ment egymással. Mi meghúzódtunk a vagon sarkában, csicsijgatva a gyereket, hogy ne bőgjön, mert kedvességre, előzékenységre ilyen időkben nem számíthattunk.

Végre megérkeztünk. A városkában könnyen megtaláltuk a vőmet. Fáradt volt, látszott rajta, hogy agyonhajszolta magát. Nagyon megörült, hogy most már nem lesz egyedül, és bizonyára nem kell annyit koplalnia, mint eddig. Kapott ugyan házat, de az üres és hideg. Erről hamarosan a saját szemünkkel is meggyőződhettünk. De két asszony egykettőre otthont varázsolt belőle! Volt a szobában egy szegényes faágy, a sarokban asztal és pad, a szoba harmadát pedig a kemence foglalta el, mint az orosz házakban szokás. Hiszen ez gazdag bútorzat! Milyen boldog volt a fiatal anya, mikor letette csecsemőjét az ágyra! Már nem kellett félnie, hogy az asszonyság megharagszik, mert egyre többen vagyunk a kis pedelluslakásban, és kitesz bennünket az utcára.

Jól befűtöttünk a kemencébe. Nemsokára hazaért az egyszerű, szegényes házba a gazda, a férj és apa. Ahogy elnéztem őket, úgy éreztem, nincs náluk boldogabb a világon, semmi

kincsért oda nem adnák ezt a pillanatot. És én, hat gyermek anyja, most először láttam igazi, nagy boldogságot egyik gyermekem szemében. Sajnos, rövid boldogság volt ez, és semmivé foszlott. De ez később történt.

Elnéztem a boldogságtól sugárzó fiatalokat, de máris eszembe jutott: mennem kell, mert vár a munkám, beteg férjem, a nehéz utazás. Nem húzhatom itt az időt. El is tréfálkoztam a fiatalokkal, hogy most igazán nincs szükségük vendégre, hiszen tulajdonképpen csak most kezdenek együtt élni. De a szavamba vágtak: legalább néhány napig maradnom kell, hogy egy kicsit gyönyörködjem a gyerekükben és a boldogságukban. Végül is engednem kellett, maradtam még egy napig. Nagyon hasznos nap volt, elláttam Felát mindenféle főzési meg gyermeknevelési tanáccsal.

Aztán otthagytam a boldog házaspárt egyetlen kincsükkel, a kisfiukkal.

KEZDEM ÉRTENI A VILÁGOT

Otthon már nagyon vártak mind a hárman, aggódtak is értem. Amikor késő este betoppantam, úgy éreztem, száz éve nem láttam a férjemet és a két gyereket. Elmeséltem az utunkat, s közben egyre azon járt az eszem, hogy milyen csöndes a ház, milyen kevesen vagyunk, mintha nagy lenne négy embernek ez a kis szoba. És ahogy egyikről a másikra vándorol a pillantásom – mintha most venném csak észre a kisebbik lányomat, Małgosiát, akiről gyakran szinte megfeledkeztem, mert mindig olyan csendes, soha nem kér semmit; mintha most ébrednék csak rá, hogy Małgosia már tizenöt éves, ötödik gimnazista.

Az iskolájuk nem működött ugyan, de a tanárok egy része bejárt, mert nem tudott meglenni munka nélkül. Semmi sem érdekelte őket, csak az, hogy taníthassanak. Szerencsére a fiatalok között is akadt, aki lelkesedett a tanulásért. Éhesen, dideregve is elmentek az iskolába, tankönyvük nemigen volt, de

ők mindenáron el akarták végezni a gimnáziumot. Małgosia közéjük tartozott. Elnéztem koraérett, komoly arcocskáját, és arra gondoltam, milyen kevéssé hasonlít a két nővér. Fela mindig vidám, mindig nevet, mindig van mondanivalója. Małgosia, habár jó néhány évvel fiatalabb, mindig komoly, alig beszél, még ritkábban nevet. Láttam-e valaha bosszankodni, haragudni? Nem emlékszem ilyesmire. Ha megbántja valaki, csak elmosolyodik, de olyan fájdalmasan, hogy belesajdul a szívem.

Most a kisfiamat nézem: Staś nyolcéves, Felára hasonlít: ugyanazok a bársonyos, fekete szemek, ugyanaz a huncut mosoly, amely el-eltűnik, és töprengésnek adja át helyét a kedves gyerekarcon. Azért ilyen töprengő, mert nem én neveltem, hanem komoly nővérkéje. Małgosia a kismamája, s ráragadt valami a nővére mélázó hajlamából.

Aztán megint a férjemre vándorol a pillantásom, és egész életünk képe elvonul előttem. Apám parancsára mentem férjhez a majdnem harminc esztendős legényhez; kora szerint nem volt már gyerek, de természete akár egy húszéves fiúé. Szőke volt, kék szemű, gondtalan, vidám, őszinte, olyan ember, aki a lelkét is odaadná, hogy mindenkin segíthessen . . . De amikor gondolatban visszatérek a múltból, és elnézem az uramat, megtört, sovány, görnyedt öregembert látok, fejét tenyerére támasztja, arca csupa szenvedés, bánat.

Messze szállnak a gondolataim, a fiaim után: Oleś beteg, a Vörös Gárdával van valahol, a két nagyfiú meg ki tudja, hol, biztosan a fronton.

Elfogott a szomorúság, és sokáig ültünk így szótlanul, mély csendben. Hirtelen elrestelltem magam, hogy micsoda siralomházi hangulatot teremtek én itt. Megint mesélni kezdtem az utazásunkról, Feláék házáról. Małgosia egyszer csak közbeszólt, és megkérdezte, nem tudom-e, mi történik Feláék városa körül. Én bizony nem tudtam, mert csak az járt a fejemben, hogyan boldogul Fela a háztartással és a gyerekkel.

– Kár, hogy nem néztél körül – szólt Małgosia halk, szelíd hangján. – Nagyon rossz idők járnak. A fehér tábornokok

úgy elszaporodtak, mint eső után a gomba. Külföldről kapnak fegyvert. A bolsevikok nagyon kemény harcokat vívnak. És a legnagyobb baj, hogy éhínség van.

Elámultam. Megkérdeztem, honnan tud ő a tábornokokról.

– Hát olvasok újságot, és a tanárok is beszélgetnek velünk a helyzetről, bár csak némelyik. Gyűlésekre kell járnod, anyácska, ott majd sokat megtudsz. Ha gyűlés lesz, elmegyek veled. Édesapám nehezen jár, de neked el kell jönnöd.

Megígértem, hogy ha az időm engedi, elmehetünk. Ettől fogva Małgosia nem gyerek, nem iskoláslány volt többé a szememben, hanem a barátnőm és tanítóm lett.

Az igazgatónő úgy viselkedett, mint egy idegen. Már nem adott szigorú parancsokat, de én anélkül is elvégeztem minden munkát, mint addig, akár a felhúzott óra. Este aztán gyűlésekre mentem Małgosiával, az uramat és a kisfiút otthon hagytuk. Hallgattuk a szónokokat – olyan mohón, mint az éhes ember, aki végre bőséges lakomához jut.

A nagygyűléseket mozikban és színházakban tartották. Régi forradalmárok beszéltek a néphez, akik húsz évet töltöttek Szibériában. Egyetemisták is beszéltek, akiket a cári rendszerben kizártak az egyetemről, sokáig külföldön voltak, éheztek.

Most is a szemem előtt van minden.

A színházban vagy moziban egy gombostűt sem lehet leejteni. Megérkezünk Małgosiával, befurakodunk valahová a karzatra, a gyűlés többnyire már elkezdődött. Igyekszünk minél csöndesebben viselkedni, mert mindenki a szónokot figyeli – restelli az ember, hogy megzavarja a csendet. A beszéd után kérdések következnek, tucatjával – mit tucatjával! Számtalan kérdés, hozzászólás. Reggelig sem lehet ennyi kérdésre válaszolni, tehát az elnök végül is bejelenti: annyi a kérdés és a feliratkozott hozzászóló, hogy holnap este folytatják a gyűlést, mert már rég elmúlt éjfél, és a villamosok nem járnak. Befejezésül elénekeljük az Internacionálét. Úgy harsan fel az ének, mint a vihar, mint az orkán. Gyakorlatlan kórus, de ki törődik azzal. Így csak a harcoló proletariátus énekel a

nagyon nehéz percekben, amikor tudja, hogy élethalálharcot vív. Ezt az éneket csak az érti meg, aki átélt ilyen perceket.

Így kezdődtek esti kirándulásaink. Sokat tanultunk, sok mindent megértettünk, nem annyira én, inkább Małgosia, akinek fiatal, képzett elméje úgy fogadta be a tudást, mint a jól felszántott talaj a vetőmagot.

A gyűléseken kiváló forradalmárokat, jeles szónokokat ismertünk meg. Többek között egy asszonyt, aki még olvasni sem tudott. Szavilova volt a neve. A kikötőben végzett alkalmi rakodómunkát, mint annyian mások. Ötven év körüli, falusiasan öltözött, szegény asszony volt. Beválasztották a pártbizottságba. Parasztos kiejtéssel, egyszerűen beszélt, de figyelmesen hallgatták. Felsorolta az eszerek és a mensevikek hibáit. Beszédét a legegyszerűbb munkások is megértették. Önmagát hozta fel példának: elmondta, hogy eddig semmit, de semmit nem értett a világból, de most tudja, miért harcolnak a munkások és parasztok, hogyan kell a jogaikat érvényesíteniük. Nagyobb tapsot kapott, mint a tanult szónokok.

Egyszer, amikor késő este mentünk hazafelé, csatlakozott hozzánk két katona. Már kiértünk a városból, a tömeg szétszéledt, majdnem üres volt az utca. A katonák megszólítottak minket: hová megyünk késő éjjel, nem félünk-e? Mondtam, hogy nem félünk, mert egészen mostanáig nagy társaságban voltunk, ezt meg ismerjük, mert a közelben lakunk. Ők is a gyűlésről jöttek. Az egyik katona megkérdezte, hogy tagjai vagyunk-e a bolsevik pártnak. Azt feleltem, hogy nem. Małgosia hozzátette, hogy nem nagyon tudja, milyen a bolsevik párt, de szeretné megismerni. Milyen érdekes, izgalmas beszélgetés kezdődött most! A kérdések és válaszok ismeretlen, különös vágányra tértek, s úgy lekötöttek bennünket, hogy elfelejtettük, hová megyünk, hol vagyunk, éjszaka van vagy nappal. Rég elhaladtunk az iskolánk mellett. Én leginkább csak figyeltem, de a három fiatal a maga fiatalos lelkesedésével egyre csak kérdezett, felelt, magyarázott. Mikor közbeszóltam, hogy már rég elhagytuk a házunkat, a katonák azt mondták, majd visszakísérnek. Így kísérgettük egymást egy darabig

fel-alá, a sok kérdésnek és válasznak nem akart vége szakadni.

Ezen a felejthetetlen éjszakán gyulladt ki a szívemben a holtig ragyogó lángocska: megtudtam, mi a párt. Sohasem felejtem el, ahogyan a még gyermek Małgosia a párttagsági könyvről érdeklődött.

– Milyen boldog lennék – mondta csöndes hangján –, ha láthatnék egy párttagsági könyvet!

Ekkor az egyik katona elővett a zsebéből egy könyvecskét, és odaadta Małgosiának. Megálltunk. Małgosia kezébe vette a tagkönyvet, és a szívéhez szorította.

– Ó, ha én is kaphatnék egy ilyet, az életemet sem sajnálnám érte!

A katona vidáman felkacagott:

– Nem kell mindjárt az életét odaadni. Eljön velem a pártbizottságra, elmondja, hogy be szeretne lépni, keres egy ajánlót, és pár nap múlva kap egy ugyanilyen könyvet. De akkor nagy szükség lesz ám az életére!

Soha többé nem találkoztunk ezzel a két katonával, kedves barátainkkal, akik elsőként nyitották rá a szemünket addig nem ismert igazságokra, és megtanítottak, mit kell tennünk, hogy a párt tagjai legyünk –, de sohasem felejtem el őket.

Ez volt az első ilyen találkozás életünkben. Ettől fogva számtalan ilyen szívélyes barátság kísért bennünket. Nem voltunk többé magányosak. A gyűléseken figyelő tömeget kezdtük éppúgy barátunknak érezni, mint azt a két katonát. Egy ütemre dobogó szívek melegét éreztük. Azt a légkört, amelyben az ember mindig kész embertársán segíteni, és soha nem hagyja magára a bajban.

Egy napon Małgosia azzal a hírrel állított be, hogy gyűlést tartanak a Caricinban élő lengyel menekülteknek, a megjelenés kötelező. A férjem beteg volt. Nem tudtam, mit tegyek, mert évszázadok óta az volt a törvény, hogy falugyűlésen vagy más komoly ügyben asszonynak nincs keresnivalója, ki is nevették volna. Így volt évszázadokon át – de most nem Len-

gyelországban vagyunk, és ez nem falugyűlés . . . A férjem beteg, és hátha valami baj lesz, talán büntetést kell fizetni, hiszen miért csak a lengyeleket hívják, és miért kötelező? Elhatároztam hát, hogy elmegyek mint a családfő helyettese.

A terem óriási volt, de így is alig fértünk el. Az emelvényen megjelent egy fiatalember, alighanem diák. A közönség mozgolódott, de csöndben maradt. Én már többször voltam gyűléseken, és ott mindig tapsoltak, mikor megjelent a szónok. Azt is tudtam, hogy ha bolsevik a szónok, akkor viharos a taps, ha eszer vagy mensevik, akkor gyengébb, sőt olykor le is akarják hurrogni, de mások közbeszólnak: „Hadd beszéljen!", „Na, beszélj!" – végezetül aztán itt-ott nevetnek is. De néma csendben fogadni a szónokot – ilyen még nem volt, hiszen az emberek olyan éhesen várták a híreket, mint a friss kenyeret.

Szónokunk zengő hangon megszólalt:

– Üdvözlöm önöket, lengyel polgártársak!

Erre sem tapsolták meg, csak megmozdult a terem, mindenki egyik lábáról a másikra állt izgalmában.

Annyi évtized után már nem emlékszem pontosan, hogy mit mondott a szónok, de az értelmét nem felejtettem el. Azért felejthetetlen számomra ez a gyűlés, mert olyasmi történt, amire magam sem számítottam: első ízben szólaltam fel nyilvánosan.

A diák tehát azt mondta: bizonyára minden lengyel tudja és érti, milyen változások mentek végbe Oroszországban, proletárforradalom van, a munkások kezükbe vették a hatalmat, de a harc még nem dőlt el; ellenségeink vannak, és nem titkolhatjuk, hogy belső és külső ellenségeink igen erősek – de az a legfontosabb, hogy a hatalom a miénk, és mi nem adjuk ki a kezünkből, győzni fogunk a harcban, mert az igazság a mi oldalunkon van.

Sokáig beszélt még erről, minden szava lelkesítő volt, és értettem is, mert már sokat tudtam Małgosiától a forradalomról.

A szónok beszélt a nehézségekről, amelyek a bolsevik párt

és az orosz nép előtt állnak. Szavait hallgatva aggódtam az orosz népért, és tiszta szívemből kívántam, hogy tehessek valamit érte. Elgondoltam, mennyi jót tapasztaltunk az orosz néptől, mikor mint lengyel menekültek, éhesen, hajléktalanul Oroszországba érkeztünk, most tehát, amikor az orosz nép veszélyben van, és elragadhatják tőle, amit annyi élet és vér árán vívott ki magának, nem lehetünk hálátlanok, segítenünk kell. Ilyen és ehhez hasonló gondolatok jártak az eszemben.

Amikor a szónok befejezte, megtapsolták, de elég gyengén, mintha a közönség bátortalan volna. Nem úgy, ahogy a mi gyűléseinken szokás. A szónok most felkérte a jelenlevőket, hogy szóljanak hozzá. Csak most értettem meg, miért volt olyan gyér a taps. A hozzászólók csaknem mind jól öltözött urak voltak, nem is tudtam eddig, hogy ilyen sok jómódú menekült van. Megtudtam, hogy Lengyelországból evakuált tisztviselők, mindenféle értelmiségiek – belőlük került ki a többség ezen a gyűlésen. Sokkal kevesebb volt a szegényesen öltözött, sovány, egyszerű ember. Azok figyelmesebben hallgatták a szónokot, és tőlük származott a gyér taps. Egymást követték a hozzászólások, és csodálkozva vettem észre, hogy én egészen másképp értettem a beszédet, mint ezek a hozzászólók. Ők csak egyről beszéltek: hogy őket az intézményük küldte Caricinba, ideiglenesen vannak itt, az oroszországi forradalom egyáltalán nem tartozik rájuk, nem akarnak semmibe sem beleavatkozni; csak egyet akarnak, hazatérni, ezért ma képviseletet akarnak választani, amely haladéktalanul megszerzi a hatóságoktól az engedélyt, hogy hazautazhassanak. Néhány férfi nem is kért szót, csak közbeszólt, és rosszindulatú megjegyzéseket tett a forradalomra. A gyűlés kezdett komolytalanná válni, az elnök kénytelen volt többször is rendreutasítani a közönséget.

A felszólalások alatt én a magam módján, ahogy a szívem és a lelkiismeretem súgta, megértettem, hogy ezeknek az embereknek nincs igazuk, és nem járnak el becsületesen, amikor rosszindulatúan vagy gúnyosan beszélnek. Eszembe ötlött, miért ne mondanám el én is, mi a véleményem a dologról. De

erre a gondolatra zakatolni kezdett a szívem, hiszen még soha életemben nem mondtam el hangosan a gondolataimat, legfeljebb a földeken, ha egyedül dolgoztam, vagy a férjem és a gyerekeim előtt; de kiállni és szónokolni egy nagyvárosban, a gyűlésen, ennyi értelmiségi előtt – úgy megriadtam a gondolattól, hogy nemcsak a szívem zakatolt, de még a lábam is elnehezedett. És mégis, annyira úgy éreztem, hogy beszélnem kell!

Féltem, hogy véget ér a gyűlés, mielőtt szót kérnék. Végül, mikor valaki éppen befejezte a sopánkodását, csípős megjegyzéseket tévc a forradalomra és az éhínségre, nem tudtam megállni, fölemeltem reszkető kezem, és makacsul fenn tartottam, csak egyre gondolva: engednek-e beszélni vagy sem? Hogy mit fogok mondani – azt nem tudtam. Egyszerre csak hallom:

– Ott, azé az asszonyé a szó.

Nagy kíváncsiságot kelthettem, mert ilyeneket kiáltottak:

– Nem is idevalósi!

– Jöjjön előre!

Megijedtem, még jobban elnehezedett a lábam, de mit volt mit tennem? Előre furakodtam, és felléptem az emelvényre, ahol egy asztal mögött állt a szónok. Fiatal volt, mint a fiam, mosolyogva nézett rám. A félelmem fölengedett, még hátracsúszott kendőmet is megigazítottam, és máris eszembe jutottak az első szavak, amelyeket a gyűléseken mindig hallottam:

– Elvtársak! – mondtam, és furcsán idegennek éreztem a hangom. De aztán már tudtam, mit mondjak, megsúgta a szívem vagy a lelkiismeretem. Szinte nem is gondoltam arra, hogy ehhez a tömeghez beszélek. Mintha magamban elmélkednék arról, amit itt hallottam, és amit gondolok róla.

Néhány szóra máig emlékszem, sohasem felejtettem el, pedig hát majdnem negyven éve. Hirtelen magam előtt láttam egész életemet – meg azt, amit a gyűléseken a bolsevikoktól hallottam, hogy milyennek kellene az életnek lennie, miért szállt harcba az orosz proletariátus, és mit akar kiharcolni. Elmondtam, mi bánt, mit tartok helyesnek, mit igazságtalannak. Megmondtam azoknak, akik kijelentették, hogy az orosz

forradalom nem érdekli őket, ők haza akarnak menni, mert nem akarják, hogy ők maguk és gyermekeik éhezzenek, és nem akarnak beavatkozni mások ügyeibe, abba, hogy kinek kivel van baja – valamelyest már én is értettem, hogy kinek kivel van baja –, megmondtam nekik, hogy akik most menekülni akarnak, azok olyanok, mint a patkányok, amelyek elszöknek az égő hajóról, megmondtam, hogy mikor Oroszországba jöttünk, itt hajlékot, munkát és kenyeret kaptunk, a gyerekeink tanulhattak. A saját példámat idéztem. Én is haza akarok majd térni, de most, amikor az orosz proletariátus harcol, segítenünk kell, együtt kell harcolnunk és győznünk vele, majd azután térünk haza.

Nem emlékszem, miket mondtam még, csak azt tudom, hogy alighanem nagyon megsértettem a jelenlevők többségét, főleg az a patkány dolog nem tetszett nekik, no meg az, hogy nekünk is harcolnunk kell. Zsibongott, fortyogott a terem, de én nem tudtam, hogy a szavaim annyira sértőek, hát nem zavartattam magam. Hallottam, hogy az asztalnál álló fiatalember a csöngőt rázza, az asztalt kopogtatja, hogy maradjanak csendben, mert mindenkinek joga van elmondani, amit gondol. Már lefelé mentem az emelvényről, amikor meghallottam a gúnyos szavakat:

– De harcias vagy, nyanya! Eredj, aztán harcolj magad!

– Mennél inkább haza, törődnél a gyerekeiddel, meg a fazekaddal, hogy van-e mit főznöd benne!

Másvalaki meg azt mondta:

– Ostoba vénasszony, ezt jól elbolondították!

Én valahogy cseppet sem törődtem velük, mintha nem is hozzám szólnának. Csak nagyon örültem, hogy teljesítettem a kötelességemet.

Este, mikor otthon összegyűltünk, Małgosia azt mondta:

– Ide hallgass, anyácska, tudom már, hol van a mi pártbizottságunk. A lengyel klubban. Elmehetünk akár holnap este. Beszéltem egy elvtárssal, ő mondta, hogy jöjjünk. Ott lesz a titkár, megismerkedünk vele, csak két ajánlóra van szükség.

Hát ez nem volt könnyű kérdés. Mi nem ismerünk senkit,

márpedig olyan valaki kell, aki már tagja a SDKPiL-nek.* Másnap este elmentunk a pártbizottságba tudakozódni. A titkár megkérdezte:

– Hogy van? Magát már ismerem.

Csodálkoztam, honnan.

– Maga szólalt fel a lengyelek gyűlésén. Szerencséje volt, hogy egyszerű asszony, mert ha férfi, kaphatott volna azért a patkányért. Idegesek most az emberek, vigyázni kell a szavakkal. Maga a szemükbe mondta az igazat, de még korai az efféle beszéd.

Elmondtunk mindent Małgosiával: hogyan ismerkedtünk meg a két katonával, akik azt tanácsolták, jöjjünk a pártbizottságra, és most az a gondunk, hogy nincs ajánlónk.

– Egyet se búsuljanak – mosolygott a férfi. – Keressenek fel pár nap múlva, majd találunk ajánlókat.

Nagyon hosszú volt az a pár nap, főleg Małgosiának. Végül elmentünk a pártbizottságra, és ott nagy öröm ért bennünket. Megismerkedtünk egy fiatalemberrel, egy krakkói diákkal. Első percben összebarátkoztak Małgosiával, fiatalok módján, akik mindjárt találnak közös nyelvet. A titkár – őt Kochańskinak hívták, bányász volt a Dąbrowski-szénmedencében – és ez a Sadowski nevű krakkói egyetemista lett az ajánlónk, mindketten az SDKPiL tagjai. Nyomban kiállították a párttagsági könyvünket, alá is írtuk, én csak keresztekkel. Aztán én, az ötven felé járó, írástudatlan parasztasszony, meg a lányom, a tizenöt éves, lelkes gimnazista, egyformán szorítottuk a szívünkhöz a nagy kincset: a párttagsági könyvet.

Otthon nagy meglepetés várt. Oleś megérkezett. Szokás szerint nyúzottan, rongyos ruhában, persze akkortájt ezen nem

* SDKPiL – A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája, a lengyel munkásosztály forradalmi, marxista pártja, 1893-ban alapították. Neves ideológusai és vezetői voltak: Rosa Luxemburg, Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński és Adolf Warski. 1917-ben Oroszország területén is alakultak SDKPiL-csoportok, ezek politikai tevékenységet folytattak az ott élő lengyelek, valamint a nagyszámú lengyel menekült körében, akiket a cári rendszer evakuált az első világháború folyamán.

is lehetett csodálkozni. Elégedetlen volt az elmúlt hónapokkal. Vörösgárdista csapatukat gyatrán szervezték meg, nem volt jó parancsnokuk. Majdnem csupa házasemberből állt a csapat, éhes gyerekeket hagytak otthon, éhezett a csapat is. Egy darabig kóboroltak, nem sikerült nagyobb egységhez csatlakozniuk, aztán lassacskán szétszéledtek. Akinek sikerült egy kis lisztet szereznie, suttyomban hazament. Végül csak néhányan maradtak. Nem volt hová menniük – minden út és vasútállomás tele a frontról visszatérő katonákkal. Pár hónapi bolyongás és koplalás után a dicstelen caricini vörösgárdista csoport utolsó tagjai is hazatértek. Még rosszabbul járt, akinek nincs családja, mert munkát nagyon nehéz találni.

Oleś aztán újságírói munkát kapott egy katonaújság szerkesztőségében. Azt mondta mielőtt elment, hogy nagyon nehéz idők jönnek: a cári hadsereg kóborlásának véget vetnek, megszervezik a fegyelmezett, reguláris Vörös Hadsereget, amelynek óriási, emberfeletti harcot kell vívnia a belső ellenséggel, a cári tábornokokkal és a gazdagokkal, akiket a külföldi kapitalizmus segít. Nehéz háború lesz, de az utolsó háború. Az egyszerű emberek győzni fognak, de addig mindenre fel kell készülnünk. Oleś tudta, hogy már sok mindent megértek – Małgosiától hallotta, hogyan szólaltam fel a gyűlésen –, és most azt mondta: igazam volt, nekünk itt a helyünk, részt kell vennünk a forradalomban, meg kell védelmeznünk, mert ez a forradalom a mi forradalmunk, ez a harc a mi harcunk.

Sok mindenről mesélt, amiről még sohasem hallottam. Azt is elmondta, olyan munkája lesz, hogy mindig más frontszakaszra kell mennie, sokszor nagyon veszélyes lesz a feladata, de hát manapság mindenre fel kell készülni. Csak abban legyünk mindig biztosak, hogy végül győzünk.

Áhítatosan hallgattam, nem mindig értettem, de hittem nagy fiamnak. Büszke voltam rá, de azért mardosott az aggodalom.

Egyik nap Oleś sebtében a kezembe nyomott egy marék pénzt – akkor már ezrekben számoltunk, tízezrekért vásároltunk –, és azt mondta:

– Légy nyugodt, anyácska, kikértem előre egy havi fizetést, nekem nincs szükségem ennyi pénzre, hát csak használd fel nyugodtan. Arrafelé kell utaznom, ahol Fela lakik, talán egy hónapig is ott maradok. Ne félj, nem lesz semmi bajom – és már az ajtóban is volt. Még visszaszólt:

– Małgosiától már elbúcsúztam, ő tudja, hová megyek. Minden jót!

Małgosia szinte csak vendégségbe járt haza, folyton bent dolgozott a pártbizottságon. Néha szemére vetettem, hogy egészen megfeledkezik rólunk.

– Nézd, anyácska, mind a ketten párttagok vagyunk. A pártban mindenkinek dolgoznia kell, különösen most. Neked nincs rá módod, ezért dolgozom én kettőnk helyett – mondta.

Rábólintottam. Úgy hallgattam rá, mintha az édesanyám vagy tanítónőm volna.

Múltak a napok. Małgosia olykor bekukkantott este, beszólt az ajtóból:

– Anyácska, ma taggyűlés lesz.

Ha tudtam, elmentem vele, ha még dolgom volt, megmondta, hová menjek, és odasiettem munka után.

Egyik este együtt mentünk. Útközben elmondta, milyen sok új párttag van, hogyan növekszik a párt, sok régi elvtárs is megérkezett Szibériából, ahol évtizedekig élt száműzetésben. Fiatalon vitték el őket, most már öregek – de milyen bölcsek, tapasztaltak! És fiatal egyetemista is sok van.

– Sokat tanulhatnál, anyácska, ha több időd volna. Ma például az ember származásáról beszél az egyik elvtárs. Az iskolában sosem tanultunk ilyesmit, pedig már ötödikes voltam.

Megérkeztünk. A terem már megtelt, nem sikerült előbbre furakodnunk. Belépett egy nagyon jóképű fiatalember, dús szőke haja folyton a szemébe hullott. Kopott diákruhát viselt. A terem zúgott, mint a méhkas. Csupa villamosság volt akkortájt mindenki: ha tapsoltak, hát viharosan, ha fütyültek, majd megsüketült az ember. Ezúttal nemcsak tapsoltak, hanem kiabáltak is: „Jerman elvtárs, Jerman elvtárs!" – aztán megint tapsoltak. Végre elcsendesedtek.

Sohasem felejtem el ezt a napot, mert ezen a napon láttam meg egy másik világot.

Addig az emlékezetes napig másként gondolkodtam az emberről. Otthon, főleg a templomban, arra tanítottak, hogy az embert isten teremtette, aki fölöttünk lakik, az égben. Agyagból formázta a saját képére, aztán életet lehelt belé. És mikor a frissen teremtett ember elaludt, isten kivette az oldalbordáját, és abból teremtette az asszonyt. Aztán ez a két ember mindenféle viszontagságon ment keresztül, engedetlenségük miatt isten nehéz munkára és szegénységre ítélte őket – az ő gyermekeik aztán elszaporodtak, és azóta is szaporodnak. És mikor az ember meghal, akkor másik élet kezdődik a számára, mert csak földi porhüvelye, vagyis a teste hal meg, de a lelke örökké él. És azt is hittem, hogy odaát két világ van. Az egyik, ahol isten lakik, ott nagyon szép minden, nincs se hideg, se meleg, és senki sem éhes. A másik világ ellenben szörnyű. Rettenetes tűz ég, és ott lakik Lucifer, az iszonyatos ördög, körülötte meg az ördögök serege. Ők kínozzák az olyan emberek lelkét, akik életükben gonoszak voltak, nem azt tették, amit a vallás parancsol, s ezért ebbe a pokolnak nevezett, szörnyű világba kerültek. A mennyország nevű szép világba pedig azoknak a lelke kerül, akik életükben megtették, amit a vallás parancsol, vagyis jót cselekedtek. Az egyik világ tehát jutalom, a másik büntetés.

De ha ennyiből álltak volna az összes hiedelmek, az még hagyján. Volt még mindenféle egyéb: folyton imádkozni kellett, gyónni a papnak, misét mondatni, meg minden, az agyondolgozott, szegény ember mindezt gépiesen csinálta, oda se figyelve, legfeljebb annyi maradt meg benne, hogy imádkozik a jó istenhez azért, ami a legfontosabb, no meg fél a pokoltól és az ördögöktől. De az ima is, a félelem is megkopott már bennem, csak a hit nőtt belém úgy, mintha nem is tudnék nélküle élni... Nem gondolkodtam róla, vagy csak alig, gépiesen imádkoztam, megszokásból, meg egy kicsit azért is, mert féltem a pokoltól.

Ilyen volt a gondolkodásom, a hitem.

Hozzá kell még tennem, hogy mi otthon, meg főleg a templomban azt tanultuk, sőt könyveket is olvastam róla, hogy a mennyországból meg a pokolból hazajárnak a lelkek, és megmutatkoznak az élőknek álmukban vagy néha igazán is. Ettől nagyon féltem kis koromban, sőt még később is.

Hát ennyi volt az én tudományom az emberről, ennyit szedtem össze majdnem egy fél évszázad alatt.

Mindaz, amit a templomban, a szüleimtől, nagyszülőktől, nagynéniktől, különböző emberektől összeszedtem, most, amint meghallgattam ezt a fiatalembert, halomra dőlt, mint a házikó, amelyet a gyerekek mindenféle ágból és deszkából raknak össze. Foszlányokra szakadt minden tudományom, semmi sem maradt belőle. És eszembe jutott: hogy hihettem mostanáig ilyen badarságokban? Még szégyelltem is magam: hogy hihettem az agyagból gyúrt emberben, szellemekben, ördögökben?

Hazaérve. aztán később munka közben sokat törtem a fejem azon, amit hallottam. Egyszóval mindazt, ami öt–hat éves korom óta felhalmozódott bennem, majdnem ötvenéves koromban egykettőre elvesztettem, sőt csakhamar még azt is elfelejtettem, hogy negyven éven keresztül életem jó részét ezek a praktikák vették igénybe.

Egyszer korán reggel, mikor még aludtunk, kopogtattak. Megijedtem ettől a halk, félénk kopogástól. Ajtót nyitottam, és nem hittem a szememnek, olyan volt, mintha álmodnék: Oleś állt ott, mellette Fela, karján a gyerekével.

Rég nem láttam őket, a kicsi már kilenchónapos volt. Gyönyörű szép gyerek: szőke fürtök keretezték pirospozsgás arcocskáját, nevető szájából két fogacska kandikált ki. Bűbájos volt ez a nevető arcocska, mintha a két új foggal büszkélkedne. Dundi, rózsás lábacskáján színes szandált viselt a gyerek, egyik szandálja lecsúszott és a pántjánál fogva lógott. Sohasem felejtem el ezt a bűbájos képet, a gyereket, amint békésen, boldogan anyjához simul. Sokáig néztem őket, aztán – aztán mély hallgatás következett. Fela szeméből patakzani kezdtek a könnyek, már egészen nedves volt az arca. Csak

álltunk ott, és hallgattunk. Tudtam mindent. Végül Fela megszólalt a könnyein keresztül:

– Meghalt. De ez a drága megmaradt nekem.

Beléptünk a szobába. Halkan, lassan, szinte vonakodva beszéltek, egymás szavait kiegészítve, hol Fela, hol Oleś.

Így történt. Oleśt arra a vidékre küldték ki, mint újságírót, éppen Feláék városkájába. Egy vasúti kocsiban lakott, amelyet lakásnak használtak és mellékvágányra állítottak. Azon a szerencsétlen estén későn ment el Feláékhoz, és mivel nagyon szép idő volt, kihozták a ház elé az asztalt, és kint vacsoráztak. Az ellátási nehézségekről beszélgettek, meg a fehér bandákról, amelyek a legváratlanabb helyeken csapnak le. Oleś, aki nemrég érkezett és ez érdekelte legjobban, kérdezősködött, van-e a városban és a vasútállomáson valami védelmi erő. Sógora elmondta, hogy a helyi lakosok és a vasutasok csapatot szerveztek, néhány bolsevikkal az élen, de kevesen vannak. Fegyvert mindenki maga szerzett, otthon tartják. A lőszer is kevés. De bandákról egyelőre nem hallani, tehát még felderítőket sem küldenek ki.

Azontúl már csak hétköznapi, családi ügyekről beszélgettek, főleg a kis Oleśsal foglalkoztak. Nyugtalan, ideges volt a gyerek. Amikor beszélni kezdtek hozzá, egyre hangosabban nevetett, a szülei már aggódtak: hátha ez valami betegség előjele?

– Megyek, lefektetem – mondta Fela. – Görcsöket kaphat ettől a nevetéstől. Te meg aludj nálunk, mert késő van – fordult az öccséhez. – Szolgáljátok ki magatokat, én megnyugtatom a gyereket. Nem tetszik nekem, ahogy nevet.

Fela bement a házba, férje és Oleś az udvaron feküdt le aludni.

De két óra sem telt el – meséli Fela –, s a férje felrázta álmából: keljen fel azonnal, mert egy banda támadta meg a várost. A közelben van egy nagy barlang, az asszonyok oda rejtőztek a gyerekekkel. Gyorsan felkaptak valami takarót, bebugyolálták a gyereket, és szaladtak a barlanghoz. Ott volt már néhány asszony. A férje nyugtatta Felát, hogy a bandát

hamarosan felszámolják, és ő majd érte jön. Csak legyen nyugodt, és vigyázzon a gyerekre, minden jóra fordul. De nem tért többé vissza. Amikor a fehér banda elűzése után Fela előjött a barlangból, a férje már nem élt. Egy eltévedt vagy neki szánt golyó szíven találta.

Csönd lett, a banditák elmenekültek, de a lövöldözésnek csak a civilek közül tizenhat halottja volt, a tűzharcban részt vevőket nem számítva. Annyi koporsót ácsoltak aznap, ahány áldozat volt, és mind kivitték a térre. Rokonok, barátok, ismerősök ezrei gyűltek össze, és kísérték a temetőbe az első áldozatok koporsóit. Közös gyásszal, közös könnyekkel. Hosszan kanyargott ez a szomorú menet. A temetés után Felát behívták a pártbizottságra és megkérdezték, mi a szándéka, mert segíteni akarnak, amiben csak tudnak. Azt felelte, haza akar menni a családjához, és mivel az öccse éppen arrafelé tart a jelentésével, együtt utazhatnak. Adtak Felának egy pud köleskását, mert más nem volt, meg valamennyi pénzt. Szeretettel búcsúztak tőle, sok jót mondtak a férjéről. Fela pedig elbúcsúzott a férje sírjától, férjhezmenetele egész rendkívüli históriájától, meg a Don-vidéktől – mindörökre.

Oleś és Małgosia nemsokára bejelentették, hogy belépnek a Vörös Hadseregbe, és hamarosan bevonulnak.

Elszorult a szívem, ahogy Małgosiára néztem, hiszen gyerek még, tizenhat éves, törékeny és sovány. Mihez kezd a fronton? Lány létére! Rettentően féltettem. És egyszerre szakadt rám ennyi bánat. Most halt meg családunk jóságos barátja, lányom szeretett férje, és alig egypár nap múlva ez a két gyerek, az én két örömöm és büszkeségem, akiket olyan nagy fáradsággal taníttattam, elmegy, itthagyva engem és beteg édesapjukat, el az ismeretlenbe, az éhség elé, a végső harcba.

Nemsokára Fela is belépett a caricini kommunista zászlóaljba mint ápolónő. Kisfiát a gondjaimra bízta.

De ha a párttagsági könyvre gondoltam, meg mindarra, amit átéltünk és átélünk, minden bánatom szertefoszlott. Most semmi másra nem szabad gondolni, csak egyre: a győzelemre.

Hamarosan újabb, váratlan és fájó csapás ért bennünket: rendeletet hoztak, hogy a leszerelt katonákat, ha valamilyen okból nem léptek be a Vörös Hadseregbe, haladéktalanul vissza kell venni arra a munkahelyre, ahonnét bevonultak. És egyszerre csak beállított egy férfi a feleségével és a gyerekével, s felmutatott egy cédulát, hogy holnaptól itt dolgozik a mi iskolánkban, mi a férjemmel kapunk valami kártérítést, de a lakást azonnal el kell hagynunk, mert valamikor ő lakott itt. Akárhová mentem, mindenütt megerősítették, hogy így van. Sok család járt hasonlóan, de mi még rosszabb helyzetben voltunk, mert nemcsak a munkánkat veszítettük el, hanem a lakásunkat is, ki kellett költöznünk, a beteg emberrel és a kisgyerekkel.

Az iskola közelében volt egy kis ház, a tulajdonos lakta a nagy szobát és a konyhát, a ház másik végében levő helyiséget pedig ólnak használta, hol kecskét, hol malacot tartott benne. De mostanában nincs mivel etetni a jószágot, hát üresen állt az ól. Addig könyörögtünk a tulajdonosnak, míg hajlandó volt egy időre bérbe adni, amíg jobbat nem találunk. Felsúroltuk, kimeszeltük az ólat – mégiscsak tető van a fejünk felett. Aztán kilincselni kezdtem a hivatalokban, hogy megtudjam, hol és milyen kártérítést kapunk elbocsátásunkért. Sok hasonló sorsú emberrel találkoztam, együtt koptattuk a hivatalok küszöbét, de a tisztviselők csak széttárták a karjukat:

– Elvtársak, polgártársak, legyenek türelemmel, a kassza üres, maguk is tudják ... Talán holnap, vagy holnapután.

Megértettük – hogy is ne? Igen, tudtuk: éhínség van, üres a kassza, és háború van, kegyetlen háború. De biztosak voltunk a győzelemben, mert Lenin megmondta: a mi háborúnk igazságos, és ezért győznie kell. Csak türelemre van szükség, mert a győzelem biztos. Ez a remény éltetett bennünket.

Nem sokáig laktunk az ólban, Fela hamarosan szerzett lakást. Egy szép, nagy házba költöztünk, ahol azelőtt gazdag emberek laktak. A szobában, amelyet Felának kiutaltak, gyönyörű bútorok voltak, majdnem olyan szépek, mint az igaz-

gatónőnél. Sokáig nem tudtam megszokni, hogy ezeket én használom. Végül a kártérítést is megkaptam. Ebből a kis összegből, meg Fela keresetéből éldegéltünk.

FÁJDALMAS VESZTESÉG

Megint váratlanul gyorsan megváltozott az életünk. A hadseregben, ahová a gyerekeim bevonultak, sok tanuló fiatal volt. Rendeletet hoztak, hogy ezeket a fiatalokat egy időre el kell küldeni a fronttól távol eső városokba, hogy tovább tanulhassanak. Így a gyerekek váratlanul visszajöttek, épen és egészségesen. Egy ideig megint boldogok voltunk. De elérzékenyülésre nem volt idő. Az írásban, amelyet kaptak, világosan ott állt, hogy azok a fiatalok, akik Caricinban tanultak, kötelesek Szaratovba költözni, és ha megkésve is, haladéktalanul beiratkozni az iskolába. A szüleik velük mehetnek, ha a körülmények megengedik.

Azonnal cselekednünk kellett. Miért váljon szét a család, éppen most, amikor a férjem egyre betegebb, és mindinkább hazavágyik a szülőfalunkba? Sokszor mondja: „Ha otthon lennék a faluban, egykettőre meggyógyulnék!" Úgy gondoltuk a gyerekekkel, hogy Szaratovból, ahol sok lengyel menekült volt akkoriban, könnyebben hazajuthatunk. Mi is szentül hittük, hogy otthon meggyógyul az uram.

Mielőbb utazni kellett, amíg be nem áll a Volga, mert hajón olcsóbb és gyorsabb az út. Małgosia és Oleś már másnap kiment a kikötőbe. Megtudták, hogy aznap délután indul Szaratovba az utolsó hajó, a Jermak, és több hajó már nem is jön Szaratov felől, mert ott már kezd beállni a folyó. Szörnyen nagy volt a tolongás, de valahogyan sikerült jegyet kapni, hát fogtuk a motyónkat és felszálltunk. Kajüt persze nem jutott. Rettentő nagy tömeg volt a hajón, mert híre ment, hogy ez az utolsó. A sok szaratovi haza akart jutni. Álltunk a tömegben, Fela a gyerekkel ráült a batyunkra. Néhány óra hosszat még ki lehetett bírni, de minél messzebbre kerültünk Caricintól,

annál hidegebb lett a szél. A Volga partját már jég szegélyezte, a víztükör mindig keskenyebb lett. Elakadástól nem kellett félni, de iszonyatosan fáztunk. Vékony ruhánkban dideregve, csüggedten tépelődtünk, hogy mi vár ránk Szaratovban.

Délutántól másnap reggelig fagyoskodtunk a hajón. Reggel hétkor kötöttünk ki. Igazi tél fogadott. Caricinban még meleg volt, itt mindent hó borított, és keményen fagyott.

Partra szálltunk. Nem tudtuk, hová forduljunk, mit csináljunk. Ezen a reggelen én, aki eddig családfőnek éreztem magam, és sohasem estem kétségbe, én, akihez az egész család, a férjemtől a legkisebb gyerekig, mindig tanácsért fordult, és aki mindenben döntöttem – ezen a puszta, fagyos, havas Volga-parton félni kezdtem. De csak egy percig. Elindultunk az orrunk után. Beértünk a belvárosba, és bementünk egy házba, hogy védve legyünk a széltől. A nagyobb gyerekek elindultak szállást keresni, mi gyengébbek itt megvárjuk őket.

Éhesek voltunk, és annyira fáztunk, hogy még türelmetlenkedni sem volt erőnk. Szótlanul vártuk vissza családunk legerősebb tagjait, akikre mi gyengék bizakodva tekintettünk, hogy majd csak kihúznak a bajból. Mikor megérkeztek, akkor sem bírtunk szólni, nem úgy, mint rendes körülmények között, amikor a várakozók mosollyal vagy szemrehányással fogadják az érkezőket, az meg válaszol, magyarázkodik. Most nem így volt. Néhány halk szó, „gyertek!" – és némán megyünk.

Jeges szél fúj, arcunkba csapja a havat, úgy éget, mint a szikra. Könnyű ruhánk semmit sem ér. Sokáig megyünk szótlanul, egyik utcából a másikba, végül elérünk egy nagy házhoz, amely elég tekintélyesnek, de félig üresnek látszik. Belépünk. A nagy, nehéz kapu nyitásának és csukásának zajára előjön egy öregember, *valonki*ban, rongyos irhakabátban. Oleś egy cédulát mutat neki, ő meg a szemközti folyosó felé bök:

– Elfoglalhatják akármelyik szobát, de bútor nincs, mert tüzelő sincs. Nincsenek vendégek, hát a bútort apránként elhordták oda, ahol nagyobb szükség van rá. Nem tudom, hogy

Marcjanna Fornalska

Małgosia ötödik gimnazista korában. (Caricin, 1917.)

Az utolsó közös kép. Középen: Marcjanna Fornalska.
Balról: Fela, Staś, Małgorzata és Leon

Marcjanna Fornalska

Коммунистическая Партия
(Большевиков)
Белоруссии

Центральный Комитет

Отдел Польбюро

26 августа 1924 г.

127

А ВЫПИСНОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ.

Польбюро удостоверяет что Мария Антоновна Корнальская действительно состояла членом Р.К.П. группы С.Д.П.и Л. с 18 года в городе Саратове В 1919 году была послана на нелегальную работу в Польшу, где попала в Тюрьму в виду временного освобождения приехала в Россию.

СЕКРЕТАРЬ
ПОЛЬБЮРО
ЦК.КПБ.

Председатель
/ПРЕЖДЕЦКАЯ/.

A Belorusz Kommunista Párt igazoló irata arról, hogy Marcjanna Fornalska tagja a lengyel forradalmi pártnak

Leányával, Felicjával részt vesz a Lengyel Egyesült Munkáspárt II. kongresszusán. A szünetben nőküldöttekkel beszélgetnek

Találkozás a varsói Nőszövetség tagjaival

Unokájával, Oleńkával és Maria Rutkiewicz újságírónővel beszélget

fogják kibírni, mert a szobában ugyanolyan hideg van, mint az utcán.

Benéztünk az első szobába. Nem volt benne semmi. A négy piszkos fal és a nagy, jégvirágos ablak mintha gúnyosan azt mondta volna: „Ha tetszik, maradj, ha nem tetszik, keress jobbat." A következő szoba csakugyan jobb volt, mert két láda állt benne, rajtuk keresztbe fektetve néhány deszka. Valaki megpróbált berendezkedni, de a hideg elriasztotta. Itt maradtunk, leraktuk a deszkákra a motyónkat. Úgy éreztük, itt melegebb lesz. Lefektettük a kisfiút. Éhes volt, sírdogált, de ha fölvették, elaludt. Kis csapatunk megkönnyebbült: mégis fedél alatt vagyunk, itt nem lehet megfagyni. Lakásunk van, mint mindenkinek.

Új erőre kaptunk, tanakodni kezdtünk. Megint éreztem, hogy én vagyok a családanya, aki tanácsot ad, segít; de mi lehet az én szerepem egy ilyen nagy városban, ahol három tehetetlen emberről kell gondoskodni? El sem tudtam képzelni, hol kaphatnék itt munkát. A három nagyobb gyerekre hárult a család eltartásának gondja.

Ettől kezdve furcsa érzésem volt: úgy rémlett, én vagyok a gyerek, ők mindenben okosabbak nálam – tudják, mi történik a világban, nem csüggeszti el őket az éhség, a hideg. Nevetnek, mikor én már kétségbeesem. Nem törődnek az éhséggel, a hideggel, mindig biztosra veszik, hogy hamarosan jóra fordul a sorsunk.

Másnap – régi ukrán közmondás, hogy a reggel mindig okosabb az esténél – a gyerekek korán elindultak, mert mindenütt sorba kell állni. Akármilyen korán állít be az ember egy hivatalba, már ott találja az ügyintézőt, mégis mindig, mindenütt sorba állnak, éjszakáig. Nem tudom, mikor aludtak az ügyintézők, és mikor a kérelmezők. Az emberek elfeledkeztek az alvás, az étkezés megszokott óráiról. Úgy érezték, ilyen fölösleges fényűzést most nem engedhetnek meg maguknak.

Sokáig vártam a gyerekekre. Déltájban jó hírt hoztak: mind

a hárman munkát kaptak a kormányzósági hadifogoly- és menekültügyi hivatalban.

Nagy hivatal volt ez, sok tisztviselőre volt szükség, tisztviselőt pedig nehezen találtak. Ezért a gyerekeim már holnap munkába állhatnak, és előleget is kapnak a következő havi fizetésükre. A kenyérjegy máris megvan, de nem mindig jut kenyér mindenkinek, a kenyérboltokat még éjszaka is ostromolják. A boltokban krumplit, heringet, meg *vobla* nevű szárított halat árulnak jegyre, de mindenből kevés van, rettentően sokáig kell sorba állni.

Hogy is lehetne másképp? A négyesztendei, nehéz háború a végsőkig kimerítette az országot, most pedig forradalom, polgárháború. Mindenki a fronton van, és mennyi a front! Fehér tábornokok tucatjai, mindegyiknek hadserege van, mindegyiket más-más tőkés ország támogatja.

Mindezt bizony nem volt könnyű elviselni, meggyötört az éhség, a fagy. És mégis: egyszerű asszony létemre, akinek folyton a gyerekein meg a beteg férjén járt az esze – ő már föl sem tudott kelni nyomorúságos priccséről, leverte a lábáról az éhség és a malária –, nem siránkoztam soha, hogy nehéz az élet, az apróságokat és a beteget otthon hagyva csaknem egész nap sorba álltam, hogy kapjak emitt fejenként húsz deka kenyeret jegyre, amott néhány kiló krumplit az egész családnak, megint másutt fát, hogy egy kis vizet forralhassak. Nem sopánkodtam a sorsunk fölött, pedig éheztünk, fáztunk, betegek voltunk – de akkor mindez érthető volt. Megértettük, hogy mindannyian együtt harcolunk: a frontkatonák, az éhező itthoniak, együtt harcolunk ugyanazért a célért, és tudjuk, hogy Lenin és a kommunista párt győzni fog.

Így gondolkoztunk mi, én meg a családom, és ez adott nekünk roppant erőt azokban a napokban, ezerkilencszáztizennyolcban.

Egyik nap a gyerekeim olyan hírrel tértek haza, amely nekünk, lengyeleknek nagy öröm volt. Úgy hallották, Lengyelországban a nép lefegyverzi és elkergeti a németeket, munkástanácsok alakulnak Lublinban, Varsóban és más városok-

ban. Aztán egyre gyakrabban hoztak örömteli híreket a gyerekek: megalakult az új párt, az LKMP*, aztán újabb nagy esemény: forradalom Magyarországon. Az örömteli hírek hallatán minden vágyunk az volt, hogy azonnal hazatérhessünk Lengyelországba. De aztán másképp alakultak az események.

Két hete lakhattunk fűtetlen, hideg szobánkban. A gyerekek megjöttek a munkából, és szokás szerint rengeteg mesélni valójuk volt. Sok elvtárssal összeismerkedtek, mindig újabb neveket emlegettek. Némelyik elvtársat olyan jól megismertem az elbeszélésükből, mintha régi ismerősöm volna. Aznap este sokáig beszélgettünk egy új rendeletről, amely talán jobbra fordítja az életünket. Egyre hidegebb van, sokáig nem élhetünk itt a fűtetlen szobában. Mármost ez a rendelet kimondja, hogy fel kell kutatni a burzsuj családokat, amelyeknek saját házuk vagy több szobás lakásuk van és eltitkolják. Akkor a lakáshivatal a rendőrség segítségével kiutal egy szobát a hajléktalan vagy nagyon rossz körülmények között élő családnak. Az elvtársak megígérték, hogy segítenek felkutatni egy ilyen lakást. Nemsokára sikerült is.

Az arisztokrata család persze dühösen és felháborodva nézett ránk, amikor bevittük a motyónkat, és betámogattuk a beteget. Igaz, hogy a szobánknak külön bejárata van a folyosóról, de a konyha felé, amely közös lesz, át kell járni az ő két szobájukon. Ez nagyon nem tetszett a társbérlőinknek. Inkább adtak nekünk egy petróleumfőzőt, hogy főzzünk a szobánkban.

Az új lakást így is valóságos paradicsomnak éreztük.

Társbérlőinkkel ritkán találkoztunk, de azért persze megismertük a családot. A házigazda magas, vállas, ötvenes úriember, haja és szakálla erősen őszült, pillantása éles és lenéző volt. Mindig otthon tartózkodott, sehova sem járt el. Felesége

* LKMP – Lengyelország Kommunista Munkáspártja (1925-től LKP, Lengyelország Kommunista Pártja) – forradalmi marxista–leninista proletár párt Lengyelországban. 1918 decemberében keletkezett az SDKPiL és a PPS-Baloldal egyesüléséből.

fiatalabb szőke asszony, mindig fekete bársonyruhát viselt. Nagyon ritkán mutatkozott, hiszen így is maradt még néhány szobájuk. Velük élt egy öreg dada, a család régi, hű barátja. Amikor az asszony férjhez ment, a nagy hozománnyal együtt vele adták ezt a Márfa nevű, nála egypár évvel idősebb lányt komornának. Azóta is nála szolgál, egy intésére ott terem, mint a leghűségesebb rabszolga. Van még egy fiatal, tizenhét éves szobalányuk, az udvari lakásban pedig a házmester lakik. A nagy bérház azelőtt az övék volt, de államosították, most a házmester már nem az úr szolgálatában áll, hanem az egész háznak dolgozik.

A házaspárnak két felnőtt fia van, húsz-egynéhány éves, szép fiatalemberek. Amikor mi beköltöztünk, mind a kettő a hadseregben szolgált. Gyakran beállítottak késő este, pompásan öltözve, szép irhabekecsben, sarkantyús csizmában, mint az ulánusok vagy a huszárok. Lett ilyenkor nagy sürgés-forgás. Eléjük szaladt Márfa, az öreg dajka, meg Mása, a fiatal szobalány. A fiatalurak egylovas szánnal érkeztek. Az ajtóban a szüleik nyakába borultak, volt nagy öröm. Anyjuk hol az egyik, hol a másik fiát csókolgatta, simogatta a hajukat, a két fiú is gyöngéden megölelte az édesanyját. A dada és a szobalány közben kifogta a lovat, megitatta, megetette, a szánt pedig a fészerbe tolta. Aztán Márfa krumplilevest vagy borsólevest töltött a tálba, jó szagú leves volt, érzett rajta, hogy napraforgóolajjal, sőt olykor szalonnával főzték. A fiatalurak megmosakodtak, tiszta ingbe bújtak, és leültek a vacsorához. Jóízűenették a levest fekete kenyérrel, édesanyjuk és dajkájuk fel-felsóhajtva nézte őket. Kora reggel a dajka reggelit adott a fiataluraknak, befogta a lovat, és a fiúk elhajtottak a Volgán túlra, ahol az ezredük megalakult.

Ezt onnan tudtam, hogy a dajka elmesélte. Tudta, hogy nincs tüzelőnk, és sokszor nem kapok petróleumot a főzőbe. Azt mondta egyszer, mikor a folyosón találkoztunk:

– Hozd csak be a gyerekeket, mikor elmész sorba állni, hadd melegedjenek. A gazdáim nemigen jönnek ki a konyhába, és különben is, ők nem nagyon haragszanak a forradalom-

ra. Ha haragudnának, nem küldenék a fiaikat a Vörös Hadseregbe. Pedig tudod, hogy a házukat elvették a bolsevikok. Az utolsó pénzüket meg arra költötték, hogy a fiúknak lovat és ruhát vegyenek. De az apjuk mindig azt mondja nekik: „Tiszteld a hatalmat, amelyet isten küldött." A fiúk pedig dicsérik Lenint és a bolsevikokat. Azért nem mentek el a gazdáim külföldre, pedig hát elmehettek volna. Azt mondják: „Itt akarunk meghalni, ahol születtünk, és nem fordulunk a hatalom ellen." Hát most szegényen élünk, mindenünket eladogatjuk a parasztoknak, ők meg hoznak érte krumplit, lisztet. Hozzászoktunk a szerény eledelhez. Idővel talán jobb lesz. A háború az oka mindennek. A gazdám mindig mondja, hogy a háború nagyon rossz dolog.

Aztán sírós hangon énekelni kezdte:

Hej, te nyírfa, fehér nyírfa, csak háború sose volna . . .

Közeledett a december vége, a szokásos negyvenfokos, vagy még nagyobb fagyokkal. Nemcsak mi dideregtünk, hanem a társbérlőék is. Három szobájukat bezárták, kettőben laktak, a dajka és Mása pedig a konyhában. Egyre nehezebb volt megszerezni a jegyre járó kenyeret, a piacon pedig vagyont kértek egy fagyott, fekete cipócskáért. Amikor a gyerekek fizetést kaptak az irodában, a havi fizetésük olyan volt, mint egy lepedő, ollóval kellett felvágni.

Már nem vittem be a gyerekeket a háziak konyhájába, mert ott is hideg volt. A dajka egyre sírósabb hangon énekelgetett a háborúról, a fiatalurak pedig ritkán jártak haza, hogy ne fogyasszák a szüleik kevés eledelét. Mindannyian valahogy összehúztuk magunkat, elcsendesedtünk. A gyerekek üzemi étkezdéjéből naponta kaptam levest, és csodamód petróleumot is sikerült szereznem, volt mivel melegítenem.

Néha úgy éreztük, fogyóban a türelmünk. A férjem csöndesen feküdt. Mikor a meleg levest odavittem neki, azt suttogta:

– Nem kell, nincs semmi étvágyam, egyétek csak meg ti.

Tudtuk, hogy ha így megy tovább, nem élhet sokáig. Egy napon Oleś munkába menet kijelentette:

– Addig nem jövök haza, míg orvost nem találok.

Szabad napot kért a hivatalban, és déltájban beállított a doktorral. Tudtuk mi régóta, hogy nagybeteg az uram, az orvos csak megerősítette:

– Régi malária, nem gyógyították. Most már késő, a szervezet teljesen kimerült. Azt tanácsolom, vigyék kórházba. Ott egy kicsit melegebb van, és a kosztja is jobb lesz valamivel.

Oleś még aznap felfogadott a piacon egy szekeres parasztot, bebugyoláltuk az uramat ócska takaróinkba, és bevittük a kórházba. A lakásban még hidegebb lett, vagyis inkább valami dermedt némaság. A gyerekek úgy elcsöndesedtek, mintha ott sem volnának.

Eljött az újév. Oroszországban nagy ünnep az újév, éjfél előtt senki sem fekszik le aludni, még a gyerekek sem. Mindenki köszönteni akarja éjfélkor az új esztendőt, vidáman, jó hangulatban. Süteményt esznek és bort isznak. Minden hivatalban megünneplik az újévet.

A gyerekeimet is meghívták az irodájuk újévi ünnepségére. Nekem eszembe sem jutott ünnepelni, és amikor ők hárman elmentek, megetettem a kicsiket, és lefeküdtünk aludni. Ez volt még a legjobb, magunkra húztuk a saját ruhánkat is, meg azokét is, akik elmentek hazulról, így nem fáztunk. Nagyon jól kezdődött hát az új év.

De aztán semmi jót nem hozott, ellenkezőleg: sok-sok bánatot, meg annyi új élményt, hogy alig tudom összeszedni, egy kicsikét elrendezni, hogy leírhassam.

Virradatkor hallottam, hogy csikorog a fagyott hó az ablak előtt. Aztán halkan kopogtattak. Megjöttek a gyerekeim.

Három gyerekem a szüntelen koplalás ellenére mindig vidám volt. Ha együtt voltak, akkor még a komoly, gyakran szomorú Małgosia is olyan lett, mint a másik kettő: csupa jókedv, életöröm. Rendszerint úgy érkeztek haza, hogy még be sem csukták az ajtót, máris mindegyik mesélt valamit. De ezen a reggelen sokáig hallgattak. Csodálkoztam, miért nem szólnak, de amikor rájuk néztem, megértettem, hogy valami nagyon szomorú dolog történt. Felának, akin a legjobban meg-

látszott az öröm vagy a bánat, csak úgy patakzottak a könnyei.

– Szomorú hírt hozunk újévre, anyácska. Édesapánk tegnap délelőtt meghalt. Nem tudtak értesíteni minket, várták, hogy újévkor bemegyünk meglátogatni. Mi a hivatali ünnepség után bementünk hozzá, de már nem élt. Intézkedni kell a temetéséről.

Hallgattunk, csak a könnyeink folytak. Aztán megszólalt Oleś:

– Mondjátok meg a hivatalban, hogy holnap nem megyek be. Holnap mindent elintézek.

Több beszélnivaló nem volt. Mély hallgatásba merültünk. Ezen a szomorú napon el sem mozdultunk egymás mellől. Másnap Oleś mindent elintézett. Mind a hárman előleget kaptak. Ebből Oleś sírhelyet vásárolt, kifizette a sírását, és rávett egy parasztot, aki valamilyen ügyben a városba jött, hogy szállítsa ki a koporsót a temetőbe. A vékony deszkakoporsót a kórház adta.

Oleś megbeszélte a paraszttal, hol találkozunk, én pedig megkértem a dajkát, hogy vigyázzon a gyerekekre. Sokszor egyedül hagytam őket majdnem egész napra, és nem történt semmi bajuk, de aznap más volt a helyzet. Staśnak senki sem mondta ugyan, hogy meghalt az édesapja, a gyerek mégis rettenetesen búsult, de nem mondott, nem kérdezett semmit. Mikor elindultunk, keservesen sírni kezdett, hogy velünk akar jönni. Alig tudtuk megmagyarázni neki, hogy nincs mit felvennie, nem jöhet ki a több mint negyvenfokos fagyba. Azóta sem értem, hogy mi többiek hogyan bírtuk ki gyatra cipőnkben és ruhánkban azt a telet.

A megbeszélt helyen ott volt a paraszt a szánnal. Azt mondta, felülhetünk, a havon könnyen elhúzza a ló a szánt. De anyira hideg volt, hogy inkább gyalog mentünk. Oleś mutatta az utat a kórház felé – és ott viszontláttam a férjemet. A portás kinyitotta a kápolnát, ott feküdt a koporsóban az uram, annyira összeaszott, hogy alig lehetett ráismerni. A koporsó olyan vékony deszkából volt, mint a furnérlemez. A holttestet

lepedőbe csavarták, a koporsó fedele ott állt a falhoz támasztva. Így feküdt örök álomban ez a lengyel paraszt a távoli Szaratov városban.

Azért vették fel a kórházba, hogy élete utolsó napjait megkönnyítsék. Az orvos azt akarta, hogy legalább naponta néhány pohár tejhez jusson, amit otthon nem tudunk neki szerezni. Az ápolónő elmondta a gyerekeknek, hogyan teltek az uram utolsó órái. Reggel meg kellett volna innia egy pohár tejet, de már nem volt ereje inni, az ápolónő kanállal itatta, közben a férjem Lengyelországról és a gyerekeiről mesélt neki, de nagyon halkan beszélt. Az ápolónő aztán elvitte a poharat, és mire visszatért, a férjem már meghalt.

Hosszan elnéztük, utoljára, legjobb barátunkat. Aztán a fiam fogta a koporsófödelet, betakarta azt a szegény tetemet, és mi négyen – én, két lányom és a fiam – fölemeltük a koporsót. Olyan könnyű volt, hogy alig éreztük a súlyát. Föltettük a parasztszánra, és a Szaratov környéki paraszt végső útjára vitte a Lublin környéki parasztot, hogy visszaadjuk közös anyánknak, a földnek.

Ilyen rosszul kezdődött számunkra az új év. Családunk egyik tagja örökre elment, és üresség maradt utána.

NEHÉZ VÁRTÁN

Małgosia néhány napja szaggató fejfájással jött haza a munkából. Arcán lázrózsák virítottak, melege volt, lefeküdt és elszunnyadt, álmában motyogva, mintha lidérces álmok gyötörnék. Reggel verítékezve, elgyengülve ébredt. De nem sokat törődtünk az egésszel. Apja is sokáig beteg volt, de akár jól aludt, akár rosszul, reggel fölkelt és munkába ment. Csak akkor tekintettük betegnek, amikor már nem bírt fölkelni. Most Małgosiával is így történt. Azt mondta, ha nem fájna annyira a feje és nem reszketne, még kellemes is volna a dolog, mert csténként jó melege van, már túlságosan is melege, éjszakánként pedig jólesik a kábult, mély álom. Így ment ez napokig.

Egyszer aztán a hivatalban elájult. Alig tudták eszméletre téríteni. Orvost hívtak. Az megvizsgálta, és kijelentette:

– Tífusz. És nem ma kezdődött, mert ez már a krízis.

Értesítették Felát, aki egy másik osztályon dolgozott. Bevitte húgát a kórházba. Amikor Fela és Oleś néhány nap múlva bementek meglátogatni, azt mondták nekik, hogy Małgosia túl van a veszélyen, és vigyék haza, mert nincs hely, a betegek a folyosón fekszenek, Małgosia is. Az orvos, mikor kiírta, megjegyezte:

– Ha nem volna háború, nem engedném ki a kórházból ilyen állapotban. De mit csináljunk, nincs hová tenni a betegeket, és nincs mit enni adni nekik.

Utasításokat adott, hogyan tápláljuk a beteget, és azt mondta, néhány hétig még nem járhat dolgozni.

Boldogok voltunk, hogy Małgosia újra itthon van, de nekem nagyon fájt a szívem, mert a tífusz utáni étvágyát nem tudtam mivel csillapítani. A felgyógyult tífuszosok ugyanis kibírhatatlan, mardosó éhséget éreznek. De hiába, nem volt mit enni.

Ahogy most visszagondolok, szinte hihetetlen, honnan merítettek az emberek annyi kitartást és lelkierőt. Mintha vasból lettek volna. Małgosia is, noha még elegendő kenyeret vagy krumplit sem tudtam neki adni, szépen megerősödött, és pár hét múlva dolgozni ment. Aztán volt néhány nyugalmas napunk.

Egyik este Fela földúlt arccal ért haza:

– Megint rettentő nagy baj van! A fehérek támadnak, és Lengyelország velük tart! Egy órája kaptuk a parancsot, hogy minden fegyverfogható férfi jelenjen meg a kijelölt helyen, ahol egyenruhát és fegyvert kapnak, a férfiak munkáját pedig a nőknek kell elvégezniük. Małgosia és én már megkaptuk a beosztásunkat. Małgosia fog helyettem és Oleś helyett dolgozni, Oleś már elment a gyülekezőhelyre. Én két másik bevonuló elvtárs munkáját veszem át.

Olyan gyorsan és váratlanul változott minden, hogy már nem is csodálkoztunk, rémüldöztünk, sírtunk. Készek voltunk

mindent elfogadni, megtenni, mindenre csak egy válaszunk volt: „Így kell lennie."

Néhány óra múlva indul a frontra Oleś, aki apja halála óta a családfő és legdrágább támaszunk. Négy hónap sem telt el az uram halála óta, és mennyi gondoskodást, tanácsot, szeretetet kaptunk Oleśtól! És pár óra múlva harcolni megy. Vajon hová? Sajog a szívem, de hiába, így kell lennie, ezt követeli a forradalom. Utolsó csepp vérünkig védelmeznünk kell a nép ügyét.

Így gondolkoztam. Kétségbeesésnek nem volt helye. „Így kell lennie" – hajtogattuk.

Néhány nap múlva Fela azzal a hírrel állított be, hogy ő és Małgosia más munkát kaptak: a lengyel gyermekotthonban kell dolgozniuk. Fela lesz az igazgatónő, Małgosia a nevelőnő és titkárnő, azonkívül az ápolónőnek fog segíteni. Vagy száz gyerek van ott, három- négyévestől tizenhat évesig, csupa árva. Ide hozták őket onnan, ahol rájuk találtak. A személyzet csak a szakácsnőből és a mosónőből áll. Az igazgatót és a nevelőt behívták. Nagyon kicsi személyzet ez száz gyerekhez, de nincs miből fizetni a dolgozókat, és a gyerekeket is alig tudják etetni, ruházni. Az is jó, hogy tető van a fejük fölött, és nem halnak éhen, hiszen ha itt gondjukat nem viselik, elpusztulnának ezekben a szörnyű háborús időkben.

Nagy munka várt tehát a lányaimra, méghozzá már holnaptól. Hamarosan Małgosia is megjött. Tanakodtunk mindarról, ami néhány óra leforgása alatt történt, és vártuk a mi Olesunkat, hogy elbúcsúzzunk tőle – ki tudja, mikor látjuk viszont... Az volt a legfájdalmasabb, hogy a két bátyja, két édestestvére, odaát van, a másik oldalon; sejtelmük sincs arról, amiért mi harcolunk. Még szembekerülhetnek! Pedig ők éppúgy szeretik Oleśt, mint mi.

Megjött Oleś. Mosolyog, mint mindig. Szokásos kedves, jóságos mosolyával mondja:

– Meglátod, édesanyám, hazahozom a fiaidat, és mind együtt leszünk. De most már indulnom kell.

Az ajtóból még megkérdezte, hogy is van azzal a gyermek-

otthonnal. Tanácsokat adott, és mosolyogva ment el, mintha csak a hivatalba menne.

Reggel Felával és Małgosiával elmentünk a gyermekotthonba, hogy megtanácskozzuk, hogyan lássanak munkához. Nekem nem volt ott állásom, csak a lányaimnak. De családunkban mélyen élt a szokás, hogy bár a gyerekeim már felnőttek és sokkal műveltebbek nálam, mindenben tőlem kérnek tanácsot. Még Oleś is, amikor haditudósító volt, és a cikkeit írta, hozzám fordult: „Hallgasd meg, anyácska, jól van ez megírva?" – és én, noha féltem, hogy nem értek a dologhoz, nem utasíthattam el a kérését, türelmesen végighallgattam a cikkeit, és legnagyobb csodálkozásomra olykor valami hasznos megjegyzést is tettem, vagy egy jó mondatot javasoltam.

– Látod, anyácska – mondta Oleś az ő vidám, gyermekes mosolyával –, nem a tanulás számít! Te idősebb vagy, és mindig tudsz jó tanácsot adni.

Most is így történt: lányaimra nehéz feladat várt, hát magukkal vitték az anyjukat.

Fela egykettőre beilleszkedett a gyermekotthon gazdasszonyának szerepébe. Małgosiát megbízta, hogy fogjon ceruzát, noteszt, menjen az éléskamrába, és írja össze, mijük van. Kiderült, hogy van tizenöt kiló köleskása, néhány kiló szárított hal, pár liter olaj meg a kenyérjegyek. Fejenként harminc deka volt a fejadag.

Małgosia szemügyre vette a hálószobákat és a gyerekek ruházatát. Én is segítettem neki. Így magától kialakult a munkamegosztás: Fela a szakácsnővel, Małgosia a mosónővel dolgozott együtt. Egy Adamov nevű fiatal özvegy, aki itt húzódott meg három gyerekével, végezte a mosónő és a dajka munkáját, de leginkább a saját gyerekeire vigyázott. A szakácsnő litván asszony volt, ő is három gyerekkel talált itt menedéket. Mire Fela megkapta a kenyeret, és a szakácsnő megfőzte a nagy kondér híg levest, mi Małgosiával és Adamovával mindent megvizsgáltunk.

A gyermekotthon épülete azelőtt a szaratovi püspök palotája volt. Amikor kitört a forradalom, a püspök minden érté-

kes holmiját összecsomagolta és elutazott. A zabrálók elvittek mindent, ami mozdítható. Aztán a hatóságok lezárták a házat. Később elrendelték, hogy a szaratovi terület különböző árvaházaiban levő lengyel árvákat küldjék Szaratovba, ahol lengyel nevelőket és gondozókat kell találni, hogy a gyerekek ne felejtsék el az anyanyelvüket, és családjuk vagy a lengyel kormány kívánságára hazamehessenek. A püspöki palotát jelölték ki lengyel árvaháznak.

Ez még néhány hónappal a lengyel–szovjet konfliktus előtt volt. Azután kitört a háború Lengyelország és Oroszország között, de a gyerekek sorsát ez nem érintette, a rendelet érvényben maradt. Pénz és kenyér azonban nem volt, a lengyel és orosz gyerekek egyformán éheztek. Ugyanakkora fejadagot kaptak. Személyzet a lengyel és az orosz árvaházakban egyaránt kevés volt. Nehéz idők jártak mindenkire.

Felának első nap az volt az egyetlen gondja, hogy a gyerekeket ellássák, élelmet szerezzenek nekik. Małgosia mindenekelőtt a hálótermek fűtéséről akart gondoskodni, főleg a kicsiket féltette a megfázástól. Adamova nem nézte jó szemmel az érkezésünket. Kelletlenül járta velünk végig a szobákat. A szakácsnő hasonlóképpen. Azért voltak dühösek, mert Małgosiával rájöttünk, hogy mind a ketten becsapták a gyerekeket. A legmelegebb szobákba ők maguk költöztek a gyerekeikkel, a nagyobb gyerekeknek is melegebb szobákat adtak, a kicsiket tették a hidegebb szobákba, a legkisebbekében nincs is kályha, az volt a régi szalon. Innen lepecsételt ajtó nyílik a nagy könyvtárba, ott áll a kályha, amely a könyvtárat is, a szalont is fűtötte. De fűteni csak a könyvtár felől lehet. Amióta a könyvtárat lepecsételték, hogy a könyveket még jobban szét ne hordják, azóta nem lehet fűteni a szalont.

Mihelyt Fela megjött, beszámoltunk neki a dolgok állásáról. Elhatároztuk Małgosiával, hogy mindjárt reggeli után csinálunk egy kis költöztetést. A legjobb szobába, ahol addig a legnagyobb, legerősebb fiúk laktak, akartuk átköltöztetni a kisgyerekeket, és úgy terveztük, hogy mihelyt fát kapunk, be is fűtünk, a nagy fiúk ágyait pedig átvitetjük a fűtetlen szo-

bába. De tervünket az egész ház ellenezte, a két asszonyt is beleértve. Persze gyűlést kellett volna összehívni, a lelkükre beszélni, de ez sokáig tartott volna, és mi nem akartuk, hogy a kicsik még egy éjszakát hideg szobában töltsenek.

Mindenki ellenünk volt. Nekünk kellett kicserélni az ágyakat, senki a kisujját sem mozdította. Mi hárman láttunk neki a cipekedésnek, bizony nem volt könnyű munka annyi ágyat és szalmazsákot áthurcolni a szobákon. Egészen megfeledkeztünk a mi gyerekeinkről, hogy ők is éhesek és fáznak. Elszántan cipeltük, húztuk, toltuk az ágyakat, senkivel sem törődve, mindenről megfeledkezve. Csak egy kívánságunk volt: hogy az apróságok ma már abban a szobában aludjanak, ahol időnként fűtenek is.

Már majdnem befejeztük a cipekedést, amikor a két asszony elunta a bojkottot, és átterelte a gyerekeket a nekik szánt szobába. Ekkor Fela szavát adta a fiúknak, akik ugyancsak görbén néztek ránk, hogy holnap elintézi a hivatalban: vegyék le a pecsétet, hogy fűteni lehessen a szalont.

Másnap magunk se nagyon értettük, hogyan sikerült Felának ilyen hamar nyélbe ütnie a dolgot: egykettőre megjött egy teherautó a tisztviselővel, aki levette a pecsétet, és azt mondta: hordassuk ki az erősebb gyerekekkel a könyveket a várószobába. Małgosia átvette a parancsnokságot, valamennyi nagyobbacska gyereket bevont a munkába. A gyerekek láncot alkottak, egymásnak adogatták a könyveket, a könyvtártól egészen az előszobáig. Fellélegeztünk, amikor a díszes kötésű, óriási latin meg más nyelvű könyvek végre kikerültek az előszobába, ahonnan a városi könyvtárba szállítják őket.

Rakodás közben Małgosia félretette a lengyel könyveket. Keveset talált, főleg gyógyászatit, de azokat is megtartottuk.

Ámultunk-bámultunk, milyen ügyesen küzdött le Fela minden nehézséget. Energikus, vidám, fáradhatatlan és nagyon leleményes volt, s olyan kedves, hogy semmit sem tudtak megtagadni tőle. Lenin dekrétumaira hivatkozva mindent megszerzett a gyerekeknek, amit csak lehetett. Małgosia nem állta volna meg a helyét az igazgatói tisztségben, ahol az éhséggel,

a hideggel kellett harcolni, ruhát szerezni a toprongyos gyerekeknek, ő viszont kitűnő pedagógus és szervező volt. Olyan komolyan viselkedett, mint egy harmincéves, tapasztalt tanárnő, de kislányos szelídségét és báját is megőrizte. Fela és Małgosia jól kiegészítették egymást. Együttesen láttak neki, hogy anyagilag és morálisan rendbe hozzák a gyermekotthont.

Megnövekedett hát a szobáink száma – a könyvek elszállítása után ugyanis kiderült, hogy a könyvtárból még egy másik szép szoba nyílik, szalon lehetett az is. Kit hová helyezzünk? Małgosia törte a fejét, ki kinek a szobáján járjon keresztül, hiszen a palotát nem árvaháznak építették. Jó pedagógiai érzék, szív és ész kellett a gyerekek elhelyezéséhez. De Małgosia megnyerte a vele majdnem egykorú gyerekek szívét, hol megtanácskozta velük a dolgokat, hol meg utasítást adott. Hurcolkodtak, rendezkedtek, és a ház egyre lakályosabb, otthonosabb lett.

Amikor az első nehézségeket úgy-ahogy leküzdöttük, és megismerkedtünk a körülményekkel, elhatároztuk, hogy otthagyjuk a társbérletet, és átköltözünk a gyermekotthonba. Fela és Małgosia azontúl mindenen rajta tarthatta a szemét. De az én életem csöppet sem lett könnyebb. Mind a hárman kényesen ügyeltünk arra, hogy magunknak semmit ne követeljünk, hiszen én nem voltam a gyermekotthon alkalmazottja, csak úgy beköltöztem, méghozzá a kisfiammal együtt. Igaz, hogy Adamovának is volt három gyereke, meg a szakácsnőnek is, de az ő dolgukat könnyen el lehetett rendezni: hadiözvegy mind a kettő, gyermekeik tehát árvák, így beköltözhettek a gyerekek hálótermébe, együtt étkezhettek a többiekkel az állam költségén. Anyjuk dolgozott, és minden rendben volt. De nekem és a fiamnak nem járt az állami koszt. Nagy gond volt, hogyan is intézzük el ezt a dolgot. A konyhának a közelébe se mertem menni, nehogy azt higgyék, a gyerekek nyomorúságos kosztjából csípem le a miénket.

Egy napon megtudtuk, hogy a szomszéd utcában bölcsőde nyílt, ahol a gyerekek tejet, zsömlét, sőt cukrot is kapnak.

Odamentem érdeklődni. Szépen kitatarozott, fehérre festett villában volt a bölcsőde. A vezetőnő mellett két dada dolgozott. Szinte hihetetlen, hogy ilyen nehéz időkben is jutott pénz erre a takaros bölcsődére. A vezetőnő elmagyarázta, hogy a gyerekek ellátása bizony nagy gond, de hát sok asszony munkába állt a férfiak helyébe, sokan a frontra mentek, a gyerekeket pedig jól kell táplálni, hogy egészséges felnőttekké cseperedjenek. Ezt az utasítást adta Lenin elvtárs, tehát a gyerekek kosztjára a föld alól is elő kell teremteni a pénzt. Szaratovban már négy ilyen bölcsőde nyílt, csak az a baj, hogy sok asszony nagyon elmaradott, és nem érti meg, mekkora áldás a bölcsőde nekik is, a gyerekeiknek is. Nem bánják, ha koplal is a gyerek, inkább otthon tartják, hosszú órákra egyedül hagyják a lakásban, míg ők sorba állnak, és közben persze aggódnak, mit csinálhat otthon a kicsi. Mennyi munkaerő szabadulna fel, ha az asszonyok bíznának a bölcsődékben! Lám, az ő bölcsődéjük is készen várja a gyerekeket, de alig jött néhány.

Megmutatta a három nagy, üres szobát, a fehér ágyacskákat a tiszta ágyneművel. A három szoba közül csak az egyikben voltak gyerekek. Láttam: jó meleg a szoba, a gyerekek tiszta ruhában vannak, dada vigyáz rájuk; az apróbbak járókában próbálgatták a lábacskáikat, a nagyobbak már önállóan tipegtek egyik ágytól a másikig, a rácsokba kapaszkodva.

Otthon elmeséltem Felának, amit tapasztaltam. Azt mondta, mihelyt lesz egy szabad perce, átszalad körülnézni, és beszél a vezetőnővel. De úgy gondolja: mint párttagoknak a példamutatás kedvéért is bölcsődébe kell vinnünk a mi kis Oleńunkat. Különben is jobb dolga lesz ott a gyereknek, ott van meleg szoba, kap tejet, cukrot, amit mi nem tudunk szerezni. Egészségesebben fog fejlődni.

Tavaszodott, a napnak már volt egy kis ereje, de a hó csak nem akart elolvadni, mert éjszaka még keményen fagyott. Fela megnézte a bölcsődét, és neki még jobban tetszett, mint nekem. Kijelentette: ha nem vinnénk be Oleśt, mi is olyan elmaradottak volnánk, mint azok az anyák, akik nem értékelik,

mekkora áldozatot hoz a gyerekekért a szovjet állam ezekben a nehéz időkben.

Néhány nap múlva pokrócba bugyoláltam Oleśt, és elvittem a nagy kirándulásra. A sétához nem szokott gyerek torkaszakadtából bőgött, Staś is elpityeredett, hiszen magára marad, kis játszópajtása nélkül. Felát hívták a gyerekek, odaszaladt, utánunk se nézett. Oleś iskolába ment – tréfálkoztunk. Este hazahoztam, akkor megint bőgött. De másnap már sem Oleś, sem Staś nem sírt, csak figyelmesen nézték, hogyan készítem elő a pokrócot, meg a többi göncöt. Oleś béketűrően hagyta, hogy bebugyoláljam, Staś pedig átment a többi gyerekhez, maga korabeli játszópajtásokat keresni.

Teltek-múltak a napok. Egyre több gyereket hoztak a bölcsődébe. A vezetőnő és a dajkák agitáltak a környéken, hogy lám, a gyermekotthon vezetője is bölcsődébe adja a gyerekét, pedig a nagymama is vigyázhatna rá. Igen ám, de a bölcsődében a gyerekek tejet, cukrot meg más olyan finomságokat kapnak, amelyekhez az egész városban nem lehet hozzájutni. Láthatják hát az anyák, hogy érdemes a gyereküket bölcsődébe adni! Az okos szónak meg is volt a foganatja, nemsokára megtelt mind a három szoba. A hangulat is egyre vidámabb lett, a gyermekek megszokták a bölcsődét, arcocskájuk kipirult, kikerekedett.

De egy napon nagy baj történt a fehér villában. A gyerekeknek majdnem a fele himlőt kapott, kórházba kellett szállítani őket. Nekünk is nagy csapás volt ez. Nem vihettük haza Oleśt a gyerekek közé, mindjárt a kórházba kellett vinnünk. Pár nap alatt kiürült a bölcsőde. A beteg gyerekeket kórházba szállították, az egészségeseket haza kellett vinni, hogy a bölcsődét fertőtleníteni lehessen.

A legtöbb gyerek gyöngécske volt, majdnem mind megkapták a himlőt. Sokan meghaltak közülük, de Oleś meggyógyult. Néhány hét múlva kiengedték a kórházból, de alig hoztuk haza, vérhast kapott. Az orvos a kezét tördelte: nincs gyógyszer, nem megfelelőek a körülmények. Kétségbeesve néztük a sorvadó gyereket, ezt a ki sem nyílt, máris elfonnyadó bimbót.

Már melegen sütött a májusi nap, kivittem Oleśt sütkérezni, messzire a többi gyerektől, nehogy megfertőzze őket. Staś velünk jött. Tehetetlenek voltunk. Csak néztük Oleś elkínzott arcocskáját, és lopva törülgettük a könnyeinket, nehogy a kicsi észrevegye, mert neki is rögtön legörbült a szája.

De a baj nem jár egyedül. A fehér bandák megint vicsorogtak, mint a vadállat. Szaratov környékén is ólálkodott egy ilyen banda. Fela, saját beteg gyerekéről is megfeledkezve, fáradhatatlanul, éjt nappá téve dolgozott a gyermekotthonért. És ekkor őt is cserbenhagyta az egészsége. Maláriába esett. Hetenként kétszer-háromszor kilelte a hideg, negyven fokra szökött fel a láza, aztán egész éjjel verítékezett, legyengült. Małgosia gyenge vállára hárult a sok munka.

A kis Oleś életének lángja egyre gyengébben pislákolt.

Ezekben a szomorú napokban beállított egy tisztviselő az egészségügyi osztályról, hogy megvizsgálja a gyerekeket. Nem volt megelégedve egészségi állapotukkal, azt tanácsolta, vigyük őket vidékre, mert több élelemre és jó levegőre van szükségük. A kis Oleśt is megvizsgálta, és azt mondta, még ma vissza kell vinnünk a gyermekkórházba, ahol a himlőt átvészelte. Többet nem mondhat, de fogadjuk meg a szavát: Oleśnak kórházban a helye.

Mit tegyünk? Elhatároztuk, hogy csak akkor hagyom a kórházban a súlyos beteg gyereket, ha én is vele maradhatok. Megengedték, hogy egyikünk vele maradjon, de Felát már útközben kirázta a hideg, így sikerült rávennem, hogy én maradhassak a gyerekkel. Láttam, milyen nehezére esik otthagyni a súlyos beteg csöppséget. Csak azzal tudtam meggyőzni, hogy emlékeztettem: az árvaházban száz gyerek várja vissza.

Láttam az orvoson, aki a gyereket megvizsgálta, hogy nagyon súlyos a baj. Elmúlt az éjszaka. Oleś aludt. Reggel mintha jobban lett volna, ivott néhány kanálka teát, de az orvos nem szólt semmit, és amint a gyerekre nézett, kiolvastam a tekintetéből, hogy nincs semmi remény.

Eltelt még egy nap. Már alkonyodott. Külön szobába tettek a gyerekkel, egész nap egyedül voltunk a kis szobácská-

ban. Egyszerre csak nyílik az ajtó, és belép az én kis Staśom. Úgy elcsodálkoztam, azt hittem, álmodom. Szaratov nagy város, a kórház három-négy kilométerre van a város határától, és Staś eddig még sehová sem ment egyedül. Hogyan talált ide, hiszen nem is tudhatta az utat? Elmondta, hogy Felának fáj a feje, a hideg rázza és lefeküdt. Małgosia azt mondta, Felát nem szabad zavarni, és bement a gyerekekhez. De ő nagyon szerette volna látni a kis Oleśt, hát senkinek sem szólt, csak eljött. Az utcán megkérdezte az emberektől, merre van a gyerekkórház. És szépen idetalált.

Karomban tartottam a kis Oleśt. Staś odajött, megfogta Oleś kezecskéjét. Fájdalmas mosoly jelent meg Oleś szederjes száján, nagy nehezen megmozdította másik kezecskéjét, és Staś kezére tette. Aztán lassacskán elhúzta, felsóhajtott, és behunyta a szemét, mintha azt mondaná: „Most már menj, aludni akarok." Staś mozdulatlanul állt, csak a könnyei peregtek. Soha sem felejtem el a két gyermek búcsúzását.

Halkan odaszóltam Staśnak:

– Eredj, kisfiam, mert ha besötétedik, nem találsz haza.

Kiment, én pedig óvatosan letettem az alvó gyereket az ágyára. Hallgattam gyönge lélegzését, aztán lehajtottam fejemet a lábához és elaludtam.

Nem tudom, meddig aludtam. Éjfél is elmúlhatott már, mikor felébredtem – úgy rémlett, mintha valaki megérintett volna. Fejem Oleś lábánál volt, homlokomon éreztem, hogy reszket a kis lába. Felültem, megfogtam a kezét, reszketett az is. Betakargattam, hátha fázik, és elszaladtam az ügyeletes orvosért. Futott a gyerekhez. Mire odaértem, már Oleś kezét fogta. Mozdulatlanul álltunk egy percig. Semmilyen gondolat nem volt a fejemben, még azt is elfelejtettem, hol vagyok. Egyszerre csak hallom az orvos hangját:

– A maga gyereke?

– A lányomé.

– Nagyanyó – mondta szelíden –, az unokája meghalt. Ha el tudják temettetni, hagyja itt az ágyon, zárja rá az ajtót, és siessen haza. Hozzon egy kocsit, vagy valamit, és jöjjön érte,

amíg én vagyok ügyeletes. Majd adok egy írást, hogy a gyerek előttem halt meg, és megengedtem, hogy elvigyék. De siessen, mert az ügyelet már nem tart sokáig.

Gépiesen kimentem az utcára. Nem volt sem sötét, sem világos, a szürkeségben éppen most kezdett leszállni a köd, elnyelte az utca végét. Siettem, hogy visszaérjek, míg el nem megy az orvos, de ahogy közeledtem hazafelé, egyre jobban elnehezedett a lábam és a szívem: hogyan megyek haza, mit mondok Felának? Szerettem volna, ha még messze van a házunk, de már felderengett a ködben.

Csend volt, a gyerekek aludtak. Egyenesen az irodába mentem. Małgosia ott ült a papírokkal teleszórt íróasztalnál. Kérdeznie sem kellett, mi történt. Visszafojtotta a könnyeit.

– Menjünk Felához – mondta. – Tegnap még erősebb malária rohama volt, még jobban fölment a láza.

Amikor beléptünk a szobánkba, Fela nem kérdezett semmit. Azonnal öltözködni kezdett.

– Tudtam, tudtam – rebegte a könnyein keresztül. – Lázam volt, és álmomban mindent láttam.

Fogtunk egy pokrócot, útközben konflisba ültünk, így sikerült még ott érnünk az orvost, aki megengedte, hogy hazavigyük a mi halott kicsikénket.

Néhány hete vettünk egy darab piros szövetet, hogy ruhát varrjunk belőle Oleśnak. Fela most a díványra tette a kis holttestet, és betakarta a piros szövettel. Ekkor bejött néhány gyerek, virágokat hoztak, és rátették a kis halottra. A többi gyerek is bejött, nemsokára csupa virág volt az egész szoba, csak Oleś viaszfehér arcocskája látszott, meg a rengeteg virág.

Fela alig állt a lábán. A malária, a gazdasági nehézségek, Oleś betegsége és halála – mindez a végsőkig kimerítette. Dermedten állt, és tehetetlenül nézett körül a csupa virág szobában. Małgosia és Staś is tehetetlen fájdalommal állt mellette.

Bánatunkban nagy vigasz volt a gyerekek hálája, akik ilyen szép virág katafalkot készítettek testvérkéjüknek, a kis Oleśnak. Pedig nem volt könnyű virágot szerezni – a városban akkor nem voltak virágárusok. De amikor mi elmentünk a kór-

házba, a gyerekek kérés nélkül, maguktól, a szívükre hallgatva elszaladtak valahová a városon túli rétekre, és ott szedték ezt a temérdek virágot. Néztük a halott Olest, a gyerekeket, akik némán álltak körülöttünk, és eszembe jutott, hogy cselekedni kell: itt ez a sok gyerek, őértük kell élni, mindent meg kell szerezni, amire szükségük van. Oleśnak már semmire sincs szüksége, csak csendes, örök pihenőre.

Reggel a nagyobb gyerekek megkérték Felát, hogy eljöhessenek a temetésre. Egy tucat gyerek és néhány idősebb elvtárs kísért el bennünket a temetőbe. Mekkora volt a csodálkozásunk, amikor a sírásó elvezetett minket a kis sírhoz, és láttuk, hogy a férjem sírjának lábánál ásott sírt a kis Oleśnak! Januárban temettük el az uramat, sírja már megsüppedt, és benőtte a fű. Véletlen volt, hogy egymás mellé kerültek – a sírokat sorban ássák, az előző sor betelt, és most éppen itt tartottak a következővel. Így történt, hogy az unoka a nagyapja lábánál nyugszik, pedig nem is kérte erre senki a sírását.

Így helyeztek örök nyugalomra Szaratov földjébe két lengyelt, nagyapát és unokáját. Ó, anyaföld! Te mindenkit egyformán magadba fogadsz.

A temetés utáni napon Fela elment az oktatási osztályra, ahol azt mondták: készülődjön, mert a gyerekeket nyári táborba kell vinnie. Tíz kilométerre a várostól, az erdőben épült szép villák a háború és a forradalom miatt évek óta lakatlanok. A villamos kivisz majdnem az erdőig, bár a kocsik egyelőre ritkán járnak. Azt tanácsolták Felának, nézze meg mielőbb a villákat, válassza ki a legalkalmasabbat, és költöztesse ki a gyerekeket, mert nagy szükségük van a friss levegőre.

Másnap reggel Fela kiment Małgosiával a kertvárosba, én helyettesítettem őket otthon. Estefelé értek haza, tele új benyomásokkal. A gyerekek összegyűltek a nagy teremben, és a lányaim mesélni kezdték, hogy mi mindent tapasztaltak. Az erdőben évek óta nem járt senki, olyan magas a dudva és a páfrány, hogy a kisebb gyerekek ki sem látszanának belőle. A villák valójában csak két-három szobás kis faházak, úgy-

hogy legalább ötre lesz szükségünk. A házacskák épek, van ajtajuk, ablakuk, csak ki kell takarítani, és már költözhetünk is.

A gyerekek egetverő ujjongásba törtek ki, alig lehetett elcsitítani őket. Enni sem bírtak, éjszaka le sem hunyták a szemüket, és már kora reggel buzgón csomagoltak, pedig megmondtuk nekik, hogy még nem tudjuk, mivel szállítjuk ki a holmit.

Végül a lányaim kaptak egy villamoskocsit, két hozzácsatolt pőrekocsival. A villamosmegálló nem volt messze, a gyerekek hallatlan lelkesedéssel cipekedtek. A járókelők csodálkozva nézték a szuszogó, izzadó gyerekcsapatot, amely mindenféle holmit és batyut cipel. Végre mindent elhelyeztünk a villamoskocsiban. A nagyobbak szereztek valahol egy kutyát, és ami a legfontosabb, egy tehenet. Felának ugyanis megmondták a hivatalban, hogy tehenet okvetlenül vigyen, mert tej a városban sincs, a kertvárosban még kevésbé. Annál több a finom, friss fű, az erdőben egész csorda ellegelészhetne. No, szóval megvolt a tehén, tarka jószág, sovány, de majd meghízik azon a finom füvön. Fela beszállt a kicsikkel, a dadával és a szakácsnővel a villamoskocsiba, Małgosia és a nagyobb gyerekek pedig gyalog indultak el a sínek mentén, a kutyával és a tehénnel, az erdő felé. Velük tartottam én is.

Néhány nap múlva, amikor már berendezkedtünk, a nagyobb gyerekek, akik buzgón cserkésztek a mi őserdőnkben (mert így nevezték), egyszerre csak boldogan szaladtak haza: újabb gyerekek jönnek! A saját szemükkel látták, hogy a villamosmegállótól egy csomó gyerek cipekedett a tőlünk jobbra álló házak felé. Małgosia elment a nagyobb gyerekekkel körülnézni. Nagyon jó újsággal jöttek vissza: egy másik, a miénknél kisebb gyermekotthonból is idejött nyaralni körülbelül harminc gyerek. Lett nemzetiségűek voltak, nem nagyon értettük a nyelvüket. Mégis örültünk, hogy többen vagyunk az erdőben, így még vidámabb lesz a hangulat.

Attól fogva minden héten érkezett két-három csoport. Las-

sacskán benépesült az erdő. Vidám zsivaj töltötte be a környéket, a gyerekek átjártak egymáshoz látogatóba, tanítgatták egymást. A szomszédaink lettek és zsidók voltak, távolabb oroszok laktak. Ha esténként sétálni mentünk, nótáktól visszhangzott az erdő. Öröm volt hallgatni. A villamos hetenként kétszer-háromszor ennivalót hozott az egész nyári tábornak. Kevés és szegényes volt az ennivaló, de a gyerekek napról napra vidámabbak lettek, kipirultak a friss erdei levegőn. Nehéz volt féken tartani őket, elbarangoltak az erdőben, pokrócokkal, bögre vízzel fölszerelve, letelepedtek valahol, aztán hirtelen felugrottak, elvágtattak az erdő másik végébe, a holmit meg ottfelejtették. Szóval okoztak némi gondot, de nem bántuk, mert napról napra egészségesebbek lettek.

Igen, ott az erdőben mi is boldogok voltunk, a gyerekekkel együtt. De nem sokáig. Újabb csapások zúdultak ránk. Egyik napon pecsétes írást hozott egy küldönc: a hatóságok parancsát, hogy azonnal szedjük össze a legszükségesebb holmit, és gyülekezzünk a villamosmegállónál, odajön majd a villamos a pőrekocsikkal, mert haladéktalanul vissza kell térnünk a városba. Máskülönben bekeríthetnek a fehérek, akik egy tábornok vezetése alatt éppen mifelénk közelednek.

Mindegyik gyermekcsoport ugyanilyen írást kapott. Nagyon vigyázva, nehogy a gyerekek pánikba essenek, magyarázgattuk, miért térünk haza.

Szomorúan indultunk visszafelé a városba, pedig még nem is tudtuk, milyen szerencsétlenséget tartogat ez az út. Mi, akik gyalog mentünk, már órák óta otthon voltunk, amikor megtudtuk, mi történt a villamossal, amely a kisebb gyerekeket és a holmit szállította. Túl sok terhet raktak a pőrekocsikra, a lejtőn elromlott a fék, és a villamos őrült sebességgel kezdett robogni. A kocsi vadul rázkódott, az ablaküvegek összetörtek és megsebesítették a gyerekeket, szegény kicsik ordítottak, sírtak. Fela a lépcsőn állt, hogy a gyerekeknek több hely maradjon. Azon a vonalon évekig nem járt a villamos, a vágányt felverte a gyom, és két oldalán behajlottak a bokrok, a cserjék. A villamos olyan gyorsan robogott, hogy a tüskés ágak

letépték Feláról a kabátot, a ruhát, aztán már a bőrét szaggatták. A zökkenőknél a pőrekocsikról lerepültek a csomagok, meg néhány gyerek is, akik elbújtak a csomagok közt. Szerencsére a város előtt emelkedni kezd az út, a villamos lelassult, és az ütközésnél már elég lassan haladt. Így csak három-négy személy sérült meg komolyabban, köztük a villamosvezető. Könnyebb sérülés sok volt, főleg a kitört ablaküvegektől. Visszamentünk az útközben leszóródott holmikért, sok minden elveszett, sok minden az erdőben maradt. Nagy árat fizettünk a néhány hetes, boldog erdei nyaralásért.

Házunkat piszkosan találtuk, mert néhány napja itt éjszakázott egy gyermekcsoport, a fehérek elől menekülve. Nem volt min aludniuk, hát szalmát hordtak be a piacról, és a padlóra szórták. Úgy-ahogy rendbe szedtük a házat, a gyerekek kezdtek magukhoz térni a nagy ijedelemből, sebeik nem voltak súlyosak, Fela – ápolónő lévén – el tudta látni őket. De néhány nap múlva megint rossz hírek érkeztek. Újabb parancs: szedjük össze minden maradék cókmókunkat, meg a tehenet, vegyünk magunkhoz egy hétre való élelmet, rakjuk fel a gyerekeket meg a holmit tehervagonokba, és várjuk az utasítást.

A gyerekek kezdték megszokni ezt a mozgalmas életet és a bizonytalan holnapot. Fegyelmezetlenek lettek.

A vasútnál óriási volt a forgalom. Minden gyermekotthont elköltöztettek, a gyerekek felszálltak a vagonokba. Amikor a több tucat vagonból álló szerelvény útra kész volt, megjött az indulási parancs. A terv így szólt: a vagonokban kell lakni, a szerelvény a megadott irányban halad, éjszakára megáll, lehetőleg erdőben; nappal pedig egy-egy folyócskánál, hogy a gyerekek fürödhessenek, kimoshassák a fehérneműjüket, és főzni lehessen. Így kell kivárnunk, amíg az ellenség vissza nem vonul, és utasítást nem kapunk a visszatérésre. Élelmet a városokban vagy falvakban kell szerezni, pénzt kaptunk rá.

Három hétig éltünk így a lassan zötyögő vonatban. Ha szép idő volt és kedvező helyre találtunk, két-három napig elidőz-

tünk. Mostunk, főztünk, kitakarítottuk a vagonokat, a tehén legelészett – aztán megint elindultunk.

Így értünk el Petrovszk városba, egy kis járási székhelyre. Vonatunkat mellékvágányra állították, nem messze a várostól, a folyóparton. Itt kell maradnunk, amíg újabb utasítás nem érkezik. Kitűnő hely: a városban vásárolhatunk kenyeret és más élelmet, a folyóban lehet fürödni, mosni, a közeli erdőből tuzelőt hozhatunk. Gödröket ástunk tűzrakáshoz, a tűz fölé állítottuk a kondérokat, így főztünk. Hosszabb időre berendezkedtünk itt.

Türelmesen éltük nomád életünket, várva, hogy az ellenség fölött győzelmet arassunk. Kinek-kinek megvolt a munkája. Fela fölkutatta, hol lehet a legolcsóbban élelmiszert vásárolni, Małgosia a pedagógusi és szervező munkát végezte. A legidősebb gyereket kisegítő munkával bíztuk meg, ő volt a felelős a tehénért és a vagonok körüli tisztaságért, ő jelölte ki az őrséget éjszakára a nagyobb gyerekekből. Amúgy jól ment volna minden, de közeledett az ősz, és a vagonokban egyre hidegebb lett. Hol ez, hol az a gyerek kezdett köhécselni. Egyre ritkábban fürödtek a gyerekek, esténként a tűz köré húzódtak. Meleg ruhájuk nem volt, a vékony pokrócok alatt egész éjszaka fáztak.

Egyik nap a szaratovi oktatásügyi osztályról kijött egy elvtárs, akit azzal bíztak meg, hogy gondoskodjék a gyerekek további sorsáról. Közeledik a tél, a tanításra is gondolni kell, mert Szaratovba aligha térhetnek vissza a gyerekek: a város még nem biztonságos, és élelem sincs. Az elvtárs gyűlésre hívta össze valamennyi igazgatót és nevelőt, az egész személyzetet, és a legnagyobb gyerekeket, hogy eldöntsük, mi legyen. Az oktatási osztályon úgy gondolták, Petrovszkban és környékén találunk olyan házakat, ahol a gyermekotthonok lakói elhelyezkedhetnek.

Így hát Petrovszkban maradtunk. Gyorsabban sikerült szállást találni, mint reméltük. Fela egész nap a várost járta, szerződést kötött a pékséggel, fát szerzett be télire, cipőt vásárolt legalább azoknak, akik iskolába fognak járni. Ruhára, fehér-

neműre is szükség volt – mennyi minden kell száz gyereknek! Małgosia munkája sem volt könnyebb, a pedagógusi és szervező munka mellett a könyvelést is ellátta. Mindkettőjüknek segítettem, amennyire tudtam. Nem is értem, hogyan történt, de a városban mindenki mellénk állt, pártoltak a hivatalok is, az emberek is. Így aztán egy hónap múlva rá sem lehetett ismerni a házunkra. A gyerekek külseje is előnyösen megváltozott. A várost élénkebbé, mozgalmasabbá tette a gyerekek érkezése. Fela és Małgosia nagy terveket szőtt a jövőre: iskolát kell létesíteni a gyerekeinknek. Małgosia lótott-futott az iskola ügyében, a városka lakosai pedig segítettek.

Egy szép napon váratlanul vendégek állítottak be. Honfitársunk, Kochański, a Dąbrowski-szénmedencei bányász jött meg a családjával: feleségével és két sógornőjével. Egyik sógornője fiatal özvegy volt, a másik tizennyolc éves lány. Kochański elvtárssal, a kommunista pártmunkással a caricini pártbizottságon ismerkedtünk meg; ahogy már megírtam, ő volt az ajánlónk, mikor fölvettek minket Małgosiával a pártba. Megörültünk nekik, de csodálkoztunk is, mi szél hozta őket ilyen messzire. Elmagyarázta, hogy Caricinban nagy harcok folytak, és most nehéz élelemhez jutni. Engedélyt kapott, hogy elvigye a családját a fronttól távolabbra, ahol kenyeret is, munkát is könnyebb szerezni. Ő pedig még ma visszafordul, ha van vonat.

Erővel visszatartottuk, hogy legalább egy napig pihenjen. Másnap csapatostul kísértük ki a vasútállomásra. A vonatról senki nem tudott semmit. De hát majd csak elboldogul. Búcsút vettünk tőle, úgy, ahogy akkoriban szokás volt – nem tudtuk, látjuk-e még valaha.

Otthon az asszonyok felosztották maguk között a munkát. Kochańskiné a konyhát vállalta, húgai a ház rendben tartását. A gyerekeknek attól kezdve könnyebb volt a sorsuk: nem kellett takarítaniuk, többet tanulhattak.

Egyik este a gyerekek szokás szerint összegyűltek az ebédlőben, és várták a vacsorát. Az estéket nagyon szerették a gye-

rokeink. Letelepedtek az ebédlőben – ez volt a legnagyobb szobánk –, és hallgatták valamelyik felnőtt elbeszélését, vagy társasjátékot játszottak. Egyszerre csak belépett valaki. A meglepetéstől elnémultam, egyik lányom felkiáltott. A fiam állt az ajtóban, akiről csak annyit tudtunk, hogy harcol valahol, de sejtelmünk sem volt, hol. Igen, Oleś jött meg!

Micsoda öröm! Elárasztottuk kérdésekkel: honnan jött? Mennyi időre? Bemutattuk a felnőtteknek és a gyerekeknek, megkértük Kochańskinét, hogy foglalkozzon a gyerekekkel, adjon nekik vacsorát, fektesse le őket, a mi családunk meg bevonult a szobácskánkba, ahol négyen laktunk. Azt sem tudtuk, mit kérdezzünk először, úgy kavarogtak fejünkben a gondolatok. De Oleś kérdés nélkül is beszélni kezdett:

– Legyetek nyugodtak, hamarosan megtudtok mindent. A legfontosabb: megyünk haza, Lengyelországba! Majd beszélünk még erről, megmagyarázok mindent, de most adjatok valamit enni, és engedjetek aludni egy kicsit.

Csak most vettük észre, milyen sovány és elcsigázott; nagy örömünkben ez el is kerülte a figyelmünket.

Még izgatottabbak lettünk, amikor megmondta, hogy hazamegyünk Lengyelországba. Türelmetlenül vártuk, hogy felébredjen és mindent megmagyarázzon.

Ó, milyen boldogok voltunk, hogy hazatérhetünk! Hiszen ott él édesanyám, ott van Leon és Franio, akikről oly régóta nem tudunk semmit; ott vannak a nővéreim, akiket úgy szeretek, és az ő gyerekeik. Sokszor elgondoltam: látom-e még őket valaha? És most már alig vártam, hogy beszélhessek nekik a forradalomról, a szovjetországról. Hinni fognak nekem, hiszen a nővérük vagyok, ismerem a falut, a parasztok nyomorát és elmaradottságát, tudom, mennyire hiányzik nekik a tudás, és sokuknak még kenyerük sincs. Igen, ők hinni fognak nekem. Nem félek sem a viszontagságos utazástól, sem a börtöntől. Pedig tudom, hogy nemrégen háború volt Lengyelország és a Szovjetunió között, sok hazatérő elvtárs csendőrkézre került. A határon is nehéz átjutni.

Láttam, hogy a gyerekeim is hazavágynak. De párttagok,

hát nem hagyhatták ott a rájuk bízott munkát. Csak most vált lehetségessé, hogy hazautazzunk, magyarázta Oleś. Ő majd gondoskodik családunkról útközben, mert az utazás nem lesz könnyű.

Másnap mindjárt elújságoltuk mindenkinek, a felnőttektől a legkisebb gyerekekig, hogy utazunk haza. Értünk jött a fiam, végre utazhatunk. Kochańskiné átveszi Fela munkáját, húgai pedig majd vigyáznak a gyerekekre.

Minden a legnagyobb rendben ment. Ruhát is szereztünk valahogyan, egyet-mást kölcsönkértünk az ittmaradó elvtársnőktől, egyszóval nem is festettünk rosszul. Útravalónak vettünk a piacon két tyúkot, így nem veszünk éhen. Egykettőre elkészültünk, és november ötödikén, a Forradalom ünnepe előtt, este fölkerekedtünk, és elindultunk a petrovszki vasútállomásra.

Valóság, amely olyan, mint az álom

HAZATÉRÜNK

Már az első perctől fogva kezdődtek a nehézségek. Menetrend persze nem létezett. Szén nem volt, a mozdonyokat jobbára fával fűtötték. A vonatok gyakran megálltak útközben, mert nem volt mivel fűteni a mozdonyt. Az utasok szerencsésnek mondhatták magukat, ha erdőben akadtak el, és a vasutasoknak volt baltájuk meg fűrészük. Ilyenkor a vonat megállt, a vasutasok meg az utasok kiszálltak, minden munkabíró férfi és nő baltát ragadott, aztán néhány óra múlva a vonat továbbindult, mint az utas, ha megebédelt. Üldögéltünk utunk első, zsúfolt állomásán, s azt gondoltuk, talán a mi vonatunk is éppen tüzelőt szerez valahol. Aggódva mustrálgattuk a váróterem utasait: sokan közülük már napok óta várakoztak itt. Civilek és katonák. Betegek is akadtak.

Jó fél nap múlva szuszogva és zihálva befutott a vonatunk. Az emberek idegessége a végsőkig feszült. Az egész tömeg a peronra nyomult. A vonat megállt, mint az elcsigázott ló. Ekkor, mint az ostorcsapás, felharsant egy hang:

– Ne tolakodjanak, polgártársak! A vonat tele van katonákkal, a kocsik ajtaját nem nyitjuk ki. A mozdony vizet vesz fel, aztán a szerelvény továbbindul. Legkésőbb öt óra múlva jön egy másik vonat, arra mindenki kényelmesen felfér.

A tömeg felmorajlott:

– Ezt már hallottuk egypárszor! Fel akarunk szállni!

– Polgártársak, a kocsik zárva vannak, és az ajtókat nem nyitjuk ki, mert a szerelvény tele van katonákkal. Menjenek vissza az állomásépületbe, nem érdemes itt kint fagyoskodni.

Láttuk, hogy a vonaton nem mozdul semmi, olyan csöndes, mintha üres volna. Lassan visszaszállingóztunk az épületbe. Késő éjszaka volt, jeges szél fújt, a tél közeledését jelezve.

A mi kis csapatunk öt főből állt; három nagyobbik gyerekem volt az előőrs, a kisfiú meg én a hátvéd. Parancsnokunk Oleś lett, s készséggel engedelmeskedtünk. Most azt az utasítást kaptuk: menjünk át a vonat másik oldalára, ahol teljesen sötét van. Az állomás oldalán is sötét volt ugyan, de olykor felderengett egy lámpás, emberek jöttek-mentek. A másik oldal vaksötét volt és üres.

Az utolsó kocsikhoz osontunk, ott lekuporodtunk, Oleś pedig elment, meghagyva, hogy maradjunk csöndben, és várjuk a parancsot. A vagonokon alig volt ablak, az üvegek ugyanis kitörtek, és az ablakokat furnérral deszkázták be. Oleś az utolsó vagonnál próbált szerencsét. A vécéablakot olyan hanyagul deszkázták be, hogy a furnérlemezt be sem kellett törni, Oleś egyszerűen kiemelte. Akkor odahívott minket, egyenként fölemelt, és sebtiben betuszkolt a vécéablakon. Kiderült, hogy a kocsi igazán épp eléggé zsúfolt: a vécében is aludt valaki. De olyan egykettőre bent termettünk, hogy a katona, akinek a fejére léptünk, egy darabig meg sem értette, mi történt. Oleś higgadtan, hidegvérrel intézte a furcsa beszállást: a furnérlemezre is vigyázott, és amikor már bent voltunk, szépen visszarakta a helyére. Így eltüntette behatolásunk nyomát, és a hideg szelet is kirekesztette.

Öttagú csapatunk szűkösen, de magabiztosan álldogált a vécében. A beszállásnál egy-két holmit elvesztettünk, de az ilyesmi akkoriban nem számított, csak az volt a fontos, hogy célhoz érjünk. Egyszer valaki bejött, felrázta a vécében alvó katonát, ránk förmedt, hogy miért nem megyünk be a kocsiba, veszekedett, káromkodott – de amikor megpróbáltunk bemenni a kocsiba, ott bizony egy gombostűt sem lehetett volna leejteni. Mindenki aludt, ülve vagy állva. Nagyon szerencsés volt, akinek ülőhely jutott, és összekuporodva alhatott. Az állók egymás vállára hajtották a fejüket. Sok beteg álmában félrebeszélt. Sokan szenvedtek vérhasban. Meg sem próbáltak

kimenni a vécére, hiszen úgysem jutottak volna el odáig. Így a kocsiban kimondhatatlan bűz volt. Mégis boldogok voltunk, hogy íme, úton vagyunk hazafelé.

Egész nap vitt a vonat. Az állomásokon csak percekig időzött, de olyan lassan vánszorgott, mint a csiga. Ülőhelyről jó sokáig nem is álmodhattunk. Az egyik városban a betegek kiszálltak, mert ez volt az úticéljuk. A vasutasok minden erejüket megfeszítették, nehogy még többen szálljanak fel, mint ahányan leszálltak. A zűrzavarban családunknak sikerült elfoglalnia egy üres zugot, és ott lekuporodhattunk a földre.

Voltak úti okmányaink, de senki sem kérte őket. Senki nem kérdezte, ki hová utazik, és van-e jegye. Persze nem is volt senkinek jegye, aki utazott, annak mindnek különleges engedélye volt, de azzal a különleges engedéllyel egy hétig is várakozhatott az állomáson.

Három-négy nap múlva elérkeztünk egy városba, és ki kellett szállni. Ez a vonat nem megy tovább, a másik majd huszonnégy óra múlva indul. Az elmúlt napokban még az orrunkat sem dugtuk ki a vagonból, nehogy valaki elfoglalja a helyünket. Most csodálkozva láttuk, mekkorát változott az időjárás: a várost kásás hó borította, kellemetlenül hideg volt. Egyszerre érezni kezdtük, milyen fáradtak és éhesek vagyunk. A pályaudvaron kaptunk kenyeret és valami hideg húst. Csodálkoztunk, hogy itt csak úgy árulják a kenyeret és a húst, minálunk bizony nem lehetett ilyen könnyen élelemhez jutni. Megettük, amit kaptunk, összekucorodtunk a váróterem sarkában, és dideregve, el-elszundítva vártuk, hogy majd csak eltelik ez a nap.

Végül meg is jött a vonat, de tehervonat volt.

Hiába, nincs mit tenni! Fázunk, éhesek vagyunk, sok fejtörésre nincs idő, mert elindul a vonat, aztán ki tudja, mikor jön másik. Oleś elment a vonat parancsnokához, és megmutatta a dokumentjeinket. A parancsnok elvezetett minket egy vagonhoz, ahol cipősládák voltak. Behúzódtunk a ládák közé, ránk zárták a vagont, és megmondták, hogy egész nap, egész éjjel itt kell maradnunk, addig nem nyitják ki a vagont.

Vitt a vonat, azután a másik, a harmadik. Kezdtünk kimerülni, de napról napra közelebb kerültünk utunk céljához. Egy városkában aztán közölték velünk, hogy tovább nem megy vonat. Közel vagyunk a határhoz, innen már csak katonai szekerek mennek tovább.

Hosszas utánjárással sikerült kapnunk egy parasztszekeret. A hitvány kocsit girhes gebe húzta. Szegény jószág alig bírta megmozdítani a szekeret, hiszen öten voltunk, hatodik a kocsis.

Éreztük, hogy már nem bírjuk sokáig. Erőnk, egészségünk fogytán volt. Dideregtünk, a szekéren nem volt egyéb, csak egy marék szalma. Először Małgosia lett rosszul. Mi többiek a szekér után szaladtunk, hogy meg ne fagyjunk, de Małgosiát kirázta a hideg. A városka, ahová igyekeztünk, még messze volt, nem tudta senki, hány versztnyire. Akit megkérdeztünk, így felelt:

– Ó, még messze van!

A rossz falusi földút havas volt, de nem fagyott keményre, a kerekek mélyen bevágódtak a földbe, a szekér lassan haladt. Aggódtunk Małgosiáért, mert a hideglelés után erősen belázasodott. Kérdezgettük, hogy érzi magát.

– Jól, olyan jó melegem van – felelte, és furcsán, fáradtan mosolygott . . .

Később derült, fagyos idő köszöntött ránk. Nekem csodák csodájára mégis melegem volt. Pompásan éreztem magam, vidám voltam, kacagni szerettem volna, bár nem tudtam, miért. Majdnem húsz versztát szekereztünk. Egy faluba érkeztünk. Megmutatták a bíró házát. Kijött egy asszony, azt mondta, a bíró nincs itthon, és nem is jön haza éjszakára. Megkérdeztük, nem adna-e szállást. Magunk is elcsodálkoztunk, hogy belecegyezett. Pedig öten voltunk.

Lekászálódtunk a szekérről. Małgosia nem bírt a maga erejéből leszállni, úgy kellett bevinni a házba. De mi lehet énvelem? Hiszen az imént még olyan pompásan éreztem magam, csak a fejem fájt. Most meg alig állok a lábamon. Zakatol a fejem, mint a malom, szédülök, Fela támogat. Milyen jó asz-

szony ez a bíróné, hogy beenged a házába ennyi ismeretlen, beteg embert!

Szegényes ház volt, mint a belorusz házak általában, de tisztára meszelve. Az ablakok kicsik, még sincs sötét. A gazdasszony leültet minket, de Małgosia meg én annyira szédelgünk, hogy le kell feküdnünk a padokra. Oleś és Fela elmagyarázza a gazdasszonynak, hogy a hosszú utazástól és a sok álmatlan éjszakától merültünk ki ennyire. Gyerekek is vannak a házban, aprók és nagyobbak, de én már nem nagyon értem, mi történik körülöttem. Sötétedik, szalmát hoznak, leszórják a szoba közepére, tiszta ponyvát terítenek rá. Fela és Oleś levetkőztet és lefektet minket. Máig is emlékszem, milyen jó melegem volt, csak arra vágytam, hogy sokáig így maradjon.

Nappal volt már, mikor fölébredtem. Gazdasszonyunk a tűzhely körül sürgölődött. Jobban éreztem magam, kitisztult a fejem, de megmozdulni nem bírtam. Minden vágyam az volt, hogy csöndben fekhessek. Fela, Oleś és Staś már fölkelt, csak Małgosia feküdt mellettem mosolyogva. Látszott, hogy jobban van, de ő sem bírt lábra állni. Amikor Feláék visszajöttek, elmondták, hogy fuvarért jártak, de az egész faluban nincs ló. A falu egészen közel van a határhoz, két-három kilométerre innen már a határőrök járkálnak, nem is szabad odamenni.

Mit tegyünk? A szomszédok, akik benéztek a bíróékhoz, jó tanácsot adtak. A fiúk egy jókora szánkót hoztak a ház elé, akkorát, hogy elfért volna rajta egy zsák krumpli vagy búza. A szánkóra deszkákat és szalmát raktak. A gazdasszony reggelit adott mindannyiunknak, aztán kivezettek bennünket, Małgosiát a szánkóra fektették, engem Oleś és Fela támogatott. Oleś a szabad kezével megfogta a szánkó kötelét, Staś segített neki. Megmutatták, merre jutunk leghamarabb a lengyel katonák állomáshelyéhez. Aztán elindult a mi furcsa menetünk, búcsút intve ezeknek az ismeretleneknek, akik olyan jók voltak hozzánk.

Hideg, de szép idő volt, vakítóan ragyogott a hó. Már alkonyodott, amikor egyszerre csak ránk kiáltott valaki: „Állj!"

A határőrök voltak. Jelszó nélkül nem engednek át senkit. Megálltunk és vártuk, hogy a járőr odajöjjön hozzánk. Oleś és Fela elmondta, hogy még tizenötben menekültünk Oroszországba, és most haza szeretnénk menni, a rokonainkhoz. Két súlyos beteg van közöttünk.

Az egyik katona bevezetett bennünket az állomáshelyükre, a parancsnokhoz. A deszkabarakkban egy fiatal tiszt fogadott bennünket. Végighallgatta Oleś beszámolóját, Fela is közbevetett egy-egy szót. A tiszt aggódott, nem vagyunk-e tífuszosak. Azt mondta, sokszor érkeznek ide menekültek, akik hazafelé igyekeznek. De mit csináljon a betegekkel?

– Itt alhatnak – döntötte el végül. – Kapnak teát és kenyeret. Holnap megyünk utánpótlásért a vasútállomásra, lesz itt egy tucat szekér, majd elvisszük magukat. Ott már elboldogulnak.

December közepe volt, ezerkilencszáztizenkilenc. Keményen fagyott, de a mi utunk még nem ért véget. Most is csak fűtetlen tehervagonokban utazhattunk. Ráadásul a tehervonat ki- és berakodáskor félnapokat is álldogált mellékvágányokon, és minket majd megvett az isten hidege.

Nagy nehezen eljutottunk a mi Lublinunkba, ahonnét hét éve indultam útnak. Vacogva, félholtan kászálódtunk ki a vagonból. Hová menjünk? Találunk-e valami fogadót vagy akármilyen helyet, ahol fölmelegedhetünk?

Ekkor odajött hozzánk egy szegényesen öltözött asszony, és megkérdezte, nincs-e szükségünk szállásra. Oleś és Fela örömmel fogadta az ajánlatot, az árban is rögtön megegyeztek vele, nehogy meggondolja magát. Aztán mentünk az asszony után. A szállás nem volt messze. Elhelyezkedtünk, a gyerekek hamar elaludtak, de én nagyon rosszul éreztem magam. Olyan erős belső fájdalmaim voltak, hogy üvölteni szerettem volna, de összeszorítottam a fogam és az öklöm, hogy föl ne ébresszem a gyerekeket.

Reggel aztán fontolgatni kezdtük, mihez fogjunk.

Elhatároztuk, hogy egyelőre itt maradunk, ebben a szegé-

nyes házban. Megígértük a háziasszonynak, hogy továbbra is fizetjük a kialkudott lakbért. Oleś elment megkeresni a bátyáit, Franekot és Leont. Én egyre rosszabbul lettem. Orvost hívtunk. Azt mondta, felfáztam és hólyaggyulladást kaptam. Makacs, súlyos betegség. Az volt a szerencsénk, hogy míg Oleś a bátyáit kereste, Fela és Małgosia felkutatta a lublini pártszervezetet. Az elvtársaktól mindjárt kaptunk anyagi segítséget. Volt már pénzünk kenyérre és lakbérre.

Néhány nap múlva nagy öröm ért: viszontláthattam két idősebb fiamat. Négy éve nem láttam őket. Megemberesedtek, sőt meg is öregedtek. És megint egyszer mellettem volt mind a hat gyermekem. Sokat beszéltek az édesapjukról. Ő nincs többé velünk, ott maradt messze, a Volga-partján, a szaratovi temetőben.

Milyen furcsa, különös a mi életünk. Hol szétszór a vihar, mint a faleveleket ősszel, hol megint egymáshoz sodor.

Családunk, hat felnőtt és cseperedő gyerek, meg az édesanyjuk, itt ül most egy szegényes albérleti szobában, és alig találunk szavakat, azt sem tudjuk, mivel kezdjük, annyi a mondanivalónk. Mi, akik messze jártunk, viharos időket éltünk át, sok hányattatáson mentünk keresztül; ők, akik itthon maradtak, nyomorúságosan élnek, nincs egy kuckójuk, ahová befogadhatnák messziről jött családjukat. Hová menjünk? Ez volt most a legnagyobb gond, ezen törtük mindannyian a fejünket. Hol tudunk végre mindent elmesélni egymásnak, hol fogunk enni, aludni – mind a heten?

Szegények vagyunk, mint a templom egere, néhány garasunk csak egypár napi élelemre és erre a nyomorúságos szobára elegendő. De végre mind együtt vagyunk. Legidősebb fiam elmondja a tervét: pár kilométerre innét van egy kőből épült kis malom, a háborúban tönkrement, most nem működik. Jókora ház áll mellette. Egy vállalkozó már hetek óta kapacitálja a fiamat, hogy hozza helyre azt a malmot, akkor beveszi társnak, és ezzel fizet majd a munkájáért. Franek eddig nem állt rá, de most, minthogy lakásra van szükségünk, megegyezik a vállalkozóval, és a házat is elkéri tőle.

Ideje pihenni, mert nemcsak én vagyok beteg, hanem Oleśnak is szaggatni kezd a feje. Estére már a hideg rázza, de valahogy tartja magát. Tudjuk, őt is ugyanaz a betegség támadta meg, amelyen mi útközben mentünk keresztül Małgosiával. Orvos nem látott minket, hát az úti fáradalmaknak tulajdonítottuk a bajunkat, és az volt az egyetlen vágyunk, hogy egy csöndes kuckóban kialhassuk magunkat, főtt ételt ehessünk, és nyugodtan pihenhessünk. Ez a szűkös szobácska nem betegeknek és lábadozóknak való.

Nem kellett sokáig itt maradnunk. Néhány nap múlva Franek beköltöztetett minket a malom melletti házba, Wrotków faluban, a Bystrzyca folyó partján. A jókora ház négy szobájából kettőt foglalt el a család. A szobák üresek voltak, de Franek, akit máris a majdani szerelőnek vagy bérlőnek tekintettek, kölcsönkért emitt egy fölösleges asztalt, amott egy padot. Elmagyarázta, hogy csak egy kis időre kéri, mert a család nem marad sokáig, ő pedig majd megveszi, amire szüksége lesz.

Franio, aki most családfenntartóvá lépett elő, apaként gondoskodott rólunk. Leon segített neki, ahogy tudott. Franio előleget vett fel a malomjavításra, Leon rendben tartotta és ellátta a házat. Minden nagyszerű lett volna, de Oleś egyre roszszabbul érezte magát. Belázasodott, mint Małgosia útközben, az eszméletét is elvesztette. Éppen olyan állapotban volt, mint én és Małgosia abban a belorusz házban. Amikor már nagyon rosszul lett, orvost kellett hívni. Kijött a közeli kórházból egy fiatal katonaorvos, megvizsgálta a beteget, szemügyre vette szegényes kunyhónkat és a családot. Azt mondta, Oleśnak tífusza van, de nagyjából már lezajlott, napokig lábon hordta. Legjobb volna, ha kórházba vinnénk. Adott egy beutaló cédulát, és elment. Franio megint előleget kért a vállalkozótól, és bevitte Oleśt a kórházba. Így már nyugodtabbak voltunk felőle.

Pár nap múlva a kis Staś kezdte a fejét fájlalni, aztán belázasodott. Megint kihívtuk az orvost, megint tífuszt állapított meg. Franio bevitte a kisfiút Oleś mellé a kórházba, együtt

feküdtek vagy tíz napig. Kiderült, hogy én és Małgosia még az utazás közben vészeltük át a tífuszt. A család öt tagja közül négyen megkapták ezt a szörnyű betegséget, amely sok áldozatot szedett Oroszországban a forradalom idején.

Idősebb fiaim, Franio és Leon nagy gondot vettek velünk a nyakukba, mert a súlyos betegség után jó darabig egyikünk sem bírt dolgozni, és pénzünk sem volt. Pár hét múlva aztán Oleś, Fela és Małgosia Varsóba mentek, hogy a párttól megkapják az utasítást, mit és hol kell dolgozniuk, engem és Staśt pedig bátyjaik gondjára bíztak.

Attól fogva nem is sejtettem, mit csinálnak, hol vannak, mintha nem is léteznének. Így állapodtunk meg – ezt kívánta a konspiráció.

Nagyon nehéz volt a szívem, amikor a kis Staśsal ott maradtunk Franeknál. Elszakadtam attól a három gyermekemtől, akik elvtársaim is voltak. Régebben, mihelyt akadt néhány percük, kifaggattam őket, mi a helyzet a fronton, örültem, ha jól mentek a dolgok, és búsultam, ha rosszul. Együtt siratták el a fronton vagy orgyilkos golyótól elesett elvtársakat. Együtt éltem a párt és a forradalom ügyével – most pedig itt maradtam a kis Staśsal, meg Franekkal és Leonnal, akik semmit sem tudtak a párttól.

Elég keservesen éltünk. Franio heteken át kölcsönöket vett fel a betegek ellátására és arra, hogy úgy-ahogy berendezkedjünk. Talán nem is volt nagy összeg, de a vállalkozó, akinek tartozott vele, folyvást sürgette a malom helyreállítását és beindítását. Így aztán Franek látástól vakulásig dolgozott. Nemsokára már jövedelmezett is a malom, de a vállalkozó meg a cimborái valami susmusba kezdtek. Én semmit sem értettem belőle, de úgy rémlik, pénzt kellett befektetni a malomba, mert a gazdák kevés gabonát hoztak őrletni, tehát kevés volt a bevétel. Ezért a tulajdonos hamarosan maga mellé vett egy pénzes társat, Franeknak pedig kifizette, amennyi az előleg levonása után még járt a munkájáért.

Láttam, mennyire búslakodik Franek. Eddig senkit sem kellett eltartania, egyedül élt. Nagyon szerette a munkáját, a

malomszerelést. Nem volt különösebb gondja, mindig akadt valahol egy javításra váró malom, és Franek megkérte a tulajdonost, hogy bízza meg a javítással. Nem is kérdezte, menynyit kap a munkájáért, csak ennie legyen mit, és elalhasson egy kuckóban. Dolgozott megállás nélkül, aztán mikor elkészült, tovább vándorolt, másik beteg malmot keresni. Valósággal megszállottja volt a malmoknak – nem bánta, hogy üres a zsebe, semmi sem érdekelte a világon, csak a beteg malmok. És most egyszerre csak nyakába szakadt a család, az anyja meg az öccse. Nagyon bánthatta a büszkeségét, hogy nem tud nekünk otthont teremteni.

Mindezt jól látta Leon is, ezért egy napon így szólt:

– Nézd, Franio, nincs énbelőlem semmi hasznod, csak kolonc vagyok a nyakadon. Elmegyek munkát keresni.

Így hát negyedik gyermekem is elment a háztól.

A lakásból nyomban ki kellett költöznünk, mert a tulajdonos új társa foglalta el. A bútorunkat úgyis csak kölcsönkaptuk, hát a hurcolkodás nem volt nagy gond.

Elindultunk kis motyónkkal, nem is kérdeztük, hová megyünk. Franek vezetett. Borzasztóan sajnáltam, hogy ennyi gondot okozunk neki, és azt is láttam, hogy itt, a hazámban az emberek másképpen gondolkodnak és éreznek – szégyellik a szegénységüket. Mi Oroszországban évekig egy csöppet sem törődtünk vele, hogy nincstelenek és hajléktalanok vagyunk. Más gondolatokkal foglalkoztunk: hogyan alakul a háború, a polgárháború? Itt meg láttam, hogy mindenki görcsösen kapaszkodik kis üzletébe, fél a holnaptól, és ki-ki csak magával törődik. Kaparj kurta, neked is lesz, ez a jelszó.

PÁRTMUNKÁNK

Megérkeztünk a Wieprz folyó partján fekvő Ziółków faluba. Staś születésekor és azt követően néhány évig laktunk már a Wieprz mentén. Most Staś tizenegy éves, és megint ennek a folyónak a partján telepedtünk le, de vagy negyven kilométer-

rel arrébb. Kis famalom áll a víz partján. Egy fiatal zsidó házaspár kezeli. A kereskedő szülők bérelték ki nekik a malmot, hogy a fiataloknak legyen megélhetésük. Fölvettek egy inasgyereket is, hogy pénzt kapjanak a kitanításáért, és a házi munkában is legyen segítségük.

A mi számunkra Franek egy úgynevezett kamrát bérelt egy parasztcsaládtól. Csak nagy könyörgésre adták ki a házuk hátsó oldaláról nyíló kamrát, mert a lakbérre nincs szükségük, tehetősek. De úgy gondolták, nyáron majd segítek nekik a mezei munkában, és nem is tévedtek.

Gazdasszonyunk idősebb nálam, néhány éve özvegy. Két húsz éven felüli legény fia és két lánya van, az egyik tizenhét esztendős, a másik tizenhárom. Szép gyerekek, joggal büszke rájuk a gazdasszony. Minket eleinte lenézett, ahogy a gazdag parasztok szokták a szegényeket. De mikor látta, hogy segítségére vagyok egyben-másban, tejet adott a munkámért, szóba elegyedett velünk, és mióta Staś segít a tizenhárom éves Edziának a legeltetésben, azóta már egészen kedves, és olykor elkérdezgeti, hogy hol éltem és mit csináltam eddig.

Franio rengeteget dolgozik, és majdnem mindig a malomban éjszakázik Bolekkal, a segédjével. Ha gabonát hoznak őrletni, éjjel-nappal dolgozni kell, nincs kiszabott munkaidő. Franek néha olyan kialvatlanul jön reggelizni, hogy piros a szeme, mint a nyúlé. De mit csináljunk?

Kenyérben és tejben nem szenvedünk hiányt, csak a fizetséget kevesli Franek. De hová forduljon a panaszával? Jobb hallgatni, mert minden munkahelyre bőven akad másik jelentkező. A szegény ember gürcöl, más gazdagszik rajta.

Ekkortájt kezdtem visszagondolni oroszországi élményeinkre. Persze édeskeveset tudtam a dolgokról, de amikor Franek beállított ebédelni vagy vacsorázni, elmeséltem neki, hogyan kelt fel a nép Oroszországban, hogy lerázza a hatalmasok igáját, a földesurak és a gyárosok uralmát. Nem sok magyarázat tellett tőlem, de amit tudtam, elmondtam. És ha keveset is, valamit azért gyümölcsöztek a szavaim.

Valahol még folyt a háború a bolsevikok és Lengyelország

között, de az emberek már úgy torkig voltak a háborúval, hogy ha nem az ő falujuk határában zajlott, inkább nem is beszéltek róla. „A mieink verik valahol a ruszkikat, de az messze lehet" – mondták a falunkban. Én egyre többet beszéltem a fiamnak a forradalom ügyéről, bár mint mondom, magam is tudatlan voltam. Evés közben Franek néha megkérdezte:

– Jól van az úgy, hogy mi itt élünk hárman, a testvéreim meg semmi életjelt nem adnak? Még Leon is eltűnt. Talán együtt van a többiekkel? Nem szép dolog így megfeledkezni rólunk.

A maga szempontjából igaza volt. Ő lemondott kedvelt malomszerelő munkájáról, egyszerű segédként robotol itt fillérekért, amazok meg hírt sem adnak magukról. De elmagyaráztam neki, milyen nagy dolog a pártmunka, és milyen nagy titok. Bele kell nyugodnunk, hogy nem hallunk semmit a testvéreiről. Nagyobb baj, hogy azt sem tudjuk, mi a helyzet a háborúval, hol folyik egyáltalán. Újsághoz alig jutunk, hát nem is tudunk tájékozódni.

De hamarosan rebesgetni kezdték, hogy a bolsevikok előrenyomulnak, már itt vannak a közelben, Zamość környékén, és talán még Varsót is elérik.

Vasárnap volt, az aratás a végéhez közeledett. A bíró már kora reggel bejárta a falut, és elrendelte, hogy mindenki menjen el a templomba, mert a pap valami nagyon fontosról fog beszélni. Elmentünk. A templom előtt állították fel a szószéket. A pap a szokásosnál korábban kezdte a misét, aztán kijött a tömeg elé prédikálni. Azzal kezdte, hogy Lengyelország még soha nem élt át ilyen szörnyű időket. Rémeseket mondott a bolsevizmusról, világvégének nevezte, meg antikrisztusnak. Lett is riadalom, sírás, zokogás. Ekkor a pap kijelentette, hogy még nincs veszve minden: ragadjon fegyvert minden férfi – már nem emlékszem, hánytól hány évesig –, aki csak képes a fegyverforgatásra, és esküdjön fel most, azonnal.

Még sohasem volt ilyen nehéz a szívem. Hazamentünk. A gazdasszony azt sem tudta, hová legyen kétségbeesésében.

– Hát egyedül maradjak? – siránkozott. – Megint elviszik a fiaimat a vágóhídra! Alig ért véget a háború, már itt a másik. Nem adom oda a gyerekeimet!

Hozzám fordult az egész család:

– Maga volt Oroszországban, hát mondja el, igazán olyan szörnyűek azok a bolsevikok?

Tiszta szívemből elmondtam nekik az igazságot, amennyire tudtam. Elmagyaráztam, hogy miért harcolnak a bolsevikok. Elmondtam, hogy nem ők kezdték a háborút, hanem a mi uraink. Nekünk a bolsevikokkal együtt kellene harcolnunk a lengyel urak ellen. Félni pedig nem kell a bolsevikoktól, mert van nekik földjük rengeteg, nem kell nekik a miénk.

Figyelmesen hallgattak, és attól fogva esténként hozzám jártak az idősebb parasztok meg a fiatalok is. Franek elmondta nekik, amit tőlem hallott a forradalomról.

Máig sem értem, hogyan történt, de a mi házacskánkban több mint húsz férfi és legény megfogadta, hogy ők bizony nem mennek verekedni a bolsevikok ellen. És ha bejönnek a falunkba a bolsevikok, akkor csatlakozni fognak hozzájuk. Addig elrejtőznek, ahol tudnak, és várnak.

Gyorsan híre ment, hogy Ziółków lakosai nem mennek harcolni, hanem elrejtőznek. Nosza, erre a szomszéd falu is ugyanígy döntött. Bujkáltak a férfiak egypár napig, de aztán éjszaka értük jött a rendőrség, felkurkászta, megfenyegette őket, egy részüket erőszakkal cipelték el, más részük megijedt, és ment magától. Tíz férfi maradt itthon, jobbára idősebbek.

Több mint egy hétig nem mutatkozott senki, aztán egy éjszaka ránk törtek, és majdnem mindenkit elhurcoltak, Franekot is. A szomszéd városkából jött egy csapat katona, tíz-egynéhány ember, azok terelték össze a bujkálókat. Aztán kiderült, hogy nemcsak a mi falunkban akadnak férfiak, akik a háború ellenségei és a bolsevikok barátai. Néhány óra múlva más bujkálókat is a mieink mellé terelgettek. Mi, asszonyok, akiknek elvitték a férjét vagy a fiát, odamentünk és távolabb

megálltunk. Egyre újabb csoportokat tereltek a többiekhez, négy-öt férfit, távolabbról asszonyok kísérték őket. Közölték, hogy majd jön Lublinból egy magasabb rangú tiszt, és eldönti, mi legyen a bujkálókkal. Vártunk. Már sötétedett, amikor feltűnt egy bricska, benne a tiszt, de olyan részeg volt, hogy alig tudott leszállni a bricskáról. Nem is volt eszénél, odatántorgott a foglyokhoz, káromkodott, hetet-havat összehordott, aztán kirántotta a kardját, és összevissza vagdalkozni kezdett, még az őröket sem kímélte. Ekkor az egyik katona felszisszent:

– Pucoljatok, fiúk, hiszen ez nincs eszénél!

A katonák szétszéledtek, eltűntek a bozótos, meredek folyóparton. A részeg tiszt körül egykettőre kiürült a tér.

Nem tudom, mi történt aztán a katonákkal és a tiszttel. A rendőrség még be-benézett a bujkálók házába, de a férfiak jól elrejtőztek. Aztán az egész história feledésbe merült.

A fronton közben megváltozott a helyzet, a bolsevikok visszavonultak. Franio és a segédje visszamentek dolgozni a malomba.

Megjött a hideg őszi idő, fáztunk a kamrában. Néhány házzal arrébb egy gazdának volt egy üres, fűthető szobája, oda költöztünk. De a hurcolkodás után újabb csapás ért bennünket. Franek elhatározta, hogy fizetésemelést kér a malom bérlőjétől. Nagyon kicsi volt a bére, márpedig télire cipőt és tüzelőt kellett venni. Nem számított arra, hogy béremelés helyett egyszerűen kiteszik a szűrét. Azt hiszem, ebben az is jócskán közrejátszott, hogy Franek nem ment el katonának, sőt a többieket is lebeszélte a katonáskodásról. Ez részben az én hibám volt. A bérlő csak az alkalomra várt: jó, hogy Franek szóba hozta ezt a dolgot, mondta, mert ő már éppen közölni akarta vele, hogy ugyanilyen jó munkást kap a malmába, kisebb bérért. Úgy ért minket a dolog, mint derült égből a villámcsapás.

– Bírjátok ki egy darabig, elmegyek munkát keresni – mondta Franio.

Ketten maradtunk Staśsal a hidegben, ennivalónk nem volt

más, mint egy kis krumpli. Ráadásul meg is betegedtem. Szegény kis Staś, gyerek létére mennyi nyomorúságon ment keresztül!

Egyszer, amikor látta, milyen beteg vagyok, fogta a vödröt, és elment vízért. Sokáig nem jött vissza. Nagyon aggódtam érte, de nem bírtam fölkelni, hogy megkeressem. Félholtan vánszorgott haza: csúszós volt a meredek part a havas esőben, a gyerek kis híján beleesett a rohanó, mély folyóba.

Franio két hétig nem tért vissza. Egy reggel a kályha előtt kuporogtunk Staśsal, csak kis tüzet gyújtottunk, mert fogytán volt a tüzelőnk. Egyszerre csak nyílt az ajtó, és belépett a két lányom, Fela és Małgosia.

Beteg voltam, rettentően fájt a fejem, de azért eszemnél voltam. Azt gondoltam: álmodom, hallucinálok? A lányaim itt, ebben az isten háta mögötti faluban? A folyónak csak a széle fagyott be, a közepén hártya a jég, hogy jöttek át rajta?

– Ti vagytok? – kérdeztem.

– Mi vagyunk, anyácska!

Istenem, micsoda öröm! Egy csapásra megfeledkeztem a fejfájásomról. Már csak azzal törődtem, hogy Fela és Małgosia fölmelegedhessen, és enni adhassak nekik. Volt egy kis pénzük, vehettünk ennivalót. Vége-hossza nem volt a kérdezősködésnek. Először is: hol van Franek? Elmeséltem, hogyan bujkáltak a falubeli férfiak, és mi lett a vége. A lányaim meg, szokás szerint suttogva, azt mesélték:

– Csak egy-két napra jöttünk, anyácska. Illegális munkát végzünk. Senkinek sem szabad megtudnia, hogy itt vagyunk. Csak látni akartunk téged meg Staśt, és már megyünk is. Szeretnénk még Franekkal is találkozni, aztán megint el kell búcsúznunk, nem tudjuk, mennyi időre.

Franek éppen másnap állított be. Egész nap, egész éjszaka meséltünk egymásnak, és még mindig nem mondtunk el mindent. Csak most tudtam meg, hogy a gyermekeimet a párt Białystokba küldte, ott végeztek illegális munkát, amíg meg nem alakult a lengyel munkáskormány, a Forradalmi Bizott-

ság.* Akkor a gyermekeim különféle felelős megbízatásokat kaptak. Arról kivált nagy örömmel meséltek a lányok, hogy elmentek egyszer egy gyűlésre, csak annyit tudtak, hogy egy vezető elvtárs fog beszédet mondani, de nem is sejtették, ki lesz az; és mikor fölment a függöny, látták ám, hogy a mi Oleśunk az az elvtárs.

Azóta megváltozott a helyzet. Már nincs Forradalmi Bizottság, a párt megint illegalitásba vonult. Fájdalmas csapás volt ez nekünk – évtizedekkel elhalasztotta a lengyel dolgozó nép győzelmét. De szilárdan hittük, hogy ügyünk végül is diadalmaskodik.

Franek elmondta, hogy kapott megfelelő munkát. Elhatároztuk: én egyelőre itt maradok Staśsal, Franek munkába áll, és megtudakolja, van-e ott iskola. A lányoknak is volt egy tervük: ha valamelyikük vidéken végez konspirációs munkát, akkor magához vesz engem és Staśt. De munkájukról a pártszervezet fog határozni, tehát várni kell.

Boldog voltam, hogy Franek velünk van, mindjárt biztonságban éreztem magam. Franek visszakísérte a lányokat Varsóba, és megbeszélték, hogy kapcsolatban maradnak. Mivel Franeknak sohasem volt semmi köze a párthoz, nála szükség esetén elrejthetnek valami titkos anyagot, és ha majd pénzt keres, anyagilag is támogathatja őket. Így állapodtak meg a gyermekeim, a párttagok és a pártonkívüli.

Sajnáltam, hogy Franio nem tart mindenben velük, ragaszkodik kedves malmaihoz. De hiába, ő nem volt ott velünk tizennyolcban, a forrásnál, ahol a kommunizmus erejét és bölcsességét megismerhettük. Már az is sokat jelentett, hogy Franek megígérte: mindenben segítségünkre lesz. Attól kezdve Franek a mi oldalunkon állt élete végéig.

Megint ketten maradtunk Staśsal. Staś olvasott, ha sikerült

* Forradalmi Bizottság – Lengyelország Ideiglenes Forradalmi Bizottsága – az első lengyelországi munkás-paraszt kormány. Az 1919–1920. évi területhódító háború idején keletkezett, amelyet a lengyel reakció folytatott a szovjetköztársaságok ellen Piłsudski vezetésével. Rövid ideig tevékenykedett, megalakulásának ténye mégis jelentős esemény volt.

könyvet szerezni. Csöndes, jó fiú volt. Szeretett volna játszani a többi gyerekkel, de én nem engedtem a falusi fiúk közé. Nem volt bennem semmi pedagógiai tehetség, és egyre csak attól féltem, hogy a falusi fiúk züllöttek, cigarettáznak és lopnak. Megmondtam Staśnak, miért nem engedem közéjük.

– Nem mind olyanok, anyácska – felelte.

Havonta egyszer meglátogatott Franio. Hozott egypár zlotyt, hogy ne éhezzünk. Találkozgatott a húgaival, de ezt csak kurtán említette, hát nem faggattam. Egyszer elmondta, hogy Fela egy illegális nyomdában dolgozik. Szigorúan titkos munka ez, mert ha a hatóságok tudomást szereznének a dologról, az elvtársak sok-sok évre börtönbe kerülnének, a pártot pedig nagy anyagi veszteség érné, hiszen elvesztené a nyomdáját. Małgosia jelenleg falun dolgozik. Ha majd városi lakást talál, magához vesz engem meg Staśt, és akkor Staś iskolába járhat. Türelmetlenül vártuk ezt a napot.

Végre Franek értünk jött – és megint Lublinban élünk. Háromemeletes, elég tiszta, nyugalmas ház. Kis padlásszobánk ablaka a háztetőből nyílik, ha ki akarunk nézni, az asztalra állva kell kihajolni. Az egyik fal olyan alacsony, hogy a mennyezetig ér a fejünk, le kell hajolnunk, de az ágy kitűnően elfér. A sarokból ajtó nyílik egy karmába, de olyan alacsony ajtó, hogy négykézláb kell átmászni. A kamrában tartjuk a szenet, a petróleumoshordócskát, az ennivalót. A szobában áll egy vaságy, asztal, székek – egyszerű, szegényes bútorzat, de tiszta. Elég barátságosnak találom a szobát.

Azelőtt egy sütőipari munkás lakott a kis padlásszobában, de ő már két éve a lublini börtönben ül valami sztrájk vagy más cselekmény miatt, és súlyos tüdőbeteg. Amikor reménytelenre fordult az állapota, a felesége átadta a lakást Małgosiának, ő hagyta itt a bútorokat is.

Hamarosan megérkezett Małgosia. Megvették a legszükségesebb holmit. Franek nagyon ritkán járt hozzánk, de ha eljött, hagyott nekünk egypár zlotyt. Małgosia a pártszervezettől kapott segélyt, de erről sohasem beszéltünk. Tudtam, hogy a pártszervezet nagyon szegény, az elvtársak szűkében vannak

a pénznek. Segítettem Małgosiának, amennyire csak egy tudatlan parasztasszony segíteni tud vékonypénzű forradalmár leányának, aki egy fillért sem keres, éjjel-nappal dolgozik, és csak a pártszervezettől kap valami kis segélyt.

Eleinte csak annyit tudtam segíteni, hogy kijártam Staśsal a város környéki erdőbe fát és rőzsét gyűjteni, vagy a pályaudvarra összeszedni az elszóródott szenet. Így mindig volt tüzelőnk, ráadásul a külvárosi boltocskákban olcsóbban vehettük meg a tejet és a krumplit. Amikor már többet tudtam Małgosia munkájáról, röplapokat hordtam vagy üzeneteket hoztam az elvtársaktól Małgosiának. Közben megismerkedtem néhány elvtárssal, béresekkel a környékbeli majorságokból és gyári munkásokkal. Małgosia szinte sohasem volt otthon, de nemigen beszéltünk arról, mit csinál és hol van, mert jobb volt minél kevesebbet tudni.

Így folydogált az életünk. Staś már iskolába járt, a második osztályba. Én a házimunkát végeztem, és olykor az illegális munkában is segítettem. Néha beállított egy-egy elvtárs, sápadtan és soványan, mintha kórházból jönne. Itthon van-e Jasia, kérdezte (már akkor ez volt Małgosia fedőneve). Többnyire nem volt otthon. Kenyeret és teát adtam a látogatónak, néha csak kenyeret, mert egyebem nem volt. Leült, megpihent egy kicsit, aztán üzenetet hagyott Małgosiának. Mindig igyekeztem szóról szóra átadni az üzenetet.

Kitavaszodott. Közeledett a húsvét. Egy reggel Staś szokás szerint elindult az iskolába. Małgosia is elment, kitakarítottam, fogtam a zsákomat, és éppen azon gondolkodtam, az erdőbe menjek-e fáért, vagy a pályaudvarra szénért, amikor egyszerre csak beállított Staś könnyes szemmel, kipirosodott arccal. Ijedten dobtam le a zsákot.

– Mi baj, Staś, mi történt? – és már azt néztem, ép-e a keze-lába.

Ép volt mindene, de alig bírt beszélni. Szipogva nyögte ki végül:

– Mama, kidobtak az iskolából.

Ijedelmem elmúlt. Staś még sohasem kapott rossz jegyeket, intőt rossz magaviseletért, verekedésért. Mikor kicsit megnyugodott, elmesélte, mi történt:

A húsvét előtti hittanórán a tisztelendő úr azt mondta a gyerekeknek, hogy holnaptól lelkigyakorlat lesz, aztán gyónás. A tanítás elmarad, hogy a gyerekek jól felkészülhessenek a gyónásra. A mindig igazmondó Staś fölemelte a kezét, és megkérdezte, mit csináljon, mert ő még sohasem volt gyónni. Ekkor borzasztó dolog történt. A pap kihívta a katedrára, és megkérdezte:

– Te zsidó vagy?

– Nem – felelte Staś –, lengyel vagyok, de mitőlünk senki se jár gyónni.

– Miért? – kérdezte a pap.

– Mert mi hitetlenek vagyunk.

A pap egészen kikelt magából.

– Ki innen, te barom, még azt sem érdemled meg, hogy beléd rúgjak! – ordította. – Ki innen, mert megfertőzöd a gyerekeimet! Megmételyezed az egész osztályt! Húzódjatok el, hogy ez a hitetlen hozzátok ne érjen. Hordd el magad, és holnap jöjjön be az apád.

– Nincs apám – zokogta a rémült gyerek.

– Hát kid van? Anyád és nővéred? Akkor jöjjenek ők.

Vigasztalgatni kezdtem Staśt, hogy nem történt olyan nagy baj. Az iskolába persze nem engedik be többé, de tanulni pap nélkül is lehet. Ami a vallást illeti, majd elmagyarázzuk neki, miért dühöngött úgy a pap. Małgosia majd elmondja, ha ideje lesz rá.

Staś lecsillapodott. Néhány osztálytársa megszánta, és este titokban elhozta neki a tankönyveit. Ő felírta, mi a lecke, és otthon tanult. Małgosia foglalkozott vele, amennyire csak tudott, okosan és óvatosan elmagyarázta a dolgokat.

Egy idő múlva segítségünkre sietett a földszinten lakó fiatal házaspár. Addig nem ismertük őket közelebbről. De gyakran találkoztam a kapuban egy gondosan öltözött, kedves arcú idősebb asszonnyal, aki a fiatal pár három év körüli, szép

fiacskáját vezette kézen fogva. Egyszer, mikor találkoztunk, bólintással üdvözölt, és halkan így szólt:

– Este fölmegyek magukhoz.

Csodálkoztam, de azt feleltem, hogy nagyon örülök.

Este – Małgosia még nem volt otthon – feljött az asszony. Hellyel kínáltam, de ő azt mondta:

– Csak egypár szóra jöttem. Az unokám alszik, a fiatalok még nincsenek itthon, és félek, hogy fölébred a kicsi. Azt akartam mondani, hogy a lányom és a vőm egyetemre járnak, sokat dolgoznak, de szívesen tanítanák hetente kétszer a maga fiát. Tudja melyik a lakásunk? Jöjjön el a gyerek holnap, aztán megbeszélik, mikor lesz a következő óra. Viszontlátásra!

Így aztán Staś tovább tanulhatott. Elmondtam Małgosiának, milyen kedvesek a szomszédok, de nem nagyon örült.

– Vésd az eszébe Staśnak, hogy ne szóljon semmit a pajtásainak, és csak titokban járjon oda – mondta. – Nem akarom, hogy ezek a rendes emberek bajba kerüljenek miattunk. És te se felejtsd el: senkinek sem szabad tudnia, hogy Staś hozzájuk jár.

Egy napon Małgosia itthon volt, Staś pedig elment egy pajtásához, akitől gyakran kapott könyveket kölcsön. Esett az eső, hangosan verte padlásszobánk mennyezetét, szomorú hangulat volt. Egyszerre csak Małgosia beszélni kezdett a munkájáról, és én lélegzet-visszafojtva hallgattam. Elmondta, hogy amit az udvarházban dolgozik a kocsisok között, az csak kis része a munkájának, másik részét a városi munkások közt végzi. De a legfontosabb tevékenységét a politikai foglyokat segítő szervezetben fejtette ki. A lublini pártaktíva még gyenge, főleg nőkből áll. A besúgás óta nagy nehézségeik vannak.

Nem nagyon értettem, amit mesélt. De éreztem, hogy nagy gondok nyomasztják, s meg akarja osztani valakivel a gondjait. Először tárta föl előttem a szívét. Nagyon bántott, hogy keveset értek a dolgaiból és keveset segítek neki.

Reggel Małgosia azt mondta, ma sok munkája van, és ne aggódjak, ha későn jön haza. Borús nap volt, szemerkélt az

eső. Elmentem kenyeret venni, ócska cipőm beázott a pocsolyákban. Hazamentem, és elhatároztam, hogy ma már ki sem teszem a lábamat a házból. Varrogatni kezdtem, Staś meg tanult. Eltelt néhány óra. Egyszerre csak beállított egy ismeretlen asszony. Ócska kendő volt rajta, a cipője épp olyan lyukas lehetett, mint az enyém, mert egész tócsa támadt körülötte. Köszönt, rám nézett, és azt mondta:

– Nem tud még semmit?

– Nem. Nem tudok.

– Nagyon rossz hírt hoztam. Jasia elvtársnőt egy órája letartóztatták. Vagy nem is tudja, ki az a Jasia? Más néven Ryta elvtársnő, vagyis a maga lánya. Hát igen, mi anyák és feleségek sokszor nem is tudjuk, mi a fedőnevük.

Dermedten álltam. Az asszony leült egy székre, és hallgatott. Mikor végre megmozdultam, így szólt:

– Mondja, mi legyen a zsákkal, ami ott maradt a boltban? Persze, maga nem is tudja, mi történt. Jasia elvtársnő elment a megbeszélt boltba, és vásárolt egy zsák ennivalót, mert ma lehet csomagot vinni a foglyoknak. Úgy volt, hogy odajön egy ember a zsákért, és elviszi egy elvtársnőhöz, akivel Jasia a csomagokat elkészíti, aztán az asszonyok, akiknek a férje vagy a fia börtönben ül, megkapják a csomagokat, és átadják a börtönben. De azok a rohadt zsaruk elvitték Jasia elvtársnőt. Hát most mi legyen a zsák ennivalóval? El kéne menni érte. Meg kell szerezni azt a zsákot, mert különben csomag nélkül maradnak az emberek. No, szóljon már valamit! Hiszen maga az anyja!

Megkérdeztem, tudja-e a rendőrség, hogy ki vitte oda a zsákot. Hátha a boltos azt mondja, hogy az a hölgy csak vásárolni jött, a zsákot más vitte oda. Ha most odaszalad valaki a foglyok családjából, azzal elárulják Małgosiát.

– Hát csomag nélkül maradjanak az emberek egy hétig? Erre feleljen!

Azt mondtam, én nem ismerem a foglyok családját, legfeljebb négy-öt embert, de akkor is veszélyes volna, ha ma odamennék, mert ha a lányomat letartóztatták, engem is figyelni

fognak. Beszéljenek össze titokban a családtagok, vegyen mindenki valamit a hozzátartozójának, és vigye be a szokott módon. Ez hasznos lesz Margarytának, vagyis Jasiának. Úgy látszik majd, hogy Jasia semmit sem tud a zsákról, meg a mai csomagbeadásról. Mindenki különböző, szerény csomagot készítsen.

– És akinek nincs miből vásárolnia?

– Adjanak kölcsön egymásnak, később visszakapják. Lehet, hogy a lányom sokáig börtönben marad, de a szervezet működni fog, amíg lesznek politikai foglyok.

Az asszony megértette, és elment, mi pedig ott maradtunk Staśsal kétségbeesetten. Staś nagyon okos, koraérett gyerek volt, sokkal többet tudott nálam az illegális pártmunkáról. Ezt eddig nem is sejtettem, hiszen soha nem beszéltünk pártügyekről.

Most hát ketten maradtunk Staśsal. Franekkal már régóta kerültük egymást, nehogy ő is gyanússá váljon a hatóságok szemében. Sokszor azt sem tudtuk, hol dolgozik. Oleśról, Feláról és Leonról semmi hírünk nem volt.

Staś azt javasolta, hogy ő megkeresi Franiót. Senkinek sem tűnik fel, ha egy felnőtt embert meglátogat egy gyerek. Franio pedig majd kitalálja, hogyan húzhatnánk ki Małgosiát a bajból. Én óvatosan megpróbálok érintkezésbe lépni Małgosiával. Azt már tudtam, hogy a politikai foglyokat gyakran egy cellába zárják a közönséges bűnözőkkel, és amíg nem teszik más cellába, addig sem a családtagjait nem láthatja, sem csomagot nem kaphat. Małgosia is bizonyára így járt.

Akkor még semmit sem tudtam a börtönökről, nem is sejtettem, milyenek lehetnek. Tehetetlen bánatomban majd megszakadt a szívem. De mellém álltak az olyan asszonyok, mint aki hírt hozott Małgosia letartóztatásáról, és annyira sajnálta az élelmiszereszsákot. Ezek az asszonyok sokat segítettek, vigasztaltak, tanácsokat adtak. Az én első tanácsom, hogy ne menjünk a zsákért, jó volt. Az asszony végigjárta a családokat:

– Vigyetek be csomagot. Nem ismerünk se Jasiát, se Rytát, és semmilyen segélyt nem kaptunk.

Egy hónap múlva bizonyítékok hiányában úgy döntöttek, hogy óvadék ellenében szabadlábra helyezik Małgosiát. Franio előleget kért a malomban, és kifizette az óvadékot. Így Małgosia néhány hét múlva ismét otthon volt, a kis padlásszobában.

Csöndes idők következtek. Franio elment ledolgozni az előleget. Małgosia egy ideig nem dolgozhatott a segélyszervezetben, mert a hatóságok már ismerték. Ezentúl többet járt ki az udvarházba. A fiatal házaspár továbbra is órákat adott Staśnak. Hiába magyaráztuk, hogy bajba kerülhetnek miattunk, csak nevettek és tréfálkoztak, hogy túljárnak ők a zsaruk eszén, és nem válnak meg Staśtól, mert nagyon megkedvelték, öröm tanítani. Én a szokott módon tüzelőért jártam, Małgosia naponta kiment az udvarházi kocsisok és a parasztok közé, s egyre több megbízást adott nekem. Ebből a munkából persze nem sokat tanultam, de egyre gyakrabban hoztam-vittem egyre nagyobb csomagokat.

Egy napon Małgosia egy Zamość környéki bútorgyárba küldött. Jól elvégeztem a munkát. Nagyon örült, és azt ígérte: óriási meglepetésben lesz részem. Megmondtam Staśnak, hogy egész napra elutazunk Małgosiával. Este fölkerekedtünk, egyenesen Varsó felé.

Először láttam meg Varsót. Kora reggel érkeztünk meg a gyönyörű fővárosba. Csak úgy káprázott a szemem. Féltem a zajtól, a forgalomtól, hamarosan megfájdult a fejem, pedig még csak a pályaudvart és egypár utcát láttam. Małgosia nem mutathatta meg nekem Varsót, mert konspirációs okokból nem járkálhatott a városban. Nemsokára megállt, és így szólt:

– Nézd, anyácska, ez itt a Grójecka utca. Itt találkozol valakivel, és ezentúl gyakran meglátogatod majd. Elég korán van, hát remélem, otthon találjuk, bár sokszor éjszaka dolgozik, és lehet, hogy még nem jött haza.

Beléptünk egy nagy bérházba, és fölmentünk a negyedik

emeletre. Egy idősebb nő nyitott ajtót, kabátban és gyászfátyolos kalapban. Małgosia egy keresztnevet mondott, az asszony pedig mosolyogva mutatott egy ágyra:

– Ott alszik, nemrég jött haza. Üljenek le, mindjárt fölkeltem.

És lass csodát – Fela aludt ott. Nem győztem álmélkodni. Még tartott a fojtott kacagás, csókok csattantak, mikor a gyászfátyolos asszony elbúcsúzott:

– Viszontlátásra, nekem munkába kell mennem.

Körülnéztem. Nagy ablakos, magas, világos szoba volt, de olyan kicsi, hogy a két ágy között, amelyek kétoldalt a falnál álltak, alig fért el egy asztalka.

Az özvegyasszony a háziúrtól bérelte ezt a szobát. Kevés keresetéből nehezen tudott megélni tizenkét éves fiával, ezért odavette az egyik ágyra Felát.

Nagyon boldog voltam, hogy láthattam Felát. Amikor a fiú felkelt, felöltözött, reggelizett és elment az iskolába, mindent megbeszélhettünk. Fela elmondta, hogy az illegális nyomdában dolgozik, sokszor huszonnégy órát egyfolytában, máskor két-három napig nincs munka, de olyankor mást dolgozik, persze az is konspiratív munka. A háziasszony megbízható, így ebben a lakásban nyugodtan tartózkodhat. Engem most azért hoztak fel Varsóba, hogy kiismerjem magam a pályaudvaron és a szomszédos utcákban, mert ezentúl én járok majd Felához a röplapokért, amelyekre Małgosia munkájához van szükség. Ötvenéves parasztasszony vagyok, falusias ruhában, a karomon kosárral, énrám nem gyanakszik senki. Elvihetek a kosárban néhány kiló röplapot, a tetejére majd teszünk egy darab kenyeret vagy más holmit.

Így hát attól fogva feljártam Varsóba, jobban mondva Varsó néhány utcájába. Még a Visztulát is alig láttam – egyszer-kétszer átvillamosoztam rajta, de annyira izgultam, jól sikerül-e minden, hogy észre sem vettem, mikor megy át a villamos a Visztula fölött.

Volt is okom izgulni, egyszerű falusi asszony létemre. Mondok egy példát. Rendszerint kora reggel érkeztem Varsóba,

ott elintéztem a munkát, amelyet pártbeli feljebbvalóm, vagyis Małgosia bízott rám, és másik feljebbvalóm, Fela segített elintézni, aztán másnap reggelre értem vissza Lublinba – tehát mindig éjszaka utaztam. De Fela egyszer azt mondta:

– Anyácska, most itt kell maradnod a szobában délig. Hozok egy csomagot, elviszed Krakkóba.

A többit nem is hallottam, mert csak úgy lúdbőrzött a hátam az ijedelemtől. Mindig félve utazgattam. Nem a rendőrségtől féltem, hanem attól, hogy nem sikerül elvégeznem a feladatot. Nagy öröm és megkönnyebbülés volt, ha dolgom végeztével hazaértem. De Krakkó említésére másfajta félelem fogott el. Amíg falun éltem, mindenféle mesét hallottam Krakkóról, ismertem krakkói nótákat, de az rég volt – és most távoli, idegen, az óperenciás tengeren is túli városnak tűnt az a Krakkó. Apámtól hallottam a Posztós házról, de nem tudtam, mi az. A királysírokról is hallottam valamit harangozni meg a Mária-templomról, no és a sárkányról ott a sziklán, ahol most a palota áll. De mindez akkori határainkon túl esett, hogyan jutok el oda?! Történhet valami velem, és nálam a csomag! Małgosia eszembe véste, miféle csomagok ezek. „Ha megvernek, ha megnyúznak, ha meg kell enned az egészet, akkor se add ki a kezedből!" – mondta.

Tudtam én, hogy az ilyen csomag sok ember vesztét okozhatja. Ezért ijedtem meg annyira Krakkótól. De Fela csak nevetett:

– Értsd meg, anyácska, Krakkó már ismét Lengyelországhoz tartozik.

És magyarázni kezdte: itt felszállsz, ott leszállsz, emitt kérdezősködsz, amott találkozol valakivel, ilyen és ilyen lesz a ház, a lépcső, az ajtó, emígy kell csengetni, amazt kell mondani. Megértettem.

– No látod, gyerekjáték az egész.

Remegve indultam el, de nem mutattam.

Reggelre Krakkóba értem, és néhány óra múlva boldog voltam, mint a madár, mert sikerült mindent elintéznem. De a vonatom csak este indult vissza. Az elvtárstól nem kérdez-

tem semmit, igyekeztem minél előbb kívül lenni az ajtón. Hát kószáltam a városban, és lassan eszembe jutott a sok mese, nóta. A kíváncsiság legyőzte a félelmet. Megkérdeztem egy magamfajta, falusias asszonyt, megvan-e még a Posztós ház.

– Hogyne volna, nincs annak lába, hogy elszaladjon!

Meg is mutatta az épületet.

– És mi van ott? – tudakoltam.

– Menjen csak be, nézzen körül. Talán még vásárol is valamit. De ha nem, akkor is érdemes megnézni.

Ha már ilyen kedves asszonyra akadtam, megkérdeztem azt is, hol van a Mária-templom és a királyi palota. Szépen elmagyarázott mindent. Időm volt bőven, hát nekivágtam a városnak. Lassan megjött a bátorságom, itt-ott még kérdezősködtem a járókelőktől (persze asszonyoktól, azokat inkább meg mertem szólítani), és estig megnéztem a királysírokat is, a Posztós házat is, meg a templomot is.

Reggelre megint Varsóban voltam. Fela nevetve hallgatta beszámolómat.

– No lám, miből lesz a cserebogár. Büszkék vagyunk rád, anyácska!

A LUBLINI BÖRTÖNBEN

Egyik nap beállított egy húsz év körüli fiatalember. Nem először láttam, de nemigen figyeltem meg, és nem kérdeztem Małgosiától, milyen része van a munkájában. Igaz, nem is volt szokás nálunk az emberekről faggatózni. Małgosia nagyon jól tudta, mibe avasson be, mibe ne. Ez a fiú kétszer-háromszor járt nálunk, és nem tudom miért, de nekem valahogy nem tetszett. Egyszer, mikor halkan mondott valamit Małgosiának, észrevettem, hogy amikor mosolyog, mintha komiszul húzná el a száját. Rossz érzésem támadt. Miért ilyen ellenszenves nekem ez a fiú? – gondoltam magamban. Megkérdeztem Małgosiát, ki ez. Azt felelte, egy házmester fia, munkanélküli. Egy kommunista munkás ajánlotta. Többet persze nem szóltam a dologról.

Egyik nap Małgosia, szokás szerint, nem volt otthon. Alkonyodott már, amikor halkan kopogtattak. Ajtót nyitottam. A fiú állt odakint egy jókora csomaggal, amelyet szokás szerint szürke papírba göngyöltek, és zsinórral gondosan átkötöztek. Elmosolyodott azzal a görbe mosolyával, amelyet ki nem állhattam.

– Hová tegyem? – kérdezte. – Jasia elvtársnő tudja, mi ez.

Mondtam, hogy tegye az ágyra. Lerakta, és gyorsan elment. Ilyen nagy csomagok eddig nem voltak a házunkban. Małgosia hozott ugyan csomagokat, de kicsiket. Én is vittem csomagokat némelyik majorba, szekéren vagy gyalog, de azok is apró csomagok voltak, elférték a kendőm alatt vagy egy kis kosárban. Törtem a fejem, mi lehet a hatalmas csomagban. Amikor Staś lefeküdt aludni, áttettem a csomagot egy székre. Észrevettem, hogy elég nehéz, legalább fél pud.

Nem feküdtem le aludni, vártam Małgosiára. Mikor megjött, megmutattam neki a csomagot, és elmondtam, ki hozta. Nagyon nyugtalan lett.

– Ostoba kölyök, hiszen megmondtam neki, hová vigye. Mikor hozta?

Mondtam, hogy késő délután. Małgosia megnyugodott, és lefeküdtünk aludni.

Másnap Małgosia felbontotta a csomagot. Röpcédulák voltak benne, adakozásra szólították fel a proletárokat az aszály miatt éhező Volga-vidéki gyerekek javára. Małgosia fogta a röplapok egy részét, gondosan átkötötte, és azt mondta: bugyoláljam be valamibe, aztán tegyem a bevásárlókosaramba, amelyben zöldséget és kenyeret szoktam hozni a boltból, és abban szállítom az illegális holmikat is. A többi röplapot visszacsomagoltuk és beraktuk a szekrénybe, amelyben az élelmiszert és az edényeket tartottuk.

Láttam, hogy Małgosia nagyon ideges. Fel-alá járkált a szobában. Végül azt mondta:

– Tudod mit, anyácska, magunkkal visszük Staśt, és elmegyünk Łęcznába.

Staś meg én rendszerint álcázásul szolgáltunk Małgosiának.

Egy idősebb parasztasszony, egy tizenkét éves fiú, meg egy falusi tanítónőnek látszó, tizenkilenc éves lány – így hármasban semmi gyanút nem keltünk a kosarunkkal. Sokszor elmentünk már hármasban a lublini temetőbe, ott várt valamelyik elvtárs. Mi Staśsal arrébb húzódtunk, hadd beszéljék meg a titkos dolgaikat, megálltunk egy sírnál, mintha semmi közünk sem volna hozzájuk. Aztán békésen hazatértünk hárman. A majorokba is együtt mentünk, ahol Małgosia este gyűlést tartott a dolgozóknak. Mintha ártatlan családi kirándulásra indulnánk.

Ezúttal is megbeszéltük, hogy én Staśsal az egyik kocsis családjánál várok, míg Małgosia elmegy a Łęczna környéki erdőbe, ahol éjszaka fontos dolgokat kell megbeszélnie néhány lovásszal. A tanácskozás után Małgosia értünk jön, és hazamegyünk.

Majdnem vaksötét volt még, amikor Małgosia megkocogtatta az ablakot, és beszólt, hogy mehetünk haza. Rövid út volt, egy óra vonattal, aztán a pályaudvartól még tíz-tizenöt perc hazáig. A szürke kora hajnalban csöndes az utcánk, az udvaron sincs senki, de egyszerre csak felbukkan valahonnét egy férfi, és felénk siet. Közelebbről látjuk, hogy a házmester az. Szájára teszi az ujját, és sietősen súgja:

– Ne menjenek föl! Rendőrök állnak az ajtajuk előtt. A lakásukat lepecsételték, biztosan magukat várják. Ha van valami a rovásukon, tűnjenek el gyorsan.

És már vissza is ugrik a házmesterlakásba, mi meg visszafordulunk, és kisietünk a kapun át az utcára. Csend van, sehol senki.

– Gyere – mondom Małgosiának –, menjünk a legközelebbi major felé, ahol barátaink vannak, bújj el náluk egy időre. Aztán, ha már tiszta a levegő, menj fel Varsóba, ott a párt majd megmondja, mit kell csinálnod. Én hazamegyek Staśsal, lesz, ami lesz. Tanulatlan parasztasszony vagyok, alig tudok olvasni, a röpcédulákért engem nem hibáztathatnak, csak téged, te meg nem leszel ott. Azt fogom mondani, nem tudom, hogy kerültek oda azok a papírok, és miről szólnak. Talán

nem tartóztatnak le, akkor majd megleszünk valahogyan Staśsal. Csak te ne kerülj a kezükre, mert most már óvadékot is hiába fizetnénk – ott a bizonyíték a lakásban. Eredj, és védekezz, ahogy tudsz, rám meg Staśra ne legyen gondod.

Megöleltük egymást, de igyekeztünk nem nézni egymásra, úgysem láttunk volna semmit – könnybe lábadt a szemünk. Sarkon fordultunk Staśsal, és hátra se nézve siettünk hazafelé, csak azt figyeltük, nem találkozunk-e valakivel. De nem láttak, így hát senki nem tudhatta, merről jöttünk.

Amikor ismét bementünk Staśsal a kapun, a házmester ránk pillantott, mintha azt mondaná: „Ahogy gondolják, de én szóltam." Nekem csak az volt a fontos, hogy Małgosia nincs már velünk.

Fölmentünk a lépcsőn. Padlásszobánk előtt két fegyveres rendőr. Vörös lakkpecsét az ajtón. Megkérdeztem, miért állnak itt, és hogyan menjek most be.

– Azt mi nem tudjuk, hogy miért. De parancsot kaptunk, hogy mindenkit őrizetbe vegyünk, aki be akar menni.

Egyikük megkérdezte, ki ez a gyerek.

– A fiam.

– Akkor mind a ketten itt maradnak őrizetben, míg parancsot nem kapunk. Álljanak nyugodtan, és ne beszélgessenek egymással.

Álldogáltunk. Hat óra lehetett. Kivilágosodott a padlásfolyosó, teltek-múltak az órák. Megkérdeztem, lemehet-e a kisfiú ennivalót venni.

– Nem mehet le.

– Legalább azt engedjék meg, hogy leüljön. Fájhat már a lába.

– Leülhetnek – mondta a rendőr –, maguk nem állnak őrségben. Szék ugyan nincs, de arról mi nem tehetünk.

Staś leült, én tovább álldogáltam.

Kilenc óra is elmúlhatott már, amikor lépteket hallottunk. Addig eszembe sem jutott, hogy mivelünk mi lesz, hogyan végződik ez az álldogálás az ajtó előtt. Gondolataim csakis Małgosia körül jártak.

Amint meghallottam a lábdobogást a lépcsőn, hirtelen mintha álomból ébredtem volna. Elfogott a félelem. Eszembe jutott, amit Małgosia egy beszélgetésünk alkalmával mondott: a szó elszáll, az írás megmarad. „Egyetlen darabka papír, illegális röpcédula szerencsétlenséget hozhat nemcsak rád, hanem sok elvtársra" – mondta. Akkor úgy éreztem, miránk ez nem vonatkozik, de most minden eszembe jutott. Néhány hete Małgosia egy apró csomagocskát adott nekem, és azt mondta: „Ezek nagyon fontos papírok, anyácska. Rejtsd el őket valahová, amíg el nem kérem, de nagyon biztonságos helyre. Ne felejtsd el, amit mondtam: egy ilyen papír sok elvtársra szerencsétlenséget hozhat."

Akkor én nem csináltam nagy ügyet az egészből. Újságpapírba csavartam a csomagocskát, bemásztam a kamrába, és a szénporba rejtettem a papírokat, aztán rádobáltam néhány nagyobb széndarabot. Sejthettem-e, hogy néhány hét múlva halálos félelem fog el a miatt a csomagocska miatt? Małgosia szavai most lángbetűkkel lebegtek a szemem előtt.

Öt ember jött fel a lépcsőn: két puskás rendőr és három civil. A rendőrök felváltották a két őrt, azok elmentek. Az egyik civil megkérdezte:

– Ez a maga lakása? Van kulcsa?

Nem is tudom, miért feleltem, hogy nincsen. Az egyik civil lement. Néhány perc múlva már ott volt a lakatos, felnyitotta a zárat. Kár volt azt mondanom, hogy nincs kulcsom, de önkéntelenül mondtam, nem bírtam gondolkozni. Folyton csak a szénporba rejtett csomagon járt az eszem, egészen megbénultam a félelemtől.

– Tessék, menjen be – mondta az egyik civil, és az ajtó felé taszított. – Te meg – fordult Staśhoz – menj le játszani az utcára, itt nincs rád semmi szükség.

Nem érdekelt, hogy Staś lement az utcára, eszembe se jutott, mit fog enni. Bementem, mint a holdkóros. Valaki becsukta mögöttünk az ajtót, egy rendőr az ajtóhoz állt, nekem széket mutattak, a másik rendőr mellém állt a puskájával.

Leültem, kábán meredtem magam elé, kezem és lábam el-

zsibbadt. Kezdődött a házkutatás. A rendőröknek nem volt nehéz dolguk, hiszen a szobában alig volt valami bútor, de ők alaposan feltúrtak mindent, még a falat is végigkopogtatták. Egyikük a szekrényhez lépett. Kinyitni nem is kellett, hiszen nem szekrény volt az valójában, csak egy deszkákkal bepolcozott láda, ajtó helyett vászonfüggönnyel. A polcokon, a kenyér meg az edények mellett, ott feküdt az a szerencsétlen csomag. A rendőr kivette, és az asztalra tette. Mindjárt odalépett a másik, beszéltek valamit, elég hangosan, de én csak a kamra ajtaját figyeltem, mert amögött lapult a szénporban a fontos csomagocska.

Az egyik rendőr kinyitotta a kamra ajtaját, és bemászott. Zajokat hallottam odabentről, bénán ültem, úgy éreztem, örökké ott fog keresgélni, biztosan átszitálja az egész szénport. De kimászott, piszkosan, fekete kézzel, és káromkodva verte le magáról a szénport. Elakadt a lélegzetem, azt gondoltam magamban: Miért nem szól semmit, hiszen ez a másik rögtön felkiáltott, mikor a röpcsiket megtalálta. Ez meg csak rázza magát, mint a vizes kutya, nézi a többiek zsákmányát, és káromkodik. Ettől a gondolattól feléledtem, éreztem, hogy zsibbadt lábamban újra kering a vér, lassan egész testemet elönti a meleg. A legszívesebben felkacagnék.

Vége a házkutatásnak, boldog vagyok. A kis csomag ott maradt a helyén, most már majd csak lesz valahogy. Lesz még időm meggondolni, hogyan csempésszem ki onnét.

A szobában feje tetején állt minden. A férfi, aki az egész felhajtást irányította, így szólt hozzám:

– No, itt nincs több dolgunk, maga most velünk jön. A lakást lepecsételjük, nem lopják el a kincseit.

Megyünk lefelé a lépcsőn. Az egyik emeleti lakás ajtaja előtt hirtelen belém nyilall a gondolat: hol van Staś, mi lesz vele, mit fog enni – és megállítom az egyik civilt:

– Kérem szépen, nem tudom, hol a kisfiam, engedjék meg, hogy itt hagyjak számára egypár zlotyt ezeknél az embereknél. Nem ismerem őket, de biztosan hajlandók lesznek odaadni neki.

Az egyik rendőr becsöngetett, egy öregasszony nyitott ajtót. Megkértem, hogy adja oda kisfiamnak ezt a pénzt.

– Jól van – mondta.

Lementünk a lépcsőn, és ki az utcára. Tucatnyi ember bámészkodott a kapu előtt – megtudták, hogy házkutatás van, biztos elvisznek valakit, és kíváncsiak voltak, melyik lakó a kommunista. A bámészkodók közül előszaladt az én kis Stašom, egészen feldagadt az arca a sírástól. De amikor oda akart jönni hozzám, egy rendőr útját állta a puskájával.

– Nem szabad! – mondta.

Staš keservesen zokogott, mindenáron oda akart jönni, de az egyik civil visszalökte:

– Eredj innét, kölyök, mert fenékbe rúglak!

Odakiáltottam:

– Ne sírj, Staš! A második emeleti néni ad majd pénzt kenyérre.

A bámészkodók morgolódtak. Egyikük rákiáltott a rendőrökre:

– Miért nem engedik az anyjához azt a gyereket?

De Staš ellökdösték, és már nem is tudom, mi történt vele aztán, mert olyan gyorsan mentünk, hogy alig bírtam lépést tartani a rendőrökkel.

Bementünk egy nagy házba, a harmadik vagy negyedik emeletre. A folyosón leültettek, két rendőr állt mellém. Egész idő alatt, míg az utcán mentünk, alig tudtam összeszedni a gondolataimat – tizenegy óra lehetett, és mennyi mindenen mentem keresztül hajnali négy óta! Most itt ülök a széken két őr között, mozdulatlanul állnak mellettem a puskájukkal, és telnek-múlnak az órák. A csönd segít, hogy összeszedjem és elrendezzem gondolataimat. Minél tovább rendezgetem őket, annál fájdalmasabbak: Hol van Małgosia? Hátha már a nyomára bukkantak? Mi lesz vele? És Staš – hol fog ma aludni? Franekről hetek óta nem tudunk semmit, veszélyes lenne most hozzá fordulni. És ami a legrosszabb, ott az a kis csomag! Ki tudja, mit csinálnak a lakásunkkal. Hátha nem engednek ki

innét, valaki beköltözik, és míg a szenet lapátolja, rábukkan a csomagra?

Tépelődésemben egyszerre csak úgy rámtört az álmosság, hogy észre se vettem, és elaludtam. Leestem volna a székről, de az őr megfogott. Bármilyen peckesen állt ott a két rendőr, most mind a ketten egyszerre felkacagtak, mintha vezényszóra tennék.

Délután két óra lehetett, amikor behívtak a szobába. A rendőrök az íróasztal elé vezettek, majd hátra arcot csináltak, és kimentek. Törtem a fejem, ki lehet ez az úr, civil ruhában. Tudtam egyet-mást a politikai rendőrségről, végignéztem a házkutatást a lakásomban – de azt nem tudtam, hogy most mi következik.

A kövér, szőke, középkorú férfi helyet mutatott az íróasztal előtt álló széken. Leültem. Kezdődött a kihallgatás. Hol születtem, mikor, ki az apám, anyám, mi a foglalkozásom? Akit valaha már kihallgattak, ismeri ezt a bevezetőt. Kemény dió lehettem a kövér úrnak, alighanem először hallgatott ki ilyen tudatlan asszonyt. Majd átszúrt a szemével, hol haragos képet vágott, hol gunyorosan vagy megvetően mosolygott.

Nem tudtam, melyik évben születtem. Hamar rájött, mit kell tennie, megkérdezte:

– Hát hány éves?

Azt pontosan tudtam. És amikor elmondtam, hogy apám jobbágy volt, anyám szolgáló, és sohasem jártam iskolába, mert az egész környéken nem volt iskola, akkor már nem nézett annyira szúrósan. Megkérdezte, hol a lányom, mivel foglalkozik. Mondtam, hogy diák.

– Mit csinál?

– Biztosan tanul.

– Honnan és ki hozta a kommunista röpcédulákat?

Mondtam: én még azt sem tudtam, hogy ilyesmi van ott, hiszen nem tudok olvasni.

– És hol van most a lánya?

– Nekem sohasem mondja meg, hová megy és mit csinál, mert tudja, hogy úgysem érteném.

Öt vagy hat óra hosszat tartott a kihallgatás, de én csak annyit mondogattam: igen, nem, igen, nem. Az úr hol mérgelődött, hol ásítozott, de eszébe sem jutott felállni az íróasztala mögül. Én aznap még egy falatot sem ettem. Nem is jutott eszembe az evés, de elhagyott az erőm. Hanem azért észnél voltam. Vigyáztam minden szavamra. Mindegyikre sokáig kellett várnia az úrnak. Tudtam, hogy nem beszélhetek, nem vallhatok semmit, semmiről sem szabad tudnom, mert egyetlen szavammal elveszejthetném Malgosiát vagy önmagamat. Tisztában voltam tudatlanságommal, és mindegy volt nekem, hogy teljesen butának vagy ravasznak és csökönyösnek hisznek – az a lényeg, hogy egy szót sem húznak ki belőlem. Inkább a halál.

Besötétedett. Az úr az íróasztal mögött már belefáradt az unalmas kihallgatásba, az ásítozásba és az irkálásba. Felállt és kiment. Én is fáradt voltam, szerettem volna felállni, kinyújtóztatni a tagjaimat, de azt gondoltam: Jobb, ha mozdulatlanul ülök, akkor még elkínzottabb leszek, olyan, mintha már egészen elkábultam volna; annál tovább hallgathatok és hajtogathatom, hogy nem, nem tudok semmit. Előbb-utóbb majd csak véget ér a kihallgatás, talán csak nem hagynak egész éjszaka itt ülni. Azon is gondolkodtam, mit írhat ez az úr órák hosszat az íróasztalánál. Azt-e, hogy én igent vagy nemet mondtam, vagy valami mást?

Összezavarodtak a gondolataim, aztán egészen üres lett a fejem.

Este tizenegy óra tájban az úr visszajött, és megint leült az íróasztalához. Most egészen másképp viselkedett. Fenyegetően nézett rám, és mindjárt emelt hangon kezdte:

– Hajlandó végre válaszolni a kérdéseimre? Mert ha nem, mi másképp is tudunk beszélni. Ki volt nálad? (Egyszerre tegezni kezdett.) Honnan vetted a röpcédulákat? Hol a lányod?

Mindezt már elégszer hallottam, megint csak azt mondtam: „Nem tudom, nem tudom." Hirtelen rám förmedt rekedt hangján:

– Hajlandó vagy végre beszélni, vagy nem? No, majd megoldjuk a nyelved!

Ekkor belépett egy magas, vállas, óriási kezű és lábú férfi, az asztalra dobta lovaglópálcáját, pisztolyt vett elő a zsebéből, a fejemre szögezte, és rám kiáltott:

– Beszélsz végre? Ha nem, akkor meghúzom a ravaszt, és soha nem látod viszont a fiacskádat, aki odakint kujtorog az utcán.

Olyan vadul nézett rám, azt gondoltam, mindjárt agyonlő, de azt még meg akartam mondani neki: ne higgye, hogy megijesztett. Gyorsan beszélni kezdtem, és őszintén beszéltem. Azt mondtam: tudom, hogy megölhet, agyonverhet, de én erre felkészültem, és semmi többet nem mondok, mint eddig: ha meg akarnak ölni, ha agyonvernek, megtehetik most rögtön, mert esküszöm, hogy nem tudok és nem mondok semmit. Az íróasztal mögött ülő ekkor rászólt a másikra:

– Hagyja, majd másképp csináljuk. Elküldünk a kölyökért, a fiáért, elővesszük, az majd elmond mindent.

Rettentően megrémültem, ökölbe szorítottam a kezem, csak úgy sajgott, és valami furcsa, idegen hangon rájuk kiabáltam:

– Ne merészeljék éjszaka felkelteni az alvó gyereket és megkínozni, mert megzavarodhat az elméje, egész életére tönkretehetik! De lesz majd, aki bosszút áll a gyerekért magukon!

Ekkor belépett néhány egyenruhás és civil férfi. Egyikük odajött az íróasztalhoz. Az asztalnál ülő kiadta neki az utasítást.

– Ezen a címen talán megtalálják a fiút – mondta, és átadott neki egy cédulát –, ha nincs ott, menjenek erre a címre – és adott még egy cédulát. – Úgy bánjanak vele, hogy amit az anyja nem akar elmondani, megtudjuk a fiától.

Megint kezdett elfogni az a dermesztő félelem, elzsibbadt a kezem-lábam, mint a házkutatás közben, mikor a szénporban turkáltak.

Hamarosan mind kimentek, a pisztolyos is, a kövér szőke is, egyedül maradtam. Gondolataim vadul száguldoztak. Ma-

gam előtt láttam Staś szelíd, fekete szemét, hol rémülten nézett rám, mintha segítséget kérne, hol kisírt szemmel, mint amikor elkergették az iskolából. Aztán megint üres lett a fejem.

Reggel volt, talán hét óra, mikor bejött ugyanaz az ember, és rám se nézve leült az íróasztalhoz. Rendezgette a papírjait, egy darabig hallgatott, aztán beszélni kezdett. Engem kilelt a forróság: mi van a gyerekemmel?!

Megint udvariasabban beszélt.

– Nos, egyébre nincs szükségünk. A fia mindent elmondott, amit tudni akartunk. Most hallgassa meg a jegyzőkönyvet.

Felolvasott valamit, de én egy szót sem értettem belőle. Egyre Staśon járt az eszem, és azon tépelődtem, látom-e még valaha, él-e. Hirtelen azt hallom:

– Megértette, amit felolvastam?

Rámondtam, mint mindenre:

– Nem.

– Hiszen lengyelül olvastam! Maga talán csak ukránul tud?

– Tudok lengyelül.

– Nem olvasom fel másodszor. Jöjjön ide, és írja alá.

Furcsán elváltozott hangon mondtam:

– De én nem tudok írni.

– Még sohasem írta alá kereszttel a nevét?

Szó nélkül odamentem, és reszkető kézzel girbegurba keresztet rajzoltam, ahová mutatta. Mit írtak ott, mit olvasott fel – engem nem érdekelt.

Visszaültem a helyemre. Teltek-múltak az órák. Egyedül ültem az üres szobában, és kezdett kitisztulni a fejem. Megértettem, hogy a kihallgatásnak vége, nem lesz több faggatózás, fenyegetés. Vajon kiengednek? És ha nem, mit csinálnak a gyerekemmel?

Végre nyílt az ajtó, belépett egy civil ruhás férfi és egy puskás rendőr. Azt mondták, menjek velük. Végigmentünk a folyosón, aztán le a lépcsőn. Az alagsorban lefényképeztek kendőben és kendő nélkül, szemből és profilból. Aztán megint

vegigmentünk sok folyosón, a kapuig. Ott várt egy másik rendőr, és együtt kísértek tovább az utca közepén. Elértünk egy házhoz, ott az egyik rendőr átadott egy cédulát annak, aki kaput nyitott. Bevezettek egy nagy, piszkos terembe, ahol az ajtóban puskás rendőr állt, a mocskos padokon néhányan üldögéltek. Kísérőim távoztak.

Senki sem törődött velem. Néhány ember élénken beszélgetett. Amikor nagyon hangosak lettek, a kis asztalnál ülő rendőr rájuk szólt:

– Csend legyen!

Elcsitultak, aztán nemsokára megint hangosan tereferéltek.

Elég sokáig ültem ott, már esteledett, amikor szólítottak. Megint rendőrkísérettel mentem végig két utcán, ott a rendőrök becsöngettek egy házba, a kapu kinyílt, aztán újabb hosszú folyosó következett, majd egy szürke egyenruhás ember, kulcscsomóját csörgetve, kinyitott egy ajtót. Rácsos ablakú, nagy alagsori terembe kerültem.

Tíz-tizenkét különböző korú és ruházatú nő ült a padokon vagy feküdt a fapriccseken. Jó napot – mondtam, pedig már este volt. Valaki visszadünnyögött, leültem a padra, és a beszélgetésből nemsokára rájöttem, hogy vannak a nők között tetten ért tolvajok, akiket még nem hallgattak ki, meg részeg prostituáltak, akik botrányt okoztak az utcán. Mind kihallgatásra várnak, némelyik már napok óta. Engem már kihallgattak, de biztosan még nem döntötték el, mit csináljanak velem, azért kerültem ide.

Hideg volt a fal, takarót nem adtak, csak puszta padok és fapriccsek álltak a teremben. Két nap, két éjszaka semmit nem ettem és nem aludtam. Éhséget egyáltalán nem éreztem, de a szervezetemben valami változás ment végbe: a félelem és bánat fásultsággá kezdett átalakulni, és rettentően álmos voltam. Nem is tudtam később, lefeküdtem-e vagy csak ültem. Semmire sem emlékeztem.

Amikor a padon összekuporodva felébredtem, világos reggel volt. Sokáig gondolkodtam, hogyan kerültem ide, lassan eszembe jutott minden, de fásult maradtam – lesz ami lesz.

Örültem, hogy nem vagyok éhes; visszaemlékeztem, mikor és mit ettem utoljára, de ettől sem kívántam meg az ételt.

Déltájban kinyílt az ajtó, és a szürke egyenruhás ember beszólt, hogy menjek vele. Végigmentünk két folyosón, majd a kapu közelében beléptünk egy piszkos váróterembe, ahol két rendőr állt, szokás szerint puskával. Az asztalnál ülő szemüveges férfi ráírt valamit egy cédulára, odaadta az egyik rendőrnek, és kimentünk az utcára.

Elég messzire mentünk, sorra hagytuk el az utcákat, a friss levegő felfrissített. Úgy néztem két kísérőmre és magamra, mintha holmi képet látnék, és kis híján elnevettem magam. Parasztosan voltam öltözve, falusi asszonyok módjára, kicsit jobban, mint amikor munkába megyek, de nem ünneplőben – sötét perkál szoknya, vastag vászonkötény, fejkendő. Mulatságos látványt nyújtottunk: a kis, vézna falusi néni, akit két fegyveres rendőr kísér, és nem is a járdán, hanem az úttest közepén.

Sokáig mentünk így, sok emberrel találkoztunk, kíváncsian bámultak minket, még meg is álltak. Biztosan azt gondolták: Ugyan mit csinálhatott ez a nénike, hogy mindjárt két rendőr kíséri?

Egyenesen a börtön felé tartottunk, amely a város túlsó felén volt, a dombon. Elmentünk a székesegyház, a püspöki palota előtt, a papnevelde óriási parkja mellett, aztán felfelé kaptattunk a széles, kockaköves utcán, és végül megálltunk a börtönkapu előtt. És megint ugyanaz a procedúra: a kísérők egyike elöl megy, másika utánam; kapualj, ajtó, folyosó, újabb ajtó, végül éles csengetés – aztán én beléptem, kísérőim kívül maradtak.

Nagy, sötét, komor szobába kerültem. Negyven év körüli, tagbaszakadt férfi ült az íróasztal mögött, előtte rengeteg papír. A férfi rám parancsolt:

– Üljön le!

Leültem, mint néhány napja, s ő szúrós szemmel nézegetett.

– No, halljuk, de gyorsan: lakhelye, születési helye és éve, mikor tartóztatták le és miért?

Sietett, itt aligha kell éjszakáig ülnöm. Végül megkérdeztc, mi van nálam: pénz, gyűrű, bicska, esetleg gombostű, varrótű. Mindent le kell adni, elmenet majd visszakapom. Ne is próbáljak eldugni semmit, mert az ajtó mögött mindjárt megmotoznak. Mondtam, igazán sajnálom azokat, akik a motozásommal fognak fáradozni, mert nincs nálam semmi, még egy árva gombostű sem – mégis megmotoztak, gorombán és pimaszul. Megint keresztet biggyesztettem a nevem helyére, aláírva, hogy minden holmimat leadtam.

A főnök csengetett, erre bejött egy szürke ruhás fiatal nő, nagy kulcscsomóval. Intett, hogy kövessem. Lementünk a lépcsőn. Alig szivárgott be a nappali fény a rácsos ablakocskán. A nő kinyitott a kulcsával egy tömör vasajtót, beengedett, és gyorsan bezárta utánam.

Nagy szobába kerültem, fent a mennyezet alatt vastag rudakkal berácsozott kis ablaknyílás, azon jött be némi világosság. Olyan nagy volt a terem, hogy úgy rémlett, csak néhány nő van benne, pedig mint később megtudtam, több mint negyvenen voltak. Piszkosszürke falak, csorba betonpadló. A cella két oldalán durván ácsolt padok. A falon az ajtóval szemben létrák függtek, a sarokban a mennyezetig halmozott, egymásra rakott zsákok – este megtudtam, hogy azok a matracok. A nők a padokon vagy a padlón ültek, mások csoportokban álldogáltak.

Beléptem és állva maradtam az ajtónál, teljes fásultságba süppedve. Annyit se mondtam, jó napot. Minden szem felém fordult. Az egyik nő – idősebb, alacsony, férfiasan zömök, himlőhelyes arcú teremtés – csúfondáros mosollyal megszólított:

– Meddig akar ott állni? – és megeresztett valami vaskos tréfát. Néhányan jót nevettek.

– Mondja el inkább, miért sittelték le, mert valahogy nem nézem tolvajnak. No, miért?

Meglepődtem, de eszembe jutott a kihallgatásom, s azt feleltem:

– Nem tudom.

– Mit kérdezed, biztos orgazda – szólt közbe egy másik.

Nem tudtam, mi az, hogy orgazda, de örültem, hogy nem fognak tovább kérdezgetni.

Amikor látták, hogy nem vagyok beszédes kedvemben, tovább tereferéltek kis csoportokban vagy párosával. Az egyik halkan dúdolgatni kezdett, mások fel-alá járkáltak. A himlőhelyes felállt a padra és hátraszólt:

– Gyere, Bronka, megnézem, mit csinálnak a politikaiak.

Egy harminc év körüli, csinos, magas barna nő odament az ablak alá, a himlőhelyes a padról a vállára mászott, megkapaszkodott odafent a vasrácsban, és leszólt:

– Állj nyugodtan, Bronka, ott áll az ablakban a Hibner, és kérdezni akar valamit.

A magas nő visszamordult:

– Jó, csak beszélj.

Most láttam először börtönbeszélgetést.

A börtönépület négyszöget alkotott, közepén az udvar. Ablakunkkal szemben háromemeletes, komor fal meredt, kis ablakokkal, mindegyiken erős vasrács. A börtön hatalmas vaskapujától jobbra, a miénknél kicsit magasabban látszott egy ugyancsak rácsos kis ablak, négy ablakocskával. A két ablak elég közel volt egymáshoz, így a Bronka vállán álló himlőhelyes asszony felfelé nézve jól látta a másik ablakban álló nőt. Mint később megtudtam, ő volt Bronisława Hibner, annak a Władysław Hibnernek* a húga, akit néhány évvel később kivégeztek a Citadella lejtőjén.

A himlőhelyes elég sokáig mindenféle érthetetlen mozdulatot tett a kezével, az ujjaival. Hol az arcát érintette meg, hol a fejét, a könyökét, a vállát, olyan villámgyorsan, hogy alig tudtam szemmel követni. Végül ügyesen leugrott a padra, és izgatottan mesélni kezdett a nőknek, akik szorosan körülvet-

* Władysław Hibner – łódzi munkás, Lengyelország Kommunista Pártja varsói bizottságának tagja. 1925 júliusában letartóztatták, amikor merényletet kísérelt meg egy Cechnowski nevű provokátor ellen, aki sok kommunistát juttatott a politikai rendőrség kezére. Halálra ítélték és a varsói Citadella lejtőjén kivégezték.

ték és figyelmesen hallgatták –, de míg halkan susmorgott nekik, felém fordult, mintha értésemre akarná adni, hogy a beszélgetés rám vonatkozott.

– Képzeljétek – mondta –, a politikaiak már negyedik napja éhségsztrájkolnak. Az ügyész is volt náluk, de ők nem engednek. Napi félórai sétát akarnak, mindennap újságot és rács nélküli beszélőt. Még nem tudni, ki győz. Az egyik már nem bír fölkelni, rosszul van. Azt mondják, akár tíz napig is koplalnak, de nem engednek. Már tudják, hogy van nálunk egy új. Ezek mindent tudnak.

Aztán hozzám fordult, és egyenesen megkérdezte:

– Szóval, maga politikai? Ne féljen tőlünk, nem vagyunk mi emberevők. Azt mondta a Hibner, ne jöjjön ki velünk sétálni, mert mindig úgy tolnak ki a politikaiakkal, hogy berakják őket hozzánk. Direkt örülnének, ha jól megruháznánk minden politikait, akit ide tesznek. De ha látják, hogy mi nem bántjuk, ő meg elkezd itt agitálni közöttünk, akkor megijednek, és elviszik a maguk emberei közé. De maga mondja meg nekik rögtön, hogy addig nem megy ki sétára, amíg át nem teszik hozzájuk. Ezt mondta a Hibner. És amikor reggel jönnek sorakozót tartani, mi mind felállunk, de maga ne álljon fel, mert a Hibnerék se állnak fel, még akkor se, ha megverik őket. Csuda makacs nők. Tudja, ültek itt közöttünk mindenfélék, nem olyanok, mint maga, már rossznéven ne vegye. Diáklányok meg doktornők, gazdagok is, szegények is. Egy darabig itt voltak, aztán addig állt a balhé, míg el nem vitték őket.

Mesélni kezdték, hogy s mint volt, amikor ez meg az a lány vagy asszony itt ült velük együtt. Felidézték, milyenek voltak, mi mindent csináltak, hogy áthelyezzék őket a politikaiak celájába, mi mindent beszéltek a politikáról. Mikor már jó néhány politikait felsoroltak, egyikük, egy Kazia nevű, fiatal szőke lány, sovány, mint a kóró, azt mondta:

– Rendes nők voltak egytől egyig, okosak, és mindig nyíltan kimondták az igazságot. Az a legutóbbi, kommunista létére, valóságos szent volt. Fiatalka, de csupa szív. Mihelyt be-

rakták hozzánk, mindjárt első nap beszélgetni kezdett velünk, és rögtön a szívünkbe látott. Nekem is a szemembe nézett, kérdezgetett: „Mondd, nem vagy te beteg? És kid van odakint? Milyen volt az életed?" Úgy éreztem, mintha az édestestvérem volna.

– Azért csak ne légy annyira oda érte – szólt közbe egy másik. – Azt ígérte, hogy befizeti érted az óvadékot, aztán sehol semmi. Előbb visznek ki téged innen tepsiben, mint az óvadék megérkezne.

Eszembe jutott, hogy Małgosia, amikor kijött a börtönből, mesélt némelyik fogolytársáról, köztük erről a nagyon beteg, fiatal Kaziáról, meg a himlőhelyesről is, aki rablótámadásokban vett részt férfiakkal együtt, tíz-egynéhány évre ítélték, de ha csak lehet, szolgálatokat tesz a politikai foglyoknak: titkos leveleket közvetít, üzeneteket ad át jelbeszéddel, a morzézásnak is mestere. Eszembe jutott, amit Małgosia beszélt róluk, és cellatársaim kezdtek közelebb kerülni a szívemhez. Már nem féltem tőlük, hiszen lám, milyen jó szívvel emlékeznek az én Małgosiámra! De egyelőre nem szóltam semmit. Hiszen még nem tudják a nevemet. Jobb lesz várni.

Kazia súlyos betegségére terelődött a szó: sebek vannak a belein, de ha szabadlábra helyeznék, meggyógyulhatna. Megint fölemlegették azt a politikait és az ígéretét, vitatkoztak, vajon beváltja-e a szavát, és gazdag nő lehet-e. Én csendben üldögéltem, azon járt az eszem, hol lehet most Małgosia, hol lehet Staś? Olyan volt az egész, mint egy nagyon furcsa álom. Nemrég a lányom ült itt, ugyanezen a padon, most meg én ülök itt. Hallgatom, hogyan tereferélnek ezek a közbűnténysek, akiknek mindenféle rablás, gyújtogatás, mérgezés terheli a lelkét. Azt hinné az ember, az effajta nők ijesztőek, mint a boszorkányok. És lám, hogyan áradoznak Małgosiáról: milyen volt a haja, milyen a mosolya, mennyire együttérzett a beteg Kaziával: most nyoma sincs az arcukon sem kegyetlenségnek, sem komisz, gúnyos mosolynak. Egyszerűen nők, sápadt, sovány teremtések, lötyögős szürke köpenyben, némelyik kontyba csavart hajjal. Olyan volt ez a tétlenül üldögélő társaság,

mintha régóta hiába várna valamire, és beszélgetne bármiről, csak elüsse az időt.

Esteledett, a cella még sötétebb lett. Kinyílt az ajtó, ilyenkor mindig éleset csikordult a zár. Belépett egy középtermetű, kövér nő, egészen kitöltötte az ajtót. Ő volt a börtönőrünk. Alumínium csajkát és kanalat hozott. Az ajtóból beszólt:

– Melyik az új, a Fornalska?

A nők között mozgolódás támadt, minden szem csodálkozva szegeződött rám. Börtönőrünk nem törődött a többiekkel, kioktatott rekedtes hangján:

– Nesze. Fornalska, itt a csajkád és a kanalad, ezentúl felelős vagy érte. Mindig tisztán tartod, világos? Fogod a csajkádat, kijössz a többiekkel a folyosóra, ott megkapod a vacsorádat, de kenyér nélkül, mert későn jöttél. A kenyeret reggel adják ki egész napra.

Odamentem, átvettem a csorba csajkát, megköszöntem, és már csikordult is a zár.

Mihelyt az ajtó becsukódott, fogolytársnőim összesúgtak.

– Azt a kommunista lányt, akiről éppen most beszéltünk, szintén Fornalskának hívták.

Végtére nincs mit titkolnom – gondoltam, és közbeszóltam:

– Igen, ő a lányom.

A sovány Kazia máris ott termett mellettem. Megragadta a kezemet, és most is halkan, mert a cellában nem volt szabad hangosan beszélni, de izgatottan, a kezemet rázva megkérdezte:

– Elmondta magának a lánya, hogy azt ígérte, leteszi értem az óvadékot? Nem nagy összeg, de az életem múlik rajta! Nemsokára meghalok, ha ki nem kerülök innét.

Egész testében reszketve, lázasan suttogott. Ha nem félt volna kiabálni, alighanem fennhangon sikoltja el a kérdését, hogy végre biztosat tudjon: komolyan gondolta-e az a lány az ígéretét, vagy a bolondját járatta vele? Amikor végre kibeszélte magát és megnyugodott, azt feleltem neki, hogy a lányom pillanatnyilag nehéz helyzetben van, de ne féljen, az óvadéknak meg kell lennie, és meg is lesz.

Egyszerre csak megkondult egy éles hangú gong vagy csengő, mindenki talpra szökkent, és felsorakozott az ajtó előtt. Amikor az ajtó kinyílt, libasorban kivonultak, kezükben a csajkájukkal. A folyosó végén két szürke ruhás, sápadt férfi állt egy nagy fadézsa mellett, amelynek két oldalán vaskarika volt; a dézsát a karikáknál fogva egy vastag rúdra akasztották, úgy hozták végig a folyosón. Elég sokáig vártunk, aztán a folyosó végén felbukkant egy szürke köpenyes nő, nagy fakanállal a kezében.

– Nem tudsz jobban sietni? – mordult rá a felügyelő.

A másik gyorsan munkához látott: minden csajkába öntött egy kanállal a kissé barnás vízből, amelyet kávénak neveztek. A nők sorra elvonultak a kávéskondér előtt, megkapták az adagjukat, és visszamentek a cellába. Amikor mindannyian visszaértünk, ránk zárták az ajtót. Mindenki a padra tette a csajkáját és elébe kuporodott. Akinek már nem jutott hely, leguggolt a falnál, és hangosan szürcsölte az árpakávét. Nekem udvariasan helyet mutattak a pad végén. Miután megtudtam a himlőhelyestől, hogy a politikaiak éhségsztrájkolnak, azt gondoltam magamban: Ők negyedik napja koplalnak, én harmadik napja. Amíg ők nem esznek, addig én se. Megpróbálom, mi lesz belőle. A szomszédomhoz fordultam, és amilyen kedvesen csak tudtam, felajánlottam, igya meg az én kávémat is.

– Nem ízlik, mert nincs benne cukor, igaz? – mondta. – Ide figyeljen, ha meg nem isszuk ezt a löttyöt, már alulról szagolnánk az ibolyát. Holnap kap harminc deka kenyeret, de az olyan, mint a fekete agyag. Azon nem lehet megélni. Ez legalább meleg. Reggel és este ezt a kávénak nevezett lötytyöt kapjuk, ebédre káposztalevest vagy répalevest, esetleg krumplilevest, kásaleves jó, ha két hétben egyszer van.

Elmagyaráztam, hogy nem vagyok ma éhes.

– Na jó – felelte –, akkor csak adja ide a kávéját, azzal tízen is kimoshatjuk a csajkánkat. Máskülönben mindenkinek hagynia kell egy kis kávét, hogy elmossa vele a csajkáját meg a kanalát.

Vacsora után a felügyelőnő még egyszer benézett egy cédulával, azon állt a naposok neve. Szólított két nőt, hogy vigyék ki a küblit. Másoknak az volt a mai feladatuk, hogy leakasszák a kampóról a létrák felső végét; alsó végük a falhoz volt erősítve, felső végüket leengedték a padra, így ággyá alakultak. Mindegyiknek a végére fekete szám volt mázolva. A sarkokban felhalmozott szalmazsákokon is számok voltak. Mindegyik fogoly tudta a zsákja és a létrája számát, szépen egymás mellé rakosgatták a fekvőhelyeket, de olyan szorosan, hogy nem lehetett közéjük lépni. Mindenki az ágy lába felől mászott be a fekhelyére. Olyan szorosan voltak egymás mellett a zsákok, hogy amikor mindenki lefeküdt aludni, úgy összezsúfolódtak, mint heringek a hordóban. A falon volt még néhány tartalék létra, a jövevényeknek meg azoknak, akik kórházban vannak. A foglyok levették köpenyüket, a párnájuk alá tették vagy ráterítették rongyos pokrócukra, mert fáztak az alagsori cellában. Nekem a sor végén jutott hely, a termetes Bronka mellett, akinek a himlőhelyes a vállára állt, mikor a politikaival beszélgetett.

Soha nem aludtam kényelmes, pihepuha ágyban, de most sokáig nem tudtam elaludni, pedig már két éjszakát töltöttem álmatlanul. A zsákokban szalma helyett csak szecska volt. Még szalmapárnát sem kaptunk. Több mint negyven nő horkolt, szuszogott, forgolódott a teremben. Ezért sem tudtam elaludni, de leginkább azért, mert a gyerekeim sorsán, Staś sorsán tépelődtem: vajon hol alszik, van-e mit ennie? Aztán megint Małgosiára gondoltam – vajon hol talált rejtekhelyet? No, és a politikaiak odaát, akik már négy napja éhségsztrájkolnak... Hajnal felé aludtam el.

Fogolytársaim sürgés-forgása, zsivaja ébresztett álmomból. Először nem tudtam, hol vagyok. Gyorsan, de ügyetlenül felugrottam – oldalt akartam leszállni az ágyról, ahogy szoktam, de aztán rájöttem, hogy az ágy lába felé kell lemászni. Ügyetlen felkelésemet, öltözködésemet kíváncsi, gunyoros vagy kaján pillantások kísérték. Én, amilyen élhetetlen, naiv, egyszerű asszony voltam, zavarba jöttem és féltem, de ez nagyon

hamar elmúlt. Később napról napra jobban megismertem fogolytársaimat, mindegyiknek megjegyeztem a nevét.

Kivonultunk a reggelihez. Megkaptam a harminc deka kenyeremet és egész liter úgynevezett árpakávét – valójában csak barnás, keserű víz volt. A cellában megkértem a szomszédnőmet, fogyassza el a kávémat és kenyeremet, mert nekem nincs semmi étvágyam.

– Az baj – mondta. – Ha nem eszik, egykettőre megbetegszik.

Köpenye zsebébe süllyesztette a kenyeret, átöntötte a maga csajkájába a kávét.

– Ha nem fog enni, nem sokáig húzza itt ki – jegyezte meg újra.

Aznapra engem jelöltek ki naposnak: megtanultam helyrerakni az ágyakat, a sarokba hordtam a szalmazsákokat, felmostam a betonpadlót, kivittük a küblit, egyszóval kezdtem beletanulni a börtönéletbe.

Ebédnél megint odaadtam a szomszédomnak a levesemet. A többiek a fejüket csóválták. A himlőhelyes, aki holmi főnöknőféle volt közöttük, korholni kezdett:

– Ejnye már, miért nem eszik? Semmi szükség rá, hogy koplaljon. Azok odaát követelnek valamit, és vagy megkapják vagy előbb-utóbb engednek. De ez nem a maga dolga.

Meg kellett mondanom az igazságot: én két napig nem ettem egy falatot sem, amíg a kihallgatásom tartott, de azok már négy napja nem esznek, hát megpróbálok én is addig koplalni, amíg ők, és szeretném, ha nem törődnének velem. A himlőhelyes azt mondta, ez nagy butaság, s délután, mikor megint felkapaszkodott a Bronka vállára és beszélgetni kezdett a politikaiakkal, jelbeszéddel elmondta a Hibnernek, hogy mi újság minálunk. Amikor befejezték a beszélgetést, leugrott a földre, és azt mondta: a politikaiak nagyon haragszanak, és azt üzenik, hallani sem akarnak az én koplalásomról, ennek semmi köze az éhségsztrájkhoz, hagyjam abba ezt a hülyeséget, és ne okozzak nekik gondot, mert van úgyis éppen elég, egyikük beteg, és nehezen bírja az éhezést.

Nagyon elkeseredtem, majdnem sírva fakadtam. Azt mondtam, én nem kértem, hogy mondja el nekik, mi történik a cellánkban, és arra kérném, ne beszéljen róla se a politikaiaknak, se a felügyelőnőnek, mert nagyon megbánt vele.

– Hát ha így gondolja, akkor csak koplaljon, akár egy évig! Felőlem megsütheti a faramuci ötleteit!

Attól fogva békén hagytak.

Ez volt börtönéletem első napja. Másnap, mint az előző napokon, a politikaiak nem mentek ki sétára. Este a himlőhelyes megint felállt Bronka vállára, de nyomban le is ugrott: jelezték neki, hogy ott az ügyész. A hatodik nap estéjén végre megtudtam, hogy a politikaiak kiharcolták a sétát, az újságokat és még valamit, amit nem értettem. Ma este már vacsoráznak, méghozzá tejet, cukrot és fehér kenyeret kapnak. Megkérték az egyik kedvesebb felügyelőnőt, hogy nekem is tejeskávét és fehér kenyeret hozzon. Másnap azt mondták, mondjam meg a felügyelőnőnek, hogy engedjenek ki sétára a politikaiakkal együtt, mert ehhez jogom van. Ha nem engedi, forduljak a főnökéhez.

Néhány nap múlva csörrent a kulcs, az ajtóban megállt a felügyelőnő:

– A politikai kimehet sétálni, a főnök megengedte.

Kikísért az udvarra. Hunyorogtam a napsütésben, hiszen már napok óta ki sem mozdultam a sötét cellából. De lám, jönnek libasorban a sarokcellából azok, akikkel a himlőhelyes beszélgetni szokott. Körbe állunk, egymástól néhány lépésnyire, kissé hosszúkás a kör, mert az udvar téglalap alakú.

Az első sétán még nem sikerült megismerkednem az előttem és a mögöttem sétáló fogollyal. Az udvar négy sarkában álló felügyelőnők ügyeltek, hogy senki ne közelítsen a másikhoz, és aki egyetlen szót is szólt, eltilthatták a sétától. Hátratett kézzel kellett sétálnunk, nehogy valaki jeleket adjon, vagy cédulát dugjon oda a másiknak, de míg sorba állítottak minket, vetettem egy pillantást a mögöttem levőre. Magas, barna lány volt.

Első nap csak friss levegőt szívtam, semmi más nem tör-

tént. De másnap, mikor az udvar hosszabbik oldalán, a felügyelőnőktől távolabb ballagtunk, a mögöttem sétáló lány odasúgta:

– Új vagy?

Visszasúgtam:

– Igen.

Ennyi volt az egész. Az előttünk levő felügyelőnőre szegezett szemmel, fölemelt fejjel jártunk körbe. Amikor az egyik felügyelőnő mellett elmentünk, a másik pedig még messze volt, egyik sem láthatta, hogy mozog a szánk. De nagyon kellett vigyázni, mert ha valakit rajtakaptak, mindenkitől megvonták a sétát. Még egy másik módja is volt annak, hogy odasúgjunk valamit – ki kellett használni azt a pillanatot vagy olykor egész percet, amikor a felügyelőnő éppen elfordítja a fejét.

Kezdtem megismerni a környezetemet. Cellatársaim csaknem mind a tárgyalásukra várnak, szigorú büntetésre számíthatnak gyújtogatásért, mérgezésért és más bűncselekményekért, egyszóval súlyos vád terheli őket. Némelyiket már elítélték, több évi börtönre. Szomszédom, Bronka – akinek a himlőhelyes a vállára szokott állni, mikor a politikaiakkal beszélget – gyilkosságért ül.

A sétákról is ismerem már fogolytársnőimet. Bár nem közeledhetünk egymáshoz, látásból ki-ki ismeri a másikat. Pár nap múlva felbátorodtam, és elhatároztam, hogy megszólítom valamelyiket – vagy az előttem vagy a mögöttem sétálót. Rá akartam bízni a titkot, amely még a gyermekeim sorsánál is jobban aggasztott: mi lesz a szénporba rejtett csomagocskával, amely ott maradt a manzárdlakásban? Előbb-utóbb beköltözik valaki, és szüksége lesz szénre, talán a szénport is el akarja használni, és ha rábukkan a csomagra, szól róla valakinek, vagy talán egyenesen beviszi a rendőrségre. Ettől a gondolattól a hideg futkározott a hátamon.

Egy hét alatt az egyenként elsuttogott szavakból megtudtam, hogy a mögöttem sétáló lányt (vele könnyebb volt be-

szélgetni) Helenának hívják, lublini, a szülei is itt élnek a városban, és nagy ritkán meglátogathatja a nővére.

Egy-két szót válthattunk csak naponta, de lassacskán mégis sikerült megállapodnunk: amikor a nővére bejön beszélőre, ő megmondja neki, hogy próbáljon bejutni a régi lakásomba. Persze minden azon múlik, ki lakik ott. De akárki lakik is, mindenképpen be kell jutni, és kideríteni, nem bukkant-e még rá a csomagra.

Persze nagyon lassan tudtunk szót érteni, és nekem egész nap ezek a beszélgetések jártak az eszemben, tépelődtem, jól tettem-e, hogy elárultam a titkomat. Hiszen nem is ismerem ezt a lányt. Rettentően féltem.

Más is nyomta a szívemet. Małgosia már elég régen ígérte meg a beteg Kaziának, hogy leteszi érte az óvadékot. Kazia vár, egyre betegebb, Małgosia pedig bujkál valahol, és nem tudja megtartani az ígéretét. Ha sikerülne kapcsolatot teremtenem Franekkal, ő biztosan előteremtené azt az óvadékot. De ennyi mindennel mégsem terhelhetem azt az alig ismert fogolytársnőt, meg aztán nem is tanácsos annyit sugdolózni... Még észreveszik, és akkor zárkába csuknak, vagy megvonják a sétát, és nemcsak tőlem, hanem a többiektől is.

Sok gondommal jobban megbirkózhattam volna, ha írni tudok. Sajnos, csak olvasni tudtam, ráadásul csak a nyomtatott betűket. Így nem írhattam titkos leveleket, és ha én kaptam volna titkos cédulát, nem tudtam volna elolvasni – cellatársaimban pedig nem bízhattam. A himlőhelyes továbbította ugyan az üzeneteimet, de neki nem beszélhettem minderről, és a politikaiak is csak olyasmit üzentek vele, ami nem volt különösebben nagy titok.

Múltak a napok, a hetek. Egy napon Hela odasúgta nekem, hogy legyek nyugodt: a csomag ügyét elintézték. Most Franekot kellene megkeresni, és megmondani neki, hogy vigyen be a börtönirodára bizonyos összeget ilyen meg ilyen Kazia nevére, a küldő megnevezése nélkül, csak annyit mond-

jon, hogy az óvadékot hozta. Így senki sem kerül gyanúba: Kazia barátnői összeadták a pénzt, és kész.

Elmúlt egy hónap, aztán a második. Már megfeledkeznek az egész ügyről, de nem lehet, mert Kazia folyton emlékeztet, fogy, mint a gyertyaszál, és naponta megkérdezi, mit gondolok, betartják a kommunisták az ígéretüket. Egy napon aztán szokatlan időben csikordul a kulcs, ami nagy eseményt ígér: vagy az ügyészhez hívatnak valakit, vagy tárgyalásra viszik. Minden szem az ajtó felé fordul, a felügyelőnő Kaziát szólítja közönyös arccal:

– Az irodára!

Kazia már tántorog a gyengeségtől, de mosolyog, könnyek peregnek végig az arcán: „Hát mégse feledkezett el rólam!" Egy óra múlva visszajön, már nem a rabruha van rajta, átöltözhetett a saját, szegényes holmijába, amelyet a raktárban őriztek. Visszaengedték, hogy elbúcsúzzon a cellatársaitól, akikkel majdnem két évet töltött együtt. Általános búcsúzkodás, mindenki arra kéri, ne felejtse el. Aztán odajön hozzám, és elsírja magát:

– Mondja meg neki, hogy köszönöm. Hát mégsem felejtett el!

– Hálából csak annyit tegyen, hogy nem tér vissza a régi mesterségéhez – mondtam. – Ennek fog ő a legjobban örülni.

Mikor Kazia mögött becsukódott az ajtó, a többiek még sokáig tárgyalták az esetet, irigykedtek rá. Ritkák az ilyen fontos napok: szabadulás, tárgyalás vagy kihallgatás az ügyésznél. Az ilyen nap nagy esemény a börtöncellában, sokáig lehet róla beszélni, napokig ez a téma. Más tartalma nincs a rabok életének. Újságot, könyvet nem kaptak, semmilyen munkát nem végeztek a négy hónap alatt, amíg köztük voltam.

Közeledik a tél, de a fűtést még nem kezdik el egyhamar. A cella olyan, mint egy óriási pince, éjjel-nappal didergünk. Két évvel ezelőtt súlyos hólyaggyulladásom volt, a betegségem most kiújult, rettentően szenvedek. A felügyelőnőhöz kell fordulnom. Néhány nap múlva megint napközben csikordul a

kulcs, minden szem az ajtó felé fordul. A felügyelőnő ezúttal engem szólít – visz a kórházba. Rövid búcsúzkodás, és megyek utána.

Végighaladunk néhány folyosón. Ugyanolyan cellába lépünk be, mint a miénk, csak az a különbség, hogy ez nem az alagsorban, hanem a földszinten van, és létrák helyett vaságyak állnak benne. Egyébként ugyanolyan piszkosak a töredezett szalmával töltött szalmazsákok, rongyosak, piszkosak a pokrócok. De itt egész nap feküdni lehet, és világosabb, melegebb, mint a pincehelyiség. Tíz-egynéhány ágy, majdnem mindegyik foglalt, a betegek legtöbbje idősebb asszony. Lefekszem a kijelölt ágyra, és máris nagyszerűen érzem magam. Négy hónap után először alszom jól. Reggel itt is csak cukortalan kávét és ragacsos feketc kenyeret kapunk, de odahozzák az ágyhoz, így mindjárt jobban ízlik.

A doktor csak harmadnap jött, orvosságot írt fel. Két hétig maradtam a betegszobában. Három-négy naponként nézett be a doktor, többnyire csak akkor, ha veszélyes eset akadt. A nagyon súlyos betegeket átszállították a városi kórházba, és onnan már nem tértek vissza. Két hét után az orvos azt mondta, hogy pár nap múlva kiír. De nem az alagsori cellába vittek vissza.

Amikor a betegszobából kivczettek, azt hittem, visszavisznek az alagsorba. Fásultan követtem a felügyelőnőt, de hamarosan észrevettem, hogy más irányba megyünk, a lépcsőnél pedig nem lefelé, hanem fölfelé indultunk. Vadul dobogni kezdett a szívem – mit jelent ez? De kérdezni nem szabad, főleg mivel ezt a felügyelőnőt még sohasem láttam. Végigmegyünk két folyosón, megállunk egy ajtónál, most az ismerős kulcscsikorgás következik, aztán belépünk. Az ágyakról felugranak az ott üldögélő nők, és mind felém szaladnak:

– Csakhogy itt vagy!

Egyik a nyakamba borul, másik oldalról csókol arcon. A felügyelőnő már kiment, csak a júdásablakon néz be. De ők nem törődnek a leselkedő, hallgatózó felügyelőnővel, egymás szavába vágva faggatnak, hogy teljesen meggyógyultam-e, és

erővel lefektetnek az ágyra. Azt mondják, az éhségsztrájk óta kicsit jobb a soruk. Aki fejfájásra panaszkodik, nyomban lefekhet. Azt is megengedték, hogy az ágyakon üljenek.

Annyi mindent kérdeztek tőlem, hogy alig győztem válaszolni. Hiszen nyolc új társnőm közül egyik sem ismert, én sem őket. Jasiáról – ahogy mindegyik nevezte – hallottak már, de egyik sem ismerte személyesen. Csodálkoztak is, hogy Małgorzata a neve. Rytáról is hallottak valamit. Elmondtam nekik, hogy mind a három ugyanaz a személy: Małgorzatának hívták gyermekkorában, aztán a pártmunkában kis ideig Ryta volt a neve, most pedig már régóta Jasia.

Különösen éreztem magam, mintha valahová messzire, más városba érkeztem volna. Ezek a nők, akiket eddig nem ismertem, mégis közel álltak hozzám. Szinte el is felejtettem, hogy börtönben vagyok. Amikor már mindent elmeséltem nekik – hogy nem tudom, mi van Małgosiával, és hogy Staś egyedül maradt, nincs hol laknia, és nincs ki gondoskodjon róla –, megvigasztaltak, hogy ők majd kapcsolatot teremtenek a kintiekkel, és tudakozódnak.

Nem mindegyik volt párttag. Többségük szinte véletlenül került börtönbe, alig tudtak valamit a kommunista pártmunkáról. Egyikük, egy fiatal lány, beleszeretett egy fiúba, de semmit sem tudott a fiú tevékenységéről. Néhányszor találkoztak, egy razziánál őt is elfogták. A másiknak, egy harminc év körüli fiatalasszonynak, idős anyja van odakint meg kis gyermekei. Néhány hónapja halt meg a férje. Amikor a nagynénjét, akit gyakran meglátogatott, kommunista tevékenység miatt letartóztatták, mivel éppen nála volt, egy füst alatt őt is börtönbe dugták, öreg édesanyja pedig ott maradt egy fillér nélkül az apró gyerekekkel. Majdnem mindegyiknek hasonló volt az esete. Később megtudtam, hogy az igazgatóság szándékosan tette közös cellába a kevésbé öntudatosakat, nehogy az öntudatosabb elvtársnők befolyása alá kerüljenek. Arra is ügyelt az igazgatóság, hogy a cellatársak ne maradjanak sokáig együtt, mindenkit folyton költöztettek, hogy a foglyoknak ne legyen módjuk alaposabban összeismerkedni.

Én egy évig voltam börtönben, ez alatt négyszer költöztettek más cellába, mindig más elvtársnők közé. Előfordult néhány besúgás ez alatt az év alatt, és hogy a foglyok ne lehessenek semmilyen kapcsolatban a kintiekkel, megvonták tőlük a beszélőt, nem kaptak újságot, könyvről szó sem lehetett, a csomagokat sem kapták meg; legkevésbé azok, akiknek az ügyében még nem ért véget a nyomozás. Én ötvenéves, beteg asszony voltam, és azon kívül, hogy a lányom kommunista, semmi másban nem találtak bűnösnek; ennek köszönhettem, hogy áthelyeztek a politikaiak cellájába, pedig még nem is zárult le a nyomozás.

A politikaiaknak volt néhány kiharcolt vagy hallgatólagosan elismert joguk. Sokat tanultak; a tudósabbak tanítgatták a kevésbé művelteket. Bizalmit választhattak, ő ment el szükség esetén az igazgatóhoz. Reggel és este a névsorolvasásnál nem álltak vigyázzba. Sok éhségsztrájk és verés árán harcolták ki azt a jogot, hogy a névsorolvasásnál ülve maradhattak. Fél órával hosszabb séta, újságok – ezt is drágán harcolták ki. A bizalmi egyenlően elosztotta a kapott csomagokat, ha pedig valaki megbetegedett, közösen megbeszélték, mit tehetnének érte.

Az év folyamán többször hívattak a vizsgálóbíróhoz. Ez megszokott dolog volt – mindegyik cellából, ahol voltam, hívatták időnként a közbűntényeseket éppúgy, mint a politikaiakat. Akit elvezettek, olykor rosszkedvűen vagy kisírt szemmel tért vissza, aztán elmondta, hogyan folyt le a kihallgatás, és vége-hossza nem volt a kérdezősködésnek, a kommentároknak és vitáknak. Hát egy ilyen alkalommal megyek én is, dobogó szívvel. Az íróasztalnál ott ül a már ismerős úr, jobboldalt félig nyitva hagyták a másik szobába vezető ajtót. A szokásos kérdések, de újabbak is – arról a fiúról, aki feljárt hozzánk, és a röpcédulákat hozta. Éberen fürkésztem a vizsgálóbíró arcát, vigyáztam, mit mondok; egyszerre csak a félig nyitott ajtó felé néztem, és kővé dermedtem: megláttam ott azt a fiút. Amikor visszavittek a cellámba, elmondtam a társnőimnek, mi történt. „Ja, szembesítés" – mondták minden csodál-

kozás nélkül. Fájt a szívem, mert addig nem tudtam, miféle ez a fiú. Most már világos: spicli.

Pár nap múlva, reggel, séta előtt csikordul a kulcs – engem szólítanak. A hideg is kilelt ijedtemben: miért? Most voltam kihallgatáson! De más is következik:

– Hozza minden holmiját!

Vagyis a csajkát és a kanalat, azon kívül nincs egyebem, csak a rajtam levő ruha. Társnőimre pillantok, azon gondolkozom, elbúcsúzzam-e tőlük. A felügyelőnő nyomban kitalálja a gondolatomat.

– Mindjárt visszajöhet – mondja.

Fogom a csajkát és a kanalat, megyek utána. Folyosók, lépcsők, folyosók – és ott vagyok az irodában, ahol egy éve ilyenkor. Az emberek mások, de a főnök ugyanaz. Megnézeti, van-e valamim a raktárban. Nincs semmim.

– Szabadlábra helyezték, elmehet. Itt írja alá.

És megint, mint egy éve ilyenkor, keresztet rajzolok, ahová mutatják.

Aztán ott állok egyedül a kapu előtt. Hová menjek? Elmegyek a Foksal utcába, abba a házba, ahol laktunk, hátha megtudok valamit – határozom el. Nehezen visz a lábam, bizonytalanul lépek, és amikor egy forgalmas utcába érek, félni kezdek, hogy elgázolnak a kocsik, és folyton nekiütközöm a járókelőknek. Megállok, nézelődöm egy kicsit, és hamarosan összeszedem magam.

Megyek tovább, egyszerre csak hallom ám, hogy valaki siet utánam, azután egy kezet érzek a vállamon. Megfordulok – Franio az, a legidősebb fiam! Nagyon rossz bőrben van, de tiszta ünneplő ruhát visel.

– Már a börtöntől követlek – mondta. – De nemcsak én. Még valaki követett, tudni akarják, hová mégy. Ne félj, majd lóvá tesszük őket. Elmegyünk a Lubartowska utcába, van egy kis pénzem, majd vásárolsz valamit, ott mindig nagy a forgalom, eltűnünk előlük.

Azt mondtam, ha nagyon kevés a pénze, akkor nem fon-

tos, de szeretnék műcopfot venni magamnak, mert lenyírták a hajamat. Nem akarok úgy kinézni, mint aki a börtönből jött.

– Jó, ha akarod, még a fodrászhoz is elmegyek veled, hogy fésüljön meg, ne nézzenek börtöntölteléknek.

Félig tréfált, félig komolyan beszélt. Alig vártam, hogy a gyerekeimről tudakozódjam, Małgosiáról, Staśról, de ahhoz idő és megfelelő hely kellett, itt folyton jöttek-mentek körülöttünk, és Franio éberen figyelte azt, aki követett. Végül is vettem egy olcsó, vékonyka copfot, meg hajtűket, és nyomban fel is tűztem a fejemre a kontyot. Most amolyan kendőtlen, idősebb asszonynak látszottam. Betértünk egy olcsó vendéglőbe, teát ittunk, ettünk valamit. Minderre ráment egypár óra.

– No, most már hazamehetünk, a lakásomon majd mindent elmesélek.

Tovább kacskaringóztunk az utcákon, még egy templomba is bementünk. Amikor kijöttünk, Franek már biztosra vette, hogy nem követ senki.

A folyó felé indultunk. Elég messze a belvárostól, kétemeletes, népes házban bérelt Franek szobácskát, egy gyermektelen házaspárnál. Jó barátok voltak, ismertek bennünket, és most, amikor Franeknak nem volt munkája, befogadták és segítették, amiben csak tudták. Mikor Franek különféle útonmódon megtudta, hogy szabadlábra helyeznek, a házaspár megígérte, hogy engem is befogad, kellő óvatossággal, és ellakhatok náluk, amíg el nem rendeződik valahogy a helyzet.

Franek elmesélte, mi mindent történt az elmúlt évben Amikor engem bevittek, Staś az utcán szaladt sírva, ahogy már megírtam. Ismerősünk nem volt. A rendőrség visszavitte a padlásszobánkba, és ott maradt két hétig. A szomszédasszony azt a néhány zlotyt, amit nála hagytam Staś számára, odaadta a rendőrnek, mert két rendőr volt megbízva azzal, hogy további parancsig a lakásunkban maradjanak, és sehová se engedjék a gyereket, nehogy valakivel érintkezésbe léphessen. Az volt a céljuk, hogy aki csak beállít a lakásunkra, nyomban letartóztassák. A látogatókat az egyik rendőr bekísérte, a rendőrségnél utánanéztek, kicsoda, micsoda, aztán elengedték, vagy

bent tartották. Két hét alatt alig néhányan kopogtattak be a lakásba. A gyerekkel most már csinálni kellett valamit.

Most visszatérek ahhoz az estéhez, amikor a kihallgatáson azt mondták nekem: ha nem beszélek, elmennek a kisfiamhoz, ő majd mindent elmond. Nagyon megrémültem akkor, féltem, milyen módszerekkel próbálják szólásra bírni. De mint Franektól megtudtam, se kéréssel, se fenyegetéssel nem szedtek ki Staśból semmit. Késő éjszaka volt, a gyerek a szobánkban aludt a két rendőrrel. Éjnek idején beállított két civil meg egy rendőr, felkeltették, úgy megrémült, hogy görcsösen zokogni kezdett, és csak azt kiabálta: „Hol a mamám, vigyenek a mamámhoz!" Nem használt a csitítás, az ígéret, a fenyegetés; ő csak zokogott, egészen kikelve magából. Meg sem értette, amit mondtak neki. Végül is elmentek, látva, hogy a rémült gyerekből úgysem szednek ki semmit. Nekem meg azt mondták, hogy már tudnak mindent, amit akartak.

Mikor a lakásban hiába várakoztak, és a nyomozás sehogy sem akart előbbre jutni, gondban voltak, mit kezdjenek a fiúval. A városban kevesen ismertek bennünket, és aki ismert, az sem vallotta be. Staś tudta, hogy anyja Łopiennikba való, de nem ismert ott senkit, nem tudta, ki lakik ott. A rendőrök kinyomozták, hogy a nővérem él ott, és gyorsan elvitték Staśt a nagynénjéhez, aki még sohasem látta a gyereket.

Otthagyták hát a gyereket a nővéremnél, aki csöppet sem örült a dolognak, sőt halálra is rémült, mikor meghallotta, hogy a húga börtönben ül felforgató tevékenységért. Nem tudta, mit követhettem el. Olyasmit meséltek neki, hogy én Oroszországban voltam, és ott alakult egy párt, amely mindent el akar venni mindenkitől, senkinek semmije sem lehet, ezért ott mindenki szörnyű nyomorban él. Szegény nővérem, aki jó néhány gyereket nevelt közepes nagyságú gazdaságukban, szörnyen megijedt, és sírva mondta Staśnak:

– Hogy állhatott össze az anyád azokkal a banditákkal? Hiszen azok mindenét elvennék a becsületes embernek! Védekezni kell ellenük. Megérdemelte az anyád, amit kapott. De

én, én mivel érdemeltem ki ezt a szégyent? És miből tartsalak el téged? De hát mit tehetek, majd legelteted a tehenet.

Staś elment legeltetni. Az volt a baj, hogy nemigen volt még dolga tehénnel, és szörnyen félt tőle. Ráadásul a legelő keskeny volt, kétoldalt gyenge cukorrépa meg más finomságok, a kis réten meg hitványka fű, mert éppen szárazság volt; a tehenek egykettőre kiismerték pásztorukat és elkanászodtak. A gyerek szaladt utánuk, visszahajtotta őket, a tehenek akkor átügettek a rét másik oldalára, folyton rohangáltak, még azt a gyér kis füvet is letaposták. Staś eddig mindig cipőben járt, ha sokszor rongyosban is, de sohasem mezítláb. Most a száraz réten pár nap múlva kisebesedett a talpa, fekélyek támadtak a bőre alatt; egy ilyen fekély nehezen tud kifakadni, mert a talp bőre vastag, és addig rettentő fájdalmat okoz. Mind a két lába tele lett ilyen fekélyekkel, de mégiscsak legeltetnie kellett, hát két botot szedett fel mankónak, így ugrált a tehenek után.

Mástól is szenvedett. Egy Gogol-elbeszélésben kísértetekről olvasott, és mikor este aludni ment az istállóba, messze a háztól, szörnyen félni kezdett a kísértetektől. Befúrta magát a szalmába, de nem tudott elaludni, mert fájt a lába.

Így ment ez egypár hétig. Egy idő múlva Fela óvatosan tudakozódni kezdett, hol van Staś. Sikerült is a nyomára bukkannia. Abban a házban, ahol Fela lakott, mikor én a titkos nyomdába anyagot vittem, lakott egy gyermektelen házaspár, szimpatizánsok. Ők elvállalták, hogy magukhoz veszik Staśt, és gondoskodnak róla, amíg kell. Felvitték Varsóba. A nővérem nem bánta, sőt örült.

Azt tehát már tudom, mi van Staśsal, de mi történt Małgosiával, és mit csinál most?

Mikor azon a reggelen elbúcsúztunk, nekivágott a földeknek, és kiment egy majorba, Zęborzyce falu közelébe. Ott bujkált egész nap az egyik kocsisnál. Aztán este hazajöttek a majorbeli munkások, Małgosia barátai, és tanácskozni kezdtek. El kellett rejteni Małgosiát egy időre, mert a következő napokban biztosan keresni fogják a városban és a környéken.

Elmentek egy távoli rétre, ahol szalmakazlak álltak. Odút vájtak a kazalba, ebben az odúban lakott Małgosia egy hétig. Vittek neki párnát, meleg irhabundát takarónak, egy korsó vizet, kenyeret, tejet, és kész is volt a rejtekhely. Éjszakánként vittek neki meleg ételt, és elmondták, mi újság a városban. Így telt el a hét.

Mikor úgy látták, hogy tiszta a levegő, vittek neki parasztruhát, egy kosár falusi élelmet (mintha eladni vinné, fel Varsóba), és kora hajnalban az egyik kocsis, Wiśniewski elvtárs elkísérte egy csendes kis vasútállomásra. Ott vonatra szállt, és felutazott Varsóba.

Szerencséje volt, más néven egészen télig folytathatta az illegális munkát. De aztán nyomára akadt a rendőrség. Egy éjszaka, amikor Małgosia Felánál aludt, érte jöttek, és letartóztatták. Felát is letartóztatták, de nem volt ellene semmi bizonyítékuk. Małgosiának rosszabbul állt a szénája, mert az ő lakásán a házkutatásnál nagyon sok illegális iratot találtak. Amikor Małgosiát letartóztatták, engem kiengedtek. Már nem volt rám szükségük.

Rettentően kétségbe estem, hiszen őrá hárítottam a felelősséget a röpcédulákért. Azt hittem, jól elrejtőzik, külföldre menekül. Most meg engem kiengedtek, és éppen én vádoltam be! Semminek sem tudtam örülni, még annak sem, hogy Staśt megláthatom. Szíves-örömest visszamentem volna a börtönbe, de tudtam, hogy azzal sem érhetek el semmit. Majd megszakadt a szívem, folyton a vallomásomra gondoltam: én nem tudok semmit, a lányom diáklány, ő talán tud róla. Úgy égettek ezek a szavak, mint a tűz. De hát késő volt a bánat. Legalább Staśt megláthatom, talán attól megkönnyebbülök.

Felutaztam Varsóba, az éjszakai vonattal, mint régen. Reggel megérkeztem. Fela még börtönben volt. Staśnak jól gondját viselték azok a derék emberek, szépen összeszedte magát. Fela vett neki ruhát, cipőt, iskolába jár. De most, hogy kiszabadultam, nekem kell gondoskodnom róla. Tizenhárom éves, tovább kell tanulnia. De mit dolgozhatnék én Varsóban? Talán elszegődhetek cselédnek.

Ezen tépelődtem, mikor megérkezett Franio. Azt mondta, megállapodott egy vállalkozóval, aki beveszi társnak a malmába. A malom elég közel van, Rębków faluban, Garwolin közelében. Mindjárt oda is visz minket, mert Varsóban úgysem boldogulnánk.

Nagyon örültem: Staś Rębkówban iskolába járhat, én meg ellátom a fiam és a társa háztartását.

Felát nemsokára kiengedték a börtönből. Elhatároztuk, hogy elmegyünk az ügyvédhez megtudakolni, hogy áll az én ügyem. Gyerekeim jól ismerték Teodor Duracz ügyvédet,* aki mindig vállalta a kommunisták védelmét, pedig nagy kellemetlenségei voltak emiatt. Fela elment hozzá, és előadta, hogy állnak a dolgok.

– Małgosia ügyét nemsokára tárgyalják, két vád van ellene, hosszú börtönbüntetést fog kapni – mondta az ügyvéd. – Az édesanyjuk is vádlott a lublini ügyben, akárcsak a lánya. Legjobb, ha a párthoz fordulnak, és külföldre küldik az édesanyjukat a kisfiúval együtt, mert itt évekre becsuknák, és akkor a gyerek megint kénytelen lesz abbahagyni az iskolát, mint Lublinban.

Megbeszéltük a dolgot a gyerekeimmel, és végül úgy határoztunk, hogy csakugyan el kell utaznom, mert legkisebbik gyerekem csak így tanulhat tovább. De az utazással még várni kellett, amíg a párt engedélyét megkapjuk.

Végre megjött a párttól a kedvező válasz: utazhatunk Staśsal.

Felmentünk hárman Varsóba. Kezdődött a tanácskozás: hogyan utazzunk, hogy viselkedjünk az úton? Szörnyen bánkódtam, hogy ilyen nehéz napokban megint el kell válnom a gyermekeimtől. Małgosia a varsói börtönben ült, Oleś illegális munkát végzett, néha Varsóban, de többnyire a sziléziai munkások körében, mert Varsóban már a nyomában voltak. Felát kiengedték ugyan a börtönből, de állandóan figyelték, követték, élete egyre nehezebbé vált.

* Teodor Duracz – jogász, a forradalmár politikai foglyok egyik legkiválóbb védője 1919–1939-ben; Lengyelország Kommunista Pártjának tagja.

Ezekben a nehéz napokban vágtunk neki az útnak Staśsal, zsebünkben némi készpénz és a Wilnóba szóló vonatjegy. Franek és Fela kikísért minket a pályaudvarra. Felszálltunk a vonatra, meghallgattuk az utolsó jó tanácsokat, aztán elindult a vonat. Észre se vettem, milyen zsúfolt a kocsi, annyira fájt a szívem, hogy ott kellett hagynom Varsóban a gyermekeimet. Wilnóból még néhány állomás Olechnowicz, de az elvtársak majd segítenek az átszállásnál, megveszik a jegyet.

Wilnóban a megadott címen kaptunk szállást, nagyon szegény embereknél. Őket bízta meg a párt, hogy minél előbb tovább küldjenek bennünket Olechnowiczba, de beletelt néhány nap, míg sikerült mindent elintézni. Ezek a szegény emberek mindenüket megosztották velünk, a fekete kenyeret, az üres krumplilevest. Pár nap múlva aztán közölték, hogy át kell költöznünk a város túlsó végébe.

Késő este elkísértek új helyünkre. Sok-sok utcán mentünk végig, amíg egy nagy házhoz értünk. A kapuban középkorú asszony várt ránk. Egymásra néztek a házigazdánkkal, ő bólintott és visszafordult, az asszony pedig betessékelt minket. A második emeletre vezetett, egy tiszta, nagy szobába, amelyet mintha egyenesen vendégszobának szántak volna: két ágy, két kis pamlag, asztal, néhány szék állt benne, szerény, de tiszta volt minden.

– Vetkőzzenek le, mindjárt csinálok teát – mondta az asszony.

Kiment, nyilván a konyhába, és hamarosan két pohár teát és két zsemlét hozott egy tálcán. Később visszajött a tálcáért, és azt mondta:

– Itt az ágyuk, ha akarnak, mindjárt lefekhetnek. Énnekem most el kell mennem, sokáig nem jövök haza.

Rég nem aludtunk ilyen kényelmes, vetett ágyban, így nem is hallottuk, mikor jött meg a háziasszonyunk. Mire felébredtem, már világos volt, az asszony éppen öltözködött. Aztán

szó nélkül kiment. Nem kérdezte, honnét jöttünk, hová megyünk, de olyan kedves volt, hogy éreztük: a mi emberünk.

Reggelire teát és zsemlét kaptunk, aztán megmondta, mit csináljunk napközben. A város szélén három hegy emelkedik. Az egyik ősrégi tölgyfáiról híres, amelyeket a litvánok régebben szentként tiszteltek. Mindegyik hegyre érdemes felmászni, az már háromnapi program. Háziasszonyunk megkérdezte, van-e pénzünk ebédre, elmagyarázta, hol ebédeljünk, és azt tanácsolta: menjünk be mindennap abba a templomba, ahol a híres Ostrobramai Madonna van. Azért kell a templomba járnunk, mert látszik rajtunk, hogy nem vagyunk idevalósiak, így majd zarándoknak hisznek, sok idegen jár a csodatevő Szűzanyához. Még nem tudni, meddig kell itt maradnunk, de a három hegyen meg a templomban mindig járnak idegenek, senki sem fog gyanakodni.

Követtük háziasszonyunk utasításait. Eltelt négy nap. Este jó hírt hozott a háziasszonyunk:

– Itt vannak a jegyek Olechnowiczba. Most feküdjenek le aludni, pár óra múlva felkeltem magukat, és kikísérem a pályaudvarra. Ott, abban a kis községben keressék meg a kocsmát. Könnyű megtalálni, mert csak egy van. Odamegy egy fiatalember, és felveszi magukat a kocsijára, amit fehér ló húz. Aztán ő megmondja, mit tegyenek. Bízzanak benne, és minden rendben lesz.

Hajnaltájt ott voltunk a kocsmánál. Minden rendben ment. Odajött egy szegényes ruhájú, barna fiatalember. A lova csakugyan fehér volt, de amolyan piszkosfehér, mint a sokáig viselt ing. A kocsi se elegánsabb, mint a gazda meg a lova. Felszálltunk. Nem kételkedtünk, hogy ő az a bizonyos fiatalember. Magyarázkodásra nem volt szükség.

Szemerkélni kezdett az eső, aztán amint zötyögtünk a szörnyen hepehupás úton, egyre jobban megeredt. Se a kocsisnak, se nekünk nem volt mivel védekezni az eső ellen, se kabát, se esernyő, de még egy zsák sem, csak egy kis szalma hevert a szekér alján. Bőrig áztunk, és dideregtünk a hideg október végi esőben.

Végre elértünk a faluba. A falu végén megálltunk egy nyomorúságos kunyhónál. Sebaj, itt majd fölmelegszünk! A fiatalember leszállt a szekérről, megrázta magát, mint a vizes kutya, és azt mondta:

– No, szálljanak le, kifogom a lovat, bemegyünk.

A nehéz, őszi esőfelhők ellenére kint már világos volt, de a kunyhóban sötétség és olyan bűz fogadott, hogy alig birtunk lélegzetet venni. Kaptunk reggelire vízben főtt krumplit és egy darab kenyeret. Reggeli után a fiatalember azt mondta, feküdjünk le aludni, mert este továbbutazunk.

Sötétedett már, mikor fölébresztettek.

– Ébredjenek, este van már. Indulunk – szólt a fiatalember.

A készülődés nem tartott sokáig, hiszen semmi holmink nem volt, még egy batyunk sem, csak a viselőruhánk. Pár perc alatt elkészültünk. A háziak nem kérdezték, hová megyünk és miért. Senki azok közül, akikkel találkoztunk, nem kérdezősködött – mintha érezték volna, hogy nem lehet, és kész. Elbúcsúztunk, és kimentünk a házból.

Megint eleredt az eső, mintha egyenesen miránk haragudna. Most gyalogosan caplatunk, át a pocsolyákon. A fiatalember megy elöl. Először átvágunk a réteken, aztán az erdőn. Ott már sötét van. Az erdőben nem ázunk annyira, de mocsaras a talaj, folyton beletoccsanunk a moha alá bújt tócsákba. Nyári cipőnk már úgy megtelt vízzel, hogy legjobb lenne megállni és kiönteni belőle, de a fiatalember nem figyel ránk, nyugtalanul nézelődik, hallgatózik. Keservesen hosszú a menetelés, hiába esik itt kevésbé, lassacskán átázunk. Egyszer csak valami sziszegést hallunk – vezetőnk adott jelt, és mintha a föld alól bújt volna ki, egyszerre csak ott termett mellettünk egy katona. Megijedtem, de ő kezet nyújtott a vezetőnknek, és nyugodtan így szólt:

– Minden rendben. Jöjjenek utánam.

Vezetőnk búcsúzóul megrázta a kezünket, és már el is tűnt a szemünk elől.

Felhős volt az ég, a sötétségben alig láttuk új vezetőnket. Kézen fogtuk egymást Staśsal, vaktában caplattunk át a pocsolyákon, és hallgattunk. Figyelmeztetés nélkül is igyekeztünk minél halkabban menni. Fél órája gyalogolhattunk, mikor vezetőnk megállt, fülelt egy kicsit, majd így szólt:

– Itt a határ.

És oldalra mutatva hozzátette:

– Arrafelé menjenek, míg fényt nem látnak. Akkor menjenek egyenesen a fény felé. Vigyázzanak, mert sok a gödör, itt valamikor tőzeget bányásztak.

Azzal ő is eltűnt. Magunkra maradtunk.

Elindultunk, és egy idő múlva megpillantottuk a fénypontot. Kézen fogva, lassan közeledtünk felé. Ritkult az erdő, egyre jobban láttuk a fényt; végül kivehetőek voltak egy erdei kunyhó körvonalai. Annak ablaka világított. Halk beszélgetést hallottunk, és valahonnan mögülünk előjött három katona. Megálltunk, és ők oroszul szóltak hozzánk:

– *Kto igyot?* Ki az?

Aztán közelebb jöttek, és hozzátették:

– *Ah, eto Polaki!* Lengyelek! No, gyerünk a parancsnokhoz, ott minden kiderül.

Beléptünk a fabarakkba. Vaskályha, középen asztal, széles padok matracokkal. Néhány katona aludt a matracokon, fejük alá tett kézzel. Egyik kísérőnk jelentette, hogy az erdőben két lengyel személyt találtak, egy asszonyt és egy kisfiút. A feljebbvalója megkérdezte, mikor és hogyan jöttünk át. Aztán azt mondta: itt maradunk reggelig, és majd a katona bekísér minket az állomáshelyre. Ott igazoltatnak, aztán megmondják, hogyan tovább. Egyelőre üljünk le a padra, és várjunk, míg kivilágosodik.

Vártunk. A katonák, akik bekísértek lefeküdtek, és nemsokára jóízűen horkoltak. Staś meg én is elszunnyadtunk a padon ülve. Mikor kivilágosodott, fölkeltettek minket, és az egyik katona bekísért az állomáshelyre, a parancsnokhoz. Láttuk, hogy a barakkbeli katonák minél előbb szabadulni akarnak tőlünk.

Jó pár kilométerre volt az állomáshely. Fáradtak és szörnyen éhesek voltunk már. Láttam, hogy Staś a könnyeivel küszködik, de úgy tesz, mintha se fáradt, se éhes nem volna, csak miattam aggódik, nehogy belebetegedjek a sok ázásba-fázásba; én meg azt mondtam, hogy remekül érzem magam. Így nyugtatgattuk egymást, pedig alig álltunk a lábunkon.

Az állomáshelyen már otthon éreztük magunkat. Igazoltattak minket, zsíros kenyeret, teát adtak, lefekhettünk egy priccsre, és kialhattuk magunkat.

Déltájban ébredtünk. Mindjárt el is indultunk, egy katona kíséretében. Jókora út várt ránk, vagy tizenöt kilométer. Sötét este volt, mikor egy kisvárosba értünk. Elvezettek a GPU, az állambiztonsági szerv házába, ahol jó éjszakai szállást kaptunk. Reggel kihallgattak, elmondatták az adatainkat, elintéztek mindenféle formaságokat, és vonatra ültettek. Minszkbe utaztunk, Belorusszija fővárosába. Ott újabb formaságokat intéztek el a GPU irodájában, aztán elküldtek a Lengyel Irodára.* Itt azt mondták, várjunk, míg megjön az az elvtárs, aki majd intézi az ügyünket.

Vártunk. Közben szólt a telefon. Mariańska elvtársnő – így mutatkozott be – beszélt valakivel, aztán azt mondta:

– Bogucki elvtárs** elment, csak két óra múlva jön vissza.

Megkértük, hadd nézzünk körül addig a városban.

Talán azért, mert már évek óta folyton vándoroltunk, nehéz körülmények között, és aznap kellemes, meleg őszi idő volt, október utolsó napja, végre tudtuk, hogy jó helyen vagyunk, elvtársak gondoskodnak rólunk – felejthetetlenül szépnek találtuk ezt a helyet. A széles körutat most, késő ősszel is színes virágágyak díszítették, meg egy szökőkút, amely kis-

* A Belorusszia Kommunista Pártja mellett működő Központi Lengyel Iroda irányította a pártmunkát, a kulturális és oktatási tevékenységet a Szovjet-Belorussziában élő lengyel menekültek körében.

** Wacław Bogucki – fémmunkás, a Belorusszia Kommunista Pártja mellett működő minszki Központi Lengyel Iroda titkára, és hosszú évekig az LKP képviselője a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságában.

fiút és libát ábrázolt, a liba csőréből szökött fel a víz. Mindenfelé padok, de majdnem üresek, csak itt-ott üldögélt egy-egy idősebb férfi vagy asszony a gyerekével. És ez a csönd, a meleg napsütés, a halkan hulldogáló őszi falevelek!

Szótlanul üldögéltünk Staśsal, hallgattuk a szökőkút csobogását, a hulló falevelek neszét, és minden bajt feledve pihentünk, végre igazán pihentünk, itt, a szabad földön. Ritkán jut ki az embernek életében ilyen boldogító pihenés, és ezeket a perceket nem felejti el soha.

De vissza kellett mennünk, hogy Bogucki elvtárssal beszéljünk.

Végtelenül kellemes találkozás volt, mert Bogucki elvtárs ismerte a gyermekeimet, és szeretettel üdvözölt bennünket. Búcsút vettünk Mariańska elvtársnőtől, a Lengyel Iroda titkárnőjétől, és elmentünk a Szadovaja utcai vendégházba.

Sok elvtárs ismerte és emlegette ezt a vendégházat. Nagy, földszintes épület volt, több kisebb-nagyobb szobával. Az egyikben Bogucki elvtárs lakott a feleségével, Michalinával, a másikban segítőjük és kedves barátjuk, Kielc elvtárs. A szakácsnő, gazdasszony és mosónő szerepét Marta elvtársnő töltötte be. Kielc és Marta gondoskodtak az egész házról; szinte érthetetlen, hogyan tudtak mindent elintézni, hiszen Bogucki elvtársnak és a feleségének annyi pártmunkája volt, hogy ők nem foglalkozhattak a vendégházzal, márpedig néha tízen is laktak ott. Csupa olyan elvtárs, akit nemrég engedtek ki a börtönből, és ott megbetegedtek, tüdővész fenyegette őket, vagy még nem volt meg a tárgyalásuk, hosszú börtönbüntetés várt volna rájuk, de mivel betegek, a párt úgy rendelkezett, hogy át kell jönniük a határon. Olyanok is voltak, akiknek nyomára bukkant a rendőrség, ezért kellett eltűnniük. Egy ideig pihentek itt a Szadovaja utcai házban, ahol vendégszerető elvtársak gondoskodtak róluk. Amikor kipihenték magukat, és elintéztek különféle ügyeket, a betegeket gyógykezelésre küldték, az egészségesek számára pedig találtak valami megfelelő munkát.

Mindazok, akik laktak a Szadovaja utcai házban, és meg-

ismerkedtek Bogucki elvtársékkal, felejthetetlen, szép emlékeket hoztak magukkal. Mindenki úgy érezte itt magát, mintha egy nagy családban élne. Az volt a szokás, hogy az újonnan érkezőnek megmutatták, hol a kenyér és a zsírosbödön, hol áll az ő teáscsészéje, megmutatták, hol a cukortartó, melyik az ő tányérja, kanala, kése és villája. Délben mindenki bement a konyhába, ott Marta elvtársnőtől megkapta az ebédjét, átvitte az ebédlőbe, megebédelt, aztán elmosogatta és helyére rakta az edényt; ugyanígy volt a reggeli és esti teánál. Mindent olyan egyszerűen, kedvesen és barátságosan intéztek, hogy igazán otthon éreztük magunkat. Ebben a nyugalmas házban mindenkinek első naptól fogva igazi testi-lelki pihenésben volt része.

Boguckiék egész nap nem voltak otthon, pártmunkát végeztek. Este megjöttek, és vacsora után elbeszélgettek velünk. Csupa megértés, szeretet volt ez a két ember.

Néhány nap múlva velem is elbeszélgettek: egészségesek vagyunk-e, mit szeretnék dolgozni, mi legyen Staśsal, mik a szándékaink? Elmondtam mindent: Staś nemrég múlt tizennégy éves, még nem végezte el az iskolát, én csak a nyomtatott betűt tudom olvasni, semmi egyebet, még százig számolni se tudok. Azt kértem, hogy engem helyezzenek el valahová takarítónőnek, Staś pedig valami szakmát tanulhasson. Bogucki elvtárs megígérte, hogy előterjeszti kérésemet a Lengyel Irodában, egyelőre pihenjünk még egypár napig.

Pár nap múlva megint hívattak. Közben már megnéztük a várost, és tudtuk, hogy van néhány kisebb gyár, a belorusz és orosz iskolákon kívül van lengyel iskola is, működik egy lengyel klub, és mindenféle iparitanuló-iskolák is vannak. Megnéztük a fémipari szakmunkásképző iskolát, és Staśnak nagyon megtetszett. Bíztunk benne, hogy kapok takarítónői állást, hiszen padlót és ablakot mosni mindenütt kell, Staś pedig csak úgy ragyogott a boldogságtól, hogy lakatos lehet. De amikor behívattak minket, és Mariańska elvtársnő elé kerültünk, keserves csalódás várt ránk.

– Kedveseim, nálunk nem mindenki választhat olyan mun-

kát, amilyet a legjobban szeretne – mondta az elvtársnő. – A párttagok nem. A párttagok oda mennek, ahová küldik őket. Magát, elvtársnő, a gyermekotthonba nevezték ki, a fehérnemű- és ruharaktárt fogja vezetni, te meg, fiam, a pedagógiai technikumba kerülsz.

Láttam, hogy Staś szelíd, fekete szeme könnybe lábad. Mozdulatlanul állt, falfehéren – láttam, hogy majd megszakad a szíve. Füstbe ment az álma, hogy lakatos lesz belőle. Én ijedten kérdeztem, mit kell majd dolgoznom abban a raktárban. Ha olyan a munka, hogy írni és számolni kell hozzá, akkor előbb be kellene iratkoznom az iskolába.

– Hát nem tudja, elvtársnő, hogy a proletariátus írástudatlan létére kezébe vette a hatalmat, és mindenhez értenie kell, mindent meg kell csinálnia, mert senki el nem végzi helyette? – mondta erre Mariańska elvtársnő. – A gyermekotthon raktárában van egy raktáros kisasszony, aki a cári időkben gimnáziumot végzett; tudja, amit kell, de úgy lop, mint a szarka, elviszi a jó holmit, és rosszat csempész a helyére. Maga kommunista, a mi emberünk, hát maga majd a körmére néz. Aki párttag, abban megbízhatunk. Staś pedig belép a Komszomolba. Kiből legyen jó tanító, ha nem a komszomolistákból?

Bánatosan mentünk vissza a vendégházba. Staśnak előkészítő tanfolyamra kell mennie, mert nem végezte el az iskolát; ha fémmunkásnak tanulhat, három év múlva már kenyér lenne a kezében. No és hogy boldogulok én a raktári ügyvitellel? Hiszen mindent, amit kiadok és beveszek, föl kell jegyezni, én pedig nem tudok írni. Sehogy sem áll kezemre a ceruza vagy a toll, még a nevemet se tudom leírni, csak keresztet rajzolok helyette, de még az is girbegurba. No, de nincs mit tenni, ha egyszer a párt így rendelkezett.

Új volt még minden az országban, kilencszázhuszonhármat írtunk. Nemrég ért véget a háború meg a polgárháború, még nem gyógyultak be a sebek. És mennyi a munka! Iskolákat, gyermekotthonokat szerveznek az orosz, belorusz, lengyel gyerekeknek. Házakra van szükség, kenyérre, ruhára, tanszerekre, tanítókra. Négyévi háború, forradalom, harc a külföldi kapi-

talizmus ellen – kimerült az ország, semmiből sem volt elegendő, csak úgy nyüzsögtek a rendszer ellenségei meg az elégedetlenkedők. Nehéz idők voltak. De ami a legnehezebb volt, az az, hogy Lenin elvtárs, a proletariátus vezére és tanítója, beteg volt; túl nagy munkát vállalt magára, erői kimerültek. És szomorúság borult a népre, mint a sötét felhő.

MEGINT GYERMEKOTTHONBAN

A gyermekotthon, ahová küldtek, az Aranydomb nevű villanegyedben volt. Főleg kereskedők laktak itt, akiknek a városban volt boltjuk. A forradalom alatt a gazdagabbak kimentek külföldre, magukkal vitték a vagyonukat. De a házaik itt maradtak. Az egyik ilyen elhagyott, kertes házat utalták ki a lengyel gyerekeknek, akiknek a szülei meghaltak a háború és a forradalom idején. Az árva gyerekek, mielőtt ide kerültek, szanaszét csavarogtak az országban, koldultak, vagy szánalomból befogadta őket valaki.

Szegényes volt a gyermekotthon, de a gyerekek mégiscsak kaptak enni, fedél volt a fejük fölött, jutott nekik foltozott, de tiszta fehérnemű és ruha. Gyakran a legelemibb dolgok is hiányoztak, de a gyerekek iskolába járhattak, méghozzá lengyel iskolába, ahol az anyanyelvükön tanították őket.

A gyermekotthon vezetője, Lucjan Orzechowski, becsületes łódzi takácsember volt. Két éve érkezett ide. Łódzban elbocsátották, mert sztrájkban vett részt – beszédet mondott egy munkásgyűlésen. Letartóztatták, agyba-főbe verték, még a fogait is kiverték, aztán bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték. Illegálisan lépte át a határt a feleségével együtt, akárcsak mi. Aztán takács létére, akinek még sohasem volt dolga a pedagógiával, kinevezték a gyermekotthon igazgatójának.

Amikor jelentkeztem nála, megmondtam, attól félek, nem vagyok alkalmas erre a munkára.

– Nem tudok leltárt vezetni, széthordják a holmit, aztán én leszek a hibás.

– Én is rosszul vezetem ezt a házat – felelte –, de nincs senki, aki jobban vezetné. Nekem annyiból könnyebb a dolgom, hogy a gyerekeket, akikért felelős vagyok, nem lopják el, magától meg ellophatják a holmikat. De amíg mást nem találok a helyére, el kell valahogy végeznie a munkát. Agitálja meg a nagyobb gyerekeket, hogy segítsenek.

Elhatároztam: megtanulok nyomtatott betűkkel írni. Iszonyú ákombákomokat rajzolgattam, a nagyobb gyerekek és a nevelőnők jól mulattak, mikor leadtak vagy kikértek valamit, és látták a könyvelésemet. De olyanok is akadtak, akik azt mondták:

– Adja ide a ceruzáját, majd segítek.

Így kínlódtam két hétig, akkor hívatott az igazgató.

– No, elvtársnő – mondta –, találtam valakit maga helyett a raktárba. Maga pedig átköltözik abba a házba, ahol a nagyobb gyerekek laknak, nyolc és tizenöt év közöttiek. Harminchat gyerek, egyetlen nevelőnő van hozzájuk, az is afféle kisasszonyka, mint aki a raktárban dolgozott maga előtt. Ő veri a gyerekeket, azok meg őt. Ebből áll a nevelés. Próbálja meg, hátha magának jobban sikerül. Aztán, ha belekóstolt a munkába, jöjjön el újra, és mondja el, megy-e a dolog.

Nagy megkönnyebbüléssel átadtam a raktárt, és másnap reggel átmentem leendő neveltjeimhez. Már nem voltak ott, iskolába mentek. Csak néhányan maradtak otthon, mert fájt a foguk vagy a fejük, vagy elszakadt a cipőjük. Kérdezgettem őket, mintha csak látogatóba jöttem volna: mi a nevük, hánykor szoktak felkelni, hánykor fekszenek le, milyen a koszt. A gyerekek szívesen meséltek, elrepült az idő, azon vettem észre magam, hogy már dél van, nemsokára megjönnek a többiek az iskolából.

Hamarosan berontott az egész siserahad. Elcsöndesedtek, amikor megszokott nevelőnőjük helyett engem találtak ott. De úgy látszik, az a néhány, akivel már beszélgettem, szívesen fogadott. Csöndesen, hogy meg ne halljam, odasúgták a többieknek: segítsenek nekem az ebédosztásnál.

Aztán így is maradt – először csak halkan, később már

hangosan mondták: „Segíts az elvtársnőnek!" „Mondd meg az elvtársnőnek, hiszen ő még nem tudja!" Vagy: „Szégyelld magad, az elvtársnő majd azt hiszi, hogy mindig ilyen rosszak vagyunk" – meg ilyesmik.

Furcsa egy nevelőnő voltam én! A pedagógia tudományának hírét se hallottam, a leckeírásban, analfabéta létemre, nem segíthettem. Sohasem éreztem, hogy pénzért dolgozom; inkább mintha nénje vagy anyja volnék a gyerekeknek. Úgy bántam velük, mint régen a saját gyerekeimmel: sok mindent megkérdeztem tőlük, erre nagyon büszkék voltak, aztán ők is sok mindent megkérdeztek, tanácsot kértek. És így ment ez három és fél évig, amíg ott voltam mellettük.

A nevelőmunkát azzal kezdtem, hogy elhatároztam magamban: ráveszem a gyerekeket, hogy súrolják tisztára az asztalokat, a padokat és a padlót. Mesélni kezdtem nekik, hogy én falusi vagyok, ezek az asztalok és padok a szülőházamat juttatják eszembe; de ott szép fehérek voltak a bútorok, csak a padló nem, mert deszkapadlónk nem volt. A gyerekeket érdekelte, amit meséltem, körém gyűltek, és olyan figyelmesen hallgattak, hogy a légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Mikor befejeztem, nyomban kérlelni kezdtek:

– Meséljen még a faluról, elvtársnő! Mondja el, hogy éltek, amikor maga ekkora gyerek volt, mint mi!

– Jól van – feleltem –, ha érdekel titeket, mindent elmesélek, de csak akkor tudok igazán mesélni, ha nálunk is szép fehérek lesznek a bútorok.

Így kezdődött a barátságunk. A gyerekek elmondták a házirendet: szerepelt abban takarítás, leckeírás, vacsora előtti séta. Kíváncsian hallgattam, mi mindent kellene csinálni a gyerekeknek, aztán megkérdeztem, csakugyan megcsinálják-e mindezt – és ha igen, akkor miért ilyen piszkos a ház? A gyerekek nem egyformán fogadták a kérdést. Némelyik gúnyosan nevetett, mások lesütötték a szemüket, és nem szóltak semmit. De amikor újra megkérdeztem, hogy is van ez, megeredt a szavuk. Magyarázni kezdték, hogy a gazdasági bizottság igaz-

ságtalanul osztja be a naposokat, s némelyik gyerek betegnek tetteti magát, mikor csinálni kell valamit.

Megígértem a gyerekeknek, hogy vacsora után mindenről mesélek nekik, amiről tudok, és ami érdekli őket, de most cserébe ők mondjanak el nekem mindent: mi igazságos, mi nem, és mit tehetnénk, hogy a csoportok igazságosan osszák el maguk között a munkát. Mennyi mindent tanultam a gyerekektől! Ez volt az én tanfolyamom, a gyerekektől tanultam meg a nevelőnői munka minden csínját-bínját.

Az ösztönöm mindig megsúgta, mit kell tennem, hogy szégyenben ne maradjak a gyerekek előtt. Restelltem volna, ha rájönnek, hogy semmihez sem értek. Vacsora után nagy magabiztosan megkértem az idősebb gyerekeket, hogy írják le a napi időbeosztást és a naposok beosztását. Elmondták, hogy eddig is volt naposrendszer, csak éppen nem tartották be. Én aztán igyekeztem mindig ott lenni a naposok mellett, segítettem nekik, tanácsokat adtam; és a gyerekek mindig szívesen, örömmel dolgoztak.

Ami a házi feladatokat illeti, a gyerekek megszokták, hogy az elődöm, aki négy gimnáziumot végzett, ebéd után segít nekik a leckeírásban. Ettől a gondolattól bizony kilelt a hideg. Hová lesz a tekintélyem, ha a gyerekek látják, hogy nem tudok nekik segíteni? Megint régi emlékeim húztak ki a csávából. Mesélni kezdtem a gyerekeimről, elmondtam, hányan vannak, mit csinálnak. Elmeséltem, hogy Oleś fiam tizenkét éves korában már házitanítóskodott egy darab kenyérért, a másik fiam egyedül tanult, aztán írni-olvasni tanította a molnársegédet, az pedig a szakmájára tanította meg őt – és senki sem segített nekik a leckeírásban. Hát én úgy gondolom – tettem hozzá –, hogy ők, akiknek nincs gondjuk a mindennapi betevő falatra, maguk is boldogulnak a tanulással, sőt a nagyobbak segíthetnek a kisebbeknek. Elmondtam: valamikor a forradalom előtt olvastam, hogy a gazdag szülők gyerekei sokszor tudatlanok maradtak, mert a szegény házitanítók csinálták meg helyettük a leckét, márpedig mindenki csak azt tudja, amit ő maga tanult meg. Tanulni éppúgy nem lehet más-

valaki helyett, ahogy enni sem – jól néznénk ki, ha más enné meg helyettünk a vacsoránkat! Mi hasznunk lenne belőle? A gyerekek nagyot nevettek, és azontúl szépen megcsinálták a házi feladataikat. Segítettek is egymásnak, én meg csak arra ügyeltem, hogy szép csendben, figyelmesen tanuljanak, és egyik se mulassza el a leckeírást. Így volt aztán mindvégig, amíg mellettük voltam.

Míg én efféle nehézségekkel viaskodtam, Staś is engedelmeskedett a pártutasításnak, és oda ment, ahol a legnagyobb szükség volt rá, pedig semmi kedvet nem érzett a tanítói pályához. A lengyel tanítóképző csak egy hónapja nyílt meg. Kevés volt a tanító, a tankönyv, a pad, az internátusban nem volt semmi bútor; még nem utalták ki rá a pénzt. Akkor alakult az intézmény, a lelkesedés óriási volt, mindenki tele szép reményekkel, de bizony nehezen boldogultak. Nekem annyival könnyebb volt a dolgom, hogy a gyermekotthon már két éve működött, és nagyjából egyenesbe jött.

Huszonnégyben még nagy volt a szegénység – és ekkor szakadt ránk a legnagyobb bánat és gyász, amely valaha is ért egy országot: súlyos betegség után Lenin meghalt. A forradalom nagy vezérének súlyos betegsége és halála nemcsak Oroszországot érintette fájdalmasan, hanem az egész világot.

Aztán évről évre szilárdabbá vált a szocialista rendszer, javult a helyzet. Én, a lengyel asszony, hálával gondolok vissza, mekkora gondoskodással vettek körül minket, lengyeleket és a gyerekeinket azokban a nehéz háború utáni időkben. Nem is éreztük, hogy idegenben vagyunk, nem a hazánkban. Voltak lengyel iskoláink és klubjaink, volt munkánk; mindannyian testvéreknek éreztük magunkat.

Ezekben az években igazán boldog voltam ott a gyerekek között. Mintha egy fészekre való madárka csicseregne körülöttem, a gyerekek énekeltek, nevettek, ugrabugráltak, olykor meg lármáztak, rosszalkodtak, folyton ügyelni kellett rájuk, tanítgatni őket, szinte észrevétlenül repültek el a napok az örökös vidám zsivajban. Máris itt az este, vacsora, lefekvés

– aztán még vár egy feladat: még az első napokban megígértem a gyerekeknek, hogy minden este bemegyek az egyik hálóterembe, és mesélek nekik valami érdekeset elalvás előtt.

Három hálóterem volt: a két kisebbik szobában laktak a fiúk, a nagy szobában a lányok. Esti meséim körülbelül fél óra hosszat tartottak. Leültem egy ágy szélére a szoba közepén, és megkérdeztem, miről meséljek: az én életemről vagy az emberekről, akikkel találkoztam, vagy olyasmiről, amit könyvekben olvastam? Mindig ugyanazt felelte a sok gyerekhang:

– Az életéről tessék mesélni!

Hát meséltem az életemről, a gyerekkoromról, a parasztokról – hogyan élnek, miért nincs módjuk tanulni. A gyerekek között alig akadt olyan, aki ismerte volna a falusi életet. Legtöbbjüknek munkás volt az apja, némelyiknek szegényebb sorsú értelmiségi. Érdekelte őket a falusi élet, amelyet én olyan jól ismertem.

Szerettem mesélni, sohase fogytam ki a mondanivalóból – és a gyerekek is szerették ezeket a nyugalmas félórákat, hiszen egész nap mozogtak vagy tanultak, így hát ezek a téli esték nekik is, nekem is, csudálatosan kellemesek voltak: idebent csönd és jó meleg, kint zúg a szél vagy a csillagok szikráznak a fagyos éjszakában, máskor eső veri az ablaküveget. A gyerekek kényelmesen fekszenek a jó meleg ágyban, és az én halk mesém olyan, mint az altatódal. Innen-onnan már békés szuszogást hallok – igen, a fáradtabbja már elaludt, szinte érzem, milyen édes, nyugalmas az álmuk, melegség járja át a szívem; el is felejtem, hogy vér szerinti gyerekeim vannak, ezek a gyerekek töltik be az életemet.

Egy szép napon váratlanul beállított Leon. Micsoda öröm volt! Végre hosszabb ideig együtt lehettem ezzel a fiammal, akit éppúgy szerettem, mint a többi gyerekemet, de már olyan régóta nem láttam. Amikor tizenötben, a háború alatt elvitték a két legnagyobbik fiamat katonának, Leon tizennyolc éves volt. A háború forgataga elszakított minket. Csak tizen-

kilencben találkoztunk, amikor hazatértem a gyerekeimmel Lengyelországba, de akkor is csak rövid ideig lehettünk együtt. Leon pár év múlva átjött a határon, és Moszkva közelében dolgozott egy porcelángyárban. Most pedig megtudta, hogy mi is átjöttünk Staśsal, hát eljött, hogy ezentúl együtt lehessen velünk.

Mérhetetlen öröm volt a fiam érkezése – de némi gondot is okozott. Hol szerezzek neki szállást, legalább erre az első éjszakára? Nem volt saját szobám – együtt aludtam a kislányokkal, tizenheten egy szobában. Leon elaludt a fiúk szobájában, aztán pár nap múlva az egyik elvtárs, noha ők is elég szűken voltak a családjával, befogadta Leont. Kimondhatatlanul hálás voltam érte.

Nemsokára, nagy nehezen hozzájutottunk egy szobához. Boldogok voltunk. A nyomorúságos pincelakásokból akkoriban jobb lakásba költöztették az embereket, de minden szobára rengetegen vártak. A város szélén, kétemeletes, régi házban kaptunk egy teljesen üres, földszinti szobácskát, apró, sötét konyhával. Mindjárt nekiláttunk kitakarítani. Nemsokára tiszta volt a szoba, de honnan szerezzünk bútort? A gyermekotthon igazgatója azt mondta: biztos akad fölösleges holmi a raktárban, ágy meg asztal. A gazdasági bizottság szívesen kikölcsönzi nekem.

Így hát beköltözhettünk az új lakásba. Leon sokat dolgozott, késő este járt haza, én is egész nap a gyerekekkel voltam. Egyre jobban éreztem magam a gyerekekkel, és ők is, éreztem, anyjukat látják bennem.

Persze hazudnék, ha azt mondanám, hogy merő idill volt az életünk. Mégiscsak harminchat gyerek között éltem, és hol az a sokgyerekes család, ahol gondok, bajok ne akadnának az évek folyamán, még ha tehetős is a család, és nagyon jók is a gyerekek?

A gyerekek nőnek, iskolába járnak, különféle élményeik vannak. Az egyik okosabb, a másiknak kevésbé fog az esze; egyik ötöst hoz haza, a másik hármast; egyik vidáman állít be, a másik rá se néz senkire, egyenesen bemegy a hálószobá-

ba, párnájába temeti az arcát – no, itt valami baj van. Akkor találtam ki azt a sok szép vigasztalást, amit később, öregkoromban, mikor az unokámat neveltem, neki is elmondtam, ha emésztette magát, mert rossz jegyet hozott haza; igaz, hogy ez ritkán fordult elő, de ha mégis, azt mondtam neki:

– Ne búsulj, a rossz osztályzatot ki lehet javítani. Az a fontos, hogy megszeresd azt a tárgyat, amiből most rosszul feleltél. Persze csak akkor fogod szeretni, ha alaposan megismered és megérted. De meglátod, akkor csupa ötöst hozol haza!

No és mennyit betegeskednek a gyerekek! Hányszor megvágják magukat üveggel vagy késsel, emez köhög, amaz torokgyulladást kap, még olyan is akad, aki elesik a jégen, és eltörik a lába. Így van ez a gyerekekkel! Egész nap csak rájuk gondol az ember. Mikor aztán este tízkor vagy tizenegykor hazamegyek – akkor Staśra gondolok, meg a többi gyerekemre, itt és odaát, talán a börtönben . . .

Így múltak a napok, nagyjából egyformán. Kéthetenként pártcsoport-értekezlet volt, ilyenkor a gyerekeknek egyedül kellett elmosogatniuk és lefeküdniük, mert az értekezlet korán kezdődött. Ezek az esték valahogy csöndesebbek voltak, a gyerekek vacsoránál komolyan, sőt talán tisztelettel néztek rám, és mikor látták, hogy aggódom, rendben lesz-e minden, megszólalt egyik vagy másik:

– Ne féljen, elvtársnő, mindent rendben megcsinálunk!

A háború után óriási nehézségek voltak, ezért a Szovjetunióban áttértek az új gazdasági politikára, a NEP-re. Fellendült a magánkereskedelem: a kisebb-nagyobb kereskedők, akik eddig dugdosták az árujukat és tőkéjüket, rávetették magukat az új lehetőségre. Boltokat nyitottak, különféle vállalkozásokba kezdtek, a kirakatokban megjelentek az élelmiszerek, divatáruk, szövetek és vásznak, de minden nagyon drága volt – a kiéhezett, lerongyolódott emberek utolsó fillérjüket is a boltba vitték, hogy ennivalót és ruhát vehessenek.

Amikor a gyerekek megcsinálták a leckéjüket, sokszor elvittem őket a városba sétálni. Ilyenkor aztán nagy viták folytak, mert a gyerekek, akiknek oly szerény élelemmel és ruhá-

val kellett beérniük, a pompás kirakatok láttán elárasztottak kérdésekkel. Ők tudják, hogy miért volt a forradalom – mondták: – azért, hogy minden embernek jó dolga legyen; de azt a sok szép és jó holmit, amit az üzletekben árulnak, csak azok vehetik meg, akiknek sok pénzük van. Nem volt könnyű dolgom. A marxizmust nem ismertem, pártiskolára nem jártam, nehezen tudtam válaszolni a gyerekek kérdéseire, márpedig meg kellett nekik magyaráznom, hogy miért van mindez, és hogy csak egy darabig lesz így, de most szükség van rá, hogy a nehézségeket leküzdhessük. Szerencsére a gyerekek bíztak bennem, ezért elhitték, amit mondtam, még ha nem is tudtam jól elmagyarázni.

Egy napon megtudtam: Oleś és Małgosia bíróság elé került, mindegyiket négy évre ítélték, más-más ügyben, más-más városban – Oleśt Katowicében, Małgosiát Varsóban. Felát is letartóztatták, de bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték, és most dolgozik; természetesen nem tudhattam, hol és mit.

A gyerekek mellett nemigen maradt időm, hogy a saját gyerekeimre gondoljak, de amikor késő este hazamentem, sokszor felrémlett előttem a szomorú kép: Oleś és Małgosia a börtöncellában. Elszorult a szívem, különféle rémképeket láttam. Vajon magánzárkában vannak vagy több személyes cellában? Talán meg is verték őket? És ha betegek? Igyekszem elűzni ezeket a gondolatokat, de újra meg újra visszatérnek. Hát Felával mi lehet? Úgy érzem, mintha itt állna előttem, és fekete szemébe nézve, aggódva intem: vigyázzon, legyen óvatos, nehogy lebukjon.

De beszéljünk Staśról. Mint már írtam, az internátus óriási nehézségekkel küzdött. Staśnak sokáig kellett várnia, míg ágyat és tanszereket kapott, de a legnehezebben a hiányos táplálkozást bírták a kamasz gyerekek. A tanítóképzősök legtöbbje környékbeli városi és parasztgyerek volt, ott éltek a közelben a szüleik, és segítették őket. Azoknak, akik távoli városokból érkeztek, bizony nehéz volt a soruk. Sokszor kérdeztem Staśt, nem segíthetnék-e valamivel, de mindig azt felelte,

kitűnően érzi magát, már megszokta a hideget, tornázik, a gazdaságban is dolgozik, ezért külön kenyéradagot kap – szóval legyek nyugodt. Ő egészséges, nagyon sok a munkája, de már szereti; csak miattam aggódik, hogyan boldogulok a gyerekekkel, mert ő ugyan még csak ismerkedik a pedagógiai tudománnyal, de már kezdi érteni, milyen nehéz dolog.

Sok örömöm volt Staśból, és igyekeztem olyanná nevelni a gyerekeket, amilyen ő. Amikor találkoztunk, szívesen hallgattam, mit mesél az iskoláról, a tanárairól. Staś nem is sejtette, mennyit tanulok tőle ezekben a röpke félórácskákban, és milyen jól hasznosítom a munkámban a tanultakat. Csakhogy a félórácskák egyre ritkultak, mert Staśnak, akár az otthonbeli gyerekeimnek, egyre többet kellett tanulnia és dolgoznia, és egyre kevesebb ideje maradt.

Rohant, száguldott minden: a gondolataim, az emberek, a tanulás, az építés. Alig telt el egy-két hónap, és már nem is emlékeztünk arra, ami régebben volt. Eltűntek a háború nyomai – a párt bölcs politikája gyorsan begyógyította a háború ütötte sebeket.

Március vége volt, melengetett a szép kora tavaszi napsütés. Ebéd után megbeszéltük a gyerekekkel, hogy későbbre halasztjuk a házi feladatokat, kihasználjuk a napsütést. Lett nagy öröm, zsivaj, szaladgálás, a naposok sietve mosogattak, hogy le ne maradjanak a sétáról – de amikor éppen indulni akartunk, beállított valaki a hírrel, hogy fontos ügyben azonnal az igazgatóhoz kell mennem. A gyerekek nagyon elkeseredtek, nem is tudták: tiltakozzanak-e vagy szó nélkül belenyugodjanak, hogy kútba esett a tervünk. Meg kellett nyugtatni őket. Kiválasztottam két lányt és két fiút, ők velem jönnek; ha nem olyan sürgős a megbeszélés, akkor együtt megkérjük az igazgatót, hadd mehessünk előbb sétálni, ha fontos – akkor én ott maradok, és a gyerekek leülnek tanulni.

Fontos dologról volt szó, a gyermekotthon dolgozói már mind összegyűltek. Utasítás jött, hogy a gyerekeket át kell költöztetni egy gazdag nemesi család elhagyott birtokára. Van

ott egy kastély, nagy gyümölcsöskert, húsz hektár föld. A földet elfoglalták a parasztok, de a kastélyt kiutalták a lengyel gyermekotthonnak. Ott laknak majd a gyerekek, az iskolájuk is ott lesz.

Ha addig csak attól féltem, hogy nehéz lesz elmagyarázni a gyerekeknek, miért maradt el a séta, most aztán jóval nagyobb gond szakadt rám meg a többi nevelőre: mit mondjunk a gyerekeknek, hogy a költözködés lehetőleg simán menjen? A gyerekek között nagyon sok volt ugyan az árva, de némelyiknek élt az édesanyja, és itt lakott a városban, másoknak rokonaik voltak, vasárnaponként oda mehettek látogatóba – és egyáltalán, mind megszokták ezt a házat, mint a madárfiókák a fészküket.

A hatóságokat az a gondolat vezette, hogy jön a nyár, a gyerekeknek jobb lesz a friss levegőn, ehetnek zöldséget, gyümölcsöt, dolgozhatnak és játszhatnak a kertben. De a gyerekek ezt nem értették meg, szörnyen elkeseredtek, úgy érezték, nagy sérelem érte őket. Vigasztaltam őket, pedig nekem még jobban fájt a szívem. A fiaim már felnőttek ugyan, de tudtam: örülnek, hogy a közelükben vagyok. Amikor Staś, ha ritkán is, látogatóba jön, mindig tanácsot kér tőlem, és amikor elmegy, ez a felnőtt legény, aki félig-meddig már tanító, úgy kérdezi, mintha kicsi gyerek volna:

– Anyácska, mikor látjuk egymást megint?

És Leon! Pedig ő már sokkal idősebb, de milyen nagy öröm mind a kettőnknek, amikor munka után, késő este találkozunk otthon! Sokszor én érkezem később, és akkor ez a nagy fiam is gyerekmódon néz rám:

– Miért maradtál el ilyen sokáig, anyácska?

És mind a ketten elmeséljük, mi történt aznap a munkában.

Tudom, hogy szükségük van rám, de hogyan mondhatnám a harminchat gyerekemnek, hogy itt akarok maradni? Hogyan buzdíthatom őket a költözködésre, hogyan nézhetek a szemükbe, ha közben vádlón pillantanak rám, s azt mondják:

– És miért nem tetszik velünk jönni?

Restellek arról beszélni, milyen jó dolguk lesz a kastélyban, hiszen azt felelhetik:

– És az elvtársnő miért nem jön velünk, ha ott olyan jó lesz?

Akkor meg kell mondanom, hogy sajnálom itthagyni a gyerekeimet. Milyen önzőnek fognak tartani!

Tépelődtem, mit tegyek. Javában viaskodtam a lelkiismeretemmel, mikor értekezletre hívták össze a gyermekotthon személyzetét. Első napirendi pont: a nevelők kérdése. Csak olyan nevelők költözhetnek a kastélyba, akiknek tanítói képesítésük van, mert a közelben nincs iskola, a gyerekek a kastélyban fognak tanulni. Tehát a képesítés nélküli nevelőket más munkára helyezik át. A többinek mennie kell, ha tetszik, ha nem, hogy a gyerekek tovább tanulhassanak.

Elutaztak a gyerekek. Üres lett körülöttem a világ, furcsa szomorúság szorongatja a szívemet. Egyre körülöttük járnak a gondolataim: Mit csinálhatnak ott? Kihez fordulnak percenként: „Elvtársnő!" „Elvtársnő!" – hiszen így ment reggeltől estig. Fel-alá járok kis szobánkban, nem megy a munka, csak bámulok ki az ablakon. Aztán felsóhajtok: nincs mit tenni! Elmentek a gyerekek, és én már nem kerülök vissza hozzájuk, hiába tépelődöm itt.

Elhatároztam: nem mondom el a fiaimnak ezeket a gondolataimat. Nincs képesítésem, hát pillanatnyilag munka nélkül maradtam – és kész.

SEGÍTEK AZ ELVTÁRSAKNAK

Életemben először úgy éreztem: magányos vagyok. Nyomban szemrehányást is tettem magamnak: micsoda szamárság, hiszen együtt lakom a fiammal. Leon igazán jó fiú, éppolyan, mint az a kettő, aki most messze van tőlem. No és Staś is itt van a közelben, ugyanebben a városban.

Mégsem ok nélkül éreztem, hogy magányos vagyok. Leon, a takács, mindig szótlan, zárkózott fiú volt, nagyon okos, te-

hetséges, de amikor Minszkbe került, semmire se ment a szakmájával. A gyárak még csak akkor ébredeztek álmukból a háború és a forradalom után. Éppen akkor kezdett viszont épülni a tanpálya, ahol a fiatalok kerékpározni és motorozni tanulhatnak: lelátóval körülvett, óriási tér, mellette egy barakk, tucatnyi kerékpárral és néhány motorkerékpárral. Aki tanulni és gyakorolni akart, letétbe helyezte a személyi igazolványát, fizetett egy kis összeget, és máris nyeregbe pattanhatott. De a gépek gyakran elromlottak, ezért felfogadták Leont, egyrészt oktatónak, másrészt szerelőnek.

Késő estig zajlott az élet a pályán. Este kivilágították, mint a cirkuszt, roppant hatásosan festett. A lelátón gyülekezett a közönség: akik a sorukra vártak, meg akik csak nézték a gyakorlókat. Meg kell adni, hogy nagyon jó ötlet volt ez a pálya – szívesen jártak ide az emberek, főként a fiatalok. De sok volt a várakozó, kevés a gép, így a két oktató agyondolgozta magát, arra pedig nem volt pénz, hogy harmadikat vegyenek fel.

Leon késő éjszaka járt haza, éppen csak megmosakodott, míg én asztalra tettem a vacsorát; gyorsan megette, és már el is aludt az asztalra borulva. Alig bírtam felrázni, hogy feküdjön le az ágyba.

– Jó itt, anyácska, itt a legjobb – motyogta álmában.

Korán reggel pedig már rohant:

– Sietnem kell, megint elromlott egypár gép. Muszáj megjavítani, úgyis kevés van.

Hát ezért voltam magányos. De magányom nem tartott sokáig: hamarosan kaptam munkát.

Egy hét múlva elmentem a lengyel klubba, ahol esténként sok lengyel jött össze. Odalépett hozzám egy férfi, és megkérdezte, nem emlékszem-e rá abból az időből, amikor – több mint három éve – Bogucki elvtársék házában laktam egypár napig. Hogyne emlékeztem volna: ő volt Kielc elvtárs.

– Úgy hallottam, takarítónői munkát keres. Ha akarja, eljövök magáért holnap tízkor, és megmutatom, hol és mit kell dolgoznia – mondta.

Örültem, hogy nem kell többé egész nap egyedül üldögélnem, és távol levő gyerekeim sorsán emésztődnöm.

Új munkahelyem közel volt a lakásunkhoz, a szomszéd utcában. Sokszor jártam arra, láttam a földszintes, szürke házacskát a magas kerítés mögött. Nem figyeltem fel rá, pedig gyakran elmentem előtte.

Ennél a háznál álltunk meg másnap Kielc elvtárssal. Nagy kulcsot vett elő a zsebéből, halkan kinyílt a masszív kertajtó, és feltárult előttem a nagy kert. Alacsony gyümölcsfák, dús, zöld pázsit. Kielc elvtárs gondosan bezárta a kertajtót, aztán a ház hátsó bejáratához mentünk. Itt újabb kulcsot halászott elő a zsebéből, kinyitotta az ajtót, beléptünk egy tiszta kis előszobába, onnan a konyhába. A konyha közepén kis asztal és néhány egyszerű, fehér konyhaszék állt, a polcon fehér bögrék, kiskanalak, a tűzhelyen nagy teáskanna.

– Itt fog dolgozni, elvtársnő – mondta Kielc. – Üljön le, elmagyarázom, mi lesz a munkája. Ebben a házban sok szoba van, nagyok és kicsik. Az elvtársak most dolgoznak, nem szabad zavarni őket. Némelyik szobában újságírók vannak, a két kis szobában gépírónők, a többiben szedők. Csupa olyan elvtárs, aki otthon, Lengyelországban, nem dolgozhat, mert a politikai rendőrség a nyomukban van, és ha elfogják őket, nekik is végük, a gépek is elvesznek, oda az egész munka. Hát ide hoztuk őket, dolgozzanak itt egy darabig. Magának az lesz a dolga, hogy naponta elmegy kenyeret és cukrot vásárolni, mindenkinek annyit, amennyit rendel. Valahányszor teát kérnek, elkészíti nekik. Ha befejezték a munkát, maga minden szobát kitakarít, szépen berakja a dobozokba a nyomdai betűket, rendbe hozza az egész házat, gondoskodik mindenről, ami kell. Ha mindezzel végzett, hazamehet, vagy ha akar, itt aludhat, az még jobb is lenne.

De én inkább haza akartam menni, ha későn is, hogy főzzek valamit Leonnak. Reggel korán kellett a munkahelyemre mennem, mert nálam volt a kulcs: hideg napokon be is kellett gyújtanom, és forró teával várnom az elvtársakat.

Éppen a teát töltöttem ki egyik nap, mikor váratlanul beállított a konyhába Kielc elvtárs, és halkan így szólt:

– Elvtársnő, néhány órára elengedem. Menjen haza, nemsokára megérkezik a lánya.

– Melyik? – kérdeztem, és nem hittem a fülemnek. Melyik – hiszen két lányom van, és az egyiket négyévi börtönre ítélték.

Álltam földbe gyökerezett lábbal, és még mindig nem tudtam elhinni, amit hallottam.

– No menjen már, mihez kezdjen az a lány, ha senkit sem talál otthon? Majd meglátja, melyikük a kettő közül.

Röpültem haza. A ház körül senki. A folyosón se. Reszkető kézzel nyitottam ki az ajtót. Beléptem a szobába, elgyengült a lábam. Le kellene ülnöm, kigondolnom, hogy mivel fogadjam – de nincs semmi ötletem. Egyszerre csak nyílik az ajtó, és Małgosia áll ott. Szótlanul egymás karjába borultunk, és halkan zokogtunk örömünkben. Nem is tudom miért, de ezek a könnyek valami nagy nyugalmat loptak a szívembe. Már nem gondolkodtam, mihez fogjak legelőször, mit készítsek a lányomnak. Úgy tartottam átölelve, mintha félnék, hogy megint elveszik tőlem, mint évekkel ezelőtt, és megint börtönbe zárják.

Szó nélkül leültünk az ágy szélére, és néztük egymást: megváltoztunk-e. A fiatal, tizenkilenc éves lányból kissé görnyedt, sovány, sápadt, komoly nő lett. Megöleltem, megcsókoltam könnyektől nedves arcát, és azt mondtam: nemcsak felnőtt, hanem többnek látszik a koránál. Małgosia viszont azt mondta, hogy én nem öregedtem meg, csak korán megőszültem.

Aztán lassan beszélni kezdett, mintha nehezen kapna levegőt – én pedig visszafojtott lélegzettel hallgattam.

– Ne félj, nem veszélyes a dolog, itt majd hamarosan rendbejön, de valami van a tüdőmmel. Nagyon gyakori ez a politikaiaknál. Nyugodj meg, és figyelj, elmondom sorra, hogy mi van a testvéreimmel.

Małgosia röviden beszámolt a többiekről. Fela néhány hónapig börtönben volt, bizonyítékok hiányában szabadlábra he-

lyezték, tovább végzi az illegális munkát. Oleś, akit az elvtársak Mareknak neveznek, négy évet kapott. Franek dolgozik, így valamelyest segítheti a testvéreit. Most ő szeretné hallani, hogy vannak és mit csinálnak a fivérei, akik itt élnek Minszkben. Szavaim úgy hatnak Małgosiára, mint betegre az orvosság. Szinte kivirul az örömtől, amikor hallja, hogy a kis Staś, akinek miatta kellett abbahagynia a tanulást, már majdnem felnőtt férfi, tanítóképzős, Leon pedig itt lakik velem, és hasznos munkát végez.

De végül is abba kell hagyni a mesélgetést. Małgosiának ennie és pihennie kell, én visszamegyek dolgozni.

Éjféltájban együtt teáztunk mind a hárman. Małgosia már kipihente az utazást, megint el kell beszélnie mindent. Észre sem vettük, hogy már nincs szükség a lámpára, mert odakint világos lett. Leonnak meg nekem munkába kell menni. Csak késő este lehetünk újra együtt.

Boldogan telnek az estéink, ki nem fogyunk a mesélésből. Észre sem vesszük, hogy már egy hete vagyunk együtt. De ezen az estén, mikor javában dicsérjük Małgosiát a jó ízű vacsoráért, ő hirtelen elkomolyodik:

– Anyácska, Leon, nem főzhetek több vacsorát nektek. Moszkvába kell utaznom. Tudjátok, hogy én már nem vagyok a magam ura. Ahogy a pártban döntenek, úgy lesz. Ne aggódjatok az egészségem miatt, higgyétek el, sok politikai jön ki tüdőbetegen a börtönből, de majdnem mind meggyógyul, tovább dolgozik, és sokáig él. Én is dolgozni fogok, de előbb meg kell gyógyulnom, és nektek nem lenne pénzetek a gyógyíttatásomra. Már csak ezért is el kell utaznom, holnap vagy holnapután. Előtte jelentkeznem kell a Politikai Irodán. Már régebben kellett volna, de olyan jó volt itt nálatok, ezért halasztottam utolsó napra a látogatást. Elég szégyen!

Ez az este bizony nem volt olyan boldog, mint a megelőzők. Amikor Małgosia kimondta, hogy el kell utaznia, csönd lett, mintha egyikünknek sem volna hozzáfűznivalója. Leon és Małgosia hamarosan elaludt, engem elkerült az álom. Azt nem mondom, hogy sírással küszködtem, nagyon szomorú sem

voltam, csak valami fájdalmas belenyugvást éreztem. Hallgattam az éjszakai csöndben két gyermekem nyugodt lélegzését, s azt gondoltam: ők már nem az enyéim. Hiszen a gyümölcsfa sem önmagának terem, a föld sem önmagának hozza a termést, hanem az emberek hasznára. A gyermekeim sem értem vannak, hanem az emberekért, akik körülöttünk élnek, az emberek javáért, boldogságáért, mint a gyümölcs és a gabona. Ezek a gondolatok lassan megnyugtattak. Hajnal felé elaludtam.

Małgosia már nem tért vissza Minszkbe. Néhány hétig egy kaukázusi szanatóriumban volt, ott meggyógyították, dolgozni kezdhetett. Gyakran kaptunk tőle boldog, lelkes leveleket. Azt a megbízatást kapta a párttól, hogy iratkozzon be a Krupszkaja Intézet pedagógiai fakultására. Nem győzött áradozni a tanulótársairól, csupa remek ember volt körülötte, olyan sokat írt róluk, hogy úgy érzem: személyesen ismerem őket. Ami pedig az intézetet illeti, attól egyszerűen el volt ragadtatva. Leveleiből megismertem a termeket, tudtam, melyikben milyen előadást tartanak. De a legjobban annak örült Małgosia, hogy az ő szeretett Krupszkaja elvtársnőjük, Lenin felesége, akiről az intézetet elnevezték, hajlott kora ellenére nagyon gyakran eljár hozzájuk előadásokat tartani.

Eljött a nyár. És megint váratlan, nagy öröm ért. Egyik reggel, mikor éppen munkába készültem, nyílik az ajtó, és belép Małgosia. Elámultam: úgy tudtam, hogy Moszkvában van, és most egyszer csak itt terem Minszkben! Kiderült, hogy Małgosia rövid szabadságot kapott, hogy meglátogasson engem és a fivéreit, Staś éppen most végezte el a tanítóképzőt, és Mohilovba készült gyakorló tanításra.

Amikor a munkahelyemen az elvtársak megtudták, hogy itt a lányom, segítettek hamarabb elvégezni a munkát. Együtt töltöttük minden szabad időmet: bejártuk Minszket, kirándultunk a város környékére. Małgosia segített felkészíteni Staśt első önálló tanítására. Nagyon boldog napok voltak.

Útnak indítottuk Staśt, aztán Małgosia is visszautazott

Moszkvába, az Intézetbe. Megint csak Leon maradt velem, de ő is ritkán volt otthon, rengeteget kellett dolgoznia.

Üresnek és csendesnek tűnt a ház. Nagyon egyedül éreztem magam, vágyódtam a gyerekeim után.

Aztán lassan háttérbe szorultak ezek a gondolataim, inkább a munkámmal foglalkoztam. A ház kicsinek bizonyul, egyre több nyomtatványra van szükség. Több emberre, gépre. Hoztak egy új gépet, amely öt munkás helyett dolgozik.

Egy napon megkérdeztek, nem volna-e kedve Leonnak otthagyni az állását, és inkább itt dolgozni, mert itt egyre több a munka. Beszéltem a fiammal, és nagy örömömre hamarosan együtt dolgozhattunk, ugyanazon a munkahelyen.

A kis házból átköltözött a nyomda egy nagy épületbe. Leonra nagy szükség volt itt, énrám viszont semmi, mert a nyomtatványok előállítását hosszabb időre abbahagyták. A dolgozókat szabadságra küldték, velem együtt. Leonnak viszont annyi munkája volt a régi nyomda átköltöztetésével és átszervezésével, hogy alig láttam. Nem is igen főzhettem neki, mert az üzemi étkezdében ebédelt.

Nagy volt hát az örömöm, mikor levelet kaptam Małgosiától: azt kérdezte, nem volna-e kedvem meglátogatni őt Moszkvában, mert a barátnője, Tosia Feder néhány hónapra külföldre utazik, és addig üres a helye a lakásban. Ott lakhatnék egypár hétig. Megnézhetném Moszkvát, ő pedig boldogan sietne haza esténként az Intézetből, hogy néhány órát velem tölthet, hiszen olyan keveset vagyunk együtt. Megbeszéltem a dolgot Leonnal, ő szívesen beleegyezett, hogy elutazzam. Így kerültem Moszkvába.

Akárhogyan alakult a sorsom, egész életemben rettentően hiányzott az iskolai képzettség. Lépten-nyomon akadályozott a tanulatlanságom. És nemcsak akadályozott, hanem szégyelltem is. Párttag gyermekeim vannak, sokszor találkoztam munkatársaikkal. Voltak közöttük egyszerű és művelt emberek: írók, jogászok, orvosok. Igen gyakran találkoztam velük, jó barátai lettek a családunknak. Mindig szerényen öltözködtek,

néha túl szerényen is, gyakran éhesek, kialvatlanok voltak. Nagyon sajnáltam őket, és amennyire tudtam, igyekeztem segíteni nekik, akár a gyerekeimnek. Ezért hol nagyanyónak, hol anyácskának szólítottak. De én mindig egy kicsit zavarba jöttem a művelt emberek társaságában, és amikor komolyabb politikai témákra terelődött a szó, elnémultam, vagy belezavarodtam a mondanivalómba, pedig megértettem én mindent.

Nem csoda, hogy Moszkvában, a nagyvárosban sokszor feszélyezetten éreztem magam, különösen Małgosia barátai között. Nem ismertem a várost, nem értettem a színházhoz, a művészethez, az ékesszóló vitákhoz, parasztos beszédem félszeggé, sőt barátságtalanná tett. El is panaszoltam mindezt Małgosiának.

– Emiatt aztán igazán ne emészd magad, anyácska! – mondta. – Te így vagy nekünk a legkedvesebb, amilyen vagy. Soha nem kívánnék más anyát magamnak!

Ismerkedni kezdtem Moszkvával. Igaz, nem sokat láttam belőle, mert Małgosia ritkán ért rá. Folyton előadásokra járt, pártmunkája is rengeteg volt. De a pihenőnapokat alaposan kihasználtuk. Megismertem a nagyváros műemlékeit, a színházat, a művészetet; Małgosia olyan okosan vezetett és magyarázott, hogy sok mindent megértettem, amit azelőtt sohasem láttam, sőt nem is tudtam, hogy létezik.

Pár napja voltam Moszkvában, mikor Małgosia azt mondta, elvisz Krupszkaja elvtársnő előadására. Alig vártam azt a napot. Zsúfolásig megtelt a terem. Korán volt, sok hallgató érkezett még, de a most érkezők is, meg azok is, akik helyet csináltak nekik, vigyáztak, hogy zajt ne üssenek, s ez a nagy csönd olyan ünnepélyes és lelkesítő volt, hogy szinte elállt a lélegzetem. Ugyanilyen nesztelenül lépett be egy középtermetű asszony, fehér galléros, sötét ruhában, simán hátrafésült, ősz hajjal, amely majdnem ugyanolyan hófehér volt, mint a gallérja. Egyszerű öregasszony, látszólag semmiben sem különbözött a többiektől, mégis valahogy más volt. Tekintete, mosolya, egész viselkedése bizalmat és tiszteletet ébresztett. Az első pillantásra látszott, hogy tanítónő.

Nesztelenül jött be, de aztán olyan tapsvihar tört ki, hogy erélyes szóval kellett elcsöndesíteni a fiatalokat. Mint a gyerekek a kedves tanító nénit, körülfogták az idős asszonyt, és nagy szeretettel néztek rá, Lenin leghívebb barátjára és segítőtársára, aki mindvégig ott volt a forradalom nagy vezére mellett. Mondott valamit, de mi nem hallottuk, mert messze voltunk. Aztán csönd lett. Csöppet sem öreges, kedves hang szólalt meg:

– No, gyerekek, ideje elkezdeni az előadást.

A fiatalok némán sorfalat alkottak, Krupszkaja elvtársnő nyugodtan fölment a katedrára. Kezdődött az előadás.

Így láthattam meg Małgosia jóvoltából Krupszkaja elvtársnőt, és soha életemben nem fogom elfelejteni.

Tudatlanságomból eredő félénkségem nagyon hátráltatott, és Małgosiát is akadályozta a tanulásban. Nem mertem egyedül járkálni a városban, Małgosia meg aggódott, hogy unatkozom otthon. Igyekezett korábban elszabadulni az Intézetből, márpedig ez a tanulás rovására ment. Anyai szívemmel mindig megéreztem, mi bántja gyerekeimet, hát meg is mondtam Małgosiának: ideje már, hogy hazautazzam Minszkbe. De Małgosia azt felelte:

– Ne aggódj, anyácska, nem zavarsz különösebben. Úgyis meg kell neked mondanom valamit. Én már napok óta tudom, de még nem hivatalos, hát azért vártam. De mivel látom, hogy aggódsz, most elmondom. Változások lesznek nálunk: nem kell vizsgáznom, mert a hallgatók egy részét áthelyezik az Intézetből a politikai iskolára, és engem is oda jelöltek. Ha pedig nem kell vizsgáznom, akkor nem baj, ha néha korábban eljövök.

Mesélni kezdte, milyen lesz az az iskola: egészen új típusú intézmény, Lenin nevét fogja viselni, a marxizmus–leninizmus iskolája lesz. Kell hozzá bizonyos előképzettség, de Małgosia remélte, hogy az övét megfelelőnek minősítik. Sajnálta ugyan, hogy nem tanulhat tovább pedagógiát, mert aligha van nagyszerűbb feladat, mint a fiatalokat tanítani, de a párt utasítása a legelső.

Pár hét után elbúcsúztam Małgosiától, és hazautaztam Minszkbe. Lakásunkban mindent belepett a por, kis háztartásunkon meglátszott, hogy hiányzik a háziasszony. De a háztartásnál is elhanyagoltabban festett Leon. Fájt a szívem, ahogy ránéztem. Elhatároztam, hogy nem hagyom többé egyedül, hiszen ő rosszabb körülmények között él, mint Małgosia.

Munkahelyünk növekedett, már háromszor annyian dolgoztak ott. Ugyancsak nehéz volt akkoriban bármit is beszerezni, és Leon vezette a gazdasági osztályt. A tüzelőtől a nyomdafestékig mindent neki kellett beszerezni. Hogy honnan és miként, az már az ő dolga – ha egyszer ő a gazdasági főnök. Vásárolhat, amikor akar, ahol akar, csak legyen.

Egykettőre rendet teremtettem otthon a lakásban, megint ragyogott a szobácskánk, és Leont, akármilyen későn jött is haza, meleg vacsora és tiszta ágynemű várta. Pár nap múlva felvidult a gyerek, és azt mondta: jobban megy a munka is, ha együtt vagyunk.

Egy hete sem voltam még újra Minszkben, amikor közölték velem, hogy ezentúl nem a nyomdában dolgozom. Leon majd megmondja, mit kell ezentúl csinálnom.

A húszas években odahaza nem tétlenkedett a politikai rendőrség, napról napra tartóztattak le kommunistákat. Kegyetlenül üldözték a pártot. Akár enyhébb, akár súlyosabb volt az ítélet, az elvtársak mindig betegen kerültek ki a börtönből, gyakran tüdőbajt kaptak. Üldöztetésük pedig nem ért véget. Ha kijöttek a börtönből, mindig a nyomukban voltak, figyelték, kivel laknak együtt, kivel barátkoznak. Semmiféle munkát nem kaphattak. Az illegális munkát pedig nem mindig folytathatták, hiszen sarkukban voltak a rendőrök. Sok esetben csak egyetlen megoldás maradt: külföldre menni egy időre, pihenni, gyógyulni. És hová mehettek? Természetesen a szovjetországba, hiszen az volt akkoriban a szocializmus egyetlen országa. Így aztán a börtöntől elcsigázott, beteg elvtársakat a legnagyobb óvatossággal, titokban eljuttatták a szovjet határra. Mindenekelőtt fürdőre, tiszta fehérneműre, ételre és néhány napi pihenésre volt szükségük, aztán az orvos eldön-

tötte, milyen az egészségi állapotuk, milyen gyógykezelést igényel. Volt olyan elvtárs, akiről megállapították, hogy már soha nem lesz munkaképes, voltak gyógyítható tüdőbetegek, meg olyanok is, akik csak kimerültek, legyengültek, de nemsokára visszamehettek Lengyelországba, hogy tovább dolgozzanak a pártban, átvegyék azoknak a helyét, akiket közben börtönbe csuktak.

Leonnak többek között az volt a dolga, hogy gondoskodjon ezekről az elvtársakról: kapjanak meg mindent, ami kell. Én pedig ezentúl neki fogok segíteni.

Munkánk szerény, szinte észrevétlen volt, szaladgálás, gondoskodás, nem szellemi, egyszerű fizikai munka. De sokszor a késő éjszakába nyúlt, és nagy szeretettel kellett gondoskodni az emberekről: jól érzik-e magukat, elégedettek-e? Hiszen börtönből jöttek, illegálisan lépték át a határt, sőt némelyik megszökött a börtönből; ezek az élmények egész életükre nyomot hagytak bennük.

Így múltak a napok, a hetek, a hónapok.

Családunkban közben változások történtek. Oleś fiam, akihez a Marek fedőnév úgy hozzánőtt, hogy el is felejtettük az igazi nevét, leülte a négyévi börtönt, közben beteg volt, meg is operálták. Kiszabadulása után Franciaországba ment, de onnét csak homályos hírt kaptunk róla, levelet soha. Bele kellett törődnöm, hogy így van, és aggódva vártam, hogy egy szép napon újra lássam. Ott, a messze idegenben, ahol senki sem ismeri, talán nem zárják börtönbe. De hátha ő is idejön hozzánk, mint Małgosia? – gondoltam.

Már hozzászoktam, hogy a gyermekeim gyakran váratlanul felbukkannak a szovjetországban, és éppoly váratlanul megint elutaznak, akár a többi illegálisan dolgozó elvtárs. Lám, Oleś is beállított, előbb, mint reméltem! Fölment Moszkvába, és ő is a Lenin-iskolában kezdett tanulni, ahol Małgosia. Nagyon boldog voltam. Most nem fenyegeti börtön, tanulhat, méghozzá Małgosiával együtt, akivel mindig nagyon szerették egymást.

A bánat sokszor csőstül jön, de néha az öröm is. Váratlanul

Fela lányomat is viszontláthattam – ő is Moszkvába ment tanulni, mert oda küldte a párt. A Marchlewski-egyetemen kezdte meg tanulmányait.*

Nagyon boldog vagyok, hogy a gyerekeim, ha érett fejjel is, tanulhatnak. Csak Leonnal bánt mostohán a sors – ő keveset tanulhatott. Sokszor látom, hogy szomorú emiatt, ilyenkor keserű szemrehányásokat teszek magamnak: miért nem igyekeztem jobban, hogy egyik gyermekem se kerüljön hátrányosabb helyzetbe. Azon gondolkodom, hogy Leonnak is tovább kellene tanulnia, de az az igazság, hogy nem lenne rá ideje; nagyon fontos a munkája, és nem tűr halasztást.

Nyár végén ismét meglátogatott Małgosia. Nagy örömmel fogadtam, mint mindig, de rögtön ott is kellett hagynom, mert munkába siettem. Este aztán kérdezgettem: hogy megy a tanulás, milyen a moszkvai élet. Keveset mesélt, elmélázónak látszott, már attól tartottam, hogy beteg. Azt felelte: nem, de fontos mondanivalója van. Tudtam, komoly dologról lesz szó.

Małgosia átölelt, és azt mondta:

– Anyácska drága, tudod, milyen nehéz életünk volt, háború, forradalom, aztán az illegális munka, a börtön; de én mégiscsak fiatal lány voltam. Láttam, hogy az elvtársak között szerelmek, házasságok szövődnek, de úgy éreztem, mindez valami más világban játszódik le. Én csak testvéreket és fegyvertársakat láttam az elvtársaimban. Néha csúfoltak is, persze csak jóindulatból, olyanok, akik kedveltek: vénlány akarok maradni? Én csak nevettem a tréfán. De most találkoztam valakivel... Rendkívüli ember. Úgy szeretnék mesélni róla, de nem találok szavakat.

Felállt, járkálni kezdett a szobában. Láttam, hogy nagyon megindult. Odamentem hozzá, megcsókoltam. Megnyugodott, leült, és beszélni kezdett:

* Marchlewski-egyetem – a Nyugati Nemzeti Kisebbségek Kommunista Egyeteme, amelynek létesítését 1922-ben Julian Marchlewski kezdeményezte. Ő volt az egyetem első rektora. Ezt a tisztséget töltötte be haláláig, majd halála után, 1925-ben az egyetem felvette az ő nevét.

– Tudod, anyácska, nem olyan egyszerű a dolog. Nagy nehézségek állnak az utunkban. Nem tudom, te mit fogsz hozzá szólni, de el akarom magyarázni neked az egészet, hiszen te a legnehezebb percekben is mindig jó tanácsot adtál. Tudod, az a helyzet, hogy szeretjük egymást, de nem házasodhatunk össze. Neki családja van, és felelősséggel tartozik értük. Ne gondold, anyácska, hogy én távolítottam el a családjától. Ismersz engem, hát tudod, hogy ilyet sohasem tennék. Megértem és tisztelem a kötelességeit. De ugye, nem ítélsz el, anyácska, ha én is egy kis boldogságra vágyom?

Összeszorult a szívem. Hallgattam, mert nem tudtam, mit is mondhatnék. Sajnáltam Małgosiát. vigasztalni szerettem volna, de nem tudtam, meg kellett mondanom az igazságot.

– Małgosia, én öreg vagyok, és nem értelek meg titeket, fiatalokat, de nekem szörnyű, amit mondasz. Mi lesz veled? Másképpen képzeltem el az életedet.

Małgosia nem szólt semmit. Igyekeztem úrrá lenni kétségbeesésemen, de továbbra is csak azt mondhattam: szerintem ez nincs rendjén.

– Így is elég nehéz az életed, most még ez is! De hát mit tanácsolhatnék? Tudom, jó lány vagy, nem vennéd a szívedre, hogy tönkretedd mások életét. De mégsem tudlak megérteni. Amikor én fiatal voltam, a lányok ahhoz mentek férjhez, akit az apjuk kiválasztott. Nekem nem volt jogom, hogy magam döntsek a sorsomról, hozzá akarok-e menni ahhoz az emberhez, tetszik-e nekem vagy sem, nem volt szabad akaratom. Most más idők vannak, a ti életetek egészen más, és ez nagyon jó. De amiről te beszélsz . . . nem, az mégiscsak szörnyű.

Sokáig hallgattunk, aztán megkérdeztem, mi újság Moszkvában. Válaszolt valamit, de nem is hallottam. Éjszaka sehogy sem bírtam elaludni. Szüntelenül a Małgosia dolgán tépelődtem, emésztettem magam: hátha túl szigorú voltam. Vagy éppen még határozottabbnak kellett volna lennem, hiszen én vagyok az anyja? Małgosia is sápadtan, elcsigázottan kelt föl reggel. Szótlanul megreggeliztünk, aztán én munkába mentem, Małgosia pedig elutazott.

Ezután sokáig nagyon boldogtalan voltam. Fájt a szívem, hogy nem segíthetek a lányomon, mikor ilyen nehéz napokat él át. Staś miatt is aggódtam. Már két éve tanított, és most kinevezték az iskola igazgatójának. Pedig még fiatal, tapasztalatlan, nincs gyakorlati érzéke, és a tanítók anyagi helyzete bizony nagyon nehéz. Megírta, hogy új albérleti szobát szerzett, elég jó, napos szoba, közel az iskolához, de csak aludni jár haza, reggeltől estig dolgozik. Ki főz neki, eszik-e vajon rendszeresen?

Egyáltalán nem örülök, hogy kinevezték igazgatónak. Alig húszéves, és komszomoltitkár is. Hogy bírja ezt a sok munkát? Elvégzi tisztességgel, abban nem kételkedem, de meddig bírja ezt az egészsége? Amikor utoljára meglátogattam, roszszul érezte magát: úgy izzadt, hogy munka közben csuromvizes lett az inge. Nagyon aggódom, hogy még agyondolgozza magát, és tüdőbeteg lesz.

Levélben megkérdeztem, hogyan fog berendezkedni – hiszen én nem költözhetek Mohilovba. Staś ekkor bevallotta, hogy más szándékai vannak. Megkedvelte ugyan a tanítást, de a gyakorlóévek letöltése után, vagyis amikor teljesítette kötelességét az állam iránt, megdolgozott a kiképzése költségeiért, elmehet máshová dolgozni, sőt akár egyetemre is beiratkozhat. Neki már rég az a vágya, hogy továbbtanuljon a Tervezési Intézetben. Ez a tudomány nagyon érdekli, és tudja, hogy az országnak óriási szüksége van közgazdászokra és tervezőkre. Bútorra tehát nincs szüksége – beéri egy ággyal, asztallal és székkel. Ledolgozza a hátralevő két évet, aztán főiskolára megy, Moszkvába. Megkérdezte, mit szólok hozzá.

Mit válaszolhattam? Megírtam: olyan foglalkozást kell választani, amit szeret az ember. Hát gondolja meg jól, mert szerintem a tanítói hivatás a legszebb.

De Staś már nem visszakozott. Egyébként ki sem látszott a munkából, hiszen húszéves fejjel vette át az igazgatóságot, a legtöbb tanító idősebb volt nála, sőt öregek is akadtak köztük, más nézetekkel, más nevelési módszerekkel; a komszomolista Staśt némelyikük, főleg az idősebbje, bizalmatlanul nézte. Tö-

méntelen volt a munka, az ember meg kevés. Abban az évben kezdődött a kolhozok tömeges szervezése, Staś és a többi komszomolista segített a környékbeli kolhozoknak. A kolhozok óriási nehézségekkel küszködtek, nagy hibákat követtek el, gyámolításra szorultak.

Elutazom Staśhoz – alighanem utoljára látogatom meg itt, mert lassan letelik a négy éve az iskolában.

Eddig csak egy-egy napra látogattam meg, mert nem hagyhattam ott hosszabb időre a munkámat. De most, amikor Staśt már felvették a moszkvai főiskolára, megkért, hogy jöjjek több napra: tatarozni szeretné az iskolát, hogy jó állapotban adja át az utódjának, és ebben a munkában kellene segítenem. Így hát szabadságot kértem.

Itt vagyok Staśnál. Nagyon megörült nekem, s mindjárt megállapodtunk, hogy az iskola rendbehozását én elvégzem a nagyobb gyerekekkel. Így Staś a mi segítségünkkel elvégezte feladatát, és most már felutazhatott Moszkvába, rábízva az iskolát a helyettesére.

Négy gyermekem megint együtt van, és tanul, ami mindig is a legnagyobb vágyunk volt. Nyugodt lehetek felőlük, mert tudom, hogy jól megvannak együtt, segítenek egymásnak a tanulásban is, anyagilag is. Mindegyik nagyon jól tanul. Staś többször is évfolyamelső lett a főiskolán. Hasonló kitüntetéseket, jutalmakat kapott jó tanulásáért mindegyik gyermekem.

Sajnos, a boldogság nem tartott sokáig. Felának nemsokára abba kellett hagynia az egyetemet, mert a párt sürgős munkára küldte. Oleś is hamarosan visszament Lengyelországba, folytatni az illegális munkát.

Małgosia és Staś nagyon búsult Fela után, aki második anyjuk volt. De legjobban Małgosiának hiányzott a nénje, mert Staś mellett megint Małgosia vette át a mama szerepét – ő, aki a kisgyerek Staśt is nevelte. Małgosia gyakran írt levelet, elpanaszolta búját-baját; nagyon érzékeny gyerek volt. Még mindig gyereknek nevezem – pedig már harmincadik évében járt. De a barátai is azt mondták, hogy sok mindenben megmaradt gyereknek: nincs gyakorlati érzéke, nem tud

kellően törődni a saját dolgaival, mindenről lemond másokért.

Fela elutazása után levelet kaptam Małgosiától, hogy lejön hozzánk néhány napra, mert nagyon szeretne látni engem meg Leont, és sok mondanivalója van. Örömmel vártam. Amikor megpillantottam, újra látnom kellett, hogy a kislányom már nem gyermek. A bolyongás és a börtön hosszú évei ráncokat vésték sovány arcára, csak a szeme olyan most is, mint egy bánatos gyereké.

Meséltem a munkánkról. Nagy érdeklődéssel hallgatta.

– Te nem is tudod, anyácska, milyen fontos munkát végeztek ti Leonnal – mondta. – Rettentően nagy szükség van rátok!

Aztán Staśról mesélt: milyen kitűnően tanul, milyen jószívű, jó barát. Olyan szeretettel beszélt róla, mintha az ő fia volna. Saját munkájáról nem sokat mesélt, csak annyit mondott, hogy nagyon érdekes, és örül, hogy éppen oda küldték.

Tudtam már Małgosia leveleiből, hogy a főiskola elvégzése után a Mezőgazdasági Intézetbe helyezték. Nagyon szerette az ottani munkát. Talán azért, mert az én gyerekeim is falun születtek, és megismerték a paraszti nyomorúságot, vagy azért, mert első illegális munkáját Lublinban a mezőgazdasági munkások között végezte – a falusi dolgok érdekelték Małgosiát a legjobban.

De hamarosan félbe kellett szakítanunk a beszélgetést, mert munkába mentem. Mikor hazajöttem, megfőztük a vacsorát, és elmentünk sétálni.

Végre eljött az ideje, hogy Małgosia kiöntse a szívét. Arcocskája megint olyan lett, mint egy bánatos gyereké, de ki is pirult. Csak néztem, és semmit sem mertem kérdezni. Éreztem, hogy rendkívüli dolgok történtek vele. Karon fogott, és beszélni kezdett:

– Anyácska drága, én másállapotban vagyok, gyerekem lesz. Nagyon boldog vagyok. Boldog vagyok, hogy gyerekem lesz tőle. Ő is, én is párttagok vagyunk, az életünk elsősorban a párté, a pártnak kell szentelnünk minden erőnket. A

magánügyeink kevésbé fontosak. Én most azért jöttem, anyácska, hogy segítséget kérjek tőled. Hajlandó vagy fölnevelni a gyerekemet? Ha benned nem reménykednék, nem engedhetném meg magamnak ezt a nagy boldogságot, mert a jövőnk bizonytalan, senki sem tudja, mi lesz a sorsunk. Hiszen tudod, anyácska, hogy nem sokáig maradunk itt.

Én csak hallgattam, és fel sem tudtam fogni, mit is vár tőlem Małgosia. Ő meg úgy belelendült, hogy újra és újra elmondta. Kezdtem megérteni: itt kellene hagynom Leont, a munkámat, és felutazni hozzá, Moszkvába. Nem akartam ráállni, de Małgosia meggyőzött. Azt mondta: már majdnem hatvanéves vagyok, a munkámat elvégezheti más is, mert noha felelős munka, egészen más, mint az övé. És magyarázni kezdte, miben áll az ő munkája, és milyen kötelességei vannak mint párttagnak.

Végül beleegyeztem, hogy megteszem, amit kér. Megértettem, hogy nem lehet másképp. Megbeszéltük, mikorra kell felmentést kérnem a munkám alól, hogy készen álljak, amikor hív.

De nem voltam nyugodt, sokat tépelődtem. Tudtam, hogy noha egyszerű, tanulatlan asszony vagyok, és csak fizikai munkát végzek, a feladatomhoz sok szeretet, megértés kell, hiszen olyan elvtársakról gondoskodom, akiket a hosszú börtönévek testileg, sőt olykor lelkileg is összetörtek. Némelyik nagybeteg elvtárs nyomorgó családot hagyott otthon, megtörték a szenvedések és a gondok; sok megértésre, testi-lelki gyógyításra van szükségük az ilyen embereknek. A magamfajta egyszerű asszonyok közül nem mindegyik tudná elvégezni ezt a munkát, mert ha szerény és nem szellemi munka is, meleg szív és sok érzés kell hozzá. Nagyon sajnáltam itthagyni. Leont is sajnáltam, akivel együtt dolgozhattam.

Leon élhetetlen, túlságosan jószívű, és naivan hisz az emberekben. Ha én elmegyek, hétszámra nem fog enni, a lakásunk hideg és rendetlen lesz, a késő éjjel fáradtan, éhesen hazatérő Leont nem várja az édesanyja vacsorával.

De mindez kevésbé fontosnak tűnt, ha Małgosia helyzetével

hasonlítottam össze. Ő visszamegy Lengyelországba, ott akármelyik pillanatban börtönbe zárhatják, sőt ki is végezhetik – mégis mennie kell. A párttag: katona, akinek kötelessége végrehajtani a parancsot. Szent neki a párt parancsa, élete árán is teljesíti.

Így hát nem lehet másként: dolgozom, várok, és mikor Leon késő este hazajön, emlékeztetem, hogy mást kell keresnie a helyemre, mert sok munkája közepette elfeledkezhet róla. Aztán aggódva kérdezem: mi lesz vele, ha egyedül marad? Üres, hideg lakásba jön haza. Leon csak mosolyog:

– Ne aggódj, anyácska, tedd csak meg, amire Małgosia kért. Ha rossz lesz nekem egyedül, legfeljebb megnősülök.

Ezzel ér véget a beszélgetésünk.

A MI KICSIKÉNK

Kimeríthetett a munka és az aggodalom, mert egész úton bóbiskoltam, nem is emlékszem, meddig tartott az út Moszkváig, és ki ült mellettem. Csak akkor ébredtem fel, amikor nagy mozgolódás támadt körülöttem, levették a bőröndöket, batyukat kötöztek, kiabáltak: „Ez már Moszkva." Elszorult a torkom. Fogtam a batyumat, leszálltam.

Małgosia barátja közeledett felém. Alig ismertem, bár Małgosia sokat mesélt róla. Elmondta, hogy Jan Iwaniuknak hívják, de ez fedőnév. Małgosia mérhetetlenül tiszteli, szereti, rendkívüli embernek tartja. Én csak kétszer láttam Jan elvtársat, akkor is futólag, hát most félénken álldogáltam ott a vonat előtt. Igyekeztem leküzdeni zavaromat, de nem nagyon sikerült. Az elvtárs kedvesen üdvözölt, felkapta a batyumat, néhány perc múlva már a villamoson ültünk, és alig fél óra múlva beléptünk egy gyönyörű házba. A nagy hallból bementünk egy kis szobába, ott megnézték a személyi igazolványomat, belépőcédulát kaptam, aztán fölmentünk a lifttel a negyedik emeletre, és beléptünk egy szerényen, de takarosan berendezett kis szobába.

Sohasem voltam még ilyen szép, nagy, kényelmes házban, és most káprázó szemmel nézelődtem. Jan elvtárs azt mondta, hogy mindjárt el kell mennie, mert csak kis időre hagyhatta ott a munkáját. Nagyon kedvesen közölte velem, hogy Małgosiának két hete kislánya született, és az anya is, a gyermek is egészséges. Holnapután hazajönnek a szülőotthonból. Aztán megmutatta, hol a konyha és a fürdőszoba. A szekrényben találok ennivalót. Pihenjem ki az utat, ő néhány óra múlva visszajön. Egyszerűen és kedvesen beszélt hozzám.

Mikor becsukódott utána az ajtó, és egyedül maradtam, azt gondoltam: Hányszor kerültem már új helyre életemben, folyton vándorolok, mindig mást csinálok, más emberekkel találkozom, csakugyan olyan vagyok, mint a porszem a viharban. Lám, most itt vagyok a nagyvárosban, ebben a nagy házban, ahol olyan félszegen, bizonytalanul mozgok. Vajon mi vár még rám? Igaz, Małgosia velem lesz; de az az igazság, hogy sokszor nem értem őt meg, hiába a lányom. No de nincs mit tenni – hozzá kell szoknom az új körülményekhez.

A konyhát és a fürdőszobát, amelyet az elvtárs mutatott, nem én használtam egyedül. Amikor kimentem a nagyon hosszú és széles folyosóra, láttam, hogy kétoldalt végig ajtók vannak, tehát sok ember lakik itt. Akármennyit utazgattam, költözködtem életemben, össze sem tudnám számolni, mennyi helyen laktam, mégis megmaradt bennem a paraszti, falusi félénkség. A szobában volt mosdó, hát inkább bent maradtam, hogy ne kelljen idegenekkel találkoznom. Vizet ittam a csapból, kicsomagoltam a batyumat, lepihentem, és a csendben gondolkodni kezdtem egész eddigi életemről.

Észre sem vettem, s eltelt a nap. Este visszajött Jan elvtárs. Mikor látta, hogy én ki sem merészkedtem a szobából, nekiállt vacsorát készíteni, azzal az alapossággal, amelyről Małgosia mesélt. Restelltem, hogy idős asszony létemre ilyen tehetetlen vagyok; más asszony rég vacsorát készített volna a helyemben, én meg csak hagyom, hogy kiszolgáljanak. Persze csak azért, mert idegen helyen mindig félénk voltam. Később felbátorodtam, és egész jól elboldogultam.

Vacsora közben Jan elvtárs elmagyarázta, miféle házban vagyunk. Nem akármilyen ház volt ez: négyemeletes, pompás épület, bejáratát szürke márványoszlopok díszítették, a márványpadlós hallban pálmák álltak. Csak belépőcédulával lehetett bejönni. A hallból néhány lépcső vezetett egy díszes ajtóhoz, amögött volt a lift. A folyosókat az egész házban szerény, de nagyon ízléses szőnyeg borította, a szobákban egyforma, egyszerű, de kényelmes bútorok voltak. A legkisebb szobában is volt telefon és rádió.

Jan elvtárs elmondta, hogy ez a ház a forradalom előtt egy gazdag ember szállodája volt. A szállodát Luxnak hívták, és ez a név azóta is rajta maradt, mert az emberek megszokták, pedig a Lux már nem Lux és nem szálloda. Most azok a politikai vezetők laknak itt, akiket üldöztek a hazájukban. Néhányan a családjukkal együtt laknak itt, ők valamivel nagyobb szobát kaptak, a magányosok kisebbet. De mindegyik nagyon szerényen él, és rengeteget dolgozik. A legtöbben itt hagyták a családjukat a Luxban, ők maguk pedig forradalmi munkát végeznek külföldön, különböző országokban.

– Egy hónap múlva én is elutazom – mondta Jan elvtárs. – Nagyon sajnálom, hogy itt kell hagynom a kislányomat, de hiába, ez a forradalmár sorsa. Van még két gyermekem, akiket nagyon szeretek, de velük sem lehetek együtt. Małgosia sem maradhat a gyerekével. Mihelyt megerősödik, pártmegbízatást kap. Akkor itthagyja a kicsit, és elutazik. Így kell lennie, ezt követeli tőlünk a forradalom ügye.

Erre nem szólhattam semmit: ugyanezt hallottam néhány hónappal ezelőtt Małgosiától. Egyelőre várva vártam a kisunokámat, aki két nap múlva megérkezik, és igyekeztem nem gondolni arra, hogy a szüleitől hamarosan el kell válnom.

Most még együtt vagyunk. Szobánk a Luxban kétszemélyes, most négyen lakunk benne a kicsivel együtt, aki az Oleńka nevet kapta. A szoba elég hosszú, de olyan keskeny, hogy két ágy nem fér el egymás mellett. A kisbaba ágyacskája viszont elfér az én pamlagom mellett. Az egyik fal mentén, hosszá-

ban felállítjuk a két heverőt, a másik falhoz tesszük a szekrényt, könyvespolcot, faliszekrényt az edényeknek. Azonkívül asztal, néhány szék, telefon és rádió is van a szobában.

Mind a hárman nagyon elégedettek vagyunk. Nekem még soha életemben nem volt ilyen kényelmesen berendezett szobám, nem győzök álmélkodni rajta – álmodhattam-e valaha én, a falun nevelkedett, aztán gyermekeivel ide-oda hányódó parasztasszony, ilyen szép szobáról? Małgosia sem látott ilyen szép szobát gyermekkorában; aztán fiatal lány korában, az illegális munkában, hol itt, hol ott lakott. Egyszer nehéz körülmények között élő elvtársak fogadták be, máskor értelmiségi elvtársak, élt nyomorúságos és kényelmesebb lakásokban, de mindenütt csak rövid ideig, gyakran pedig, akár Jan elvtárs, börtönben volt. Örült tehát, hogy itt megvan minden, ami a kényelemhez szükséges.

Csak szobánk negyedik lakója látszott elégedetlennek. Nem tudtuk, mi nem tetszik neki, a szoba-e, vagy mi, vagy a világ, amelyet most lát először, de torkaszakadtából bőgött – bámulatos, hogy egy ilyen pici jószág mekkora erővel tud bömbölni. Małgosia és Jan elvtárs ijedten nézte. Ők, akik bátran szembeszálltak a csendőrökkel és ügyészekkel, tanácstalanul álltak a csöppség előtt. Małgosia kis híján sírva fakadt.

– Jaj, anyácska, mit csináljunk? Talán beteg? Jaj, csak meg ne haljon! Mit csináljunk vele?

Magyaráztam neki, hogy legjobb semmit sem csinálni: ha nem éhes és tisztába tették, békében kell hagyni. Némelyik gyerek csöndes, a másik meg nyugtalan. Szívesen hozzátettem volna: a gyerek szülei sem éppen nyugodt emberek. Nem érik be azzal, hogy van kényelmes szobájuk, ennivalójuk, nem elégszenek meg a saját boldogságukkal, azt akarják, hogy minden ember boldog legyen – szüntelenül harcolnak, gondolkodnak, dolgoznak. Úgy látszik, a gyereknek is ilyen a jelleme, nem lesz holmi álomszuszék. Hát hagyni kell, hadd bőgjön. De mindezt nem mertem elmondani, hiszen hátha nincs igazam. Inkább csak annyit mondtam, hogy bízzák rám a kicsit, majd én megpróbálom elcsendesíteni.

Repültek a szép napok. Jan elvtársnak el kellett utaznia. Elbúcsúztunk Małgosia kedves élettársától és barátjától, Oleńka apjától. Szótlan búcsú volt. Lehet-e ilyen percekben szavakat találni? A hallgatás többet mondott.

Átvettem szerény kis háztartásunk vezetését. Jól csináltam-e mindent? Attól tartok, nem eléggé. Falusias volt minden – a kislány nevelése, öltöztetése, az egész háztartás.

Małgosiának rengeteg munkáján kívül még sok társadalmi munkája is volt, mert az akkor létesült kolhozokban városi kommunisták irányították a munkát. Ráadásul éppen abban az évben építettek rá a házra még két emeletet. A pártszervezet még azt a társadalmi munkát is Małgosiára bízta, hogy gondoskodjon az építőmunkások ügyes-bajos dolgainak elintézéséről.

Małgosia már reggel ötkor az építőmunkások között volt, hogy megtudakolja, nincs-e szükségük valamire, mindent megkapnak-e. Két-három hetenként falura kellett mennie néhány napra. Nagyon kevés időt tölthetett a kislányával, pedig mennyire szerette! Sokszor bizony, csak alva látta, ilyenkor leült a gyerek ágyacskája mellé, és hosszan nézte. „Feküdj le, Małgosia, pihenned kell, fáradt vagy" – mondtam neki ilyenkor, de ő azt felelte: „Hiszen pihenek, anyácska, ez a legjobb pihenés, ha nézhetem Oleńkát."

A gyerek apjáról nem tudtam semmit. Małgosia talán tudta, hol van, de a pártmunkában az volt a szokás, hogy legjobb semmiről sem beszélni.

KETTESBEN MARADTUNK

Gyorsan múltak a hetek és a hónapok. A háború és a forradalom után az emberek odaadóan dolgoztak, mindent újjá kellett építeni, aztán új házakat, üzemeket építeni. Mindenkin úrrá lett a munka láza, a tudósoktól a kétkezi munkásokig, munkaversenyben élt az egész ország. Ilyenkor az idő száguld, mint a vihar.

Lám, Oleńka már egyéves, és hamarosan el kell válnia az édesanyjától. A kislány nagynövésű, egészséges, de még nem tud járni és beszélni. Małgosia nagy gondban van miatta, de én nem aggódom – a gyerek egy kicsit lassabban fejlődik, és kész.

– Jaj, anyácska – mondja Małgosia –, úgy szeretném már hallani, mi lesz az első szava.

Hiszen tudom én, hogy közeledik Małgosia elutazásának napja, megértem én – nagyon-nagyon szereti a kislányát, és fáj a szíve, ha arra gondol, hogy nem élheti át azt a nagy örömöt, amelyet a gyerek első szava, első lépése jelent az édesanyjának.

Úgy látszik, a magunkfajta vándoroknak az a sorsa, hogy az egyéni élet örömeiről sorra le kell mondaniuk.

Małgosiát kiküldték néhány napra egy kolhozba, hogy segítsen a cséplés megszervezésében. Ketten maradtunk Oleńkával. Két napig szakadt az eső, hideg lett. A mi emeletünk lakhatatlanná vált, mert a tetőt megbontották, és beázott a mennyezet. Befolyt az eső a szobába, mint valami kis vízesés.

A víz lassacskán elárasztotta a szép, parkettás padlót, egyre hidegebb lett a szobában. A gyerek megijedt. Éppen meregetni akartam a vizet, amikor a kicsi teljes erejéből belém kapaszkodott, és felkiáltott: „Ne, ne!" Megfeledkeztem a beázásról, örültem, hogy a gyerek beszél. Véletlenül éppen benézett Maria Ryngowa elvtársnő, jó barátunk, és segített felszárítani a padlót. De Oleńka éjszakára belázasodott, másnap eszméletlenül, magas lázzal feküdt. Az orvos azt mondta, hogy megfázott, mert hideg és nedves a szoba. Át kellene költöznünk legalább néhány napra egy száraz, meleg szobába.

A házbizottságban meghallgatták a kérésemet. Egy emelettel alattunk éppen üres volt egy szoba. Sokkal szebb a miénknél, tágasabb, napsütéses. A bútorokat nem kellett lehordani, hiszen mindenütt egyformák, csak a személyes dolgainkat. Maria elvtársnő és a takarítóbrigád tagjai segítettek leköltözni.

A gyerek most már száraz, meleg, napsütéses szobában fe-

küdt. Az orvos gyógyszereket írt fel, hogy a megfázásból tüdőgyulladás ne legyen.

Ápoltam Oleńkát, néztem láztól kipirult arcocskáját. Egyszerre csak megmozdult, kinyitotta a szemét, cserepes szája mintha suttogna valamit. Fölé hajolok, és világosan hallom: „Nagymama", aztán még egyszer: „Nagymama." Nem tudom, kitől hallotta ezt a szót, mert Małgosia mindig anyácskának szólított. A „nagymama" szót nem használtuk, hiszen Oleńka még nem beszélt. És lám, ez a második szava!

A gyerek láza lassan alábbhagyott. Mire Małgosia megérkezett, Oleńka már jobban volt. Elmeséltem a jó hírt, hogy Oleńka már beszél. Elhatároztuk, hogy mihelyt láztalan lesz, lassan elkezdjük beszélni tanítani.

Akármelyik nap megjöhetett az értesítés, hogy Małgosiának utaznia kell. Örültünk, hogy még itt lehet, mert a gyerek lassacskán felgyógyult, és beszélni kezdett. Igaz, nem sokat gagyogott, tréfálkoztunk is: „Nem lesz fecsegős asszony."

Aztán megjött az értesítés: készülni kell az útra. Ruhát varratni, néhány fényképet csináltatni. Egyre arról beszéltünk: „Ha majd elmégy . . ." „Ha majd egyedül maradtok . . ." Małgosia már nem járt dolgozni, sok mindent el kellett intéznie.

Az elintéznivalók közben egy kicsit több ideje maradt a kislányára. Reggel később ment el, napközben többször hazanézett. Elüldögéltünk együtt, és ha Oleńka nem aludt, egyikünk az ölébe vette – többnyire én, mert a kislány nem volt hozzászokva az anyjához, és inkább hozzám kéredzkedett. Láttam, hogy Małgosiát bántja a dolog. Hiszen hamarosan elmegy, és annyira szereti ezt a gyereket – egészen megváltozik, ha magához ölelheti, csak úgy sugárzik az arca. De a kicsi még nem érti, hogy az édesanyja pár nap múlva elutazik, és ki tudja, mikor látjuk újra – hiszen veszélyes útra megy.

Amikor a kislány átkéredzkedik az én ölembe, gondolatban vele beszélgetünk. „Ó, ha tudnád, milyen sokáig nem lesz itt az anyukád!" – mondom neki magamban. Małgosia pedig bizonyára azt mondja neki: „Ó, kislányom, milyen keveset foglalkoztam veled, alig ismered anyukádat – de így kellett len-

nie!" Ha pedig alszik a kicsi, és mi együtt vagyunk, néma gondolataink egymásnak szólnak.

Így folydogáltak néma beszélgetéseink az alvó gyerek ágyánál, mint a homokos földön nesztelenül kanyargó, kicsiny patak. Hiszen, ha mindezt kimondjuk, sírva fakadtunk volna, márpedig nem szabad sírnunk: saját akaratunkból tesszük, amit teszünk, hát könny nélkül kell tennünk.

Eljött az indulás napja. Małgosia ölébe vette a kislányát, és sokáig nézte, a gyerek mintha elcsodálkozott volna, ő is nézte az anyját. Małgosia még egyszer magához szorította, aztán átadta nekem. Nem sírt, de nagyon elsápadt, egészen megijedtem. Alig hallhatóan suttogta:

– Vigyázz rá, anyácska!

Arca annyira megkeményedett, hogy alig ismertem rá.

– Vigyázzatok magatokra! – mondta még egyszer, búcsúzásul.

Kiment, ahogyan a munkába szokott sietni. Nem kísérhettem el, mert kire hagytam volna a gyereket? Nem is tudtam, hová megy, melyik pályaudvarra, s azt sem tudtam, hogyan jut át a határon. Tavaly ilyenkor sem tudtam, hogyan teszi meg a gyermek apja ugyanezt az utat.

Felocsúdtam, mintha álomból ébrednék, s első gondolatom az volt, hogy egyedül maradtam ebben a városban. Ideje arra gondolnom: mit csináljak, hogy megéljünk a gyerekkel abból a csekélyke járadékból, amit a MOPR-tól* kapok. Ez a segély nagyon kevéske. Egyelőre fogalmam sincs, hogyan kereshetnék hozzá.

Össze kell hát szedni magam, és jól átgondolni mindent, hiszen most egyedül vagyok. Ha dolgoznék, akkor kapcsolat-

* MOPR – Mezsdunarodnaja Organyizacija Pomoscsi Borcam Revolucii – Nemzetközi Vörös Segély, 1923-ban Moszkvában alakult tömegszervezet, célja az volt, hogy segítséget nyújtson a tőkésországokban fogságba esett forradalmároknak. A MOPR szekcióit segítették a politikai foglyokat és családtagjaikat, harcoltak a politikai foglyok jogaiért, a rögtönítélő bíróságok és a koncentrációs táborok ellen.

ban lennék a pártcsoporttal, a szakszervezettel, a munkatársakkal, de most egyszerű háztartásbeli vagyok. A gyermekeim pedig szanaszét szóródtak. Staś Közép-Ázsiába utazott gyakorlatra, Fela valahol a kínai határ közelében dolgozik, Leon Belorussziában van, Oleś és Franek Lengyelországban, semmit sem tudok róluk. Małgosia elutazott. Ahányan, annyifelé vannak.

Kisunokám nagyon komoly lett. Ritkán szól, de ha mond valamit, nem gagyog, mint a kisgyerekek, hanem világosan, érthetően beszél. Járni tanítgatom, kiemelem az ágyból, mondom neki: jár a baba, jár – de ő csak az első szavát hajtogatja, ez a kedvenc szava, nagyon gyakran mondja: „Ne, ne!" Olyan makacsul tudja mondani, hogy nem erőltetem. Keze ügyébe teszek ezt-azt, hogy játsszon vele, mert igazi játéka nincsen. „Az első fizetésemből veszek neki valami játékot" – fogadkozom. Aztán otthagyom a gyereket a kiságyában, mert a dolgom után kell néznem.

A házban az a szokás, hogy minden kisgyereket, pár hónapostól hatévesig, reggel kivisznek sétálni, gyerekkocsiban, ölben, kézen fogva – kirajzanak a gyerekek, mint fiókák a fészekből, elviszik őket valamelyik parkba, kertbe, akárhová, csak ne legyenek a négy fal között. Mamák, nagymamák, papák vigyáznak rájuk. Akkor is kiviszik a gyerekeket, ha rossz idő van: esernyőt visznek, zápor elől kapualjba, fák alá húzódnak, csak levegőn legyen a gyerek. Túlzásba is vitték ezt a sétáltatást, az olyan családot pedig, amely nem követte ezt a szokást, megszólták, kulturálatlannak nevezték.

Én minderről nem tudtam semmit. Az én gyerekeim, amíg a maguk lábán ki nem mentek a házból, odabent maradtak. Nem volt akkoriban gyereksétáltatás. Ha nyáron munkába mentem, nem azért vittem magammal a gyerekeimet, hogy a friss levegőn legyenek, hanem azért, hogy ne sírjanak odahaza, vagy ha már nagyobbak, nehogy valami bajt csináljanak. Így hát most azt gondoltam, hogy mivel egyetlen feladatom a gyerekre vigyázni, akár egész nap otthon maradhatok Oleńkával, különösen, ha csúnya az idő vagy hideg van odakinn. De mi-

kor láttam és hallottam, hogy a városi gyerekeket levegőre viszik, alkalmazkodtam a szokáshoz, bár nem volt könnyű.

Először is: Oleńka nem akart jönni. Szívesebben maradt otthon, és amikor fel akartam öltöztetni, úgy bömbölt, hogy a szomszédasszonyok benéztek, mi baj. Csaknem mindig üvöltés előzte meg a sétát. Másodszor: rengeteg bajom volt a háztartással, mert akkoriban még nehéz volt ennivalót kapni, órákig tartott a vásárlás. Ha sokáig sétálgattunk, nem volt mit enni adni a gyereknek. Ha pedig magára hagytam, hogy vásárolni menjek, az én kicsi Oleńkám megint csak bömbölt.

Voltak viszont Oleńkának jó tulajdonságai, nagy örömömre. Már kétéves korában észrevettem, mennyire szeret könyvekkel játszani. Vettem neki képeskönyveket, rövid versikékkel. Órák hosszat eljátszott a képeskönyvvel, lassan lapozgatta, nézegette, ilyenkor szép csöndben maradt. Sohasem fordult elő, hogy eltépett volna egy könyvet vagy akár egyetlen lapot. Még csak össze sem gyűrte. Csináltam neki egy dobozt, abban gyűlt a kis könyvtár. Ha el akartam menni hazulról, kivettem a dobozból egy könyvet, és azt mondtam:

– Játsszál szépen a könyvvel, mert el kell mennem.

Megértette. Néha azt mondta:

– Ne azt add, a másikat add.

Nem tetszett neki, hogy elmegyek, húzta a kis orrát, de a könyvet azért elvette, és nyugodt lehettem felőle. Mikor hazaértem, még mindig a könyvet lapozgatta.

Oleńka szépen cseperedett, új könyveket vettem neki, de mindig kevesellte. Hároméves korában azt kívánta, mondjam meg neki, mit ábrázolnak a képek, minek mi a neve.

A MOPR-tól nagyon szűkös segélyt kaptam. Messzire kellett járnom tejet vagy más élelmet vásárolni, mert a belvárosban minden drágább volt. A közös konyhában kellett főzni, oda nem vihettem magammal a kicsit. Mosóhelyiség is volt a pincében, ott mostam. Elég sokat volt egyedül a gyerek.

Amikor a hároméves Oleńka azt kérte, magyarázzam el neki, mit ábrázolnak a könyvében a képek, nekem viszont sietnem kellett, gyakran így feleltem:

– Nézd a betűket, Oleńka, abból megtudod.

Elmentem, otthagytam Oleńkát a könyveivel, de ő megjegyezte, amit mondtam, és mihelyt visszajöttem, azzal fogadott:

– Nagymama, hogyan kell megkérdezni a betűket, hogy mi van ott?

Mosolyogva megmutattam, hogyan beszélnek a betűcskék. Itt például az áll: baba. Ez itt a B, a másik az A, lám, milyen egyszerű; B-A-B-A, baba. Nem vettem komolyan, csak úgy jókedvemben mondtam, azt hittem, a hároméves gyerek úgysem érti, nem is érdemes ilyesmivel terhelni a fejecskéjét. De Oleńka követelte, hogy magyarázzam tovább, hát amikor időm volt rá, ölembe vettem, és betűről betűre felolvastam neki, mi van a képeken. Oleńka figyelmesen nézte a szájamat és a betűket. És lám, lassacskán megértette, hogyan lehet a betűket kisilabizálni.

Egyik szomszédasszony azt mondta: nem jó ilyen korán olvasásra fogni a gyereket, túlerőlteti a fejecskéjét, rosszul fog tanulni. Nagyon megijedtem, de már késő volt. Négyéves korában Oleńka már olvasgatta a könyveit. Csak annyit tehettem, hogy kevesebb könyvet vásároltam neki, a régieket meg úgyis tudta már kívülről.

Életünk nem volt felhőtlenül nyugalmas. Kis szobánkba inkább szomorú hírek érkeztek, mint vidámak. Hároméves múlt Oleńka, mikor hírét vettem, hogy az édesapja börtönben van. Aztán ugyanezt hallottam az édesanyjáról is.

Fela viszont, akit már három éve nem láttam, befejezte vidéki pártmunkáját, és visszatért Moszkvába. Micsoda öröm! Fela hozzánk költözött a Luxba, és mindjárt vidámabban voltunk. Igaz, ritkán láttuk, mert rengeteget dolgozott – tovább tanult az egyetemen, amelyet három éve abba kellett hagynia, most volt harmadéves. De legalább már nemcsak ketten voltunk Oleńkával.

Még vidámabb lett a szobácskánk, amikor beállított Staś, a legkisebbik fiam – Oleńka kedves nagybácsija. Nagyon ritkán

láttuk, mert a főiskoláról gyakran küldték vidéki gyakorlatra, de olykor elidőzött nálunk egy-két napig, és Oleńka nagyon szerette. Ha rég nem láttuk, azt mondta:

– Megint egyedül vagyunk, nagymama, nincs vendégünk.

Oleńka nőtt, növekedett. Egyre jobban érdekelte minden, sokat kellett neki mesélni, magyarázni. Én ritkán értem rá, sok időmet elvette a házi munka. Így Oleńka a könyveivel csillapította kíváncsiságát.

Kilencszázharminchatot írtunk. Nagyon boldog voltam, mert a gyermekeim, akik eddig messze voltak, egymás után Moszkvába érkeztek. Fela befejezte a tanulmányait, most egy kiadóban dolgozik, és végre velünk van az én drága Oleś fiam.

Oleś illegális munkát végzett Lengyelországban, de nem sokáig. A rendőrség a nyomában volt, nem dolgozhatott tovább. Megint el kellett hagynia az országot.

Ahogy most elnézem, alig ismerek rá az én Oleś fiamra. Megférfiasodott, komoly, felnőtt ember lett belőle. Én nem sokat értek ezekhez a dolgokhoz, de abból, amit mesél, látni, milyen okos és tapasztalt. Most pártmunkát végez, gyakran megy vidékre előadásokat tartani. Biztosan szeretik, mert sokszor kap szép könyveket ajándékba az előadásaiért.

Legkisebb fiam is megjött. A főiskola elvégzése után behívták katonának. Messze vidéken szolgált, egy évig nem is láttuk. Én még mindig kisfiúnak képzelem, pedig már elvégezte a tanítóképzőt, a tervezési főiskolát, letöltötte a katonaidejét, vagyis felnőtt ember, minden munkára kész.

Kis szobánk most csupa élet. Oleńka azt sem tudja, hová legyen örömében. Bemutatja olvasási, versmondási tudományát a nagybátyjainak és a nagynénjének. Én meg szinte szólni sem tudok a boldogságtól. Elnézem felnőtt gyermekeimet, akik átélték a háborút és a forradalmat, sok súlyos csapás érte őket, és lám: nem törtek meg, hanem évről évre okosabbak, tanultabbak lettek, készen állnak minden munkára, amivel a párt megbízza őket. Hogyne lenne boldog az anya, akinek ilyen gyermekei vannak?

Ahogy most a gyermekeimről írok, eszembe jut egy másik boldog anya. Egy folyosón laktunk, közös konyhán főztünk Pieck elvtárs családjával. Wilhelm Pieck elvtárs később az NDK elnöke lett. Egyszer bementem a konyhába, és ott találtam Pieck elvtársnőt, három felnőtt gyermekével. Pieck elvtársnő alacsony volt, a gyermekei sokkal magasabbak, ő felnézett rájuk, és mennyi boldogság, szeretet volt a szemében! Biztosan én is így néztem a gyermekeimre.

De boldogságom nem tartott sokáig. Ezerkilencszázharminchat decemberének vége volt. Elkövetkezett a szörnyű, tragikus harminchetes év, amelyet soha, máig sem bírtam megérteni. Három gyermekem – Fela, Oleś és Staś – szörnyű provokáció vagy tévedés áldozata lett, sok más elvtárssal együtt. Letartóztatták őket. Én biztos voltam benne, hogy a gyermekeim semmi rosszat nem követtek el. Azt gondoltam, hamarosan tisztázódik az ügyük, és visszatérnek, de múltak a napok, a hetek, és a gyermekeim nem tértek vissza.

Sehol, senkitől nem kaphattam hírt róluk. Csak annyit tudtam, hogy nagyon sok ilyen eset van abban a házban, ahol lakom.

Rettenetes kétségbeesés vett erőt rajtam. Ó, milyen nehéz volt elhinni, hogy ebben az országban, az emberiség újjászületésének bölcsőjében, ebben az országban, amelyet annyira megszerettem, s amelyet nem győztem csodálni erejéért, kitartásáért, egységéért és hősiességéért – ebben az országban ilyen tragikus, váratlan és számomra teljesen érthetetlen események történhetnek. Hiszen gyermekeim ártatlanságában éppen olyan biztos voltam, mint abban, hogy én vagyok az anyjuk. Ártatlanságukba vetett hitem adott erőt, hogy elviseljem a szörnyű csapást. Hittem, hogy eljön az idő, amikor ártatlanságuk bebizonyosodik, és visszatérnek.* A kommunizmusba vetett hit mentett meg az összeomlástól. Azokban az időkben azoknak

* Felicja, Aleksander, Leon és Stanisław Fornalskit 1956-ban rehabilitálták, leszögezve, hogy az ellenük felhozott vádak teljes mértékben hamisak voltak.

volt a legnehezebb, akik elvesztették hitüket a kommunizmus eszméiben.

Eltelt néhány hét. Egy napon váratlanul beállított Leon. Reggel óta hideg szél fújt, nagy pelyhekben esett a hó. Egy éve nem láttam Leont, és alig ismertem meg. Nagyon rossz bőrben volt, lefogyott, vékony ruhája teljesen átázott. Kitaláltam: csak most tudta meg, mi történt, és rohant a vonathoz, még meleg kabátot sem vett föl, eljött, hogy megtudja, miként történhetett ez. Hiszen a gyermekeim annyira szeretik egymást! De minderről csak úgy beszéltünk, hogy Oleńka, aki már nagy kislány volt, ne értse. Békésen teáztunk, aztán Leon azt mondta, hogy kevés az ideje, sok a dolga, mennie kell, kísérjem el. Oleńka beleegyezett, hogy magára hagyjuk, de csak azzal a föltétellel, ha a bácsikája újra eljön. Most, amikor a nagynénje és másik két nagybátyja elutazott, Leon bácsinak gyakrabban kellene jönnie!

A pályaudvar felé menve kezdtünk csak beszélgetni erről a tragikus dologról. Alig tudtuk elhinni, hogy valóság és nem lidérces álom. Leonnak Minszkben sürgős munkája volt, mégis eljött, mert aggódott, milyen állapotban lehetek, és hogyan boldogulok a gyerekkel. Arra kért, legyek bátor, és ne veszítsem el a hitemet az igazságban és a gyermekeim ártatlanságában. Ami őt illeti – lehetséges, hogy őt is ugyanaz a sors éri, mint a testvéreit.

Fél óra múlva indul a minszki vonat. Leon megvette a jegyét, kimentünk a peronra. El kell válnunk. Mit mondhatok Leonnak én, az édesanyja, látva mélységes kétségbeesését? Azt mondom: értem ne aggódjon; még csak hatvanhét éves vagyok, el tudom végezni, amit kell, ha lassabban is. És a legfontosabb, hogy a kommunizmus eszméibe vetett hitet semmi sem törheti össze bennem – és hiszem, hogy a gyermekeim sem fordultak el soha a kommunizmus eszméitől. Az emberek tévedhetnek, történhetnek igazságtalanságok, de a kommunizmusba vetett hitet, a pártba vetett hitet ez sem ingatja meg bennünk.

A peronon mozgolódás támadt. Leon olyan fehér, mint a hulldogáló hó.

Megfogja a kezemet, reszket a keze. Érzem, hogy forró könnyek buggyannak ki a szememből. Nem tudom, mi az a legfontosabb, amit még el kellene mondanom, semmi sem jut eszembe. Csak azt mondom:

– Leonkám, itt a vonat.

Tudom, sokáig nem találkozunk. Nézzük egymást, a hó nagy pelyhekben hullik az arcunkra.

Éleset füttyent a vonat. Szó nélkül elválunk.

Amikor egyedül tértem haza, Leon bácsi nélkül, nagyon nehezemre esett vidám és tréfás szavakkal vigasztalni Olát, aki keservesen sírt, hogy Leon bácsi is elutazott, és nem tudni, mikor jön vissza.

Azontúl is gyakran kérdezte, mikor jön végre Fela, Oleś, Leon vagy Staś.

– Nem jöhetnek, mert nagyon sok munkájuk van – mondtam neki. – De az anyukád és apukád nemsokára megjön. Majd akkor, amikor iskolába mégy.

Így kezdte Ola megismerni a szüleit az én elbeszéléseimből.

Mindez kilencszázharminchét telén történt. Közeledett a tavasz. Magányosak és szomorúak voltunk. „Leon ott dolgozik Belorussziában, csak nincs ideje írni nekünk, biztos rengeteg a dolga" – gondoltam. Nem tudtam, hogy már őt is utolérte másik három gyermekem sorsa.

OLEŃKA SZÜLETÉSNAPJA

Nyár vége van. A gyermekeimről semmit sem tudok, Oleńka apjáról sem. A kislány nem is tudja, milyen az apja. Keveset beszélek neki a szüleiről, mert az ilyen beszélgetések után Ola mindig még komolyabb és hallgatagabb lesz. Nem osztom meg vele a gondolataimat – hadd maradjon benne legalább egy kevéske gyermeki öröm.

Szeptember elseje. Ó, ha tovább látok az orrom hegyénél, milyen szörnyű lett volna nekem ez a nap – ezerkilencszázharminckilenc szeptember elseje. De én nem tudtam semmiről. Csak azon járt az eszem, hogy Oleńka iskolába megy. Elkísértem az iskolába, és megígértem, hogy érte megyek.

Hazasétáltam, és gondoltam, varrogatok, amíg érte nem kell mennem. Mikor aztán visszamentem az iskolába, észrevettem, hogy az emberek valahogy furcsán viselkednek, sugdolóznak, lopva rám pillantanak. Megkérdeztem valakit, történt-e valami az iskolában. Nem válaszolt, csak vállat vont. Aztán kijött a tanítónő, akit már ismertem. Ő mondta meg:

– Háború van. Úgy hallottam, Németország megtámadta Lengyelországot.

Megrémültem. Megértettem, hogy valami nagyon rossz történt. De lehetett-e fogalmam, mi az, ami Lengyelországban lejátszódik? Hiszen nem ismertem még a fasizmus politikáját és taktikáját. Csak arra gondoltam, hogy a háború miatt talán kiengedik Ola szüleit a börtönből.

Attól fogva figyelmesen hallgattam a rádiót, de a hírek egyre érthetetlenebbek voltak nekem: hogy a lengyel kormány menekül, hogy ez szégyenletes, hogy a hadsereg vezérek nélkül, szervezetlenül harcol. Azt mondták, Varsó védekezik, de nem tudni, meddig; hogy Lengyelországban már nincs államhatalom, nincs elegendő fegyver.

Fogalmam sem volt, hogyan és mi módon foglalják el az országot a fasiszták, ezért akkor még nem éreztem olyan óriási szorongást, mint később. Csak arra gondoltam, mi lesz a politikaiakkal – hiszen Ola szülei is börtönben vannak. Nem tudtam, hogy olyan rettenetes vihar közeledik, amilyet még nem élt át a világ.

Így telt el néhány hónap.

Akkor elég homályos hírek kezdtek keringeni: hogy sok ember jön át Lengyelországból, még katonák is, menedéket keresnek az éhínség, az üldöztetés elől. Lengyelek tömege érkezik a határ menti városokba, annyian vannak már, hogy nincs

hol lakniuk, nincs elegendő élelem. Márpedig itt a tél, méghozzá olyan kemény tél, amilyen régen nem volt.

Egyre nyugtalanabb lettem. Mi történhetett a politikai foglyokkal? Talán már nem is élnek?

Újév után eljött hozzám egy asszony, aki nemrég jött át a határon. Sok mindent elmondott. Ott volt Varsóban, és elmesélte, milyen rettenetes volt a háború. És amikor megkérdeztem, mi történhetett a foglyokkal, azt felelte, hogy valószínűleg sokan elpusztultak a romok alatt, aki pedig megmenekült, az néhány hónapon belül biztosan ideér, ha van itt valakije.

– És ha Małgosia megmenekült, idejuthat? – kérdeztem.

Az asszony azt felelte, hogy idejutni sem könnyű. Minden emigránsnak igazolványra és engedélyre van szüksége, mert ezrével jönnek át az emberek, és nem vándorolhatnak összevissza az országban. Elég sokáig tart, míg sok ezer embernek kiállítják az okmányokat.

Elképzeltem, milyen lehet a menekültek sorsa – meleg ruha nélkül a farkasordító hidegben, pénz nélkül, iratok nélkül ilyen feszült napokban; hiszen háború van. Kétségbeestem. Hirtelen megértettem, hogy most már mindegyik gyermekemet elveszítettem. Biztos voltam benne, hogy ketten maradtunk Oleńkával. Én hetvenéves vagyok, ő hétéves – itt állunk tehetetlenül a sok szörnyűség közepette. Megpróbáltam óvatosan, apránként elmondani Olának a tragikus eseményeket.

Találkoztunk másokkal is, akik Lengyelországból jöttek, és egyre tragikusabb híreket hoztak. Megértettem, hogy a fasiszták olyan szörnyűségeket követnek el, amilyeneket eddig elképzelni sem tudtam, az a céljuk, hogy egész népünket elpusztítsák, egész országunkat romba döntsék.

Egy napon levelet kaptam. Meglepődtem, ugyan ki írhat nekünk? És nem akartam hinni a szememnek – Małgosiától jött a levél. Többször is elolvastuk Oleńkával, nem tudtuk elhinni – befejeztük, és megint elölről kezdtük. Małgosia öleli, csókolja Oleńkáját és anyácskát, nagyon vágyik utánunk, de még nincsenek iratai; egészséges, és mihelyt munkát kap, magához vesz minket.

Attól kezdve hetenként kaptunk levelet. Sokszor elolvastuk mindet. Az egyikben Małgosia azt írta, hogy Białystok városból, ahol most van, elutazik egy baráti családdal együtt munkát keresni, mert az ilyen kis városban nincs munka ennyi menekültnek, falun viszont kevés a munkáskéz. Ezért azzal a családdal elhatározták, hogy elindulnak munkát keresni, és mihelyt talál, értünk jön, vagy megírja, hová utazzunk. Vártunk tehát tovább.

Két hét múlva megjött a levél.

„Kedveseim – Małgosia rendszerint így kezdte a leveleit –, nem írhattam előbb, mert még nem tudtam semmi bizonyosat. Most már biztosan lesz munkám. Szeptember elsején kezdődik, de sok előkészületet kell tennem. Jaglewicze faluban fogok dolgozni mint tanítónő, de ez lesz az első iskola ebben a faluban. Kiutaltak iskolának egy nagy paraszthá zat. Szeptemberig mindent elő kell készíteni: padokat, táblát, legalább egy szekrényt, és ami a legfontosabb – előkészíteni a szülőket és a gyerekeket. Nagy a falu, sok gyerek van, de eddig nem jártak iskolába, mert messze volt, és a hatóságok nem törődtek vele. Már kaptam egy kertes házacskát, ott lakom. Piszkos a ház, de kitakarítom. A kert csupa gyom, de nem baj, majd lesz benne virág meg zöldség. Még azt is megígérték a gazdáék, hogy tehenet kapok, de majd csak, ha ti megérkeztek, mert én nem is tudok fejni. Tehát várjatok a következő levélre vagy táviratra – azt hiszem, most már hamarosan viszontláthatjuk egymást."

Ó, milyen boldogok voltunk Oleńkával, gyönyörű terveket szőttünk a kertről, a tehénről, az iskoláról! Türelmetlenül vártuk, mikor indulhatunk. De nagyon sokáig kellett várnunk.

Június tizenötödike Oleńka születésnapja. Ünnepséget nem mindig csaptunk, de azért nem feledkeztünk meg a születésnapjáról. Gyerekkorában nagyon kevés olyan év volt, amikor meghívhatta a pajtásait, hiszen a vendégség sokba kerül, és mi szegények voltunk. De azért valamivel emlékezetessé tettük ezt a napot, apró ajándékkal, legalább egy könyvvel, akármivel.

Nem is tudom, hogyan történhetett, de ezúttal megfeledkeztünk Ola születésnapjáról. Biztosan azért, mert egyre azon járt az eszünk: „Mi van anyukával? Hol lehet? Mikor indulhatunk hozzá?" És mi lehet Ola apjával? Lengyelországban német megszállás van; úgy hírlik, éheznek az emberek. Effajta gondok és gondolatok foglalkoztattak bennünket, így eshetett, hogy megfeledkeztünk a születésnapról.

Aznap kirándulást terveztünk Olával, már éppen reggelizett, én pedig elemózsiát készítettem. Egyszerre csak nyílt az ajtó, belépett a szomszéd kislány, Władzia, és mögötte – hinni sem akartam a szememnek – Małgosia.

Semmire sem emlékszem, mit mondtam, mit mondott ő, pedig úgy szeretnék visszaemlékezni – hiába, nem tudom, mit beszéltünk, csak arra emlékszem, hogy sírtunk. Hét év után láttam viszont, csontig fogyva, elgyötörten, soha nem láttam még ennyire lesoványodott asszonyt. Pici babát hagyott itt, és most nagy iskoláslányt talált, Ola pedig egyáltalán nem emlékezett a mamájára, most kellett megismerkedniük, mintha először látnák egymást – és mindettől eleinte csak sírni tudtunk. Az első csókok, az első megindulás után Małgosia átölelte Olát, és csak nézte, nézte, mintha el sem tudná hinni, hogy abból a csöppségből, aki se beszélni, se járni nem tudott, ilyen okos, nagy iskoláslány lett. Ola is csak bámulta, aztán végre megszólalt:

– Anyuka, a nagymama azt mondta, hogy te szép és fiatal vagy, pedig te öreg vagy.

A gyerek nem tud hazudni és bókolni, az igazat mondta. Małgosia fiatalon utazott el, öregen tért vissza.

Nem találtunk szavakat, csak a gondolataink kergették egymást, tornyosultak, mint a súlyos felhők. Az első kérdéseink ezek voltak: sokáig marad-e nálunk? Hogyan szabadult ki a börtönből? Mi van Lengyelországban?

És Małgosia elbeszélte:

A politikai foglyokat szigorúan őrizték, nehezen tudtak csak hírt kapni arról, ami odakint történik, kiváltképpen a politikában. Ha kiéleződött a helyzet, nem kaphattak többé újsá-

got és könyvet. Amikor harminckilenc szeptembere előtt vihar gyülekezett Európa fölött, néhány fogoly előre látta, hogy háború lesz, de azt senki sem tudta, hogyan és mikor támadják meg Lengyelországot.

Így aztán váratlanul történt minden, éjszaka, vagyis inkább hajnalban. Szeptember elsején hajnali ötkor megdördült az ég, a legszörnyűbb vihart jelezve, amelyet valaha is látott a világ. A börtöncellában, ahol Małgosia lakott, tíz-tizenegy nő volt rajta kívül. Aludtak, amikor iszonyatos lárma támadt, remegtek a falak, csörömpöltek az ablaküvegek és a rácsok, a nők mind felugráltak a priccsükről, rémülten, szótlanul néztek egymásra, aztán egyikük azt mondta, hogy megnyugtassa a többit: „Ne féljetek, biztosan gyakorlatoznak Varsó közelében."

A foglyoknak nem volt kitől megkérdezniük, mi történik odakint. De kitalálták, hogy mégsem gyakorlatozás volt, mert aznap később kaptak reggelit, a morajlás, dörgés pedig hol itt, hol ott újra kezdődött, megint remegtek az ablakok és a falak. A megkésett reggelinél a felügyelőnő sápadtan, elcsukló hangon, maga elé meredve mondta: „Kitört a háború." Kiosztotta a szokásos, kávénak nevezett fekete löttyöt és az egész napra szóló fekete kenyeret, aztán gyorsan becsapta az ajtót, hogy ne kérdezzenek tőle semmit.

Most aztán lázasan vitatkozni kezdtek a foglyok: mit jelentsen ez, és mi lesz velük? Attól fogva felbomlott a fegyelem, a reggeli, az ebéd és a vacsora késett, pár nap múlva már csak naponta kétszer kaptak enni. A foglyok hangosan beszélgettek, senki sem törődött velük. A szükségükre sem engedték ki őket, már kicsordultak a küblik. Séta nem volt, nem is gondolt rá senki. Pár nap múlva az állandó dübörgés még erősebb lett. Ez már másfajta volt – nyilván a börtön épületét vették célba. Naponta többször megremegtek a falak, csörömpölve kihullott az ablaküveg, csak a rács maradt, az épület egyes részei romba dőltek. De az a rész, ahol a politikaiak voltak, még állt. A vízvezeték, a csatornázás és a konyha viszont a bombázás áldozatául esett, így a foglyok sem ételt, sem vizet nem kaptak többé.

A folyosón, a cellájuk közelében két felügyelőnő ült. Megint felbődült az immár jól ismert sziréna, a repülőgépek megkezdték a rombolást. A börtön épülete újabb bombatalálatot kapott, jókora darabja összeomlott, a folyosó egy részével együtt, maga alá temetve a két szerencsétlen felügyelőnőt. A cella épen maradt. Szinte hihetetlen, de a közbűntényeseket rögtön kiengedték, a politikai foglyokat még mindig bent tartották, pedig bármikor rájuk omolhatott az épület. A foglyok már magukon kívül voltak az éhezéstől, a fülledt levegőtől és az örökös bombázástól. Aztán átvitték őket egy másik cellába.

Este volt már, Małgosia elbeszélése pedig még hosszúnak ígérkezett. Így későbbre halasztottuk a folytatást.

Vacsora után lefektettük Oleńkát, mert nem akartuk, hogy hallja azt, amit nem kell még tudnia. Leültünk a sarokba, messze Oleńka ágyától, hogy ne zavarjuk álmában, és egymást átölelve ültünk, alig tudtuk elhinni, hogy ez igaz: Małgosia szabad. A sok szörnyűség után, íme, él, és most itt ül mellettem, és hallgatja szomorú elbeszélésemet a testvéreiről. Csendben ültünk és sirattuk különös múltunkat, néha úgy éreztük, olyan, mint egy szomorú álom.

Małgosiának rettenetes fájdalmat okozott, amit elmondtam neki Feláról és fivéreiről, Leonról, Oleśról és Staśról. Nemcsak testvéri szeretet fűzte össze őket, hanem az illegális munkát együtt végző, a börtönt együtt vállaló elvtársak kölcsönös szeretete is. Egymást átölelve zokogtunk, patakzottak a könnyeink, hogy ennyi éve szüntelenül vándorlunk, mindig újra el kell szakadnunk azoktól, akik a legdrágábbak nekünk, éhség, börtön van mögöttünk.

Małgosia tovább mesélte, mi történt vele.

Sok nap után végre kinyitották cellájuk ajtaját. Kiléptek a csontig fogyott, kiéhezett foglyok, tele voltak gyűlölettel azok iránt, akik csak most nyitották ki az ajtót, amikor az ellenség már akármelyik percben elfoglalhatja a várost. Első gondolatuk az volt: vizet inni és enni, enni – ahogyan a kiéhezett, vad kölyökállat vágyik az ételre. Így széledtek szét.

Małgosia és Jula Kaczocha együtt indult el. Egy romos

házhoz értek, amelynek egyik fala épen maradt. Ott lehetett az éléskamra, mert sok üvegcserép, törött csupor volt a romok között. Minden összekeveredett, de a szétfröcskolt befőtt a falhoz tapadt, a törött üvegeken is maradt valami, összse lehetett szedegetni, bár csupa mész- és téglapor volt. Éhségükben rávetették magukat erre a nyomorúságos ennivalóra.

Małgosia elbeszélése olyan volt, mint egy szörnyű álom. Halálra rémült emberekkel találkoztak, akik fölösleges kacatokat hurcoltak magukkal, és nem értették, ha szóltak hozzájuk. Małgosia és társnője lassan kijózanodtak. A víz, a friss levegő, a rémült emberek látványa magukhoz térítette őket. Elhatározták, hogy mielőbb kijutnak a városból. Małgosiának eszébe jutott egy ismerős család, akiket az illegális munkából és a börtönből ismert. A bródniei temető körül laktak, messze kint a város szélén. Małgosiáék nem hiába mentek oda – a családot életben találták. A város szélét kevesebb bomba érte, ott megpihenhettek, enni kaptak, már amennyi ennivalójuk a háziaknak volt.

Néhány nap múlva a megszállók már megszervezték uralmukat, rendőrséget létesítettek, egyszóval karmaikba kaparintották a lakosságot. Rettenetes napok következtek. A háziak azt tanácsolták Małgosiának és Julának, hogy meneküljenek mielőbb a városból. De Małgosia nem akarta elhagyni Varsót, mert azt remélte, hogy megtalálja bátyját, Franekot, akiről régóta nem tudott semmit. Így telt el egypár nap. Sajnos Franekról semmit sem sikerült megtudnia. Közben egyre több elvtárs hagyta el Varsót. Végül ők is rászánták magukat. A háziaktól kaptak ruhát, kenyeret, egy kis cukrot, és kikísérték őket az országútra.

Ott más menekülőkkel találkoztak. Tanácsot adtak egymásnak, óvatosan kelet felé indultak. Maguk sem tudták már, meddig tartott az út. Igyekeztek az erdőkben, a néptelen mellékutakon járni. Kenyeret és vizet mindig kaptak a falvakban. A határt nem nagyon őrizték, nem sokat törődtek a szerencsétlen menekülőkkel. Így jutott át Małgosia és még sok ezer civil és katona.

Białystokba eljutva Małgosia már biztosra vette, hogy megtalál bennünket, noha sok év eltelt, mióta elváltunk. De engedély nélkül senkinek sem volt szabad Moszkvába utaznia, mert olyan rengeteg menekült érkezett, hogy a hatóságok attól féltek: nem lesz elég szállás, és szovjetellenes elemek is bejuthatnak a fővárosba.

Białystok volt a határhoz legközelebb eső nagyobb ipari város, ahol a menekültek szállást és munkát remélhettek. Olyan sokan érkeztek ide, hogy barakkokban kellett aludniuk. A hatóságok elrendelték, hogy menjenek vidékre, ott biztosítanak a menekülteknek élelmet és munkát. Lassacskán mindenkinek az ügyét megvizsgálják, és mindenki igazolványt kap, hogy oda mehessen, ahol rokonai élnek, vagy ahol a munkájára a legnagyobb szükség van. Persze lassan ment a dolog. Ráadásul különféle ügyeskedők zűrzavart és nehézségeket okoztak, a nem elég öntudatosak pedig elégedetlenkedtek.

Ezért nem juthatott el hozzánk Małgosia nyolc hónapig, és elég sokan jártak még így.

Így meséltük egymásnak történetünket, egészen reggelig. Akkor abba kellett hagynunk a szomorú emlékek felidézését, mert Ola felébredt. Ne lássa a könnyeinket! Hadd örüljön Małgosia a kislányának, hadd ismerje meg Oleńka az édesanyját. Aztán Małgosiának mielőbb munkát kell keresnie.

Małgosiát már aznap fogadta a Kominternben Dimitrov elvtárs. Megígérték, hogy néhány nap múlva választ kap. Ez a néhány nap igazi ünnep volt számunkra: szép parkokba kirándultunk, sétahajóztunk, megnéztük együtt a legérdekesebb látnivalókat. Láttam, milyen forrón öleli magához Małgosia a kislányát, és mennyire igyekszik vidámnak mutatkozni, bár nagyon nehezen megy.

Végre ismét Dimitrov elvtárs elé került. A Kominternben úgy döntöttek, hogy Małgosia Białystokban fog dolgozni mint tanítónő, magával viheti a kislányát és az édesanyját, lakást is fog kapni. Előbb azonban néhány hétig pihenjen egy Moszkva környéki üdülőben.

Małgosia magával vitte Oleńkát, de nem maradtak sokáig,

együtt akartunk lenni, és ahhoz is idő kellett, hogy előkészítsük a költözködést Moszkvából Białystokba.

Azt hittük, nem lesznek nehézségeink az utazással. Małgosia rögtön elindulhatott Moszkvából a gyerekével, nekem viszont maradnom kellett, amíg megkapom az utazási engedélyt, s arra elég sokáig kellett várnom.

MAŁGOSIÁVAL BIAŁYSTOKBAN

Reggel kilenc tájban érkeztem Białystokba. A megadott címen takaros egyemeletes házat, valóságos villát találtam. Oleńka a kertben játszott. Lesoványodott szegényke, mert mint elmesélte, a mamája egész nap dolgozik, ő csak este látja, mert reggel a mama már akkor elmegy, amikor ő még alszik.

Megettük az útravaló zsömléimet, és elmentünk megnézni a várost. Augusztus eleje volt, szép idő. Síkságon terült el a lazán beépített, nagy város, a külvárosokban sok kis faház, kisebb-nagyobb virágos kerttel. Szerény, de takaros minden. Az óriási Moszkva után olyannak tűnt ez a város, mint egy szép mezei virág.

Ola elmesélte, hogy a mamája minden reggel bemegy a városba. Az iskolák még nem készültek fel a tanév megkezdésére, és a mama még nem tudja, melyik iskolában fog dolgozni, mert egyelőre sokféle munkában segít, több iskolában is.

Csodálkoztam, hogy a máskor hallgatag Oleńka most milyen beszédes. Elmagyarázta, hogy az emeleten lakó nénié volt az egész ház, özvegyasszony, van egy kisfia, és nagyon mérges, mert elvették tőle a ház földszintjét, és telerakták szegény asszonyokkal, akik nemigen fizetnek házbért. Fent az emeleten van négy kis szoba. Kettőben a háziasszony lakik, kettőben a lakója, egy könyvelő a feleségével és a két gyerekével. Ők is elégedetlenek, mert a két kicsi szobában nem fér el a bútoruk.

Miután az emeleti lakókról beszámolt, részletesen elmesélt

mindent a földszinti lakókról. Ezek mind a mama barátnői, olyanok, mintha a testvérei volnának. Együtt ültek a mamával a börtönben, vagy még régebben ismerték egymást, együtt dolgoztak valahol. Ide menekültek a fasiszták elől, és mivel lakniuk kell valahol, a hatóságok kiutalták nekik az emeleti néni három szobáját és konyháját, addig, amíg más lakást nem kapnak.

Megkértem Olát, meséljen a földszinten lakó nénikről: mi a nevük, hol vannak most, mit dolgoznak? Mire hazaértek, Oleńka elbeszéléséből már ismertem is őket.

Végre megkezdődött az iskolaév. Małgosia iskolájában ünnepséget rendeztek. De sok szülő haragudott, hogy a tanév nem ünnepi istentisztelettel kezdődik. „Akkor nem engedjük el a gyerekeinket az ünnepségre" – jelentették ki.

Nem Małgosia volt az igazgatónő, de részt vett az iskola megszervezésében, és többnyire őhozzá fordultak tanácsért, utasításért, mert az igazgató igyekezett minél kevesebbet tartózkodni az iskolában, a tanítók egy része, főleg az idősebbek, hasonlóképpen. A gyerekek érezték, hogy valami nincs rendben az ünnepség körül. Talán meg sem tartják az ünnepséget? A gyerekek mindent megértenek, ami körülöttük történik. Néhány gyerek látva, hogy egyik tanítónőjük mennyire szeretné, hogy minden simán menjen, magától odament Małgosiához segíteni, körülvették, mintha szótlanul is ki akarnák fejezni: „Mi veled vagyunk." Néhány tanító is így tett. Aprócska győzelem volt ez, de mégis győzelem – az ünnepséget megtartották, ha nem is olyan fényesen, mint ahogy tervezték.

Małgosia egész nap dolgozott, nagy erőfeszítéssel, éhesen, hiszen ebédre gondolni sem lehetett – az iskola két kilométerre volt a lakásunktól. A végsőkig elcsigázta a harc az iskola becsületének megmentéséért, az ünnepség megtartásáért. Egyetlen, kopott ruháját vette fel, sovány és megviselt volt. Mégis mosolvognia kellett, még táncolnia is a gyerekekkel. Az ünnepség vége felé az igazgató is beállított, ő is mosolygott, de savanyúan. Azt remélte, hogy az ünnepség elmarad. Már-

pedig az nagy vereség lett volna nekünk. Sokkal fontosabb dologról volt itt szó, mint egy iskolai ünnepség.

Amikor az ünnepség után Małgosia hazafelé indult, a bejárat mellett a falon meglátott egy kariktúrát. Őt ábrázolta, de hogyan! Valóságos csontváz, rövid, szűk szoknyában, kurta ujjú, nyomorúságos kabátkában, nagy férficipőben, karja-lába vékony, mint a bot, a kabátján pedig két sor nagy vörös gomb.

Néptelen vidéken kellett hazafelé jönnie, és senki sem várta az ünnepség után; a pedellus bezárta az iskolát, és visszament a lakásába, Małgosia egyedül maradt az úton. Késő éjszaka ért haza. Fölkeltem, és rémülten láttam, milyen elgyötört. De nem kérdeztem semmit, csak annyit, hogy akar-e vacsorázni. Hozzátettem, mintha semmit sem vennék észre, hogy nagyon jó céklaleves van. Fojtott hangon felelte:

– Nem tudok enni, tedd el holnapra.

Aztán szó nélkül levetkőzött. Némán feküdtünk le aludni. Sokáig elkerülte a szemünket az álom. Vele együtt éltem át minden fájdalmát.

De mint mondani szokás, a reggel bölcsebb, mint az este. Reggel hatkor fölkeltem, fölébresztettem Małgosiát és Olát, hogy el ne késsenek az iskolából. Małgosia, mintha tegnap mi sem történt volna, megkérdezte, megvan-e Oleńkának mindene, amit magával kell vinnie az iskolába, és furcsán mosolygott, félig vidáman, félig keserűen:

– Szép kis mamád van, Oleńka! Nem is látta még az iskoládat, azt sem tudom, megvannak-e a könyveid és a füzeteid.

Megmelegítettem nekik a tegnapi céklalevest, és mikor asztalhoz ültek, elmondtam Małgosiának, hogy Ola már második éve jár iskolába, mindig jól tanult, az úttörőkhöz is belépett, én pedig már megszoktam, hogy a tanév kezdetétől fogva gondoskodjam mindenről, amire az iskolában szüksége van, s ő ezt azzal viszonozza, hogy jó unoka és szorgalmasan tanul. Małgosiának tehát nem kell aggódnia, hiszen én nem járok dolgozni, gondoskodhatom mindenről.

A ház körüli kertben valamikor csinos virágágyak voltak,

a háziasszony szeretett kertészkedni. De amikor Białystok a Szovjetunióhoz került, és a három fölösleges szobába menekülteket költöztettek, a háziasszony nemcsak elhanyagolta a kertet, hanem egyenesen örült volna, ha tönkremegy minden. Így aztán a kertet fölverte a dudva, a pad összetört, az ösvényeket benőtte a gyom.

Elhatároztam, hogy a házi munkám mellett a kertet is rendbe hozom. Ha nem is lesz olyan szép, mint régen, legalább egy kicsit mégis szebben fest majd.

Nemsokára mindenki a kertben dolgozgatott szabad idejében. Gyomláltunk, ültettünk, megjavítottuk a padot. A háziasszony ránk se nézett, ha átment a kerten.

Az élet haladt tovább. A gyerekek megszokták Małgosiát, de a nagyobbak közül némelyik magába zárkózott, velük sok nehézsége volt. De sohasem gyűrték le a nehézségek. Nem is tudom, honnan merített annyi erőt. Először is maga az út az iskolába és haza – egész novemberben esett az eső, csupa sár és pocsolya volt az utca, ráadásul korán sötétedett. Małgosia reggel hatkor indult el hazulról, és gyakran este nyolckor, sőt kilenckor jött haza, mert inkább az iskolában nézte át a füzeteket, mint hogy hazahozza. És mennyi társadalmi munkát végzett! Mindent elölről kellett kezdeni. Legnehezebb feladata az volt, hogy gondoskodjon a tanítónőkről, akik a fasiszták elől menekülve átjöttek a határon, és most különböző iskolákban dolgoztak. Főleg fiatal lányok. A háború előtt illegális munkát végeztek, vagy börtönben ültek. Némelyik elvégezte ugyan a tanítóképzőt, de még sohasem tanított, és itt a tanulók és a szülők egy része kelletlenül, sőt ellenségesen fogadta. Nehezen bírták ezt, elcsüggedtek. Így Małgosiának nemcsak a gyerekekkel volt sok dolga, hanem a tanítónőkkel is. De idővel legalább részben sikerült leküzdenie a nehézségeket.

A városban lassacskán helyreállt a rend. A menekültek nagy része elutazott a Szovjetunió különböző vidékeire, ahol könnyebb volt munkához és lakáshoz jutni. Akik itt maradtak, azoknak is jutott munka és valamilyen szállás. Szűkösen laktak, de ételnek, ruhának nem voltak híjával. Mindenkinek ju-

tott munka, és az üzletekben már lehetett vásárolni. A menekültek úgy érezték magukat, mint a súlyos betegségből felgyógyult ember.

Nekem is jutott egy kevéske öröm, bár öt gyermekem miatt, akikről semmit sem tudtam, szüntelenül fájt a szívem. Először is Małgosia megnyerte magának a fiatalok túlnyomó részét, sőt a tanítók egy része is rokonszenvet mutatott iránta. Nehéz volt a munkája, de eredményes, pedig még csak nemrég kezdte. Esténként néha megfeledkeztünk a múlt keserves élményeiről, meg arról, ami a határon túl történik. Szörnyű dolgok történtek ott, de ezt csak később tudtuk és tapasztaltuk meg.

Kényelmesebb lett az élet a mi „kolhozunkban", ahogyan nevezték. Egyik-másik lakó kapott valahol egy zugot, ahol ágy, asztal, szekrény is jutott neki. Ilyenkor mind örültünk, és elkísértük új lakásába. A mi szobáink sem voltak már annyira üresek, volt már min aludni. Minden új vaságynak úgy örültünk, mint a gyerekek. De a tél újabb gondokat hozott, s ezek az apró-cseprő gondok úgy elfoglaltak bennünket, hogy kis tanyánkon néha el is felejtettük, mi történik a világban.

Nagy változás történt „kolhozunk", de főleg a mi családunk életében: megérkezett Oleńka apja, akit annyi éve nem láttunk. Małgosia már Moszkvában elmondta, hogy miután Hitler megtámadta Lengyelországot, Oleńka apja is átjött a határon, a Szovjetunióban van, de egy távoli városban dolgozik, és bármennyire szeretnének együtt lenni, egyelőre lehetetlen. Most végre megkapta az iratokat, hogy Białystokba költözhessen, és velünk lakhasson. Nagyon boldogok voltunk, Oleńka határtalanul örült, hogy most végre jobban megismerheti az édesapját, mert együtt élhetnek.

Egész „kolhozunk" megélénkült, vége-hossza nem volt a vidám tréfálkozásnak. Hiszen kollektívánk csupa nőből állt, Ola apja volt közöttünk az egyetlen férfi. Egymást érték a tréfák, hol elnöknek nevezték, hol a női kolhoz főparancsnokának.

A tanév végére Małgosia annyira kimerült, hogy már alig állt a lábán. Sem enni, sem aludni nem tudott, mi Oleńkával szomorúan néztük, de mit tehettünk volna? Ha szóltunk, hogy csupa csont és bőr, orvoshoz kellene mennie, hátha tüdőbeteg – megharagudott ránk. Azt mondta, most igazán nincs ilyesmire idő, egészségesnek érzi magát, és ha elcsigázottan néz ki, az nem is lehet másképp, hiszen szörnyű időket élünk, Hitler megszállta Lengyelországot és más országokat, és ki tudja, mire nem vetemedik még.

Láttuk, mennyire kimerült, nem szóltunk neki többet, inkább cselekedni kezdtünk. Június közepén vége a tanévnek. Elhatároztuk: mihelyt Małgosia megkezdi a szabadságát, elcipeljük az orvoshoz, és ha nincs komolyabb baja, szépen feltápláljuk, eljárunk vele a közeli erdőbe.

Małgosia egyelőre a vizsgákat intézte, Oleńka apja is ritkán volt otthon, többnyire régi ismerőseivel volt együtt. Ezek az elvtársak már régen Białystokban éltek, de annyi volt a munkájuk és a gondjuk, hogy eddig nem is láttuk őket. Csak most nyílt alkalmam megismerkedni velük, amióta Oleńka apja velünk volt. Be akart kapcsolódni a társadalmi munkába, emellett pénzt is kellett keresnie; hamarosan egy nagyobb gyárban kapott munkát. Egész nap ott volt, mert sok hanyagságra, nehézségre talált, így ritkán láttuk otthon.

Gyorsan repültek a júniusi napok, pedig hosszúak és melegek voltak. Mint minden menekült, a mi „kolhozunk" lakói is folyton odaát maradt szeretteikre gondoltak. De mit tehettünk volna értük? Csomagokat készítettünk, elküldtük. Úgy hírlett, a csomagok sohasem érkeznek meg, de a küldők inkább nem gondoltak erre. Aki feladta a postán a csomagját, mindjárt egy kicsit könnyebb lett a szíve. Örült a gondolatnak, hogy a hazaiak megkapják a cukrot, kását, zsírt vagy egyéb élelmiszert; mindenből csak egy kilogrammot, mert a csomagok súlya korlátozott volt. A csomagküldők elmesélték egymásnak, ki maradt otthon: egyiknek a felesége és a gyermekei, másiknak öreg édesanyja. Nemegyszer sorba kellett állni a postán, így bőven volt idő mesélni az otthoniakról.

Ola édesapja már egy-két hete velünk volt. Egyik vasárnap, amikor mindannyian otthon voltunk, mesélni kezdett külföldi és lengyelországi élményeiről. Sok mesélnivalója volt, hiszen kilenc éve annak, hogy elbúcsúzott tőlünk. Oleńka meg elmesélte az apjának, hogy is volt az, amikor tavaly ilyenkor, június tizenötödikén, éppen a születésnapján, váratlanul beállított a mamája. Ő már nyolcéves volt, és csak akkor kezdtek ismerkedni, hiszen amikor a mama elutazott, Ola egyéves volt, hát nem emlékezett rá. Most felidézte, hogy akkor azzal fogadta az édesanyját: „Anyuka, én azt hittem, te fiatal vagy, pedig már öreg vagy." Mamája pedig elmondta, milyen szörnyű dolgokon ment keresztül. És most megint éppen pár nap múlva lesz június tizenötödike, a születésnapja – és megjött az édesapja. De ő is öreg.

Az apa mosolyogva hallgatta kislányát, és mikor mindent elmesélt, megmagyarázta neki: most, hogy már kilencéves, okosabbnak kell lennie, és tudnia kell, hogy ilyen időkben mindenki hamarabb öregszik, főként a kommunisták, akik évekig börtönben ültek, száműzetésben éltek, nem volt otthonuk, soha nem jutottak pihenéshez. Aztán elmondta, hogyan jött ki a börtönből, hogyan próbált hasztalanul munkához jutni. A családjáról is beszélt – elmondta, hogy nagyon aggódik miattuk. Nyomban megbeszéltük, hogy mielőbb csomagot küldünk, már holnap feladjuk az elsőt, aztán mindig küldünk, amit csak tudunk.

Eljött a június tizenötödike. Micsoda szerencse, hogy éppen vasárnapra esett! Már szombaton ki-ki titokban készített valamit a kis ünnepeltnek: én egy pár fehér zoknit, a mamája színes fogkefét tartóval és ugyanolyan színű fogmosó poharat, az apja színes szalagot a hajába, meg egy csokor virágot a kertünkből. Szerzett egy üveg bort is, mert másnapra vendégeket vártunk. Titokban folyt a készülődés, hiszen holnap igazi, ünnepélyes születésnap lesz, ünnepélyesebb a tavalyinál: itt van Ola édesanyja is, édesapja is.

Reggel az alvó Oleńka mellé tettük egy székre az ajándé-

kokat és az illatos nárcisz- és rezedacsokrot. A virágillat betöltötte a szobát. Amikor Ola felébredt, boldogan borult a nyakunkba, izgatottan kérdezgette: kitől kapta ezt, kitől amazt? Mondtuk neki, hogy keljen fel és öltözzön gyorsan, mert reggeli után kirándulunk abba a városrészbe, ahol az apukája még nem járt. Délután eljött Lampe elvtárs* és még néhány jó barát. Megittak egy üveg bort a jelenlevők egészségére, fölemlegették a múltat, és tanakodtak, hogyan alakul a jövő odahaza, Lengyelországban.

A SOHA EL NEM FELEDHETŐ, SZÖRNYŰ NEGYVENEGYES ÉV

Szombaton Małgosia elment az iskolába, mi Oleńkával a másnapi kirándulásra készülődtünk. Oleńka hozott egy érdekes könyvet a gyermekkönyvtárból.

– Jó – feleltem –, de az erdőben meg is éhezünk. Most elmegyünk, veszünk a piacon valami finom ennivalót. Anyukádnak az oktatási osztályon van dolga, utána az iskolában. Mire hazaér, mi is itthon leszünk.

De Małgosia még nem volt otthon, mire hazaértünk. Oleńka édesapja viszont ott ült az asztalnál, és csomagot készített. Most is magam előtt látom, mintha ma lett volna. Újságpapírt terít az asztalra, vászonzacskókba tölti a cukrot, az árpakását, a lisztet, bádogdobozba a zsírt. Mindjárt kész a csomag, hétfőn feladom. Ola édesapjának most még dolga van a MOPR-ban, nagyon későn jön haza, hát majd csak holnap találkozunk.

Kosárba raktam a kirándulásra vásárolt elemózsiát, hogy reggel minél korábban elindulhassunk. Aztán lefeküdtünk Oleńkával. Nyugodtan aludtunk, nem sejtettük, mire ébredünk.

* Alfred Lampe – Lengyelország Kommunista Pártja egyik vezető funkcionáriusa és ideológusa. Kiváló teoretikus és újságíró volt.

Egyszerre csak mind a hárman kiugrottunk az ágyból, és az ablakhoz rohantunk. Nagy robbanás riasztott fel, csak úgy remegtek a falak, csörömpöltek az ablakok. Małgosia ocsúdott fel elsőnek ijedtéből. Magához ölelte Oleńkát, és szokatlanul nyugodtan mondta:

– Ne féljetek, biztosan gyakorlatoznak.

De még be sem fejezhette a mondatot, még erősebb robbanás rázta meg a házat. Kis híján elestünk.

Majdnem sötét volt még. Alig pirkadt odakint. Kémlelni kezdtük a láthatárt. Nagyon magasan tüzek villogtak, mintha égő fáklyák száguldanának egymás után. Néhány percenként megismétlődött a szörnyű robaj, az ablakcsörömpölés, remegett minden a szobában. Mi Olával nem értettük, mi ez. De Małgosia rögtön megértette – már átélte Varsóban, a börtönben a hitlerista légitámadást. Életveszélyben voltunk. A hitleristák, akik két évvel ezelőtt Lengyelországot támadták meg, most hitszegő módon rátámadtak a Szovjetunióra.

Tehetetlenül álltunk. Nem tudtam, mit csináljak. Małgosián viszont semmi félelmet nem láttam. Gyorsan magyarázni kezdte, mit kell tennünk: felöltözünk, kimegyünk a házból, és a kertben várjuk ki a légitámadás végét, aztán ha a mi házunk épségben marad, akkor visszajöhetünk, megreggelizünk és várunk; ha a repülők visszajönnek, megint kimegyünk a kertbe, lefekszünk a földre és várunk, amíg ledobják a bombáikat. Olának és nekem mindig így kell tennünk, valahányszor légitámadás lesz, ő pedig bemegy a városba, mert meg kell szervezni az elsősegélynyújtó csapatokat. Biztosan máris sok a halott és a sebesült. Arra kért minket: legyünk bátrak, ne féljünk, ő igyekszik visszajönni, ha mindent megszervezett. Meg sem várta a reggelit, gyorsan megcsókolta Oleńkát, és elsietett.

Ketten maradtunk Oleńkával. Amikor első ijedelmünkből kicsit magunkhoz tértünk, láttam, hogy már nincs senki a lakásban. Nem is tudom, mikor szaladtak ki a szobájukból az elvtársnők, akikkel együtt laktunk; biztosan ők is rájöttek, hogy nem holmi gyakorlatozás ez, és elsiettek a munkahelyük-

re. De mi Oleńkával annyira megijedtünk a szörnyű robajtól és rázkódástól, hogy álmunkból felverve nem is figyeltünk rájuk.

Már az első légitámadásnak sok sebesültje volt a városban. Először a pályaudvart bombázták, de sok ház is romba dőlt, sokan meghaltak. A pályaudvart ezúttal nem találták el. De amikor a gyári szirénák felbődültek, és légierőnk, légvédelmünk a város segítségére sietett, a fasiszta repülőgépek már nem gyilkolhattak büntetlenül. Nyolc órára már lezuhant néhány repülőgép, a roncsok ott hevertek a pilótákkal együtt. Egész nap nem volt egy percnyi nyugalmunk. Alig egy óra múlva visszatértek a repülőgépek, de mivel ellenállásra találtak, visszafordultak. Valahányszor fölberregett a repülőgépek motorja, az emberek rémülten rohantak menedéket keresni, ki a kertbe, ki a pincébe, hiszen nem lehetett tudni, melyik házat éri találat.

Soha ilyen szörnyű háborút nem élt még át az emberiség. Úgy éreztük magunkat, mint az áldozat a tigris karmai között: a fenevad bármikor a húsába vájhatja fogait. Ezt érezték egész nap a város lakosai.

Már hat óra volt, de még egy falatot sem ettünk. A kosárban ott várakozott az elemózsiás csomag – a kirándulás elmaradt. Sajtot, zsömlét, egy üveg tejet csomagoltam, de eszünkbe sem jutott enni, csak a repülőgépek berregését figyeltük, és ha meghallottuk, máris rohantunk ki a kertbe, és lefeküdtünk a kerítés mellett a földre. Csak ki a házból, hiszen a ház bármikor összeomolhat vagy kigyulladhat. Hogyan is gondoltunk volna evésre?

Végre hazajött Małgosia. Alig állt a lábán, teljesen kimerült.

– Anyácska, egy percünk sincs. Fogj egy pokrócot, valami ennivalót, és gyertek mindannyian velem. Csak azért szaladtam ide, hogy elvigyelek titeket az iskolába, ott van most a kórház, ahol a sebesülteket elhelyezzük. Már sok sebesültet vitt oda az elsősegélynyújtó osztag. A nőket és a gyerekeket

a pincébe költöztetjük, ti is odajöttök, mert éjszaka biztosan megint légitámadás lesz. Siessetek, mert várnak rám.

Felkaptam egy ócska kabátot, a kenyeret, az üveg tejet, és már zártam is be az ajtót. Átvillant az eszemen, hogy a ridikülömre meg az iratokra is szükség lehet, hát visszaugrottam érte. Aztán elsiettünk. Nem hittem volna, hogy soha többé nem térünk vissza ebbe a házba.

Megérkeztünk a nagy, kétemeletes iskolába. A kertajtó nyitva. Látom, hogy Małgosiának földbe gyökerezik a lába. Csak nézünk rá, nem értjük, mi baja. Ijedten rebegi:

– Mi ez, anyácska? Amikor eljöttem, itt volt két orvos, harminc sebesült, ápolónők. Hova lettek?

Berohanunk. Egy asszony jön elénk. Ő világosít fel halk, de határozott hangon:

– Mihelyt elmentél, kocsik jöttek, a könnyebb sebesülteket elvitték a városból, a súlyosakat a kórházba szállították. Azt a parancsot kaptuk, hogy rögtön ki kell ürítenünk az iskolát, mert éjszaka még erősebben bombázhatják a várost, mint nappal, és akkor a nagy épületek veszélyesek. Azonkívül úgy szól a parancs, hogy a kisgyermekes anyák és az öregek még éjfél előtt hagyják el a várost. A vonatok már kint állnak a vágányokon. Sietni kell, de csak csöndben, semmi kiabálás. Világítás nem lesz. Kis csoportokban kell a pályaudvarra menni, ne lássák, hogy kiürítjük a várost. A férfiak és a fiatalabb, gyermektelen asszonyok itt maradnak a várost védeni. Neked azt üzenik, hogy siess a MOPR-ba. Ott megkapod az iratokat, hogy elviheted a családodat, és megmondják, hánykor és melyik vonatra szállj fel.

– Üljetek le itt a kertben és várjatok – mondta Małgosia –, én szaladok a MOPR-ba, és elhozok mindent, amit kell.

Csendben ültünk. Teljesen besötétedett, sehol semmi fény, csak a halált rejtő, baljós csend körülöttünk. Egyszerre csak suttogás és halk, sietős léptek. Tudtuk: a pályaudvarra mennek az emberek. Aztán megint a halotti csend.

Végre megjött Małgosia, vele Oleńka apja, akit egész nap nem láttunk. Idegesek voltak. Sietve, egymás szavába vágva,

halkan elmondták, hogy a fasiszták biztosan nagy légitámadásra készülődnek, egy csapásra le akarják rombolni és elfoglalni a várost. A MOPR-ban megmondták, melyik vágányon áll a vonatunk, és hánykor kell beszállni. Csak húsz percünk van addig. Ola édesapjának a város védelmével volt dolga, a MOPR utasításait hajtotta végre, véletlenül találkozott az utolsó percben Małgosiával.

Aztán szaladtunk, mint mindenki, a pályaudvar felé. Igyekeztünk minél kevesebb zajt ütni. Lihegve érkeztünk meg a kijelölt vágányhoz. Vonatnak se híre, se hamva, pedig pár perc múlva indulnia kellene. Csönd. Sötétség. Ekkor messze meglátunk egy csendes, csukott, elhagyottnak tűnő szerelvényt. Odamegyünk. Minden kocsiból fojtott zümmögés hallatszik, akár a méhkasból. A vonat körül sehol egy teremtett lélek, több vonatot nem látunk, és itt az indulás időpontja.

Ola édesapja odamegy az egyik bezárt kocsiajtóhoz, halkan bekopogtat, és beszól:

– Nyissák ki, elvtársak, késztünk egypár percet.

– Dehogy nyitjuk – jött a válasz –, itt már egy gombostűt se lehet leejteni, így is majdnem megfulladunk.

Hiába könyörgünk. Egyszerre csak halk léptek közelednek.

– Ki az? – suttogja Ola édesapja.

Alig hallani a választ:

– Az állomásfőnök.

– Főnök elvtárs, késztünk egypár percet, és nem akarnak beengedni minket a vagonba.

Az állomásfőnök igyekezett az utasok lelkére beszélni. Végül hallgattak a szóra. Akkor aztán meggyőződhettünk róla, hogy igazuk volt szegényeknek. Nagy nehezen résre nyitották a tehervagon ajtaját, és egymás után benyomakodtunk. Bentről húztak minket, Ola apja pedig kintről nyomott, mintha csomagok volnánk. Bizony igazuk volt a bentieknek, itt egy gombostűt sem lehetett leejteni. Igyekeztünk minél kisebbre összehúzódni, alig vettünk lélegzetet. A bentiek már nem morgolódtak, mert látták, hogy elég soványak vagyunk. Mihelyt bent voltunk, gyorsan bezárták az ajtót.

– Ne siessenek annyira, én úgysem szállok be, itt maradok védeni a várost – szólt be Ola apja az ajtó résén. – Mi lesz veletek, hiszen semmi holmitok nincsen?

Hát igen: meleg június volt, mi bizony csak könnyű nyári ruhát és házi vászonpapucsot viseltünk. Ola édesapja azt mondta:

– Nálam van a lakáskulcs, elszaladok, talán még visszaérek, mielőtt elindul a vonat. Hozok valami ennivalót és legalább Olának ruhát.

Małgosia tiltakozott:

– Ne menj, úgysem érsz vissza. A többieknek sincs holmijuk.

Minket már magába zárt az összezsúfolt tömeg, csak Małgosia beszélt valamit még mindig, nem is hallottuk, mit. Egy idő múlva megint Ola apjának hangját hallottuk:

– Itt van egypár holmi, már nem is tudom, mit raktam bele, de biztosan valami használhatót.

A résen át benyomult egy kis bőrönd. Ezt az ütött-kopott kis bőröndöt megőriztem, emlékbe Marektól. Az utasok zúgolódtak: „Mit akarnak azzal a bőrönddel, nincs hely, dobják ki!" Összecsapódott az ajtó, de a kis bőrönd mégiscsak befért, aztán már egy légy sem szállhatott be többé – bezárult a rés. Ebben a percben elindult a vonat.

Így búcsúztunk el Małgosia legjobb barátjától, Oleńka apjától.

Eddig az embereknek nem volt más gondolatuk, csak annyi, hogy megmeneküljenek a pusztulástól, a haláltól, ennek egyetlen módja pedig: vonatra szállni. Boldog, aki befért a vagonba, azt sem bánja, ha fél lábon áll, némelyiknek egyik lába sem ér le a földre, a szomszédai közé szorulva lóg a levegőben, és még örül is, hogy ilyen kényelmesen pihen; mindenkit eltölt a boldogító érzés, hogy megmenekült, bejutott a vagonba a gyermekeivel együtt. De alig negyedórája indult el a vonat, az utasok kezdenek ráébredni kényelmetlen helyzetükre.

Az asszonyokból kitör a panasz, izegnek-mozognak, helyet próbálnak csinálni a gyereküknek:

– Jaj, húzódjanak már egy picikét arrébb, szegény gyerekemnek elzsibbadt a lába, hadd tegye le a másik lábát is a padlóra!

– Nem tudok állva szoptatni, adjanak egy kis ülőhelyet!

Sajnos nemsokára más gondunk is akadt, mint a kényelmetlen helyzet. Mi, akik gyerekkel utaztunk, azt hittük, a legroszszabbon már túl vagyunk, hamarosan megállunk egy békés vasútállomáson, kapunk több vagont, sőt, talán kiszállhatunk egy városban. De órák hosszat egyszer sem álltunk meg. Igaz, nagyon lassan cammogott a vonat.

Aztán egyszerre csak megállt, de olyan hirtelen, hogy mind egymásra dőltünk. Elesni persze nem esett el senki, mert ahhoz nem volt hely. Megzörgették a vagont, kinyitották az ajtót. Több órás utazás után egy kis friss levegő hatolt a vagonba. Odakint már szürke volt az ég. De valami furcsa szín vegyült a szürkeségbe, mintha már a napkelte közeledne, pedig ahhoz még korán van! Lépések koppantak a vagon mellett, halk beszélgetést halottunk. Valaki beszólt a résen: csak semmi pánik, a vonat irányt változtat, nem mehetünk Minszkbe, mert egész Minszk lángokban áll. Égő város van előttünk is, mögöttünk is.

Minszket, Belorusszia fővárosát csaknem porig rombolta a szörnyű bombázás, nagyon sok ember meghalt. Vonatunk lassan elindult Gomel város felé. Csend volt, nem hallottunk repülőgépzúgást. A kerekek lassú zakatolása megnyugtatott, elálmosított. A bezárt vagonban is éreztük, hogy forró nyári nap lesz, a fülledt melegben a kisebb gyerekek, akik semmit sem értettek, sírni kezdtek.

Ekkor tompa berregést hallunk. Mindenki megrémül, még a kisgyerekek is elhallgatnak. A berregés közeledik, de most ágyúdörgés vegyül bele. Mintha egyre hevesebb vihar közeledne a vonatunkhoz. A vonat lassít, lassít, aztán megáll. Egyre hevesebb a vihar – érezzük, hogy szörnyű harc dúl a közelünkben.

Egyszer csak kurta parancsot hallunk kintről:

– Kinyitni, kiszállni! Semmi pánik!

Felrántják a vagonok ajtaját. Elvakít a napsütés. Kurta parancsok:

– Le a földre! Hason kúszni, minél messzebb a vonattól! Fedezékbe! Kússzanak minél messzebbre!

A félelem engedelmessé és fegyelmezetté tesz minket. Tíz percbe sem telik, üresek a vagonok, és az embereket alig lehet észrevenni. Mindenki a földre lapult, és minél messzebbre kúszott. Légvédelmi ágyúink, mint a csibéit védelmező tyúk, harcba szálltak a fasiszta héjákkal. A halált érző csibék pedig a földhöz lapultak.

Talán tíz percig tartott a légiharc, de mi egy örökkévalóságnak éreztük. Csönd lett, de az emberek úgy maradtak a földhöz lapulva, mintha anyjuk ölébe simulnának. Néhány perc múlva újabb berregés, megint kitört a légiharc. Jöttek a repülőgépek, mint a sötét felhő, de az ágyúk megállították őket, egyetlen bomba sem hullott a vonatra.

Fél óra múlva parancsot kaptunk:

– Beszállás! Csendben, nyugodtan!

Máig is emlékszem, milyen példásan, nyugodtan viselkedtek ezek az asszonyok és gyerekek. Beszálltunk. Indulás előtt közölték velünk, hogy a vonat lassan fog menni. Nyugalomra és bátorságra van szükség, mert ki tudja, mi történik – lehet, hogy még többször ki kell szállnunk. Ilyen csigatempóban több óráig tart az út Gomelba.

Tudomásul vettük. Elindult a vonat. Az emberek két napja nem ettek, egész éjszaka nem aludtak a zsúfolt, fülledt vagonban, egy csepp vizünk sem volt, de senki sem panaszkodott. A csecsemőket nagy nehezen megszoptatta az anyjuk, a két-három éves csöppségek csendesen tűrték, hogy étlen-szomjan kell szoronganiuk; annyira meg voltak ijedve, hogy semmi mást nem éreztek. És így utaztunk napokig.

Napnyugtakor érkeztünk Gomelba. Talán azért, mert olyan szörnyű napot éltünk át Białystokban, aztán több napot a vagonban, most, amikor kinyílt az ajtó, és megláttuk az alkonyi

fényben fürdő, tiszta utcákat és a vihar előtti csöndben hallgatag, de nyugodt embereket, úgy éreztük: milyen boldogok! Legszívesebben rögtön lefeküdtünk volna a járdára, és békésen elaludtunk volna ebben a városban.

Sok embert elámított az itteni nyugalom. „Minek utazzunk tovább a zsúfolt vagonban, étlen, szomjan? Itt nyugalom van! Hátha ide nem jönnek a fasiszta repülőgépek. Maradjunk itt!" – mondták. A vasutasok úgy rendelkeztek: akinek rokona vagy ismerőse van Gomelban, itt maradhat, ha akar, de a saját felelősségére.

Negyvenen vagy ötvenen kiszálltak. Ott álltak és integettek, amikor tovább indultunk. Senki sem tudhatta, kire leselkedik nagyobb veszély: az itt maradókra, vagy miránk, akik tovább megyünk, ismeretlen célok felé?

A vagonban kicsit több lett a hely. Az emberek valahogy berendezkedtek, hozzászoktak az utazáshoz, néhány nap múlva már beosztottuk, hogy felváltva leülhetünk a padlóra. Az anyák egy-két órára lefektették a földre az apró gyerekeket. De az ellenséges repülőgépek tovább üldöztek minket.

Már nem is emlékszem, hányszor lőttek ránk. Többször is ki kellett szállnunk, hol a gabonában rejtőztünk el – igen magasra nőtt abban az évben –, hol az erdőben. Az ellenség egyre támadott, el akarta pusztítani a vonatunkat. Légvédelmi ágyúink harcba szálltak a fasiszta repülőgépekkel. Sokszor már nem volt időnk kiszállni. Összekuporodtunk, eltakartuk a fejünket – ha egy lövedék átüti a vagon falát vagy tetejét, így talán nem éri a fejünket a golyó. Mihelyt a légvédelmi ágyúk elhallgattak, és mi felálltunk, nyomban újra kezdődött a pokoli dübörgés, már azt hittük, végünk. Minden porcikánkkal éreztük, milyen ádáz harc dúl körülöttünk.

Nehéz utazásunk negyedik vagy ötödik napján Oleńka egyik barátnője halkan sírni kezdett, és nemsokára Oleńka is. Furcsán sírtak a gyerekek: halkan zokogtak, arcocskájuk csupa könny lett, átölelték egymást, és egyre azt mondogatták: „Élni akarunk, élni akarunk!" Megijedtünk, hogy valami komoly bajuk történt, talán sohasem gyógyulnak ki az ijedelem-

ből. Most már egész nap sírtak, akár volt légitámadás, akár nem.

Csak hat nap múlva hagytak békén minket a fasiszta repülőgépek. Végre vizet ihattunk egy folyónál. Az állomásokon kinyitották az ajtót, hogy friss levegőt kapjunk. Vonatunk ment, ment tovább. Némelyik állomáson kenyeret, tejet, tojást hoztak. Igyekeztünk, hogy a gyerekeknek jusson a legtöbb. Azzal senki sem törődött, hogy a felnőttek is, a gyerekek is piszkosak és lesoványodtak, inkább örültünk, hogy senkinek sincs komolyabb betegsége, és a gyerekek általában keveset sírnak, akkor is csak halkan. Elcsigázott, éhes, piszkos csapatunk derekasan tartotta magát.

Már kilenc napja utaztunk. A tizedik napon megálltunk egy állomáson, és csodák csodája, azt a szót hallottam, amit valamikor a boldog napokban: *„Szaratov! Szaratov!"* Megdobbant a szívünk Małgosiával: az ismerős város, ahol annyi jó és rossz napot éltünk át. Igaz ez? Jól hallottuk? Igen, Szaratovban voltunk, a jól ismert városban, ahol valamikor átéltük a történelem egy darabját.

Mindenki kapott egy nagy karéj fehér kenyeret, két szelet húst és egy nagy bögre édes teát, a gyerekek még egy-egy üveg tejet is. Több mint három óra hosszat állt a vonat, megint kiszálltak néhányan. Már mindenki leülhetett a vagonban, fejünket egymás vállára hajtva bóbiskoltunk.

Kipihenten, jóllakottan indultunk tovább. Egyszerre csak megállt a vonat. A vasutasok közölték: kinyithatjuk az ajtót, de maradjunk ülve, és fogjuk meg a gyerekeket, mert átmegyünk a Volgán, és a hídnak nincs korlátja. Az óriási hídból nem sokat láttunk, de furcsa, szédítő érzés volt, hogy a vonattal együtt a víz közepén haladunk. Lassan cammogott a vonat, és úgy éreztük, mintha hajladozna a híd.

Átkeltünk a Volgán. És most valami áldott biztonságot érzünk – a szörnyű napok messzire távolodnak, elmosódnak, mint az álom. Végtelen síkság terül el előttünk. Az állomások messze vannak egymástól. A vonat előtt nincs akadály, gyorsabban roboghat.

Napnyugta óta mindenki alszik a zsúfolt vagonban, csak néha sír föl egy gyerek, vagy fészkelődik valaki kényelmetlen helyzetében. És hirtelen mind egyszerre fölébredünk. Nem hiszünk a fülünknek. Biztosan álom, de lehetséges, hogy mindenki ugyanazt álmodja? Nem, nem álom: zenekar szól. A vonat áll, és mi tisztán halljuk a muzsikát. Egymásra nézünk, szomjasan isszuk a kedves melódiát. Igen, megérkeztünk! A szaratovi területen, a jersovói járásban vagyunk, a sztyeppe kellős közepén. Tovább nem megy a vonat.

A VOLGÁN TÚLI SZTYEPPÉN

Jersovo faluban kaptunk szállást Małgosiával és Oleńkával egy háromtagú családnál. Olyan kedvesek voltak hozzánk, hogy családtagnak éreztük magunkat. Amikor tovább kellett utaznunk, szeretettel búcsúztattak, megajándékoztak mindenféle aprósággal, edényeket is adtak: azt mondták, biztosan szükségünk lesz az ilyesmire új háztartásunkban. Igaz, ami igaz: nem volt egyebünk, mint a rajtunk levő ruha, az is szegényes, s ha ki akartuk mosni az ingünket vagy a ruhánkat, a háziasszonyunk kölcsönzött másikat. De hát így volt minden menekült – csak kevesen tudtak váltó ruhát hozni magukkal. A kisgyermekes anyákat sajnáltuk a legjobban, némelyik hálóingben rohant ki gyermekeivel az omladozó házból, és már nem mehettek vissza, ott veszett mindenük a romok alatt.

Jersovóból tovább kellett utaznunk. Százan voltunk, majdnem mind Białystokból jöttünk. Egy tucat szekeret küldtek értünk, szalmával kibélelve, erős lovakkal. A közeli téren sorakoztak fel a szekerek, reggeli után mind odagyűltünk. Reggeli közben csomagot kaptunk: egy-egy kiló kenyér, egy csomag tea, negyed kiló cukor. Az egész városka lakossága kijött a térre, nemcsak azok, akik a lakóikat búcsúztatták; szeretettel búcsúztak tőlünk, és jó szívvel kívánták, hogy mielőbb hazatérhessünk otthonunkba.

Jókor reggel indultunk a vendégszerető Jersovóból. Alapo-

san megtelt a tucatnyi szekér. Kegyetlenül tűzött a nap, kegyetlenül csikorogtak a szekerek. Eszünkbe jutott a hűvös, nedves, harmatos Lengyelország. Ha minálunk csikorog a szekér, a gazda megáll egy pataknál, forrásnál – mindig odakötözi a vödröt a szekér alá, ha nagyobb útra indul –, vizet merít, jót iszik, megitatja a lovát, aztán leönti a kerekeket és a küllőket, és szép simán gurul tovább a szekér.

Bezzeg, ha a Volgán túli sztyeppén szekerezne! Itt már nem is csikorog, hanem visít a szekér, a nap delelőre sem hágott, és csak úgy szakad a veríték a lovakról meg az emberekről, víz pedig egy csepp se. Árnyék sincs, sehol egy fácska, csak a végtelen síkság – hiába vágyik a szem megpihenni. Száraz, kemény a talaj; az agyagos, zsíros föld nem porzik a hőségben, nem vágja fel a kerék, úgy gördül rajta, mint a vason. Így csak verítékezünk, de legalább a por nem lep be. Lassan poroszkálunk. Ilyen hőségben csak vánszorog a ló is, az izzadó kocsis nem nógatja, mi meg csak ülünk, a szó is belénk szárad, félálomba merül az egész végtelen, csendes sztyeppe, csak a szekerek nyikorognak – mintha figyelmeztetnének, hogy ne aludjunk, vár a munka. Olyan végtelen az út is, mint a sztyeppe.

Végre esteledik. Hirtelen libabőrösek leszünk. Örülünk persze, hogy vége a forróságnak – de nagyon is hirtelen tört ránk a hideg, kabátunk meg nincsen. Már egészen besötétedett, és még mindig szekerezünk. Egyszerre csak felkiált valaki: „Nini, világosság!" Megdobban a szívünk. Emitt is, amott is apró fénypontok tűnnek fel, mint a szentjánosbogarak, és csodák csodája, emberek hangja hallatszik, egyre hangosabban, aztán nyikorgás, csobbanás. Nem nagyon sötét az éjszaka, jól látjuk a kutat a folyvást mozgó, nagyon hosszú gémmel.

A kút körül emberek. Odaérünk mellé jük, mert az út mellett van a kút. Jönnek-mennek, vödröket cipelnek rúdon. „*Zdrasztvujtye, zdrasztvujtye!*" – üdvözölnek minket. Hallgatag, fáradt kocsisunk felélénkül.

– *Gyevuski!* – kiáltja. – Adjatok vizet nekünk meg a lovaknak, elfáradtunk!

Húszan is szaladnak felénk. Milyen szerencsés, akinek bögréje vagy csajkája van! Mi is a szerencsések közé tartozunk, mert jó háziasszonyunk bögrét adott velünk. Nagy élvezettel ittunk a pompás, üdítő, friss vízből.

Amikor az első házhoz értünk, ugatni kezdett a kutya, utána a másik.

Annovka falu kolhozparasztjai nem sokat alhattak ezen az éjszakán. Mindegyik házban sürögtek-forogtak, vendégeket szállásoltak el, ráadásul olyan vendégeket, akiknek semmijük, de semmijük sem volt. Márpedig itt forró a nappal, hideg az éjszaka. Hat menekültet költöztettek egy gazdához, igaz, hogy csak ideiglenesen. Honnan vettek volna ennyi párnát, takarót? Szabadkoztak, hogy nem tudnak illőn megágyazni, összehordtak minden holmit, hogy ne kelljen a csupasz földön aludnunk. Megnyugtattuk őket, hogy azok után, amiken mi keresztülmentünk, még a csupasz földön aludni is gyönyörűség.

Minket idősebb emberekhez szállásoltak. Régi kolhoztagok már, és most nehéz lenne a soruk, ha egyénileg gazdálkodnának. Hogy boldogulna a háborúban a két idős ember? De a közös gazdaságban gépek is vannak, jó vezetés is, hát megvannak valahogy. Szép tehenet tartanak, pár tucat baromfit, néhány birkát, a ház körül meg mindenféle zöldséget termesztenek. „Hát még, ha a háború nem volna!" – mondják. De mindjárt hozzáteszik: „Idáig nem ér el a háború, legyőzzük őket!" Olyan erős a hitük, hogy nekünk is jut belőle.

Lassan felkelünk, reggelit kapunk: paradicsomlevest és oroszos lángost. Elnézést kérnek, hogy nincs tea – mikor a háború elkezdődött, a cukrot elraktározták a hadseregnek, tej viszont van bőven, mert minden kolhoztag tehenet tart, és van egy nagy közös tehenészetük is. A tehenek sok tejet adnak, mindenki annyit kaphat a telepen, amennyit akar.

Ma is nagy a hőség, de nem sokáig hűsölünk a házban. Megnézzük a falut, ahol élni fogunk.

Annovka falu a sztyeppe kellős közepén fekszik, házai vályogból épültek, mint a környékbeli falvak is. Csinos, zsúp-

fedeles, néha szalmatetős házak, a legtöbb két helyiségből áll, némelyik háromból. A parasztok maguk építik a házaikat, az építőanyag itt van helyben, csak a tetőgerendákat kell messze vidékről hozni, ahol erdők vannak.

Déltájban meghívást kapunk: estére várnak minket a kolhozklubban, gyűlés lesz, és mindent megbeszélünk.

Este elmegyünk a kolhoz központjába. Már messziről látszanak a nagy épületek. Istállók, aklok, szárítók, magas, fehér csűrök. Vályogból épült mind, de a tetejük bádog. Csak a központi épület van fából, benne a klub, az irodák. Mellette látjuk az iskolát, az is fából épült. A klub szerény: mázolatlan deszkapadok, az emelvényen nincs függöny. Persze, fiatal még a kolhoz, sok mindent építettek már, megszervezték az állattenyésztést, de hát nem megy minden egy csapásra. A lengyel közmondás is úgy tartja: nem egy nap alatt épült fel Krakkó.

Megtelik a klub. Mi, vendégek, százan vagyunk a gyerekekkel együtt, az itteniek meg mind eljöttek, kíváncsiak a lengyelekre, akiknek el kellett menekülniük a hazájukból a szörnyeteg hitleristák elől. Alig férünk el a klubban. Mozgolódás támad, az emelvényre fölmegy egy férfi, külsőleg olyan, mint a többi: mezítláb van, vászon ingben és gatyában, szőttes övvel. Csak az a különbség, hogy emez erős, vállas, középkorú ember, a padokon meg csupa idős férfi vagy suttyó legényke ül.

Elcsendesedik a közönség. A férfi egy darabig néz minket, aztán furcsa, fojtott hangon azt mondja: *„Zdrasztvujtye, tovariscsi."* Később már nyugodt a hangja, és valahogy olyan, hogy mindjárt a szívünkbe férkőzik. Azzal kezdi, hogy noha nagy szerencsétlenség ért minket, egy percig sem szabad kételkednünk abban, hogy rövidesen visszatérünk a hazánkba, addig meg semmitől se féljünk, itt jut nekünk elegendő kenyér, és ellátnak mindennel, amivel csak tudnak.

– Gabonánk van bőven, sokkal hosszabb időre is elég, mint ameddig az ellenség az országunkban marad – mondta a kolhozelnök. – Annyi búza van a csűrben, hogy évekig elég lesz. Ha nem hiszik el, küldjenek holnap bizottságot, ahány embert

csak akarnak, megmutatjuk nekik, hogy évekre van gabonánk. Márpedig a hitleristák nem sokáig lesznek nálunk. Csak össze kell szednünk az erőnket.

Elmondta, hogyan szervezett meg mindent a kolhoz vezetősége: kijelölték az asszonyokat, akik holnaptól kenyeret sütnek nekünk, és kapunk majd fejenként egy kilogramm búzakenyeret, mert ők nem termesztenek rozsot, csak búzát. A közös tehenészetben nyolcvan tehén van, tehát egy liter tej jut mindenkinek. A többit majd gyűléseken beszéljük meg. Az elszállásolás dolgát is – ahol túl szűkösen vannak, onnan lehetőség szerint máshová költöztetnek egy-két embert, de a gazdák és a menekültek egymás között is megállapodhatnak.

Könnyekig meghatódtunk. Vártam, hogy valamelyikünk felál és válaszol, de mindenki szomorú gondolataiba merült. Múltak a percek, hát elhatároztam: majd én felszólalok, a legidősebb jogán. Parasztasszony vagyok, én aztán tudom, mit jelent, ha egy falunak száz embert kell etetnie. Nem kívánhatjuk, hogy ingyen etessenek minket. Szót kértem. Azt mondtam: nagyon hálásak vagyunk a jóságukért, és ami bennünket illet, megígérjük, hogy minden munkaképes ember velük együtt fog dolgozni. Más kérdés, hogy a menekültek legtöbbje városi ember, értelmiségiek, nem sokat konyítanak a mezei munkához. De az erősebbek majd megtanulják, a gyengébbek is találnak maguknak valami munkát.

Megtapsoltak a kolhozparasztok is, a lengyelek is, és nyomban tanácskozni kezdtek, hogyan csináljuk. Elhatározták, hogy minden gazda vagy gazdasszony magával viszi a lakóját a munkába, és ad neki kapát vagy ásót; később ki-ki a kolhozraktárból igényelhet munkaeszközt, csak adja vissza, amikor már nem lesz rá szüksége.

De ha az asszonyok dolgozni mennek, mi lesz a gyerekekkel? Sok gyerek volt velünk, legtöbbje kicsi. Most felszólalt a kolhozelnök: aki akarja, beadhatja a gyerekét az óvodába, vagy ha nem, a nagyobbakat magukkal is vihetik az anyák; majd eljátszanak a közelben, és az anyjukkal együtt kapnak enni.

Néhány nap múlva a menekültek kimentek a földekre a házigazdáikkal. Nem volt könnyű a munka, azt meg kell hagyni. Július derekán jártunk, egyre nagyobb lett a hőség, az eső ritka vendég ezen a tájon. A vendégek maguk választhatták meg, hol akarnak dolgozni – a búzaföldön vagy a veteményesekben.

A búzaföldek messze voltak, némelyik tíz kilométernél is messzebb, sokat kellett gyalogolni odáig, nemegyszer kint is éjszakáztak az emberek. A veteményeskertek Annovka körül terültek el, a csatorna közelében, ahol a gépek éjjel-nappal szivattyúzták a vizet, és öntözték a sok szép uborkát, paradicsomot, hagymát, krumplit, mindazt, ami a kolhozparasztoknak kellett. A zöldségfélét csak maguknak termelték, a kolhoz jövedelme a búzából és a juhok, tehenek és sertések tenyésztéséből származott.

Mi Małgosiával a veteményesbe jelentkeztünk. Miránk bízták a búza szárítását is: állandóan lapátoltuk, szellőztettük, hogy meg ne rohadjon. Nehéz munka volt; de hiába, a férfiakat, tizenhét évestől negyvenöt évesig, majdnem mind behívták, a kolhozban minden munkát a nők, a kamasz fiúk és az idősebb férfiak végeztek el. Márpedig a kolhoznak rengeteg földje volt, mind szépen bevetve, jónak ígérkezett a termés - szükség volt minden munkáskézre.

Szerencsére a gépek és kezelőik készenlétben álltak, máskülönben az aratás kudarcba fulladt volna. Mi pedig keményen dolgoztunk a veteményesekben, mert a gyom hadat üzent a még gyenge paradicsomnak, krumplinak, répának, hát föl kellett venni ellene a harcot. Házigazdáinkkal együtt reggeltől estig kapáltunk a tűző napon, irtottuk a gyomot, vágtuk a sziklakemény földet. A szakácsnők kitettek magukért, hogy győzzük a munkát: napjában háromszor ilyen-olyan galuskát és teát főztek nekünk: azt mondták, a jó zsíros galuska erőt ad, a forró tea pedig oltja a szomjúságot.

Megnyertük a kenyércsatát, augusztus elejére csűrbe került a búza. A kombájnok nagyszerűen dolgoztak – szinte hihetetlen, hogy ezeket az óriási gépeket gyönge nők vezették. Sok

nőt kitüntettek akkoriban, sokról írt dicsérő cikket a járási újság – köztük az én Małgosiámról is, mert élen járt a munkában. Pedig kilencéves koráig élt csak falun, fiatal korában nem volt alkalma a földeken dolgozni, mindig tanult, forradalmi munkát végzett, börtönben ült, aztán szabadulása és viszontagságos bolyongása után egy év sem telt el, jött a fasiszták támadása, és most az aratásnál dolgozik a perzselő hőségben. Mégsem panaszkodik soha, pedig látom, hogy tántorog a fáradtságtól. Árnyékká fogyott, mégis buzdítja, biztatja a többieket, beszél, magyaráz, és mindig, mindenütt segíteni igyekszik.

Környékünkön az a szokás, hogy ha meghal egy családtag, tort ülnek, meghívják ebédre a rokonságot, a szomszédokat és általában mindenkit, ahány vendég csak elfér a házban. Nos, ezek a szomorú ünnepségek egyre gyakoribbak lettek a kolhozban. Emitt a férj halt meg, amott a fiú. Összegyűltek a szomszédok, siratták az elesettet, záporoztak a könnyek, az asszonyok segítettek sütni-főzni a torra. Minél gyakoribbak lettek a halotti torok, annál szomorúbbá és csöndesebbé vált a kolhoz.

Rövidülnek a napok, esténként a kolhozvezetőség szobájában vagy a klubban sokan összegyűlnek, hogy megtudják a híreket az újságokból vagy a rádióból. Rosszak a hírek. Segíteni kell, azt mondják. De a kolhozban már alig van férfi. Az asszonyok egymás után írják a kérvényeket, hogy szeretnének a frontra menni. A lengyel menekültek is jelentkeznek, mindenki, aki elég erősnek érzi magát.

A válaszra elég sokáig kell várni. A mi csoportunkból Małgosia barátnője, Stefa Cieślikowska kapta meg elsőnek. Hétéves kislánya van, de habozás nélkül itthagyta nálunk. Azt mondta a kislányának: maradjon szépen velünk, a kolhoz gondoskodik róla, de az édesanyja elmegy, mert meg kell védeni a hazánkat, az öregeket, a gyermekeket a szörnyeteg fasisztáktól. A kislány megölelte az édesanyját, és csak annyit mondott: „Jól van." Stefa elutazott.

Két hét múlva Oleńka megbetegedett. Jó volt a termés abban az évben, rengeteg uborka, répa, paradicsom termett. Mindenki annyit evett belőle, amennyi belefért. A gyerekek elrontották a gyomrukat, némelyik vérhast kapott. Nagy baj ez a háborúban – nincs gyógyszer, nincs orvos, mind bevonult. Újabb szerencsétlenség szakadt ránk. Aggódunk a bevonultakért, siratjuk az elesetteket, és most a járvánnyal is meg kell birkóznunk.

Oleńka nagyon rosszul lett, felszökött a láza. Nem tudunk segíteni rajta, csak a jó sorsban bízhatunk. Małgosia reggel munkába ment, ahogy szokott: szárítani kell a gabonát, nehogy megférgesedjen, ott dolgozik egy tucat asszony. Én otthon maradok, mert Oleńka beteg, valamit tenni kell vele – de nem tudom, mit. Kiviszem a kertbe, hátha jót tesz neki a friss levegő. Lefektetem a pokrócra, amelyet az egyik asszonytól kaptunk.

Egyszerre csak felbukkan egy tíz év körüli fiúcska, és Małgosia után érdeklődik. Átad egy írást, amelyben az áll, hogy Małgosia jelentkezzen azonnal a járási pártbizottságnál. A gyerek erélyesen közli: alá kell írnom, hogy átvettem a nyomtatványt. Ezek a mai gyerekek már úgy nevelkedtek, hogy felnőtt módjára tudják elintézni a fontos ügyeket. A fiúcska még azt is hozzátette, hogy Małgosia menjen be a kolhozelnökségre, ott majd mindent elintéznek, és szekeret is kap, hogy fölmehessen a járási székhelyre.

Hevesen dobogott a szívem. Tudtam, miért kell Małgosiának azonnal jelentkeznie – biztosan a frontra viszik. Oleńka pedig itt fekszik betegen, megnedvesíti cserepes szájacskáját, úgy kapkod levegő után azzal a szederjes kis szájával, mint a partra vetett hal.

Megmondtam Olának, hogy a mamájáért kell mennem, mert hívatják. Elmentem megkeresni Małgosiát. Izzadtan, porosan forgatta a gabonaszárító karját. Egy másik asszony kosárba öntötte a búzát, ketten meg a zsákokat kötözték. Több szárítón is dolgoztak, rémes lármában, porban. Az egyik asszony fel-alá járkált, láttam, hogy ő a felügyelőnő. Odamen-

tem, megmutattam az írást. Elolvasta, odament egy távolabb álló teherautóhoz, szólt valamit az ott ülő nőnek, és Małgosia felé mutatott. A másik nő gyorsan odaszaladt, átvette Małgosiától a munkát, Małgosia a felügyelőnőhöz futott, az meg rám mutatott. Olyan gyorsan, szabályosan ment az egész, mint a katonaságnál. Małgosia ijedten szaladt felém, már messziről azt kérdezte, mi van Oleńkával. Átadtam neki az írást. Poros arca kipirult.

– El kell mennem, anyácska – mondta. – Oleńka jobban van?

Mondtam, hogy nincs jobban.

Némán mentünk haza. Láttam, majd megszakad a szíve, annyira aggódik a kislányáért, de mégis elmegy – nincs olyan erő, nincs olyan személyes ügy, ami visszatarthatná. Némán mentünk, ki-ki a maga gondolataiba merült. Nehéz lett volna érzéseinket szavakba önteni.

Beléptünk a kertbe. Oleńka verítékben ázva ébredt fel, amikor fölé hajoltunk. Małgosia letérdelt a kislánya mellé, ráborult, s én láttam, mennyire remeg a válla, mekkor erővel tartja vissza a zokogását. Aztán fölemelte Oleńkát, magához ölelte, könnyei a kislány arcára peregtek, mintha le akarná mosni a forró verítéket Oleńka égő arcáról. Így búcsúzott el, aztán elindult az ismeretlenbe. Szótlanul váltunk el, szívünk összeszorult.

Egyedül maradtam, tele aggodalommal. Oleńkán kívül van egy másik unokám is, Idenka, Stefa kislánya. Félek, hogy ő is megkapja a vérhast, ezt a szörnyű betegséget, amely most kezd csak igazán dühöngeni, és egymás után ragadja el a kicsinyeket. Már nemcsak a hősi halottakat siratjuk, hanem ezeket a kis halottakat is.

Eljött az ősz, a szél végigsöpört a sztyeppén, fütyörészett a kéményben. A hőséget felváltotta a hideg. Annovka falunak megkönnyebbülést hozott a hűvös idő, mert a vérhasjárvány megszűnt. Boldog voltam, hogy Oleńka a nehéz körülmények ellenére meggyógyult, Idenka pedig nem betegedett meg. De hány gyereket elvitt ez a szerencsétlen nyár!

A frontról is rossz hírek jöttek. Tombolt a háború, egyre újabb tartalékokra volt szükség – honnan vegyék? Újabb mozgósítás. Kiürült a falu.

Már a dohányt is leszüreteltük, vége a mezei munkáknak. Egyre csípősebb a hideg, megjöttek az első fagyok. Nehezen bírtuk a hőséget, most meg didergünk. Az itteniek sajnálkozva néznek ránk, hogy ilyen kényesek vagyunk.

Nagyon kemény tél köszöntött ránk. A tehenek alig adtak tejet. Régebben könnyű volt tejhez jutni: ha egy kolhoztagnak nem volt elég, amit a háztáji tehenei adtak, bement a telepre, és olcsón kapott tejet, vajat. De január elején a közgyűlésen határozatba hozták, hogy a tehenészet ezentúl beszolgáltatja a tejtermékeket, mert a kórházaknak vajra és sajtra van szükségük a sebesültek és betegek számára.

Az asszonyok összegyűltek a házakban, gyapjút fontak, zoknit és kesztyűt kötöttek a katonáknak, varrtak, foltoztak. A járástól irhakabátokat hoztak, hogy szabjuk át rövidebbre a katonák számára. Így kettőből kijött három.

Legnagyobb örömünk az volt, ha tehettünk valamit a frontért. Bár a klubban a hangszóró szomorú híreket mondott, a kolhoztagok erősen hittek a győzelemben.

Február közepe volt már, amikor egy napon váratlanul megállt a házunk előtt a „postának" becézett asszony – ő járt fel a szekerével a járási székhelyre, elintézte a különféle ügyeket, elhozta az újságokat és a leveleket. Minekünk most jókora csomagot hozott. Elámultam, hiszen senkitől sem várhattunk csomagot. Mennyire örültünk, mikor kibontottuk. A MOPR ajándéka volt – meleg kabátok és nemezcsizmák a kislányoknak. Eddig a kislányok rongyokba bugyolálták a lábukat, de azért mindennap elmentek az iskolába, akár a kolhozparasztok gyerekei – közülük sem volt mindegyiknek meleg csizmája, de ők is tanulni akartak. Mindig féltettem a gyerekeket, hogy megfáznak, betegek lesznek. Most végre megnyugodhattam. A kolhozbeli gyerekek pedig büszkén mondták:

– Látjátok, új csizmát és kabátot kaptak, mert a mamájuk a fronton harcol!

Március vége. Olvad a hó, a sztyeppe szomjasan issza be a vizet. A kolhozparasztok örülnek: jó termés lesz, ha sok havat szív fel a sztyeppe; most kell nedvességet kapnia a földnek, mert nyáron alig van eső.

Elnökünk, Vaszilij Ivanovics hajnaltól késő éjszakáig járja a földeket – hol lóháton, hol szánon, hol gyalog. Fáradhatatlan. Ha valaki azt mondja, pihenjen már egy kicsit, azt feleli:

– Mi is azt csináljuk, amit a katonák a fronton. Együtt harcolunk, és győznünk kell.

A fronton változatlanul nagyon rossz a helyzet. Az ellenség pusztítja a városokat és falvakat, csak holttesteket és üszkös romokat hagyva maga után.

Egyik este izgatottan kopogtatott be hozzánk a „postának" nevezett asszony. Kemény arcán mosoly bújkált. Még az ilyen halvány mosolytól is régen elszoktunk már, és kíváncsian néztünk rá: mi jót hozott? Az izgatott várakozás csak egy percig tartott. A „posta" röviden, katonásan jelentette:

– Megjött a mamátok. – Közben Olára és Irenkára nézett.

Mihelyt eléggé összeszedtem magam, megkérdeztem: – Melyikük mamája jött meg? És hol van? De a „posta" nem tudta, melyiknek a mamája, csak annyit tudott, hogy az illető mama Moszkvából jött, most Jersovóban van, holnap érkezik hozzánk, és este a gyűlésen elmondja a kolhoztagoknak, mi újság a fronton. Neki nem mondták, hogy melyik mama.

Faggatni kezdtem, hogy milyen a külseje, és mi a keresztneve. Nem, nem Małgosiának hívják. Irenka mamája volt az: Stefa Cieślikowska.

Másnap már kora reggeltől izgatottan vártuk. A szomszédasszonyok be-benéztek, mert már híre ment, hogy Moszkvából várunk vendéget. Mi újság a fronton? És miért jön haza? Őket is éppúgy érdekelte a dolog, mint minket.

Megtelt a ház asszonyokkal és gyerekekkel. Stefa csak éjféltájban érkezett meg, de a házból nem ment el senki, min-

denki megvárta. Stefa holtfáradt az utazástól, a klubban már mindent el kellett mesélnie, itt meg rögtön azzal fogadják:

– Ülj le ide középre, és mesélj! Mikor lesz vége a háborúnak? Győzünk?

És Stefa újra elmesél mindent. Sajnos, kevés jót mondhat, annál több rosszat. Jó az, hogy Moszkva alól visszavertük az ellenséget, oda biztosan nem merészkedik vissza, de a csúfos vereség után most dühödten összpontosítja erőit, az Észak-Kaukázus és a Volga felé nyomul előre. De Stefa azt mondja, biztosan mi győzünk, igaz lesz, amit a dal mond: az ellenség nem fogja a Volga vizét inni. Csak az a fontos, hogy a nép el ne csüggedjen, mert az erős hátország a hadsereg támasza.

És hogy miért jött? Azért jött, mert a háború még sokáig tarthat, és őnekik, Stefának és Małgosiának ki kell menniük a frontra. Nem tudni, mi vár ott rájuk, ezért a feljebbvalóik úgy döntöttek: Małgosia anyját és kislányát el kell vinni a kolhozból, hogy ne legyenek az itteniek terhére, úgyis van elég nehézségük. Elhelyezik őket egy gyermekotthonban, ott gondoskodnak Małgosia gyermekéről. Małgosia maga nem jöhetett, mert az elvtársakkal együtt már az útra készül. Stefa később indul, ezért őt küldték értünk. Elkísér minket a saját kislányával együtt a gyermekotthonba, amely biztonságos helyen van, az erdőben, távol Moszkvától. De Moszva sincs veszélyben már, mióta a fasisztákat visszaverték.

Könnyes szemmel, melegen búcsúztunk a kolhoztagoktól. Vaszilij Ivanovics nagyon sajnálta, hogy elmegyünk.

– Kár, hogy nem maradnak velünk – mondta. – Rosszabb itt, mint a gyermekotthonban? Nincs elég kenyerük, nem gondoskodunk magukról éppúgy, mint abban a gyermekotthonban? A gyerekek tanulhatnak, a nagymama segít a kolhozban. Könnyű munkát kaphat: a tyúkfarmon összegyűjti és a raktárba viszi a tojást. Hasznos munkát végez, a kislányok meg tanulhatnak, szakmát választhatnak. Olyan kevés emberünk van a kolhozban!

De Stefa azt felelte, hogy ő nem dönthet semmiről.

Elláttak minket az útra kenyérrel, vajjal, sült hússal, tojás-

sal. Vaszilij Ivanovics sajnálta, hogy nem adhat velünk legalább egy fél zsák köleslisztet – de hát háború van, nehéz az utazás, nem lehet sok cókmókot cipelni.

Búcsúznunk kell, vendégszerető Annovka! Dolgos kolhozparasztok, és te, jóságos Vaszilij Ivanovics, sohasem felejtünk el benneteket! Köszönjük a jóságotokat, köszönjük, hogy megosztottátok velünk a kenyereteket.

Nehéz az út a járási székhelyig, tűz a nap a sztyeppén, a kásás hótorlaszok mély pocsolyákkal váltakoznak. Minduntalan elakad a szán. Azon töprengek: látom-e még Małgosiát, mielőtt elmegy a halál torkába, az ellenség hátországába. És hogyan bírja majd a repülőutat, ő, aki olyan csöndes, félénk, gyenge – legalábbis én ilyennek látom. Stefa ugyanis elmondta nekem a titkot: Małgosiát Lengyelországba küldik, az ellenség hátországába, hogy ott politikai munkát végezzen. Repülőgépről fog leugrani. Csak sikerüljön az ugrás! És rémület fog el, ahogy megpróbálom elképzelni, hogy is megy az ilyesmi, mert én nem értek hozzá. Nehogy egy fa tetejére vagy a vízbe essen! Elképzelem, hogy nekem kell leugornom a magasból, és végigfut a hátamon a hideg. Én bizony aligha mernék leugorni. Azt gondolnám: és ha rögtön elfognak a fasiszták? Aztán elszégyellem magam, hogy ilyen gyáva vagyok. Mégiscsak szégyen: a lányom tizenhat éves kora óta szüntelenül harcol, üldözték, bebörtönözték, most ejtőernyővel ugrik le az ismeretlenbe – én meg ilyen nyúlszívű vagyok! Úgy képzelem el azt az ugrást, mintha oroszlánok vermébe vetnék.

Megérkezünk Jersovóba.

Stefa azt mondja, mindjárt ki kell mennünk a vasútállomásra, aztán megpróbálunk feljutni egy vonatra. Tudjuk már, milyen az, háborúban utazgatni. Annovkában jól elláttak minket élelemmel, mert a fronthoz közeledve egyre nehezebb élelemhez jutni, meg ruhát is adtak, hiszen még hideg van. De Stefa szemügyre vett minket, és kijelentette: csak egy kis hátizsákot vihetünk magunkkal, benne némi elemózsiát és fehérneműt, úgy könnyebben felférünk a vonatra.

Most hát elbúcsúzunk az utolsó ismerős, vendégszerető Volgán túli földtől, Jersovó városkától és lakosaitól – mindörökre.

De nem olyan könnyű innét elindulni. Már két napja várakozunk az állomáson. Nem is emlékszem, hogyan jutottunk fel végre a vonatra. Dokumentünk, amelyet maga Dimitrov elvtárs, a Komintern titkára írt alá, minden ajtót megnyitott előttünk, de a nehézségek sokkal nagyobbak voltak, mint amekkorákkal az a bűvös aláírás megbirkózhatott. Nem a papírnak, hanem Stefa ügyességének köszönhettük, hogy lassacskán mégis tovább jutottunk.

Sokszor két-három napig várakoztunk egy állomáson, mert a vonatok éjszaka suhantak át előttünk, bezárva, sötéten, mint az árnyék. Dideregve ülünk vagy fekszünk az állomás kőpadlóján, és hallgatjuk a vonatok titokzatos, lassú zakatolását. Lessük, mikor kapaszkodhatunk fel végre egy zugba, és reggel megkérdezzük az állomásfőnököt, ő meg azt feleli:

– Majd ha megáll a vonat, akkor biztosan felférnek. – És hozzáteszi: – Nem látják, hogy civilek most nem utaznak? A magukfajták kivételek. Csak várjanak nyugodtan, nem feledkezem meg magukról.

Végre elértünk Szaratovba. Sejtettük, hogy itt nagyon sokáig kell várnunk. Tíz napot töltöttünk a városban, először egy szállodában, aztán Stefa ismerőseinél, majd egy másik ismerős családnál. Végül sikerült felszállnunk egy vonatra, amelynek néhány vagonjában civilek utaztak. Ez a vonat, noha jócskán vesztegelt útközben, néhány nap alatt elvitt bennünket Moszkvába.

Este tíz óra felé egyszerre csak belép a kalauz. Óvatosan nyomakszik át az utasok között, és halkan mondja:

– Nemsokára Moszkvába érünk. Őrizzék meg a nyugalmukat. Óvatosan szálljanak le, egyenként, mert sötét van. Mindenki maradjon a pályaudvaron. Reggel hatig nem szabad kimenni az utcára. Aki a városban mászkál, rögtön letartóztatják. És vigyázzanak, nehogy zajt üssenek!

A vonat lassít, végül megáll. Lassan kinyílnak a vagonok. Leszállunk, de olyan sötét van, mintha fekete kendőt borítot-

tak volna a szemünkre. Csak néhány halk szó hallatszik: „Erre, utánam! Egyenesen!" Egymás kezét fogva botorkálunk a síneken.

Elég sokáig megyünk, biztosan egy külső vágányra állt be a vonat. Végre itt vagyunk a pályaudvaron. Üresek a termek, se pad, se asztal, büféről már nem is beszélve. Mindegyik terem sarkában egy elsötétített, derengő lámpácska áraszt gyászos hangulatot. Az ablakok besötétítve.

Ahogy szétszéledtünk az óriási pályaudvaron, úgy rémlett, alig néhányan érkeztünk a vonattal. Nehéz elmondani, mit érez az ember egy ilyen óriási, üres teremben. Nem mer hangosan beszélni, mert attól fél, sokszorosan visszaverik hangját a falak.

Moszkva. Valahányszor kimondom ezt a szót: Moszkva, nem a város jelenik meg a képzeletemben, hanem valami óriási terem. Nem először láttam a várost, évekig laktam itt; tudtam, hogy nagy és régi város, nem évek, de évtizedek kellenének ahhoz, hogy minden utcáját, műemlékét megismerje az ember. De sohasem tett rám olyan mély benyomást, mint most – így vagyunk egy rendkívüli emberrel is, ha ismerjük és gyakran látjuk: megszokjuk, és nem vesszük észre a nagyságát. De most, amikor az iszonyatos ellenség visszaverése után ismét itt lehettünk, megértettük, milyen hatalmas, erős ez a város.

Megvirradt. Lassan, mintegy habozva elkezdték kinyitni a kapukat, elhúzni az ablakokról a nehéz függönyöket. Ez a lassúság a maroknyi utasra is átragadt – lassan cihelődtek, kényelmesen szedték össze csekély motyójukat.

Kimentünk a kapun. Csak most értettük meg, miért nincs a pályaudvaron pad, szék, büfé, egyáltalán semmi – mindezt kihordták az utcára. A hivatalokból, a lakóházakból is kihordtak minden mozdítható holmit, a bútoroktól a gyerekkocsikig és szemetesládákig. Minden mozdítható tárgyból barikádokat emeltek. Homokzsákok cementezték össze a sok holmit, a réseket téglával és homokkal, kabátokkal, ruhákkal, pokrócokkal tömték be, a barikádok hegylánccént keresztezték az utcá-

kat, csak a járdán lehetett közlekedni, ott is csak a barikád résén. Látszott, hogy a moszkvaiak nem szándékoztak feladni a városukat.

És a házak? A legtöbb moszkvai ház földszintjét üzletek foglalják el. A kirakatok hatalmas üvegtábláiból egy sem maradt. Az óriási házak minden ablakát furnérlemezzel vagy deszkával szögezték be. Az egykor fehér falak különböző színekre voltak mázolva, ilyeneket azelőtt soha nem láttam Moszkvában. Csíkosan tarkállottak a házak, egy-egy színből legfeljebb három-négy méter széles csíkot festettek, aztán fölötte más-más színű csíkot. Olyan fantasztikus látványt nyújtott a város, hogy szinte vakított a nappali fényben, be kellett hunynom a szemem. Nem is hasonlított városra, inkább hegyekre, sziklákra vagy erdőre. Félelmetes volt és megközelíthetetlen.

Mentünk a szűk réseken át, kerülgetve a barikádokat. A Komintern székháza nagyon messze volt, és némelyik utcát teljesen lezárták. Ezért elhatároztuk, hogy előbb szerencsét próbálunk, és bemegyünk a legközelebbi ismerős házba – abba a házba, ahol évekig laktunk Oleńkával. Hatemeletes épület, márványoszlopos előcsarnok, díszes, masszív tölgyfa ajtók. Most olyan, mint egy korán megőszült, rongyos, de méltóságteljes öregúr: a földszinten a hajdani tükörfényes ablakok helyét furnérlemezzel deszkázták be, az emeleti ablakokat is bedeszkázták, némelyiket egészen, a másikat csak részben, de mindent vastag porréteg borít, akár a penész.

Stefa lenyomta a kilincset – és az ajtó kinyílt. Az ismerős kis előszoba, ajtó jobbra, ajtó balra. Milyen jól ismerem mindezt!

A belépőcédulákat kiállító asszony ugyanaz, mint régen. Megismertük egymást. Elcsodálkozott, és a szokásos „Kihez?" helyett azt kérdezte:

– Hogy kerülnek ide?

Stefa átadta a dokumentjeinket.

– Értem – mondta. – Nahát! – És csak most jött a szokásos kérdés: – Kihez?

Elmagyaráztam, hogy mindenféle elintéznivalónk van Moszkvában, itt kell maradnunk néhány napig, és reméljük, hogy egy itt lakó ismerős család befogad. Következett a szokásos procedúra: az asszony megnézi a telefonszámot, felszól, majd azt mondja:

– Rendben van, felmehetnek.

Megkapjuk a belépőcédulát. De a lift nem működik, gyalog baktatunk fel.

A hatodik emeleten becsöngetünk. Tadeusz Daniszewski nyit ajtót. Parányi szobácska: asztal, szék, dívány. A padlót elborítják a könyvek. Tadeusz sovány, borostás, biztosan írt valamit, mert az asztala tele van papírokkal. Csak bámul ránk, mint a portásnő. Röviden elmagyarázzuk, hogy kerültünk ide.

– Értem – mondja Tadeusz –, hát az a helyzet, hogy én egyedül vagyok itt, az asszonyt meg a gyereket evakuálták, azért költöztem ebbe a kis szobába, minél szűkebb, annál jobban tudok dolgozni. Írok. De a mi szobánk üres, különben is sok üres szoba van, mert a gyerekes anyákat mind evakuálták. Nálam van a régi szobánk kulcsa, oda beköltözhetnek, és pihenhetnek, ameddig akarnak.

Leakasztott egy kulcsot a szögről, és lekísért minket a hatodikról a negyedik emeletre.

Beléptünk a pihenést ígérő, otthonos szobába. A több hetes utazás után nekiláttunk mosakodni, kimostuk a ruháinkat, és lefeküdtünk aludni.

Másnap frissen ébredtünk, és egy kicsit könnyebb lett a szívünk. De nyugalmamat máris elűzték az újabb gondok, aggodalmak. Hol van Małgosia, mikor találkozunk? Vagy már elutazott? Nem is láthatjuk? És mikor utazunk mi?

Stefa korán reggel elment a Kominternbe érdeklődni. Türelmetlenül vártuk vissza. Ebédelni sem akartunk, amíg meg nem jön. Sokáig vártunk, de nem hiába: jó hírt hozott. Holnap reggel Oleńka találkozik a mamájával, én a leányommal. Örömünkben enni sem tudtunk, én a szememet sem hunytam le egész éjjel.

Délelőtt tízkor megláthattuk a mi Małgosiánkat. Sovány, de vidám, sugárzó arccal mosolyog Oleńkájára, boldogan öleli magához. Végül azt mondja:

– Kaptam engedélyt, amivel megnézhetjük a várost. Menjünk, Stefa pedig maradjon Irenkával, mert nemsokára el kell válnunk. Nagyon kevés időt tölthetünk már együtt.

Sétáltunk Moszkva utcáin, megcsodáltuk az óriási védelmi előkészületeket, és még szilárdabban hittük, hogy Moszkva bevehetetlen erődítmény. De Małgosia figyelmeztetett: nemsokára Dimitrov elvtársnál kell lennie, mindenféle formaságot elintézni, hogy mi Olával a gyermekotthonba kerülhessünk. Búcsúznunk kell, mert nemsokára elutazik, és addig is nagyon sok a dolga.

Néhány nap múlva megérkezett Małgosia, és megkaptuk a dokumentet: az ilyen meg ilyen nevű kislány, ennek meg ennek a lánya, a gyermekotthonban maradhat anyja visszatéréséig, ott biztosítják tanulását és teljes ellátását; vele maradhat a nagyanyja is. Az iratot Dimitrov elvtárs írta alá.

Małgosia is készen állt az utazásra. Már az utolsó próbák is lezajlottak, csak a kedvező időjárásra várnak, aztán elviszi a repülőgép Ola anyját, a lányomat. Nyugodtan beszélünk erről, de én magamban meghajlok ez előtt a szelíd, csendes asszony előtt, aki olyan nagyon szereti a kislányát, de mindenek fölött szereti a hazáját és a fasizmus rabságában sínylődő népét.

Megint elmúlt két nap. Milyen hosszúak és keservesek voltak a napok, amíg Małgosiára vártunk – és milyen gyorsan elrepültek, amikor már kezünkben volt az utazási engedély. A vonatjegyet ma este vagy holnap reggel is megvehetjük. Małgosiát pedig várja a repülőgép – talán már néhány óra múlva.

El kell hát búcsúznunk. Délután négy óra van. Małgosia azt mondja:

– Még egy óráig veletek maradhatok. Mesélek az elvtársakról, akikkel együtt repülök.

Elmondta, hogy egyik társa, Janek Krasicki* rendkívül tehetséges fiatalember, az elvtársak nagy jövőt jósolnak neki, a jövő Marxának nevezik. Małgosia azt mondta: úgy szereti, mintha édes öccse volna, vagy akár a fia, hiszen majdnem a fia lehetne. Felsorolt még néhány személyt, majdnem csupa férfit, rajta kívül csak egy nő volt a csoportban.

Én alig ismertem valakit az elvtársak közül, akikről Małgosia beszélt. Csak Nowotko elvtársat ismertem Białystokból, de ő akkor már Lengyelországban volt. Małgosia elmondta, hogy egy másik csoport még a télen elrepült Lengyelországba.

De könyörtelenül múlik az idő. Máris ki kell kísérnünk Małgosiát a villamosmegállóhoz. Némán megyünk, nehéz szavakat találni. Itt a megálló. Várunk. Üres az utca, a megállóban nincs senki. De már hallani a villamost, a sínek remegni kezdenek – és velük remeg a szívünk, aztán fájdalmas görcsbe szorul. Egyre közelebb csörömpöl a villamos – el kell válnunk. Reszket a kezem. Oleńka hol egyikünkre, hol másikunkra emeli az édesanyjáéhoz hasonló, szomorú szemét, aztán odabújik a mamájához. Małgosia falfehér. De a villamos már itt van, és csikorogva megáll. Małgosia felém nyújtja kezét, s alig hallhatóan mondja:

– Anyácska, mennem kell.

Melléhez szorítja Oleńka fejét. Oleńka még szorosabban átöleli, de Małgosia szelíden eltolja magától.

– Mennem kell, drágáim. Ha meghalok, Lengyelországért halok meg.

Szótlanul indulunk haza, egészen kábult vagyok. Érzem, hogy soha többé nem látom Małgosiát. A villamos rég elcsörömpölt, üres körülöttünk az utca. Félelmetes a nagy, kihalt város, és mi Oleńkával olyan kicsiknek érezzük magunkat.

* Janek Krasicki – a Fiatalok Harci Szövetségének egyik vezetője a megszállás éveiben. 1937-ben, mint a Varsói Egyetem hallgatója a Kommunista Ifjúsági Szövetség egyik legaktívabb egyetemi szervezője. 1942 májusában a Lengyel Munkáspárt tagja lesz. 1943. szeptember 2-án a Gestapo kivégezte.

Nem tudom, mikor indult el Małgosia repülőgépe. Mi Oleńkával másnap este indultunk el, hogy reggelre ott legyünk a gyermekotthonban, Ivanovótól három kilométerre. Stefa és Irenka is velünk utazik.

Egyszer már voltam itt Oleńkával – hétéves korában ide hoztam két hónapra pihenni. Három éve annak. Akkor könnyebb szívvel tettem meg az utat. Igaz, Ola szülei börtönben voltak, de reménykedtem, hogy majd kiszabadulnak.

Ilyen gondolatok jártak a fejemben, míg megtettük az utat a vasútállomástól a gyermekotthon körüli erdőig. De amikor megérkeztünk, egy időre elfeledkeztem szomorú gondolataimról, mert a gyermekotthon, amelyet három éve láttam, teljesen megváltozott.

Az erdő és a ház ugyanaz, de hol a szép kerítés, amely a nagy parkot körülvette? A portásházikó üres, ablaka sincs. Elszorul a szívem, ha visszagondolok a szép kertre: gyönyörű virágágyak, sárga homokkal felszórt sétautak. Most elhanyagolt az egész környék, csupa sár, pocsolya, a hó már majdnem elolvadt, de a kertben még semmi munkát nem végeztek.

Belépünk a házba. Megkérdezem, hol találom az otthon igazgatóját. Megmutatják az ajtót. Ismerős férfi ül az íróasztalnál, de mennyire megváltozott! Igen, ővele beszélgettem három éve ebben a szobában. Akkor negyven év körüli, erőteljes, jóképű férfi volt, egyszerű és kedves viselkedése rögtön bizalmat ébresztett a felnőttekben éppúgy, mint a gyerekekben. Azóta megöregedett, szűkszavú lett, deresedik a halántéka.

Kedvesen fogad, de alig-alig válaszol a kérdéseinkre, milyen itt most az élet – pedig megemlítem neki, hogy voltam itt három éve, és ugyancsak megváltozott a ház. Roppant gondosan intézi az ügyünket, sokáig vizsgálgatja az iratokat, hosszan elidőz minden szónál. A végén elnézést kér az alaposságáért, de – azt mondja – háborús időkben ébernek kell lenni,

mert még hibázni talál az ember, aztán keveservesen megbánhatja.

– Nehéz időkre kell felkészülnünk – mondta. – A háború egyre kegyetlenebb, mi meg gyengülünk, pedig hát győznünk kell, nem lehetünk gyengék. És hová tegyem magát meg a két kislányt? Mindenki külön lakást akar, pedig alig van szobánk, kevés a pénzünk. Szűkös a hely, nagyon szerényen élünk.

Mondtam neki, hogy ez már a második helyünk a háború kitörése óta, a kolhozban is nagyon nehéz volt a helyzet. Nem várunk nagy kényelmet, és mindent megteszünk, hogy ne legyünk terhére a háznak, inkább segítsünk, amiben tudunk.

Elhatároztuk, hogy a kislányok a velük egykorúak közé kerülnek, tehát Ola a harmadikosok, Irenka az elsősök csoportjába, én pedig a betegszobában fogok aludni, úgy sincs, aki vigyázzon a beteg gyerekekre, főleg éjszaka. Ez jó megoldás, hiszen nem foglalok el külön szobát, és ingyen segítek.

A gyermekotthontól három kilométerre volt Ivanovó, ez a szép, történelmi város, több tucat kisebb-nagyobb textilgyárral. A hitleristák a földdel akarták egyenlővé tenni. El akarták pusztítani a honvédelmi szükségletekre dolgozó iparvárosokat. Szörnyű bombázások voltak.

A gyermekotthon régebbi lakói elmondták, milyen rettentő élményeken mentek keresztül. És még most is minden héten legalább egyszer felbőgnek a szirénák.

Már mindenki tudta, mit kell tennie, ha éjszaka szirénázásra ébred. Jól megszerveztek mindent. A ház körüli erdőben mély vermeket ástak, tetejüket vastag fenyőtörzsekkel, földréteggel, fűvel és avarral földték be. Bejáratnak lépcsőt vájtak a földbe. Tíz-egynéhány ilyen óvóhelyet ástak, mindegyiknek megvolt a száma, és mindenki tudta, melyikbe kell mennie. Az óvóhelyek messze voltak egymástól – ha bombatalálat érné valamelyiket, legalább a gyerekek egy része megmenekülj ön.

Csoportokra osztottak minket. Mi felnőttek a kisgyerekekkel voltunk. Vagy harminc kis óvodás lakott a házban. Az is-

kolásokat úgy szervezték meg, hogy a hetedikesek és nyolcadikosok vigyáztak az elsősökre és másodikosokra – minden nagyobb gyerekre rábíztak egy-egy kisebbet. Mindegyik csoport tudta, melyik az óvóhelye. Riadókor egy pillanat alatt fel kellett öltözni, fogni a pokrócot, és zaj nélkül, minél nagyobb csöndben a kicsikért szaladni. Félelmet nem szabad mutatni, ellenkezőleg, vidáman, tréfásan kell beszélni a kicsikkel, látszólag nyugodtan, csöndben elvezetni őket az óvóhelyre. Így történt ez minden légitámadáskor.

Az óvóhelyen csöndesen és nyugodtan kellett viselkedni, türelmesen várni, amíg le nem fújják a riadót. Némelyik éjszaka két riadó is volt. Szörnyen fárasztóak az ilyen éjszakák, hiszen alig alszik valamit az ember, és ha erősnek mutatja is magát, bizony csak azért, hogy jó példát mutasson. Átjárja az embert a hideg, pedig nyár van, és másnap se bír felmelegedni. Talán nem is csak a hidegtől, hanem a félelemtől reszket olyan furcsán; vigyáz, hogy meg ne lássák, de vacog a foga, mintha lázas volna.

A sötétben nem találnánk el az óvóhelyekhez, hát fehér jeleket festettek mésszel a fákra. Azok a fehér jelek! Nem tudom, ki hogy van vele, de énnekem nem a repülőgépektől vacogott a fogam, mikor nekivágtunk a fák labirintusának a sötét éjszakában, hanem azoktól a fehér jelektől.

Rettentően sajnálom, hogy sohasem járhattam iskolába, és nem tudom úgy leírni mindezt, ahogy szeretném. Ahogy most leírom az emlékeimet, érzem hiányosságaimat, és a legrosszabb, hogy nem találom a szavakat. Ha igazi író volnék, most valami szót találnék a háborúra. Lidércnyomás – az kevés, katasztrófa – az kevés, tragédia – az kevés. Mert amikor háború van, akkor minden szerencsétlenség egymást éri: halál, árvaság, járványok, mindenféle betegségek, és emlékszem, hogy ehhez a rengeteg katasztrófához még a természet is hozzátette a magáét.

Negyvenegy telén nagyon korán óriási havazás volt, és egész télen kitartott a negyvenfokos fagy. Nem csoda, hogy a gyermekotthonban megrepedtek a vízvezetékek, elfogyott a

tüzelő, és fűtetlen maradt a ház. Munkás nincs, aki a vízvezetéket megjavítsa – a férfiakat behívták, és újabb behívók jönnek. Tüzelőt nem kapunk, mert az irtás messze van, a lovakat és a gépeket elvitték háborús célokra. Nincs mit tenni: ki kell vágni a mi gyönyörű, ápolt erdőnket itt a ház körül. Hideg van, a gyerekek megbetegszenek a hidegtől és a rossz táplálkozástól.

Sok gondunk és bajunk közepette alig várjuk a meleg tavaszi napokat. Már jókor készülődni kezdünk május elsejére.

Május elseje mégsem volt reménytelenül szomorú. A klubot ragyogó tisztára sikáltuk, vidám faliújságot csináltunk; ami a klubot illeti, nem okoztunk csalódást a gyerekeknek. Van kórus, sportkör, zenei szakkör, de a legfontosabb a gyerekek színjátszó csoportja. Szinte hihetetlen, micsoda ötletes jelmezeket fabrikáltak! A különböző szakkörök kedves és változatos műsort állítottak össze a május elsejei ünnep két estéjére. Volt sportbemutató, ének, tánc, szavalás.

Május elseje, mint az egész nép, mosolygott a könnyein keresztül. Hogy is lehetne másként? Leningrádot, a szovjetország szeretett városát, az ellenség ostromolja, és napról napra bombázza. Ezrével halnak meg ott az emberek, az éhínség viszi el őket, vagy a bombák temetik a romok alá. Már attól félünk, senki nem marad ott életben. És nemcsak ott ilyen gyilkos, könyörtelen a háború – pusztító lángja az egész országra kiterjed.

Ezekben a szomorú napokban váratlan, nagy öröm ért minket Oleńkával: levél jött Małgosiától. Alig tudtuk elhinni, hogy csakugyan ő írta. Mennyire vártam aznap, hogy találkozhassak Oleńkával, aztán együtt olvassuk el százszor a levelet. Małgosia tehát nemrég még Moszkvában volt. De azt írja, már nem sokáig lesz ott. Szívemen őriztem ezt a levelet, mint a legdrágább kincset.

Amikor mi Ivanovóba érkeztünk, mindjárt levelet írtunk Oleńkával Małgosiának. Oleńka valami apró ajándékot is mellékelt a levélhez, és gyerekfejjel szentül hitte, hogy anyukája megkapja a levelet. Én nem is reméltem, mert azt hit-

tem, Małgosia már elutazott, de nem akartam elrontani a gyerek örömét.

És lám, most választ kaptunk a levélre.

„Drága Anyácska és kislányom, Ola! – írta Małgosia. – Nem jöhettem el hozzátok még egyszer elbúcsúzni Moszkvában, mert nagyon sok munkám volt, minden órámat betöltötte. De ne búsuljatok – így is szerencsénk volt, három gyönyörű napot töltöttünk együtt.

Nagyon megörültem a leveleteknek és az ajándékoknak. Az elvtársak mind nagyon meghatódtak a levéltől. Oleńka, sohasem felejtem el a leveledet. Anyácska, mennyi vigaszt és nyugalmat merítettem a szavaidból. Azt hiszem, ez a mi búcsúzásunk örökre a legkedvesebb emlékünk marad.

Alighanem az utolsó levelet írom nektek; pár nap múlva elutazom Moszkvából.

Anyácska, ez a tavasz annyi reményt ébreszt bennem. Hiszem, hogy jó termést és győzelmet hoz, bizakodó hangulatban vagyok. Szeretnék valami nagyon szépet írni nektek, egész életre szóló, buzdító szavakat. De nehezen tudom kifejezni, amit érzek. Azt hiszem, nem lehet szavakkal leírni azt a soksok érzést, amelytől csordultig megtelik a szívem. Csak annyit mondhatok nektek, kedveseim, hogy biztos vagyok benne: a legnehezebb és legrosszabb perceket is könnyen elviselem majd, mert tudom, hogy miért harcolunk, és tudom, hogy a győzelmünk meghozza a békét és a boldog életet az egész emberiségnek – tehát nektek is, drágáim.

Anyácska édes! Itt küldök ötszáz rubelt, hogy legyen a kiadásokra. Biztos vagyok benne, hogy a gyermekotthonban jól ellátnak, de az elvtársaim megígérték, hogy gondolnak rád, és segítenek, amennyire tudnak. Írjatok most rögtön Tadeusz címére, hogy vagytok, milyen helyetek van.

Oleńkám, írd meg, nem küldtem-e el nektek a fényképedet, mert nem találom, és ez nagyon bánt.

Írjatok sürgősen, hogy még megkapjam. Csókollak mindkettőtöket, csókolom anyácska kezét, Oleńka szemecskéjét. Irenkát is csókolom.

Viszontlátásra, a boldog találkozásig. Oleńka szerető mamája és a nagymama szerető lánya."

Mindjárt másnap levelet írtunk Małgosiának, és beletettük Oleńka fényképét, bár nem nagyon reméltük, hogy még megkapja. Aztán várni kezdtük Oleńkával a híreket. De múltak a napok, a hetek, és Małgosia nem írt. Megértettem, hogy már elutazott, és Lengyelországban van.

Ha késve is, megjött a tavasz. A ház dolgozói a gyerekekkel együtt munkához láttak. Szétlapátolták a hókupacokat, hogy a föld beigya a nedvességet. Részekre osztották a kertet, mindegyik brigád kapott egy-egy részt, minden gyerek külön földdarabot, amelyért felelős. Zöldségféléket ültettek, a legkoraibb és legszükségesebb fajtákat, hogy segítsenek ellátni a konyhát. Csak keskeny csíkban ültettek virágot a ház körül, a fölösleges virágágyakat és sétautakat felásták, és sárgarépát, céklát, káposztát, krumplit ültettek – de ez mind kevés volt. Végül is az igazgató talált megoldást: a gyermekotthontól néhány kilométerre levő állami gazdaságtól kért néhány hektár földet ideiglenes használatra. Nagy segítség volt ez a gyerekeknek a nehéz háborús időkben.

Ebben az évben kezdtek gyerekeket küldeni hozzánk az ostromlott Leningrádból.

Úgy hírlett, van egy folyosó, amelyen át élelmet és orvosságot lehet a városba juttatni, bár nagyon keveset és igen nehezen, a gyerekeket és betegeket pedig ki lehet hozni. A gyerekeket előbb kórházba vitték, hogy erőre kapjanak, aztán gyermekotthonokba küldték. Hozzánk is érkezett néhány. Olyan gyengék voltak, hogy alig álltak a lábukon. Különféle korú gyerekek, háromtól tízévesig. A mi gyerekeink is soványak, de fürgék, sőt vidámak. A kis jövevények szomorúak, hallgatagok, és ha mégis sikerül szóra bírni őket, olyan rettenetes dolgokat mesélnek arról, amin az ostromlott városban keresztülmentek, hogy gyorsan más témára kell terelni a beszélgetést, csak hogy félbeszakítsuk az iszonyatos élmények elbeszélését.

Némi zűrzavart és nyugtalanságot okozott, hogy mindig újabb gyermekcsoportok érkeztek. Az újakat életkoruk szerint beosztották a régiek hálószobáiba, egyre szorosabban álltak egymás mellett az ágyak. Ez megzavarta a gyermekek nyugalmát, és a tanulással is bajok voltak: a Leningrádból érkezett gyerekek elmaradtak a tanulásban, mert Leningrádban sok iskola romba dőlt, és a legyengült, beteges gyerekek el is maradtak az iskolából. Az ivanovói gyerekek is rosszul tápláltak voltak, ezért június elején be kellett fejezni a tanévet.

Nagy áldás volt, hogy földet kaptunk, de sok munkát igényelt. Kölcsönföldünkön kis bódékat eszkábáltak össze, és gallyakkal álcázták, hogy bokornak nézzen ki. A földünkön dolgozó nagyobb gyerekek ott is aludtak, néhány naponként váltották egymást – hol a lányok, hol a fiúk mentek ki dolgozni –, a legidősebb fiúk egy része ott töltötte az egész nyarat. Már a negyedikesek is kijártak dolgozni, mindennap másik csoport, mert a föld messze volt, és a gyerekek gyengék; másnap pihent a csoport, csak néhány órát dolgozott a ház körül, a kertben. Sok munka volt, mert ahogy a fronton az ellenséggel kellett harcolni, itt a hátországban a kenyérért, a fennmaradásért harcoltunk; negyven deka kenyér volt a napi fejadag, és bizony igyekezni kellett, hogy a gyerekek valami jobb táplálékhoz is jussanak, nőjenek és fejlődjenek.

Milyen sokat segített a lakosság, mennyi társadalmi felelősségérzet volt bennük! Az egyik műhelyből például, ahol egyenruhákat készítettek, egész teherautóra való maradék szövetdarabkát hoztak. A gyárak elküldték a selejtes ruhadarabokat, a nagyobb gyerekek varrhattak belőle, amit tudtak. Vastag szövetdarabokból varrták össze az elsötétítő függönyt.

A gyerekek, különösen ha elvesztették a szüleiket vagy távol vannak tőlük, rendszerint nagyon vonzódnak az öregekhez. Legalábbis én így tapasztaltam. Amikor otthagytam Olát a társnői között, és gondjaikra bíztam, láttam beszédes szemükön, hogy megbízhatok bennük, szeretni fogják Olát, és engem is barátjuknak tekintenek. Így is lett. Ez a húsz kislány éppolyan kedves, gyöngéd volt hozzám, mint Ola.

Ebben a szörnyű háborúban ezrével voltak olyanok, mint mi Oleńkával. Sokan egy szál hálóingben rohantak ki az égő házból, és mindenüket elvesztették. Nekünk is csak a rajtunk levő ruhánk volt, és az is már siralmas állapotban. A gyermekotthon többi lakója eleinte nem sokat törődött szánalmas ruházatunkkal, hiszen a többi gyerek is hasonlóan festett. De később az egyik szobát műhelynek rendezték be, volt négy varrógép, no meg tű és cérna bőven. A kislányok buzgón varrtak, foltoztak, stoppoltak, és egyre takarosabb lett a ruházatuk. Ekkor Ola barátnői énrám is gondoltak: összeválogatták az egyforma szövetdarabokat, és titokban, meglepetésül, kosztümöt varrtak nekem. Sírtam örömömben.

Máskor is tapasztalhattam a kislányok szeretetét. Már egy éve voltunk a gyermekotthonban. Közeledett május elseje. Ez a május szebbnek ígérkezett a tavalyinál. Tavaly szomorú volt a május, piszkos hókupacok csúfították el a kertet, nagy esőkönnyeket sírt az ég – idén a hó már elolvadt, zsendül a fű, zöldellnek a fák fiatal levelei, fenyőillat tölti be az erdőt.

A betegszobában nagy a sürgés-forgás. Reggel hét óra van. A dajka a konyhába megy a reggeliért. Én megmérem a nagyobb gyerekek lázát, a kicsikét már megmérte a dajka. Örülünk, hogy egyiknek sincs magas láza. Ekkor valaki megkocogtatja az ablakot. Bejönni persze nem szabad. Kimegyek – és alig hiszek a szememnek: több mint húsz kislány áll ott félkörben, és azt kiáltják:

– *Zdrasztvuj, bábuska,* boldog május elsejét kívánunk!

Azzal egyikük odaad egy kék karton blúzt és egy kék-fehér csíkos köténytyt. Azt se tudtam, mit csináljak örömömben. Ölelgettem, csókolgattam a kislányokat, ők meg körém gyűltek, ugráltak, mint a kis kecskék, és tapsoltak, kacagtak örömükben. El is szégyelltem magam: hiszen én semmi különöset nem csináltam értük, mivel szolgáltam meg a gyerekek szeretetét? Törtem a fejem, mivel viszonozhatnám a kedvességüket, de semmi sem jutott eszembe, csak ölelgettem őket, és örömkönnyek közepette hajtogattam: *„Szpaszibo, szpaszibo!"*

Kezdünk tollasodni. A kolhozoktól, szovhozoktól hol egy borjút, hol egy malacot kapunk ajándékba, hadd játsszanak vele a gyerekek – de az állatok megnőnek, és már nyolc kisebb-nagyobb szarvasmarhánk, tizenöt hízónk van. Némelyik olyan nagy, hogy akár le is vághatnánk. A gyerekek állattenyésztő brigádokat alakítanak: a kisebbek a teheneket, a borjakat, a nagyobbak a disznókat legeltetik. A sok disznót elég nehéz terelgetni. A kertben is rengeteg a munka: már szépen megnőtt a répa, az uborka, a hagyma, és legnagyobb örömünkre megkóstolhatjuk az újkrumplit.

De a legfontosabb, hogy nyugalmasabbá vált az élet. A légitámadások megritkultak. Nyugodtabbak az éjszakák, nappal szinte már soha nincs légiriadó.

És most megint új érzés tölt el – egészen más, mint az, amelyről már írtam. Amaz a vihar előtti csend és nyugalom érzése volt, jéggé dermedt tőle az ember. Érzi, hogy szörnyű dolgok következnek, és sejtelme be is válik – tragédia szakad rá. Elveszíti szeretteit, elveszít mindent, és már olyan állapotban van, hogy azt sem bánja, él-e, hal-e. Sokáig tart ez a tetszhalál, de lassan elcsendesül a vihar, érzed, hogy ébredezel, és csodálkozol, hogy élsz. Még olyan állapotban vagy, hogy nem bánod, mi történik veled, de lassan érezni kezded, bár még nem teljesen, hogy elvonul a vihar. És kezdesz arra gondolni: Ó, hiszen élek. És félsz, hogy milyen látvány fogad a vihar után – mi mindent pusztított el a vihar . . .

Én ott a betegszobában nem nagyon tudtam, mi történik a fronton. Az igazgató, meg biztosan a többi elvtárs is hallotta a híreket, de én ritkán találkoztam velük. Végtelen bánatomat a szívembe rejtettem, nem osztottam meg senkivel, mert kegyetlenül fájt, mint a seb, a hallgatás pedig olyan volt, mint a kötés. Nem akartam letépni, mert az csak fokozná a fájdalmamat . . .

De amikor már arról szóltak a hírek, hogy az ellenség ereje megtörik, Sztálingrádnál a hadseregünk bekeríti a fasisztákat, közeledik a győzelem, akkor a leggyengébbek is éledezni kezdtek. Erőre kaptam én is, remény költözött sajgó szívembe . . .

A gyermekotthonban különböző nemzetiségű gyerekek voltak, sokféle nyelven beszéltek. Ha valamelyik országból több gyerek jött össze, a vezetőség igyekezett onnan való nevelőt találni, hogy a gyerekek ne felejtsék el az anyanyelvüket, és ne gyötörje őket annyira a honvágy. Én a betegszobában laktam, nem minden gyerekkel találkoztam, öreg is voltam már, szomorú is – nem nagyon tudtam, milyen sokféle nemzetiségű gyerek van itt. De néha kínaiakat láttam a kertben, egy középkorú férfit és egy asszonyt.

Megkérdeztem a dajkát, kik ezek. Csodálkozott a kérdésemen.

– Hiszen van itt mindenféle nemzetiségű nevelő – mondta.

Egy napon megszólított a kertben egy harminc év körüli férfi. „Én nagyon akar beszélni maga!" – mondta tört lengyelséggel. Gondoltam, hogy cseh, Moszkvában a Luxban hallottam cseheket beszélgetni, és kíváncsian hallgattam. Úgy gondolja – mondta –, hogy most, amikor a fronton egyre jobb a helyzet, gondoskodni kell mindenről, amit eddig elhanyagoltunk – és a lengyel gyerekeket is elhanyagoltuk. Ő megpróbált velük lengyelül beszélgetni, bár a lengyel tudása ugyancsak fogyatékos, de a gyerekek már majdnem elfelejtettek lengyelül. És megkérdezte, nem volna-e kedvem lengyelórát adni nekik, legalább egyszer egy héten. Azt feleltem, fogalmam sincs, hogyan kell órát adni, hiszen én sohasem jártam iskolába. De buzgón kezdett agitálni, olyan meggyőzően verte vissza érveimet – hogy analfabéta vagyok, nem tudok írni, csak a nyomtatott betűt olvasni –, hogy nem szabódhattam tovább. Meggyőzött, hogy egyelőre az is elegendő, ha beszélgetek a gyerekekkel, hetenként kétszer egy órát, abból is tanulnak. Megígértem, hogy megkérdezem a betegszoba felügyelőnőjét, szabad-e a gyerekek közé mennem.

Megengedte, de azzal a feltétellel, hogy fehér köpenyt kell viselnem az osztályban, és óra előtt arcot és kezet kell mosnom. Megköszöntem, de nyomban meg is ijedtem. Hogyan fogok én tanítani? Az első óra előtt egész éjszaka nem aludtam. Egyre azon járt az eszem: mivel kezdjem? Persze nagyon pri-

mitív tanítás volt ez. Először azt mondtam a gyerekeknek: *„Zdrasztvujtye gyetyi!"* – aztán lengyelül: „Szervusztok, gyerekek!" Ezután elmondtam nekik oroszul, hogy ki vagyok, hogyan kerültem ide, honnét, melyik városból. Megmondtam, hogy rosszul beszélek oroszul, talán ki is nevetnek majd; lengyelül sem tudok már tökéletesen, mert sokáig Oroszországban éltem, de mivel nincs lengyel nevelőnk, egyelőre engem bíztak meg, hogy hetenként kétszer eljöjjek hozzájuk. Legközelebb már el is kezdjük a tanulást – mégpedig úgy, hogy amit lengyelül mondok, azt utána megismétlem oroszul, és megfordítva, szép lassan, hogy lengyel nyelvtudásuk fölelevenedjen, mert a fasiszták kiűzése után bizonyára hazamennek majd Lengyelországba. A gyerekek úgy megtapsoltak, hogy ilyen szép tapsot kívánok minden tanítónak.

Nem írom le, hogyan folytak a lengyelórák, elég annyi, hogy nagyon meg voltam elégedve tanítványaimmal és ők is velem. Éjszakánként készültem fel az órákra. Már tudtam, melyik tanítványomat hogy hívják, vannak-e szülei, tudnak-e a gyerekek valamit a szülőföldjükről.

Így lettem én lengyeltanárnő, de szerencsére nem sokáig. Valahányszor este lefeküdtem és felidéztem az aznapi órát, rémület fogott el, majd elsírtam magam, olyan primitív volt az én tanításom. De a közmondás is úgy tartja: ha ló nincs, a szamár is jó. Szerencsére nem sokáig kellett tanárkodnom.

Egy szép napon új vendégek érkeztek a gyermekotthonba: Szymon Zachariasz és a felesége, Hanka. Különféle háborús viszontagságok után Szymon elvtárs súlyosan megbetegedett, és néhány hónapig kórházban volt Szaratovban. Aztán az orvosok azt mondták, el kell mennie valahová pihenni – akárhová, csak jó levegőn legyen. Így kerültek a mi gyermekotthonunkba.

Nagyon megörültem. Először is azért, mert Hanka foglalkozására nézve tanítónő, tehát szakszerűen tanítja majd a gyerekeket, és én nem emésztem magam éjszakánként a primitív tanításom miatt. Másodszor azért, mert Szymon elvtárs biztosan tudja, mi újság a fronton és egyáltalán a politikában.

Nagyon szerettem volna tudni, mi a helyzet a fronton, segít-e nekünk Anglia és Amerika, vagy nem. Keveset tudtam a világról, mert ha akadt is újság, a betegszobába nem volt szabad bevinni. Amikor a lengyel gyerekekhez jártam órát adni, akkor már valamivel többet tudtam, mert az irodán volt rádió – de milyen! Ott voltam néhányszor, mikor a fronton fontos változások történtek – de az iroda kicsi szoba, mindig tele emberekkel, a rádió meg recseg, alig lehet érteni valamit.

Az igazgatónak rengeteg gondja volt. Főleg a nagyobb gyerekekkel, a kilencedik és tizedik osztállyal. A fiúk nyughatatlanok, a lányok sem sokkal csendesebbek.

Emlékszem, egyszer elmentem a főbejárat előtt, ahol a medvék állnak a dorongokkal, mintha a kaput őriznék; itt nyugalom volt, mindenki a zöldségeskertben és az építkezéseken dolgozott. Az egyik medve mellett, egy asztalnál ült az igazgató, körülötte néhány nagyobb fiú. Izgalmas és fontos beszélgetés folyhatott, mert amint váratlanul elmentem mellettük, hirtelen elhallgattak; láttam, hogy itt most semmi szükség idegenre. Zavarba jöttem, hiszen nem kellett volna erre jönnöm, de az igazgató ekkor felállt – biztosan azért, mert ritkán találkoztunk. Majdnem egyszerre mondtuk: „Bocsánat!" – aztán ő hozzátette:

– Tudja, hogy van az: a felnőtt gyerekeknek szükségük van néha egy kis bizalmas beszélgetésre . . .

Tudtam én jól, miről beszélgetnek. Ezeknek a fiúknak a hazáját megszállták a fasiszták. Innen is eltünedeztek a fiúk, mint Annovka faluból, elszöktek a hadseregbe, nem is tudtuk, mi lett a sorsuk. Vagy szomorú hír érkezett, és a felnőttek fájdalmasan, halkan suttogták: „Meghalt" – de csak titokban, hogy a gyerekek nyugalmát ne háborítsák.

Negyvenháromban ritkultak a légitámadások, de azért ez is szomorú év volt, nyugtalan várakozás töltött el mindenkit, és még többet éheztünk.

Az aratás még messze van, dühöng a háború, óriásiak a szükségletek – az ország minden csücskében növekszik az ínség, a mi házunkban is. Igaz, a konyhakertben és a földünkön

novekszik a termés, de még nem érett be semmi, és a gyerekek étvágya óriási.

A nagy házból, szokás szerint, átküldik a beteg gyerekeket a kis házba, a betegszobába. A gyerekeket is megviselte a háború – az éhínség, a hideg, a nehéz munka és a mi szomorúságunk. Olyanok a gyerekek, mint a bagolyfiókák, és sokat betegeskednek, mert könnyen megfáznak. De még nagyobb baj, amikor beérik a sárgarépa, az uborka, a gyümölcs. A gyerek fürge, mint a csík, nem lehet egész nap őrizni, a mi gyerekeink pedig éhesek is, és előttük a konyhakert. Nem tudjuk megakadályozni, hogy kitépjék a földből és befalják a piszkos répát, akármi legyen is a következménye – büntetés vagy betegség . . .

Pár nap múlva aztán ezek a mi hőseink, akik könyörögtek az igazgatónak, hogy küldje el őket harcolni a fasiszták ellen (ők majd útját állják minden tanknak, elriasztanak minden repülőgépet!), meg a hős lányok („. . . igazgató elvtárs, küldjön el minket a táborokba, mi megagitáljuk a hadifoglyokat, elmagyarázzuk nekik, hogy mi a kommunizmus, beszélünk nekik a marxizmusról, Leninről – hiszen munkások gyerekei, és mégsem tudnak semmit a szocializmusról! Vagy ha nem lehet, akkor hadd menjünk ápolónői tanfolyamra, sebesülteket akarunk ápolni!") – ezek a hősök és hősnők, akik annyit nyaggatták az igazgatót és a doktort, akikkel folyton „bizalmas beszélgetést" kellett folytatni, a kicsikkel versengve csenték és ropogtatták el titokban, amit csak lehetett: sárgarépát, céklát, uborkát, hagymát, még petrezselymet is (persze mosatlanul, hol értek volna rá megmosni?) – ezek a hősök és hősnők vérhassal kerülnek a betegszobára, lesütött szemmel, nyomorultul, falfehéren, tántorogva. És még jól jár az az erősebb gyerek, aki megússza a betegszobával. De a legtöbbjük gyengébb. Ha már néhányan vannak, akkor Helena, a kocsisunk, több mint hetvenéves asszony, befogja a szekeret, és elfuvarozza szegénykéket a kórházba; mert mit csinálhatna velük az orvosnőnk, hiszen se gyógyszerrel, se betegnek való diétával nem tudja ellátni őket?

Őrizni kell hát a zöldséget, naposokat jelölnek ki, őrködik a személyzet is, a nagyobbacska gyerekek is, akik pedig saját magukra sem tudnak vigyázni. Így is tele a kezünk munkával, a fejünk gonddal.

Hát mit csinálhatunk velük? Mosolygunk, és majd megszakad a szívünk. Meddig sújt minket a balsors, meddig tart még az árvák nyomorúsága? Itt fekszenek szegénykék sápadtan – fehér, barna, sárga bőrűek –, mint a hervadt mezei virágok, amelyeknek nemhogy eső, de még harmat sem jutott.

Itt van Mao Ce-tung két fiacskája: Szerjózsa, a nagyobbik már kamasz gyerek, és az öccse, Kola. Tudják, hogy az apjuk messze, Kínában harcol. Az idősebbik zárkózott, hallgatag fiú, kissé ferde, fekete szeme a távolba tekint. Vele is folytat az igazgató „bizalmas beszélgetést", hogy korai még, várnia kell. Hát vár és hallgat. Öccse nagy álmodozó: félig költő, félig muzsikus. Vele más gondjai vannak a nevelőjének, egy idősebb kínainak: Kola egy ócska hegedűt talált a padláson, szétszedte – és most csalódott, hogy nincs benne semmi, ami hangot adna.

Aztán itt van egy Tamara nevű kislány. A szüleiről semmit sem tud, csak azt tudja, hogy a nagybátyja küldte ide. Sokszor mondja:

– Jaj, bábuska, csak már vége lenne a háborúnak, akkor a bácsikám hazavisz Magyarországra. A bácsikám nagy kommunista, igazi vezér! Olyan gyönyörű ám minálunk, Magyarországon!

Másik jó barátnőm, a tizenöt éves német Ursula sem tud semmit a szüleiről. Írónőnek készül, mindig ír valamit, de csak prózát. Folyton könyörög, hogy hallgassam meg, jól hangzik-e, én meg nem érek rá; de azt meg kell adni, hogy némelyik irománya egészen jól hangzik. De hát háború van, senki sem ér rá irományokkal foglalkozni, hát Ursula csak ír és várja, hogy a fasisztákat legyőzzék, akkor majd hazamehet Németországba, és a háborúról fog írni.

Aztán itt van egy tízéves román fiú, Ognian. Apja híres író, ő is az szeretne lenni.

– A papámat börtönbe zárták amiatt, amit írt – mondja.
– És te mi leszel, ha felnősz?
– Hát író, mint a papám!

Aztán olyasmi történik, ami személy szerint érint. Jött egy anya, hozott egy Oleńka korabeli kislányt. Az anya bolgár orvosnő, szép fiatalasszony; a Pobeda nevű kislány szakasztott anyja. Láttam, milyen nehezen búcsúzott el tőle az édesanyja. Együtt éreztem vele. A kislány a betegszobába került, a szép orvosnő énrám bízta, mert a dajka éppen nem volt ott. Az irodán már mindent elintéztek, a betegszobában búcsúzkodnak; a kislány itt marad, a mamája elutazik – mint valamikor Małgosia. Ó, mennyire megértettem! Sokáig szorongatta a kezemet, és könnyein át szomorúan, némán a szemembe nézett. Meg akarta mondani nekem, a betegszobában kisegítő, egyszerű öregasszonynak, hogy legyek kedves a kislányához, akit itt kell hagynia, mert neki mennie kell – a hazájába. Éppen úgy, mint valamikor Małgosiának.

Pobeda néhány napig a betegszobában maradt, aztán áthelyezték a közös szobába, Ola mellé. Egykorúak voltak, egy osztályba jártak. Idővel úgy megszerették egymást, mintha édestestvérek volnának, és máig is leveleznek.

Ó, hány emlékem volna még ezekről a különböző nemzetiségű gyerekekről, akik különböző nyelveken beszéltek, de úgy szerették egymást, mint az édestestvérek.

Közeledik az ősz. Rengeteg a munka, mert nemsokára betakaríthatjuk a rég várt zöldséget és gyümölcsöt.

Elmúlt az az idő, amikor fűből főztük a levest: jól megmostuk, összevagdaltuk, hozzátettünk egy pár cérnavékony répát, megsóztuk, egy kis liszttel besűrítettük, és kész a leves – csak volna belőle elég. Most már különféle leveseket eszünk, hol krumplilevest, hol sűrű céklaleves kerül az asztalra. Több ajándékot kapunk mindenfelől, még a kenyérfejadagot is fölemelték. És most kiállítást rendezünk, minden brigádnak és minden gyereknek meglesz a kiállítóhelye, bemutatjuk a kert termését: répa, krumpli, cékla! Kiderül, hogy melyik gyerek

termesztette a legszebbet. Az egész ház úgy készül a kiállításra, mint valami nagy ünnepre. Gyűjtik, hordják a zöldséget, ég a kezük alatt a munka.

Egyik nap váratlanul, mint valamikor Annovkában, megérkezett Moszkvából Stefa Cieślikowska elvtársnő. Elmondta, hogy nemrég érkezett Moszkvába, hivatalos ügyben, és engedélyt kért, hogy meglátogathassa a kislányát, hiszen Moszkvából reggelre ideér az esti vonat. Így hát Irenka újra találkozott a mamájával. Mekkora öröm az anyának is, a gyereknek is!

Stefa vadonatúj katonai egyenruhát viselt. Az első ölelések és csókok után a kislány szótlanul mustrálgatta a mamáját, aztán megkérdezte:

– Anyuka, milyen katona vagy te, hogy még meg se sebesültél?

Irenka gyerek még, alig tud valamit a háborúról. A gyerekek sokat szenvednek a háborúban, de keveset értenek belőle. Gyakran sírnak, de a vidám kacagásra is mindig készek. Irenka is megölelte, megcsókolta a mamáját, de aztán szaladt vissza a barátnőihez, mert velük érezte magát a legjobban. Hiszen a mamája már annyiszor elutazott, aztán mindig megjött. Sajnos – másképpen is lehet.

Mi felnőttek is nagyon megörültünk Stefának. Részletesen elmondta mindazt, amiről eddig csak homályos hírek jutottak el hozzánk – és úgy éreztük, mintha a forrásból innánk kristálytiszta vizet.

Stefa elmondta, hogy lengyel hadsereg alakul, és a Vörös Hadsereggel együtt fog harcolni a fasiszták ellen. Moszkvában megalakult a Lengyel Hazafiak Szövetsége,* vezetői Wanda Wasilewska, a híres írónő, Lampe elvtárs és más pártmunkások, akik e nagy mozgalom élére álltak; és biztosan itt Ivanovóban is megszervezik a szövetség alapszervezetét, hiszen Ivanovóban nagyon sok lengyel dolgozik. Stefa elmondta azt is, mi újság a fronton – kemény harcok folynak, de a győzelem

* Lengyel Hazafiak Szövetsége – a Szovjetunióban élő lengyel emigránsok demokratikus szervezete, amely 1943 áprilisában alakult meg, és 1946 végéig működött.

biztos; a mi lengyel hadosztályaink, a Kościuszko- és Dąbrowski-hadosztály, nemsokára harcba indulnak a Vörös Hadsereggel együtt.

Hallgattuk ezeket a híreket, és szinte megfiatalodtunk – új erő költözött belénk, még szilárdabban hittünk a győzelemben.

Egyik nap Hanka azt mondta:

– Gyere velünk, nagyanyó, ma nagygyűlést tartanak a lengyeleknek. Talán Moszkvából is jönnek elvtársak, a Lengyel Hazafiak Szövetségéből.

Nagy örömmel ráálltam, csak engedélyt kértem az orvostól, és megmondtam a dajkának, hogy későn jövök haza.

Elindultunk Hankával és Genia Strumieniowa elvtársnővel, aki Ivanovóban dolgozott. Úgy láttam, hogy idegesek.

– Jaj, csak sikerüljön! – hajtogatták.

Hanka egyszerre csak hozzám fordult:

– Nagyanyó, te leszel ott a legidősebb, felkérünk majd, hogy foglalj helyet az elnökségben.

Amikor megérkeztünk, már alig volt ülőhely, olyan sok lengyel jött el a gyűlésre. Izzott a levegő, fojtott suttogás, mozgolódás hallatszott – mintha valami rendkívüli, ünnepélyes eseményre várnának. Rám is átragadt ez a hangulat. Furcsán éreztem magam, hiszen ez már megtörtént egyszer életemben, huszonöt évvel ezelőtt, akkor, amikor az Októberi Forradalom egész Oroszországban győzött, kikiáltották a szovjetek kormányát, és én a gyermekeimmel Caricinban éltem. Akkor voltam egy ilyen gyűlésen – és ott, alig tudva, mit mondok majd, minden felkészülés nélkül szót kértem.

Ilyen gondolatok jártak az eszemben, s akkor egyszerre csak zenét hallok – de micsoda zenét, milyen dallamot! Nem tudtam, hol vagyok... mintha egy rég nem látott, csodálatos táj venne körül – és olyan könnyű a szívem, olyan boldognak érzem magam, azt szeretném, ha ez most már örökké így maradna. Érzem, hogy patakzik a könnyem. És azt gondolom: „Mi ez? Mi volt ez a dallam? Hol vagyok?"

A szomszédom megbök, hogy üljek le, mert a zene már elhallgatott, mindenki leült. Hát leültem én is. De folyvást csak

az a kérdés járt az eszemben: Honnan kerültél ide, dallam? Miért bűvöltél el ennyire? Hogy tévedtél ide? Hiszen én még gyermekkoromban hallottalak, de akkor szomorú, méla voltál – és most micsoda erő van benned, micsoda varázs! Én, a lengyel falu gyermeke, nem ilyennek ismertelek, nem értettelek meg régen. Akkor a tábornoknak mondtad: „Jöjj haza, Dąbrowski, olasz földről lengyel honba..."* – de most mihozzánk szólsz: „Jöjjetek haza, lengyel gyerekek, a lengyel falvakba, városokba! Ott a helyetek – elég volt a bujdosásból. Haza, Lengyelországba!" Íme, csak most, öregasszony koromban értettem meg a gyermekkoromban hallott dalt, amely akkor csak Dąbrowski tábornokról szólt nekem – ezt a csodálatos, nagyszerű dalt, amely mint a francia Marseillaise, ezekben a tragikus időkben a haza szétszóródott gyermekeit szólítja.

Aztán egyre figyelmesebben hallgattam az előadó beszédét, és lassacskán megértettem, hogy az, ami eddig csak távoli visszhangnak tűnt, mit jelent a mi számunkra. Genia elvtársnő – ő volt az előadó – elmondta, hogy minden fronton folyik a harc, és a győzelem már közel van. Beszélt a Lengyel Hazafiak Szövetségéről, amely egyre többet tevékenykedik és egyre közismertebb a lengyelek között, akik az egész nagy Oroszországban szerteszórva élnek. De a legjobban az vésődött az emlékezetembe, amit a lengyel hadosztályokról mondott. A mi lengyel hadosztályaink a Vörös Hadsereggel együtt verik a fasisztákat, és a Vörös Hadsereggel együtt szabadítják fel megkínzott hazánkat.

Az előadást a szokásos taps helyett ünnepélyes csend követte, mintha ezek a bujdosók még valamit hallani szeretnének. Végül egy fiatalabb nő – a gyűlésen majdnem csupa nő volt – kérdést tett fel.

– Elvtársnő, sokan vagyunk itt lányok, fiatalasszonyok. Tudni szeretnénk, hol jelentkezhetünk a lengyel hadseregbe. Ha lehet, már holnap jelentkezünk. Fölvesznek minket?

* A lengyel himnusz szövege. – *A ford.*

Furcsa volt az egész, nem gyűléshez hasonlított, hanem tanácskozáshoz. Kérdések, válaszok követték egymást. Mindenki elpanaszolta gondját, baját, anyagi nehézségeit, honvágyát, a családja utáni vágyát.

Ritkán jártam be a városba, ritkán találkoztam az Ivanovóban dolgozó emberekkel, de a nehéz életkörülményekről sokkal többet tudtam, mint a két elvtársnő, aki a gyűlést szervezte. Úgy gondoltam, ehhez a kérdéshez hozzá kell szólnom. Már nem emlékszem pontosan, mit mondtam, mert nemigen gondolkodtam rajta, csak megosztottam az érzéseimet ezekkel az elkeseredett, hazavágyó asszonyokkal. Vigasztalni akartam őket, megmagyarázni, hogy egy ideig még türelemmel kell lennünk, de reménykedhetünk, mert a sorsunk nemsokára jobbra fordul, már pirkad a hajnal. Azt mondtam, hogy a lányok és gyermektelen fiatalasszonyok biztosan beléphetnek az új hadosztályokba, de nem mindenki mehet harcolni, csak az erősek, egyedülállók és bátrak; sok asszonyt itt tart a kötelesség, gondoskodnia kell a gyermekeiről vagy öreg szüleiről, de ők se búsuljanak, mert ez is front, itt is harcolunk. Mi is, akik itt vagyunk, ebben a teremben, és azok is, akik valamilyen okból nem jöttek el – mindenki, a gyárakban, vagy akármilyen munkahelyen, vállvetve harcol, mert minden munka a győzelmet hozza közelebb.

Gyűlésünkről, a felszólalásokról és a határozatokról cikket közölt a *Szabad Lengyelország* című újság, amelyet a Lengyel Hazafiak Szövetsége adott ki Moszkvában. Meg is volt az a szám, amelyikben a gyűlésünkről írtak, de sajnos, valahogy elkallódott.

ÖRÖMHÍREK

Egyik nap hiányzott valami a reggelihez. Elmentem a dajka helyett a konyhába, és a raktárnál megláttam Szymon elvtársat. Már messziről észrevettem, hogy valami nagy újság van – integetett, és ahogy közelebb mentem, láttam, hogy ragyog az arca.

– Nagyanyó, bevettük Lublint! – kiáltotta.

Szymon nem holmi mókamester, de most alig hiszek a szavának.

– Igazat mond, elvtárs? – kiáltok fel.

Aztán egymás nyakába borulunk, összecsókolózunk, sírunk örömünkben. Arra jön egy nagyobb gyerek, arra jön a dajka, már egy tucat ember vesz körül bennünket, a kezünket szorongatják, az asszonyok, ahogy a könnyeinket látják, maguk is sírva fakadnak. Én már elfelejtettem, miért jöttem. Visszamegyek, ölelgetem a dajkát és a gyerekeket, ezerszer elmondom:

– Lublin a miénk, Lublin a miénk!

Reggeli után Olával találkozunk az erdőben. Megcsókoljuk egymást, és sírunk. Ola nem tudja, miért olyan végtelenül drága nekem az a Lublin. Megpróbálom néhány szóval elmesélni, hogy mit jelent nekem ez a város és különben is, ha Lublin szabad, akkor már Varsó és egész Lengyelország is felszabadul, hírt hallunk a szüleiről, és talán megláthatom a gyermekeimet. Már el is felejtem, hol vagyok, azt sem látom, hogy mellettem áll Ola, minden valami furcsa fényben úszik . . .

Egész nap kábán járok-kelek, nem is hallom, ha szólnak hozzám. Nehéz szavakkal leírni ekkora örömöt, át kell élni.

Megtudtuk, hogy Chelm és Lublin felszabadult, a győzelem biztos, az ellenség futva menekül, megalakult a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság, voltaképpen a lengyel kormány.

Augusztus volt. Derűs reggel, hét óra körül. Kevés gyerek van a betegszobában. A dajka ma nem ment ki az erdőbe, éppen az edényt szedi össze, hogy elhozza a konyháról a reggelit, én is dolgozom valamit – már nem emlékszem, mit.

Amint így sürgölődünk a dajkával, erősen megzörgetik az ablakot. Csengőnk nincsen, a betegszoba ajtaját vagy ablakát csak a betegek ügyében szokták megkocogtatni. Kimegyek megnézni, ki az és mit akar – hát Ola áll ott, könnyes arccal, egész testében remegve. Megijedek, hogy valami baja történt,

átölelem, nézem, nincs-e rajta seb, ép-e a keze, lába, mert a gyerekekkel sok minden megesik. Látom, hogy ép minden csontja, nyugtalanul kérdem:

– Mi történt, Oleńka?

Ő meg csak reszket, a könnyeit törölgeti, végül nagy nehezen elmotyogja:

– Nagymama, ott az apu.

Jaj, gondolom, ezzel a gyerekkel valami baj van. Megölelem, nyugtatgatom:

– Ugyan, Oleńka, miket beszélsz?

De ő megszorítja a kezem, nem is hittem volna, hogy ilyen erősen tud szorítani, és most már hangosan kiáltja:

– Gyere, nagymama, gyere és nézd meg, ott az apu!

Úgy húz magával, hogy nem is tudok visszamenni és szólni a dadának, hogy a nagy házba kell mennem; olyan erővel húz, hogy futnom kell vele együtt. Amint beszaladok a hallba, ahol a reggeli és esti sorakozót tartják, ott látom az éppen felsorakozott gyerekeket, meg az igazgatót, aki a sarokban egy férfival beszélget. Az igazgató most odamegy a gyerekekhez, hogy befejezze a névsorolvasást, a férfi pedig hozzám siet.

Én tudtam, hogy Ola édesapja Białystokban maradt, ahol oly sok ember meghalt; semmi biztos hírünk nem volt sem őróla, sem Małgosiáról, csak annyit hallottunk, hogy Małgosia Marceli Nowotkóval, Janek Krasickival, Janek Paweł Finderrel* és sok más elvtárssal együtt a legnehezebb illegális

* Paweł Finder – Lengyelország Kommunista Pártja és a Lengyel Munkáspárt kimagasló vezetője. 1924-től Franciaországban élt, ott fejezte be tanulmányait, aktívan tevékenykedett a Francia Kommunista Pártban. Tudományos munkát végzett a Sorbonne vegyészeti karán, Frédéric Joliot tanítványa volt. 1928-ban visszatért Lengyelországba. 1934-ben tizenkét évi börtönre ítélték, de 1939-ben kiszabadult. 1941 decemberében a Lengyel Munkáspárt egyik vezetője, majd Marceli Nowotko halála után titkára lesz. 1943 novemberében a Gestapo letartóztatja (Małgorzata Fornalskával együtt, aki szintén a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának tagja), a Pawiak börtönbe kerül. 1944. július 26-án a hitleristák meggyilkolják. Ugyanezen a napon gyilkolta meg a Gestapo Małgorzata Fornalskát.

munkát végzi. Így hát nemcsak bizonytalanságban voltunk, hanem alig reméltük, hogy még megláthatjuk őket.

Nem csoda, hogy Ola édesapjának megpillantása úgy hatott a gyerekre és rám, mintha a másvilágról érkezett volna.

– Miért nézel ilyen furcsán, nagyanyó? – kérdezte. – A gyerek sírva fakadt és elszaladt, most meg ott áll a gyerekekkel, és ide se jön, mintha félne tőlem.

Megmondtam neki: már alig reméltük, hogy életben van.

– Hát nem olvastok újságot, nagyanyó? – kérdezte.

Mondtam, hogy az igazgató és a többi elvtárs olvas, de én bizony ritkán.

– De azt tudod, hogy már van lengyel kormányunk, és most fontos államügyekben jöttünk?

Restellkedve vallottam be, hogy semmit sem tudtam az érkezéséről. De már nem bántam, csak egyetlen gondolatom volt: mi van Małgosiával? Nincs róla híre Ola apjának? Az igazgató közben mondott valamit Olának, és a kislány lassan, félénken felénk somfordált. Apja odament, felkapta és megcsókolta, némelyik gyerek kicsit félénken tapsolni kezdett, a többi meg bámészkodva körénk gyűlt. Az igazgató közben már utasításokat adott, most pedig odajött, és azt mondta:

– Gyerekek, siessetek reggelizni. Te, Ola, egész nap szabad vagy, együtt lehetsz édesapáddal. – És nyomban hozzátette: – Bierut elvtárs, elmondaná, mi a helyzet a fronton?

A gyerekek szaladtak az ebédlőbe, az igazgató pedig bekísérte Ola édesapját egy csendesebb szobába, hogy megtudakolja, mi újság a fronton. Kézen fogtam hát Olát, és kimentem vele az erdőbe, szokásos helyünkre, ahol mindig találkoztunk. Össze kellett szednem a gondolataimat.

Hát ő Bierut elvtárs? Hiszen hallottam már ezt a nevet, Hanka beszélt róla – de nem tudtam, hogy ő Ola édesapja! Mindig csak Iwaniuk elvtársnak ismertem, mert így szólították az elvtársak.

Hogy is van mindez? Hát ez az elvtárs, akinek még az igazi nevét sem tudtam, mert mindig illegalitásban volt – most ilyen fontos állami feladattal jött ide?

Amint így álldogálunk gondolatainkba merülve, kiáltozást hallunk:

– *Bábuska,* Ola, hol vagytok?

Visszakiáltunk – és Ola barátnői szaladnak felénk izgatottan, már messziről kiabálva:

– *Bábuska,* az igazgató hívatja! Külön reggelit csináltak maguknak, magának, Olának és a papájának, de siessenek, mert kihűl!

És elröppennek, mint a madarak, izgatottan fecserészve, alig lehet megérteni őket.

Elindulunk a ház felé, és látjuk, hogy a gyerekek és felnőttek valahogy furcsán néznek ránk. Egy nagyobb lányka odajön:

– Tessék jönni, megmutatom, hol van Ola papája.

Beléptünk a szobába, és egészen elámultam – milyen komoly mindenki, az igazgató csupa tisztelet, és valahogy túlságosan is udvarias. Feláll, kezet fog velem, pedig már találkoztunk. Aztán Olához fordul:

– Örülök, hogy megérkezett az édesapád, Ola! – Majd hozzátette: – Egész nap szabadok vagytok a nagymamáddal együtt. Örüljetek a vendégnek, ahogy mi is örülünk.

Kezet fogott először Bieruttal, aztán velem és Olával, és nem láttuk többé aznap. Biztosan az erdőbe ment, mert a fával volt a legtöbb gondja.

Egész tál sült krumplit tettek elénk, sok kenyeret, cukros teát. A beteg gyerekektől vették el – gondoltam. Szótlanul ettünk, vártuk, mit mond a gyerek váratlanul visszakapott édesapja, a białystoki hitlerista pokolban maradt elvtárs. Ő pedig szokásos nyugalmával, jellegzetes mosolyával így szólt:

– Egyetek, most itt az alkalom, igaz? – és már vidámabban, kicsit ironikusan mosolygott.

Ettünk, ittuk az édes teát, s ő beszélni kezdett, de nemcsak Ola nem értette, hanem én sem. Először azt mondta, hogy Małgosia Varsóban van, de ő nem látta. Ő Lublinban van, mert ott az új kormány. Nemsokára odavisz minket, de a há-

ború még nagyban folyik. Varsó kettészakadt, a Visztula jobb partja a miénk, bal partján még a fasiszták vannak.

Megfagyott bennem a vér.

– És biztonságban van ott Małgosia? – kérdeztem.

Nem nézett rám, úgy felelte:

– Légy nyugodt, már nem sokáig lesznek ott a fasisztak. – Majd így folytatta: – Tegnap este érkeztünk Moszkvába, és csak ez az egy szabad napunk van. Tudakozódtam utánatok, ezzel sok idő elment, aztán mikor megtudtam, hol vagytok, repülőgépet rendeltem reggelre, ötkor már a repülőtéren voltam. Ma még aludnom is kell, mert holnap nagy munka vár ránk. Most nem maradhatok tovább, mert vár a repülőgép.

Azzal felállt. Ola elég félénken viselkedik az apjával, hiszen alig ismeri – most mégis odamegy, és törleszkedik hozzá, mint a cica. De ennek az édesapának soha nem volt része abban a boldogságban, hogy hosszabb ideig együtt lehessen a gyermekeivel. Soha nem volt magánélete. Most is milyen ügyetlenül simogatja Ola fejét. És mennyire elsápadt. A zsebeiben keresgél:

– Van itt nálam valami pénz, igen, itt van, ötven rubel, hátha jól jön valamikor. – Kezet csókolt nekem búcsúzóul, és mikor a szemembe nézett, láttam, hogy könnyek folynak végig az arcán.

– Megyek. Vigyázzatok magatokra!

Elment. Ki sem kísértük. Tanácstalanok és szomorúak voltunk.

Oleńka apjának távozása után valahogy kizökkentünk a megszokott kerékvágásból. Folyton találkozni igyekeztünk Olával, kint az erdőben, távol a gyerekektől – és mindig erről a különös napról beszéltünk. El sem tudtuk még hinni, hogy mindez igaz.

Nem sokkal azután, hogy Ivanovóba érkeztünk, a munkástelep felé menve észrevettem egy házacskát, parányi kerttel. A kedves, tiszta házikó előtt oszlopos tornác, a bejárat két oldalán pad A tornácra nyíló ablakokat függönyök és cserepes

virágok díszítették. Olyan volt ez a csöpp ház, mint valami játékszer. De a parányi kert még csodálatosabb volt: már messziről érezte az ember a virágok illatát, igazi mesekert. Nyáron néha arra jártam, és kíváncsi voltam, ki lakik ott. Sikerült megismerkednem a házacska lakóival, egy idős házaspárral, és mindvégig jó barátságban maradtam velük.

A férfi néhány évtizeddel ezelőtt az egyik nagyobb gyárban dolgozott mint vegyész. Az ő tervei szerint építették meg ezt a házikót öreg korukra, virágokat neveltek a kertben, és úgy éltek, mint a mesében. De jött a háború. Nemcsak a gyermekeik és unokáik sorsa lett nehéz, az öregek is elszegényedtek, és abból éltek, hogy eladták a szép virágaikat.

Oroszországban hagyományosan megünneplik a születésnapokat. Ola csoportjában több mint húsz kislány volt, hát gyakran rendeztek születésnapi ünnepséget, és mindegyik megajándékozta az ünnepeltet. Valahányszor születésnap közeledett, Ola odajött hozzám hízelkedni:

– Nagymama, mi legyen az ajándékom?

Én meg elmentem a kis házba:

– Nem kaphatnék egy csokrocskát?

Milyen aranyosak voltak az öregek! Ameddig ott voltunk, mindig kaptam tőlük gyönyörű virágot. De rendszerint nem pénzért, hanem kenyérért. Eltettük Olával egy napi kenyéradagunkat, és a két adagért csodaszép csokrot kaptunk.

Most arra gondoltunk: ősz van már, az öregek mind eladják a virágaikat, vagy elcserélik kenyérért, márpedig Ola mamája bármelyik nap megjöhet – szólnunk kell, hogy tegyenek félre virágot a mi Małgosiánknak. Pár naponként elvittem nekik a kenyéradagomat, hogy tegyenek félre virágot.

Hetek múltak már el a megállapodásunk óta. Viszem azt a kis darab kenyert, és az öregasszony egyszer azt mondja:

– Kedveském, hátha hiába koplalsz, hátha el sem jön a lányod?

De én azt feleltem, hogy biztosan megjön, és nagy örömmel hordtam neki a kenyeret.

És egy napon, már jóval ebéd után, mert lefelé ment a nap – kopogtattak az ablakon. Az egyik kislány állt ott, és azt mondta:

– Nagyanyó, az irodán várják. Lengyel katonák keresik nagyon fontos ügyben, egy férfi és egy asszony.

– De most nincs itt a dada. Majd akkor megyek, ha megjön.

– Azt mondták, hogy sietnek, mert nemsokára este lesz.

Megkértem a kislányt, hogy szóljon a főnöknőmnek: küldjön valakit, amíg vissza nem jövök. Az irodában két fiatal katonát találtam. Megmondták a nevüket, a rangjukat, én is bemutatkoztam, aztán röviden, katonásan, mintha jelentést tennének, közölték velem: repülőgéppel küldték őket, hogy Moszkvába vigyenek az unokámmal együtt. Aztán átadtak egy levelet. Bierut elvtárs írta.

Nekem rossz a szemem, nincs itt a szemüvegem, Bierut elvtárs mákszem betűkkel ír. Ki olvassa fel a levelet? A gyerekek persze most is itt kíváncsiskodnak, tele van velük az iroda, de Ola nincs itt, a gyerekek meg nem tudnak lengyelül. Mint egész életemben, most is restellkedem, hogy nem boldogulok egyedül, de nincs mit tenni – megkérem az egyik katonát, hogy olvassa fel a levelet.

Oleńka apja azt írja, hogy csomagoljuk össze a holminkat, szükség lesz rá, mert Lublinba akar vinni minket. Sok nehézség van még Lublinban, de ahol ő lesz, ott legyünk mi is.

Alig látok az izgalomtól, töröm a fejem, mivel kezdjem a csomagolást. A moszkvai kiküldöttek idegesen fészkelődnek. Végre észreveszem. Egyikük megszólal:

– Elvtársnő, mindjárt lemegy a nap, indulnunk kell, amíg be nem sötétedik. A repülőtér messze van, gyalog kell mennünk, és maga öreg, a gyerek meg kicsi.

No, most aztán kezdődik a sürgés-forgás az egész házban. A gyerekek kiabálva újságolják, hogy Ola elutazik. Mindig furcsa érzés, ha elutazik egy gyerek – tapasztaltam ez alatt a

pár év alatt: van benne aggodalom is, fájdalom is; egyszóval nagy az izgalom az egész házban, és ez napokig eltart. Most pedig egyszerre ketten utazunk el, ráadásul egyenesen Moszkvába. Nem csoda, hogy nagy az izgalom.

Ola osztálytársai és barátnői sírva fakadnak, a dadák és nevelőnők kedves szavakkal búcsúztatnak, közben meg csomagolni kell, mert Ola apja azt írta, vigyünk magunkkal mindent, mert odaát még háború van, és nagy a szegénység.

A nagy izgalomban csak most jut eszünkbe: hol az igazgató? Az ám! Nincs itt, bement ebéd után a városba, senki sem tudja, hová, és nála van a raktár kulcsa, Ola holmija meg a raktárban. Nekem nincs semmim, de máris ajándékokat kínálgatnak, ki cipőt, ki egy jobb ruhát, ki meg kendőt – mind szívesen segítenének, hiszen olyan messze útra indulok, oda, ahol még háború van. De a kulcs nincs meg, mit csináljunk? Még szerencse, hogy Ola legjobb ruhája, amelyet jutalmul kapott jó magaviseletéért és jó tanulásáért, a szekrényben van a többi kislány ruháival együtt; de a kabátja a raktárban.

Sebaj, legfontosabb az, hogy mindenkitől elbúcsúzzunk, aztán induljunk, mert nemsokára besötétedik. Útitársaink már nagyon türelmetlenek, hogy nem tudunk világosban elindulni. Szerencsére az egyik nevelőnőnek eszébe jut:

– Várjanak, megpróbálok telefonálni a pártbizottságra. Csak egy autójuk van, de hátha éppen ott áll a ház előtt, és ideküldik. Majd én megmondom, kinek kell és mire!

És már hallom a nyitott ablakon: „Igen, igen, Moszkvából, két lengyel katonatiszt várja őket. Igen, a nagymama, igen, Bierut kislánya. Köszönöm, köszönöm. De sürgősen, a repülőgép várja őket. Köszönöm."

Kipirulva fut elő az irodából, és megcsókol örömében: – Mindjárt jön az autó! – Már nem is törődünk vele, milyen ruha van rajtunk, és mit viszünk magunkkal, mindenki boldog, hogy értünk jön az autó.

Valahányan csak vannak a házban, kiszaladnak az autó elé. Micsoda zsibongás! Sírnak is, örülnek is, hiszen ha Ola és a nagymamája elutazik, akkor már biztosan nemsokára vége

a háborúnak. Új gyámolítóink, akik Moszkvába kísérnek minket, már nagyon türelmetlenek, mert gyorsan közeledik az este; mi meg csak ott búcsúzkodunk a felnőttek és gyerekek gyűrűjében, már azt se tudjuk, kit ölelünk és csókolunk éppen, mindenkit egyszerre és külön-külön, hol sírva, hol nevetve, és mindenkinek megígérjük, hogy majd írunk.

Végre elindul az autó, a szívem majd kiugrik a helyéből. Viszontlátásra, te kedves, vendégszerető nemzetközi gyermekotthon!

Nem tudom, mire gondolt ebben a percben Oleńka; biztosan nagyon szomorú volt, mikor ott kellett hagynia barátnőit, a nevelőnőket, a házat, a gyönyörű erdőt, az iskolát. Édesanyja biztosan jobban megérezte volna, mi van a kislány szívében, de én, a nagyanyja, több mint hetvenévesen, annyi tragikus élmény után, a gyermekeim elvesztése után, valahogy már fáradt voltam . . .

A repülőtér bejáratánál az egyik katona felmutatott egy cédulát, és egyenesen az ott álló repülőgéphez mentünk. Életemben először láttam ilyen közelről, a földön állva a gépmadarat, amely annyi szerencsétlenséget hozott egész földünkre: kiterjesztett szárnyú, óriási szürke madár. Első pillantásra haragot éreztem iránta, de összeszedtem magam. Kinyílt az ajtó, odaállítottak vagy leengedtek valami lépcsőt, és két katonánk a lépcső két oldalán megállva intett, hogy szálljunk be.

És itt megint eszembe jut, hogy akkor nem gondoltam arra, hogy Oleńka is először látja ezt a gépmadarat, amely annyi éjszakán váltott ki szörnyű félelmet felnőttekből és gyerekekből. Felkapaszkodtam a lépcsőn, és kézen fogva behúztam Olát a gépbe. Utána a katonák is bejöttek, azt mondták, oda ülhetünk, ahová akarunk, de legjobb középen; ágy is van, ha a nagyanyó le akar feküdni, és egyáltalán minden megvan, ami a kényelemhez kell – és a katonalány jelentősen rám pillantott. Megértettem, és egy biccentéssel megköszöntem.

Körülnézve láttam, milyen szép itt a gépmadár belsejében. A keskeny, hosszú szoba két oldalán puha fotelok és szép terítőkkel letakart asztalkák. Leültünk – Ola az egyik oldalon,

én a másikon –, az ágyat köszönettel visszautasítottuk. Az egyik katona Ola mögé ült, a másik mögém. Mindez annyira lekötötte a figyelmemet, hogy észre sem vettem, mikor emelkedett fel a repülőgép.

Átnéztem Olára. Talán csak a megvilágítás tette, de nagyon sápadtnak és szomorúnak láttam; sovány kezecskéit összekulcsolta az asztalon, és valahová a messzeségbe nézett. Oda kellett volna mennem hozzá megkérdezni, nem beteg-e, hogy ízlik neki a repülés, és nem is tudom, hogyan történt, hogy nem álltam fel és nem mentem oda. Hja, biztosan az öregség! Fáradt voltam, és elaludtam. Később, egész életemben, ha a repülőgépre gondoltam, mindig az jutott eszembe, milyen jól lehet ott aludni.

Ivanovótól Moszkváig repülőgéppel nem tarthat sokáig az út, mert úgy éreztem, alighogy elaludtam, az egyik katona felébresztett. Már le is szálltunk Moszkvában.

Lementünk a már ismert lépcsőn. Odahajtott egy autó, beszálltunk, és elég hosszú autózás után megérkeztünk a városba. Bementünk egy nagy épületbe. A pompás hallban az egyik katona átadott egy cédulát az ajtónál ülő libériás férfinak, aztán kezet fogtak velem meg Olával, és ott hagytak, mint valami tárgyat. A libériás férfi a telefonhoz ment, és azt mondta valakinek, hogy megjöttek az elvtársnők Ivanovóból, egy idős asszony és egy kislány; aztán megkért minket, hogy üljünk le és várjunk. Nemsokára lejött egy középkorú asszony, fehér galléros és mandzsettás sötét ruhában. Megkérdezte, értünk-e oroszul. Mondtam, hogy igen. Arra kért, hogy menjünk utána, és fölvezetett a lépcsőn. Egy olyan gyönyörű szobába kerültünk, amilyenben még sohasem voltunk.

Mint kiderült, ez volt a Savoy hotel, ahol a külföldi vendégeket szokták fogadni.

Az asszony leültetett bennünket, és azt mondta, mindjárt visszajön. Hamarosan vissza is tért egy fiatal lánnyal, aki takaros sötét ruhát és fehér kötényt viselt; olyan volt, mint egy baba. Az asszony azt mondta nekünk, hogy ha valamire szükségünk van, forduljunk a lányhoz – neki pedig elmagyarázta,

hogy vezessen minket a kijelölt szobába, és teljesítse minden kérésünket. Megígérte, hogy majd feljön megérdeklődni, mire van szükségünk, kezet nyújtott, és elment.

Életem hetven esztendejében sokféle ínséget, nyomort megízleltem, de sohasem tudtam, és meg sem értettem volna, hogy a jómódban, a pompában ilyen rosszul érezheti magát az ember. Márpedig így volt. Ilyen szobákat, ilyen kiszolgálást én még sohasem láttam; mindez zavarba ejtett, nyomasztott és gyötört. Oleńka, aki már elvégezte az ötödik osztályt, egyes dolgokban jobban boldogult, többet tudott nálam, de még csak tizenkét éves volt, nagyon szeretett engem, és noha egyszerű asszony vagyok, mindenben hallgatott rám. Látta, hogy rosszul érzem magam itt, nem tudott segíteni rajtam – és ő is rosszul érezte magát.

Nem kértünk semmit, mert nem tudtuk, mit kérhetnénk. Kicsit éhesek voltunk, de mit tudtam én, hol van az ilyen szalonokban a konyha, és van-e ott ilyenkor valami ennivaló? Akármilyen félénk vagyok – gondoltam –, mégiscsak szólok annak az idősebbik asszonynak, ha visszajön, hogy a gyerek éhes.

Talán az zavart a legjobban, hogy abban a szép szobában nagyon nyomorúságosan festettünk, különösen én. Kosztümömet hitvány szövetdarabkákból fabrikálták a kislányok, kendőm egy darab flanell, amilyennel a szegényebb asszonyok a csecsemőket pelenkázzák. Még fésűt se hoztunk magunkkal, a viharos búcsúzkodás és az utazás után most kócosak, piszkosak voltunk. A gyermekotthonban egész tűrhetően festettünk, de itt, ezekben a pompás szobákban, az óriási tükrökben láttam, hogy olyan nevetségesek vagyunk, mint a mesebeli kolduslány a varázsló palotájában.

De már jött is az asszony. Idősebb létére nem értette meg, mi jár a fejemben, ügyet se vetett a külsőnkre, és azt mondta:

– Kedveseim, megyünk vacsorázni.

Hozzászoktam az orosz nyelvhez, és olyan kedvesen hangzik náluk ez a *„moji dorogije"*, hogy felbátorodtam.

– Gyerünk, Ola.

Követtük kedves háziasszonyunkat a pompás szőnyegeken, a nagy tükrök között, és megint láttam, milyen aprók, görnyedtek, szegényesek vagyunk. Inkább nem is néztem többé a tapintatlan tükrökbe, de Ola – láttam – sovány kezecskéivel végigsimította kócos kis copfjait.

Aztán újabb szoba vagy étterem, máig sem tudom, minek hívták. Most káprázott csak igazán a szemem! Bekocogtunk a hölgy után; nyugodtan odavezetett minket egy asztalhoz. Nyomban ott termett egy választékosan öltözött férfi – olvastam már valahol ilyen elegáns urakról, talán frakk volt az a szép fekete ruha, nem győztem bámulni! Csillogó ingmelle hófehér volt, a kesztyűje is, meg a karjára vetett asztalkendő is. Feszesen állt mellettünk. Szerencsére háziasszonyunk nem hagyott el bennünket, leült mellénk, és barátságosan megkérdezte, mit szeretnénk enni. Úgy látszik, rájött, hogy sehogy sem találjuk itt fel magunkat. Azt mondtam, mindegy – ami van.

– Akkor talán teát?

– Jó – feleltem, és máris, szinte varázsütésre, ott volt előttünk egy tálca teával és mindenféle finom falatokkal. De én csak attól rettegtem, hogy el ne ügyetlenkedjünk valamit; csak ki ne löttyenjen a tea, fel ne boruljon a csésze, feszélyezett minden. Mikor végre befejeztük az inkább kínos, mint kellemes vacsorát, azon tűnődtem, felállhatunk-e már vagy sem. Hogyan köszönjük meg a vacsorát és kinek? Ingyen volt-e, vagy fizetni kell érte?

Gyötrelmeimnek az vetett véget, hogy belépett néhány férfi. Élénken beszélgettek, nem voltak túl elegánsak, de fesztelenül viselkedtek. Meghallottam a hangjukat, és lobot vetett az arcom örömömben: lengyelül beszéltek!

Egyikük ránk pillantott, és felkiáltott:

– Odanézzetek, biztosan őket várja Tomasz!

És máris körénk gyűltek. Felálltunk, ők pedig sorra kezet fogtak velünk, és bemutatkoztak. Aztán záporozni kezdtek a kérdések: hol voltunk? Hogy hívják a kislányt? Hányadikos? Alig győztem válaszolni. De még ki sem elégítettük új isme-

rőseink kíváncsiságát, amikor távolabb feltűnt a fehér kötényes leány, akinek a gondjaira bíztak.

Az egyik férfi megkérdezte:

– Találkozott már a kislány az apjával? Mikor érkeztek?

Azt feleltem, hogy talán egy órája, de Ola még nem találkozott az apjával. Egy másik férfi nagyot nevetett:

– No, csak aludják ki nyugodtan az utazást, mert ő egyhamar nem jön meg.

Az előbbi kérdező pedig megmagyarázta:

– Tudja, elvtársnő, mi különféle ügyek miatt jöttünk Moszkvába Bieruttal, és nagyon sok a munkánk. Legfőképpen neki. Hát ne haragudjanak rá, hogy még nem került elő. Ma biztosan nagyon későn jön meg.

Aztán kezet nyújtottak, és elbúcsúztak: „Jó éjszakát."

A fehér kötényes leányzó már ott is volt mellettünk, és felkísért új lakásunkba. Egy másik szobába vezetett, ahol mulatságosan széles ágy várakozott ránk. Megkérdezte, készítsen-e fürdőt. Éreztem, hogy végigfut a hátamon a hideg.

– Nem, csak megmosakszunk – mondtam gyorsan.

Öregasszony voltam már, fölneveltem a gyerekeimet, neveltem a másokét is – nem voltam én olyan nagyon primitív. De ilyen helyen még sohasem fordultam meg, és most, ráadásul a háborús körülmények között, ez a sohasem látott fényűzés feszélyezett és bántott. Hogy mehetnénk fürödni, mikor nincs váltó fehérneműnk – gondoltam. Tudtam, hogy kellene, hiszen sokat olvastam arról, hogyan érkeznek meg a hölgyek a szállodába: bőröndjükben fehérnemű, ruhák. De nem búsultam, nem is szégyenkeztem, inkább egy kicsit dühös voltam erre az egészre. Legjobb volna egy lavor víz: megmosakszunk, és uzsgyi, aludni! És ezek a hölgyek, az idősebbik is, meg a leányzó is, menjenek isten hírével! De ők nem mennek – vigyázniuk kell ránk. Ola rám pillantgat, mosolyog, kíváncsian és naivan nézegeti mindazt, ami körülvesz bennünket: hiszen ha így van, akkor nyilván így is kell lennie – kár a fejünket törni rajta.

Végül is bementünk a fürdőszobába, és megmosakodtunk.

Aztán levetkőztünk: hálóingünk nincsen, a kombinénk, amiben jöttünk, bizony nem éppen tiszta. Mikor befeküdtünk Olával az óriási ágyba, a hófehér ágyneműbe, és láttuk, hogy még legalább négy gyerek is kényelmesen elférne mellettünk, én öregasszony létemre fiatalosan elkacagtam magam, Ola pedig tiszta szívből velem kacagott. Mennyi sok helyünk van ebben a kényelmes, fehér, széles, magas ágyban – és milyen nevetséges ez. Nevetős kedvünk fanyar volt, és gyorsan elszállt. Ola a gyermekotthont emlegette: ott is biztosan alusznak már. Aztán: mikor találkozunk az apuval? Mit csinál itt, hogy nem ér rá velünk lenni? És elaludtunk.

Az első éjszakánk messze – de mitől? Az ivanovói háztól? Hiszen ott csak pár évig voltunk. A háborútól? Most még közelebb vagyunk hozzá, mert Moszkva közelebb van Lengyelországhoz, mint Ivanovó. És hogy áll a háború? Mi Olával, két szél sodorta falevél, semmit sem tudunk róla.

Ola már édesdeden szuszog. Alszik. Én is bóbiskolok, de hallom, hogy halkan bejön valaki. Az idősebbik hölgy. Elnézést kér, de ezekre a fiatalokra nem lehet rábízni valamit – megmutatta nekünk a lány, hogy hol a csengő és az éjjeli lámpa? Még egyszer elnézést kér, megkérdezi, meg vagyunk-e elégedve mindennel, és jó éjszakát kíván. Amikor kiment, arra gondoltam, hogy ez az asszony nemigen bízik bennünk: látja, hogy nem a Savoyhoz vagyunk szokva. És ezzel a gondolattal aludtam el.

Reggel fölébredtem, kezdtem belebújni tegnapi ruhámba, akkor hallom ám, hogy kopogtatnak, de olyan halkan, hogy alig venni észre. Kisurranok a folyosóra, hogy föl ne ébresszem Olát. Bierut az.

– Oleńka alszik? – suttogja. – Jó, csak hadd aludjon! Bocsáss meg, nagymama. Sokat gondolok rátok, de olyan fontos dolgaim vannak, hogy nemigen tudok jönni. Aludjon csak a gyerek. Ma feltétlenül eljövök, ha nem nappal, akkor este, és mindent megbeszélünk. Csókoltatom. Tudod, hogy a háborúnak még nincs vége, de én azért elviszlek titeket.

És csöndes léptekkel elmegy.

Már ott ugrál Ola:

– Nagymama, ki volt az?

Elmondtam neki mindent, a csókot is átadtam. De Ola szomorú képet vágott.

– Nagymama, én már nem vagyok kisgyerek. Úgy szerettem volna látni az aput, és te nem szóltál! Már nem is aludtam, és éreztem, hogy ő az, csak nem mertem kijönni.

Így kezdődött első napunk Olával a gyermekotthonon kívül, így – magunkra hagyatva.

Kezdtem körülnézni, ismerkedni a Savoy hotellal. Gyönyörű hotel volt, minden kényelemmel fölszerelve, fontos, művelt emberek számára, akik külföldről érkeztek különböző ügyekben, sejtelmem sincs, mifélékben.

Sehogy se tudom itt feltalálni magam, úgy kuporgunk Olával, mint két kismadár az aranyozott kalitkában. Annyit javult a helyzet, hogy már letalálunk az étterembe. Igyekszem, hogy kérdezősködés nélkül, idejében lemenjünk reggelizni, ebédelni, vacsorázni – és valahogy csak eltelik a nap.

Este aztán megjött Ola édesapja, velünk volt kilenctől éjfélig. Nagyon érdekes volt nekem ez a beszélgetés. Ola apja sok mindent elmondott Lengyelországról, különösen az én szeretett Lublinomról, ahol most a lengyel kormány székel; elmondta, hogy az ország egy részében még a fasiszták az urak, de már nem sokáig. A legjobban az rendített meg minket, amit a meggyötört Varsóról mondott – a felkelésről. Eddig semmit sem tudtam róla. Nem tudtam, mennyire elpusztult, mennyit szenved Varsó.

Oleńka anyjáról nem szólt egy szót se. Úgy gondoltam, a munkájuk miatt nyilván nem lehetnek együtt, talán nem is mindig tudhatnak egymásról, hiszen titkos a munkájuk. Beértem azzal, amit legutóbb mondott: Małgosia Varsóban van. Naivan elhittem, ő pedig nem szólt többet, hadd maradjunk meg a hitünkben, amíg lehet.

Mi elmondtuk, hogyan utaztunk, elmeséltük, milyen örömeink és gondjaink voltak a gyermekotthonban, meg hogy milyen ügyetlenül téblábolunk ebben a pompás szállodában. Fi-

gyelmesen hallgatott minket, minden érdekelte, még a borjúk és a malacok is, amelyeket a kolhozok ajándékoztak a gyermekotthonnak, és egyáltalán, mindenről elkérdezgette, hogy volt, mint volt. Ami a szállodát illeti, csak nevetett, és azt mondta: mi nagyon illendően és kulturáltan viselkedünk, vannak itt olykor elegáns személyek, akik úgy leisszák magukat és úgy randalíroznak, hogy ki kell őket tessékelni ebből a szép hotelből.

Aztán arról kezdtünk beszélni, mi lesz most már a sorsunk. Nagy félénken megkértem Ola édesapját, nem hagyhatna-e minket Moszkvában a Luxban, mert a Luxot már ismerjük, aztán, ha Varsó felszabadul, Małgosia eljön értünk. Elmeséltem, mennyire vártuk Małgosiát Ivanovóban, még virágot is tétettünk félre neki. Erre hallgatott egy sort, aztán megjegyezte: „Nem jöhetett" – és másról kezdett beszélni.

A végén megkérdeztem, kik voltak azok a férfiak, akikkel az étteremben találkoztunk. Bierut hosszan mesélt róluk, ez volt a legérdekesebb egész beszélgetésünkből. Megtudtam, hogy ezek a férfiak Bierut munkatársai, ők és még néhányan, akiket nem ismerek, a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságnak, vagyis lényegében a lengyel kormánynak a tagjai – maga Bierut pedig az Országos Nemzeti Tanács elnöke, ez a tanács már régen megalakult, amikor még egész Lengyelország megszállás alatt volt.

Végül Bierut azt mondta, hogy semmiképpen sem maradhatunk Moszkvában, Lublinba már nem jön vissza az ellenség, igaz, nem könnyű ott az élet, de ahol ő lesz, ott leszünk mi is.

És eljött az utazás napja. Se tegnap este, se ma reggel nem láttuk Bierutot és a barátait – biztosan sok a dolguk. Nagyon izgatott és elfogódott vagyok. Hogy is ne? Hiszen Lublinba megyek, az én városomba! Nyugtalanságom Oleńkára is átragadt. Nagyon korán felébredtünk mind a ketten, és mivel minden szörnyűség ellenére, ami Varsóban történt, hisszük, hogy Małgosia ott van, csak róla és Lublinról beszélünk. Nagyon lassan telik az idő, megmondták, hogy tízkor indulunk.

Egyszerre csak azt mondom Olának:

– Jól emlékszel Moszkvára?

– Nem nagyon – feleli.

– Hát akkor tudod mit? Tíz óráig még van idő, elmegyünk megnézni, milyen most a város.

Senkinek sem szóltunk, csak elmentünk. Végigsétáltunk néhány utcán. Micsoda különbség ahhoz képest, amit negyvenkettőben láttunk! Nem győztem ámuldozni, egyre mondtam Olának, milyen szép, milyen forgalmas most Moszkva. Mutogattam neki, mi nem volt régebben, mit építettek újjá; hadd jegyezze meg Oleńka, hiszen ki tudja, eljutunk-e még ide. Annyira belefeledkeztünk a nézelődésbe, hogy eszünkbe se jutott: közeledik a tíz óra. Nagyon megijedtünk, hogy elkésünk. Rohantunk haza, ahogy a lábunk bírta.

Mikor odaértünk, néhány autó állt a szálloda előtt, és Bierut sietve jött elénk. Láttam, hogy nagyon ideges. Uralkodott magán, de azért szemrehányást tett: legalább megmondtuk volna, hová megyünk, még elkésik miattunk mindenki. Megmutatta, melyik kocsiba kell beszállnunk, aztán egyik társához fordult:

– Hol vannak a holmik, amiket vettünk nekik?

– Legyen nyugodt, mindjárt hozzák – felelte az, és az egyik kocsihoz lépett. Beszélt valamit a sofőrrel, aztán beült a kocsiba, és elhajtottak.

Nemsokára elindultak az autók a repülőtérre. Annyira restelkedtem, hogy még gondolatban sem búcsúztam Moszkvától. Hogy is csinálhattam ilyen butaságot – ránk várt az egész társaság! Fogadkoztam magamban: Ha segíteni nem tudok, legalább másokat ne akadályozzak! Mert annyit már megértettem, hogy nagy dolgok történnek.

De már itt vagyunk a repülőtéren. Egy kis zűrzavar támad, hangos beszélgetés folyik, miránk senki sem figyel. Egyetlen nőt sem látok, csak férfiakat. Lám, itt az az elvtárs, aki Bieruttal beszélt, mikor mi elkéstünk, aztán elhajtatott. Most felénk tart, és egy katona jókora bőröndöt hoz utána. Hozzánk lép, és azt mondja: „Jöjjenek!" És már a repülőgépnél va-

gyunk; segítenek felmászni a lépcsőn, a katona a bőröndöt hozza utánunk.

Már másodszor repülünk Olával. Leülünk, mint a minap: Ola az egyik oldalon, én a másikon; előttünk itt is terítővel letakart asztalkák. Csendesen ülünk, nem szólunk egymáshoz, mint a gyerekek, akiknek sok van a rovásán – egyre az jár az eszünkben, hogy milyen csúnyán elkéstünk. Pár perc múlva feljön valaki a lépcsőn. Bierut az, majd utána még egy férfi. Nem merek rájuk nézni, Bierut biztosan haragszik. De annyira elmélyednek a beszélgetésbe, hogy talán észre sem vesznek minket. Halkan beszélgetve elmennek mellettünk, és néhány sorral arrébb leülnek. Aztán sorra beszáll a többi elvtárs, akikkel együtt érkeztünk a repülőtérre.

Szomorúak vagyunk, mert senki sem búcsúzott el tőlünk. Csönd és üresség lakik a szívünkben. Csak a késés emléke sajog még valahol mélyen. Aztán a repülőgép gurulni kezd, és fölemelkedünk, egyre feljebb, feljebb. Érzem a gép enyhe himbálózását, és arra gondolok: nagyon magasra repített minket a nagy madár.

De hiszen ablak van mellettem! Észre se vettem a nagy izgalomban. Kinézek – és micsoda furcsa látvány! Mint az egyre váltakozó, csodálatos festett képek: gyönyörű folyók, városok, falvak, gyufaskatulya nagyságú házak, erdők. Oleńkára nézek, hogy megmondjam neki, milyen szép odalent, de ő annyira bámul lefelé, egészen kipirult az arcocskája, hát nem szólok semmit, minek zavarjam a gyönyörködésben.

Csodaszép az idő, besüt a nap a repülőgépbe, de mindez elég sokáig tart; nem úgy, mint Ivanovótól Moszkváig. És akármilyen szép a kilátás, akármilyen kellemesen ringat a gép, szeretnék minél előbb Lublinban lenni. Milyen lehet most Lublin? Erre a gondolatra izgatottan kezd verni a szívem.

Már dél is elmúlt, amikor gépünk ereszkedni kezd, majd leszáll a betonpályára. Mozdulatlanul ülök, arra gondolva, mit kell most csinálnom; Ola is tanácstalanul néz rám.

Egyszerre csak, mint a mennydörgés, felharsan a zene – az a dallam, amely Ivanovóban úgy lenyűgözött. A lengyel him-

nusz. De most másképpen hat rám, mint ott a gyűlésen. Ott honvágyat, reményt ébresztett bennem, örömkönnyeket fakasztott – itt meg úgy érzem, porszemek vagyunk Oleńkával, amint egymáshoz bújva állunk a repülőgép ajtajában, az pedig, ami odalent a repülőtéren történik, olyan erős, nagy, legyőzhetetlen! Állunk egymást átölelve, hallgatjuk a diadalmas zenét, egy-két szófoszlány is eljut hozzánk, aztán feldübörög a taps. Mindez olyan nagy hatást tett ránk, hogy egészen elkábultunk.

Ekkor egy harsány hang bennünket szólít, lenézünk a repülőgépből, és meglátunk egy ismeretlen férfit; tábornok lehet, magas, vállas, idősebb ember, a mellén nagyon sok kitüntetés. Lent áll a lépcsőnél, felnéz ránk, és azt kérdezi:

– Miért állnak ott? Honnan jöttek?

Azt feleltem, hogy Ivanovóból, a gyermekotthonból. Erre hatalmas kacagás tört ki belőle, olyan vidáman nevetett, mint egy gyerek.

– Ó, de örülök! – kiáltotta. – No, jöjjenek már le, úgy könnyebben tudunk beszélgetni.

Engedelmesen lementünk, nem törődve a bőröndünkkel. Az ott maradt a repülőgépen.

Ekkor odafut hozzánk egy szőke asszony, és nagy nevetve azt mondja a tábornokfélének:

– Lám, a vendégekről meg elfeledkeztünk!

Aztán hozzám fordul:

– Gyere, nagyanyó, kevés a kocsi, de valahová majd elhelyezlek, te pedig, Oleńka, velem jössz, majd akad egy kis hely. Viszontlátásra!

Biccentett a férfinak, megfogta a kezünket, és erélyesen kifelé vonszolt a katonák és civilek tömegén át.

Végre ritkul a tömeg, itt vannak az autók. Az asszony odamegy az egyik sofőrhöz, azt mondja: „Nyissa ki!" – de mielőtt a nagyban magyarázkodó sofőr kinyitná, ő már fel is rántja az ajtót, és betuszkol.

– Nem baj, tudom, mit csinálok, a kislány velem jön! – mondja.

Becsapja az ajtót, és már el is tűnik. Ülök az autóban, mint az előbb a repülőgépen, csak Oleńka nélkül, és várok, nem tudom, kire és meddig. A sofőr krákog, köhécsel; látom, nagyon idegesíti a csomag, amelyet így rálőcsöltek.

Hosszabb idő után egy katona néz be az autóba, visszahőköl, de a sofőr morog valamit a bajusza alatt, erre a katona összecsapja a sarkát, és vigyázzba áll az ajtó mellett. Emberek beszélgetését hallom, most Bierut nevet az autónál, észrevesz, és még nagyobbat nevet:

– Hát itt vagy, nagyanyó, már attól féltem, elvesztél!

És azt mondja valakinek, aki mellette áll:

– Szállj csak be! Elférünk, a nagymama elég sovány.

Az autó elindul. Úgy hallom a motorberregésből, egész kocsioszlop. Negyedóra sem telik bele, és feltűnnek Lublin halvány fényei.

* * *

Lublinban vagyunk. Az autó megáll. Bierut hozzám fordul:

– Most hazaviszlek, nagymama. Vigyázz Oleńkára, mint eddig. Pihenjétek ki magatokat, rendezkedjetek be. Nekünk még nagyon sok dolgunk van az elvtársakkal, későn jövök haza, vagy az is lehet, hogy ma haza sem jövök. Sokszor csak munka közben szunyókálunk egy kicsit, végtére még háború van. De ti csak aludjatok nyugodtan. Koplalni sem kell, majd gondolnak rátok.

Bierut és a másik elvtárs elment. A nyitott ajtón át sok autót és embert láttam.

Aztán elindultunk, és hamarosan egy nagy ház elé érkeztünk. Az utcán és a ház körül mindenütt sok katona volt. Az egyik mondott valamit a sofőrnek, aztán fölvezetett egy negyedik emeleti lakásba.

Oleńka már ott várt. Az elvtársnő, aki idehozta, már elment az irodába dolgozni, de megmondta, hogy én biztosan nemsokára jövök.

Kettesben maradtunk Oleńkával, mégis félszegen nézelődtünk. Sohasem volt még ilyen lakásunk, mint ez: két szép

szoba, minden nagyon tiszta, még pianínó is van. De mindjárt az az érzésem, hogy valami hiányzik. Nem szoktam én sokat törődni a kényelemmel, főleg mióta annyi viszontagságon mentünk keresztül Białystokban, aztán a kolhozban és a gyermekotthonban a háború alatt – és itt minden nagyon szép, de mégis hiányzik valami. Nemsokára rájöttem: nagyon hideg a lakás, és ami még nagyobb baj, nincs sehol egy kendő vagy pokróc, amit magunkra teríthetnénk. Az első szobában szép fiókos szekrény, kerevet és pianínó áll, a másikban egy nagy ágy, mégis hideg és barátságtalan a lakás. Ágynemű sincs az ágyon, csak a matrac és egy vékony paplan, szerény ágyterítővel letakarva. A konyha üres, de minden ragyogó tiszta, és ettől még hidegebbnek tűnik.

Másnap vagy harmadnap rászánjuk magunkat Olával, hogy kimegyünk a városba. Kifelé menet vettem észre a nagy előszobát, amelyet bejövet nem is láttam. Kint a bejáratnál két puskás katona állt. Feszesen, szótlanul néztek ránk. Amikor jöttünk, biztosan nem voltak itt, és most csodálkoztak, hogy van valaki a lakásban – mi sem tudtunk róluk, hát mi is éppúgy csodálkoztunk. Biztos azt gondolták: „Ki ez a két szegényes jószág?" – sőt talán gyanakodtak, hogy rosszban sántikálunk; mi meg nem értettük, miért állnak puskás katonák Bierut elvtárs lakása előtt. De ők sem szóltak semmit, mi sem.

Lementünk a frissen mázolt, egyszerű lépcsőházon át az utcára. Nem ismertem ezt az utcát, sohasem jártam itt. Mindenütt katonák, nagyon kevés civil. Nőt alig láttunk. Azok is kíváncsian mértek végig minket, meg is álltak – talán azért, mert olyan szegényesen voltunk öltözve. Megkaptuk ugyan a bőrönd tartalmát, volt benne két pufajka és két ruhaanyag, de ezekben az október elejei napokban olyan meleg volt, mint júliusban, a szép gyapjú ruhaanyagot pedig még meg kell varrni. Így az ivanovói ruhánkban mentünk sétálni Olával. De be kell ismernem: azok a nők, akik olyan furcsálkodva méregettek minket, nem úgy voltak öltözve, mint háborúban szokás.

Gondoltuk – tán nem illik így járkálni az utcán, meg féltünk is, hogy ha messzebbre megyünk, nem találunk vissza,

hát hazamentünk. A katonák már nem csodálkoztak, mikor látták, hogy szép nyugodtan besétálunk. Pár nap alatt összebarátkoztunk velük, egy hét múlva már teával is kínáltuk őket, kenyerük volt elég, még ők kérdezték, nincs-e szükségünk valamire; és ha olykor kisétáltunk a ház elé, lovagiasan összecsapták a sarkukat.

Bierut elvtársat alig láttuk, mert nagyon sok munkája volt, de semmiben sem szenvedtünk hiányt: hoztak nekünk kenyeret, cukrot és vajat, ebédet is hordtak fel az étkezdéből, a Spokojna utcából, ahol a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság székháza volt.

Közben még dúlt a háború. Varsót a németek porig lerombolták. De mindezt inkább csak sejtettem, mint tudtam, mert nem volt kivel beszélgetnem ilyesmikről. Bierut elvtárs éjfélkor vagy még később ben járt haza, és reggel hétkor elment. Hogyan tudott volna velünk foglalkozni?

Mindjárt másnap, mikor már egy kicsit megszoktunk itt, észrevettem, hogy a konyhának még egy ajtaja van. Rájöttem, hogy még valaki használja a konyhát. Így is volt – a két szomszéd szobában Wiesław elvtárs* családja lakott. De Wiesław elvtárs és a felesége, Zofia, sohasem volt itthon, csak aludni jártak haza, öt-hat órára. Nem is értem, mikor ettek, mikor pihentek, honnan vették az erőt nehéz munkájukhoz. Pedig egy fiacskájuk is volt, Ryszard. Bierut elvtárs legalább tudta, hogy Oleńkára a nagymama vigyáz, de a kis Ryszardot sokszor húsz órára is egyedül hagyták a szülei.

Hamarosan összebarátkoztunk a gyerekkel. Ryszard idősebb volt Oleńkánál, és annyival szerencsésebb, hogy iskolába járhatott. Oleńka októberben érkezett ide, azonkívül eddig oroszul oktatták, így kicsit nehezen ment neki a tanulás; egyelőre nem járt iskolába, hiányzott is neki. De amikor Ryszard hazajött, egész délután jól megvoltak egymással, elmesélték, mi történt a városban és az iskolában.

A gyerekek nem értették, milyen rengeteget dolgoznak a

* Wiesław elvtárs – Władysław Gomułka.

szüleik, mennyi nehézséggel birkóznak, hogy megteremtsék Lublinban az új néphatalmat. Én nem ismertem itt senkit, és többé-kevésbé elszigetelten éltem, hiszen Bierut elvtársat és Wiesław elvtársat alig láttuk. Szerencsére Ryszard szülei rádiót hoztak a lakásba. Hej, de megörültünk! Húsz éve nem voltam Lengyelországban, nem ismertem ki magam a hazai viszonyokban, de Ryszard, aki Lengyelországban született és nevelkedett, azonkívül gyerek létére nagyon tájékozott volt, hát ő lett a főnökünk és állandó hírmagyarázónk. Rettentően élvezte a rádiót, folyton csavargatta, bömböltette; én befogtam a fülemet, attól féltem, mindjárt szétmegy a rádió, ők meg Olával kacagtak örömükben, ha sikerült egy állomást behozni. Így ment el a délután. De estére Ryszard elkomolyodott, óvatosan csavargatta a rádió gombját, és kezdődtek a hírek. Viszszafojtott lélegzettel hallgattuk, mi történt ezen meg azon a frontszakaszon, melyik tábornok vezette a csapatokat, melyik várost foglaltuk el; mindenütt menekült az ellenség, fegyvert és lőszert hátrahagyva. Le sem tudom írni, milyen szívdobogva hallgattuk a hadijelentéseket.

Így múltak el az első, felejthetetlen hónapok hazaérkezésem után, november, december, aztán január első két hete. A hadijelentések hatására, a Vörös Hadsereg szüntelen győzelmeinek hatására szilárdan hittem, hogy nemsokára meglátjuk Varsót és a mi Małgosiánkat.

Január tizenhetedikén egész nap olyan voltam, mint az alvajáró. Még Oleńkáról is megfeledkeztem. Varsóba akartam menni, hittem, hogy ott találkozom Małgosiával – de beláttam, hogy őrültség, amire vágyom. Elképzeltem, milyen lehet Varsó, micsoda harcok dúltak ott. Várni kell. Vártam egy napig, kettőig, háromig – és mintha nehéz álomból ocsúdtam volna fel.

Hogy örülnek az emberek, boldog az egész város. Hiszen felszabadult a mi drága Varsónk, a fővárosunk! Én is éreztem, értettem, hogy így van, de a gondolataim csak Małgosia körül jártak. Mindenáron el akartam jutni Varsóba – de be-

láttam, hogy egymagam nem juthatok el odáig, öregasszony létemre, ebben a kemény télben. Megkérjem Bierut elvtársat, Wiesław elvtársat vagy Zofiát? Hiszen ők már voltak ott, nekik előbb lesz alkalmuk megtalálni Małgosiát, hírt szerezni róla – gondoltam. Most már jóformán Varsóban laknak, és ha lejönnek Lublinba, a Spokojna utcában töltik az éjszakát. Újra meg újra megkérdeztem őket, nem tudnak-e már valamit Małgosiáról – de félénk kérdéseimre az elvtársak nem adtak világos választ. Azt mondták, várni kell.

Jönnek sokan a háborúból, szörnyűségeket mesélnek, de a gyermekeimről, Małgosiáról és Franekről semmit sem tudnak.

Egy napon beállít Zenon Kliszko elvtárs. Nagyon beteg. Zenon elvtárs részt vett a felkelésben, és most beszél róla nekünk. Csak most értem meg, min ment keresztül Varsó – micsoda harcok voltak ott, micsoda szörnyű pusztulás.

Zenon elvtárs elmondta, milyen hősiesen harcoltak a varsóiak, különösen a fiatalok, akik szinte fegyvertelenül támadták meg az erős ellenséget, hogy városukat felszabadítsák. Sajnos, az ellenség erősebb volt – és a felkelők, szinte gyerekek még, ezrével haltak meg, az életben maradottakat pedig ínség és bujdosás várta.

Megkérdeztem, mit tud Małgosiáról. Zenon elvtárs azt mondta, hogy Małgosiát a Gestapo letartóztatta, a Pawiak börtönbe került, de a felkelés előtt sok foglyot kivégeztek.

Megértettem, hogy Małgosiát soha nem látom többé. De nem bírtam belenyugodni, és még hónapokig hittem, hogy egyszer csak megjön – hiszen annyian visszatérnek! Hittem addig, amíg Varóst meg nem láttam.

Bierut elvtárs sokáig kutatott a családja után, és most végre megérkeztek hozzánk a gyermekei. Először a lánya, Kryštyna, aki súlyosan megsebesült a felkelésben, aztán a fia, Janek, aki a felkelés után partizánként harcolt valahol. Más ismerős elvtársak is felkerestek. A közös szenvedés összeforrasztotta ezeket az embereket. Kiéhezve, betegen, félig gyógyult sebekkel jöttek, és magukkal hozták azokat is, akikkel együtt mentek

át a sok szenvedésen. Ahogy elnéztem ezeket a gyereksorból alig kinőtt, hallgatag fiúkat és lányokat, úgy éreztem, örökre elszállt a fiatalságuk.. De őket legalább jó barátok várták, megpihenhettek egy kis időre. Ezrével tértek vissza olyanok, akiket már nem várt senki.

Hallottam, hogy a didergő, lerongyolódott, kiéhezett varsóiak városukba visszatérve némán, kétségbeesetten kóboroltak, mert nem ismertek rá a városukra – az utcák helyén romhalmazokat és óriási gödröket találtak. Nemcsak az asszonyok, még a férfiak is sírtak megdöbbenésükben. Kétségbeesett mindenki, nem is remélték, hogy ebből a romhalmazból valaha még Varsó lesz, Lengyelország fővárosa.

Hallottam, hogy Krakkó majdnem épen maradt, alig egykét ház dőlt romba. Łódz is viszonylag ép. Azt mesélték: Krakkó vagy Łódz lesz a főváros. De hát elképzelhető, hogy a varsóiak elhagyják a városukat? Soha. Forrón szeretik fővárosukat, bíznak erejükben, és azt mondják: „Nem hagyunk el, Varsó anyánk! Sátrakban fogunk lakni, eltakarítjuk a romokat, és újjáépítünk, hogy még szebb legyél, mint voltál!"

Kívánságuk és fogadalmuk meg is valósult.

Sok bánatban, gondban, győzelmek örömében, nehéz munka, szenvedés, éhség, hajléktalanság közepette kezdődött a tavasz – az áldott, meleg napsütés! –, és kezdődött a romok eltakarítása Varsóban. Ahogy a napfény a szörnyű vihar után új életre ébreszti a természetet, úgy támadt fel fővárosunk a varsóiak keze munkája nyomán.

Engem is váratlan öröm ért ezen a tavaszon.

Pár szavas levelet kaptam – már nem is emlékszem, kitől, mert nem postán –, hogy Fela lányom Moszkva közelében van egy szanatóriumban. Olyan hihetetlen volt ez a hír, hogy megint, mint már annyiszor életemben, úgy rémlett: csak álmodom mindezt. Hiszen akkor nemsokára megláthatom – gondoltam –, mert ott vannak most a kormányunk tagjai szerződést kötni, és hátha elintézik, hogy hazajöhessen.

És íme, április utolsó napjaiban megérkezett a lányom, akit már holtnak hittem.

Napokon át csüggtünk egymás szaván, elbeszéltük szomorú sorsunkat. Oleńkát is mélyen megindította Fela visszatérése, egy percre sem tágított a nagynénje mellől, mintha félne, hogy elveszíti. Arra gondoltam: anyja utáni vágyát csillapítja ezzel a ragaszkodással.

Így kaptam vissza egyik gyermekemet, de már alig reméltem, hogy a többit valaha is láthatom még.

Eljött az első szabad május elseje.

Az egész napot az utcán töltöttük. Örvendezett az egész város, rengeteg lublini vett részt a május elsejei felvonulásban. Zengett a város a daloktól, amelyek egykor tilosak voltak; új dalokat is énekeltek, amelyeket nem ismertem. És zászlók, táblák, transzparensek mindenütt. Az emberek sugárzó arccal ünnepeltek, senki sem sietett haza.

Aztán újabb örömünnep következett – május kilencedike. Ez volt talán a legboldogabb nap életünkben.

Az ellenség kapitulált. Vége a háborúnak. Igaz, a sok millió áldozatot nem támasztja fel senki, de most véget értek a szörnyűségek, és ránk ragyog a szebb holnap reménye.

Az emberek megint kimentek az utcákra ünnepelni, de én nem vehettem részt az örömujjongásban, mert betegen feküdtem. Tüdőgyulladásom volt, sokáig feküdtem eszméletlenül. Csak később hallgattam boldogan, amit Fela és Oleńka az emlékezetes napról mesélt.

Végéhez közeledik a tanév. Oleńka novemberben elkezdett iskolába járni, első gimnáziumba. Örülök, hogy a háborús viszontagságok ellenére nem veszített évet – kevés gyerek mondhatja ezt el magáról. Egyik gyerek többet tanult, másik kevesebbet, de a legtöbb gyerek egyáltalán nem járhatott iskolába ebben a szörnyű háborúban. És hányan maradtak árván! De még nekik is boldog ez a nyár, mert már nincsenek itt a fasiszták – szabadok vagyunk.

Nekem azonban nagy bánatot hozott a május.

Míg Ivanovóban virágokkal vártuk Małgosiát, egy percre sem feledkeztem meg Franek fiamról, akiről évek óta nem

tudtam semmit. Małgosia elmondta még Moszkvában, hogy amikor börtönben volt, Franek mindig segítette anyagilag. Elég jól ment a sora, malmokat javított, aztán bérelt vagy vett egy malmot Janowiecben, a Visztula partján, így nemcsak Małgosiát segíthette, hanem más rászoruló elvtársakat is. Ez volt róla az utolsó hírem. Oleńka apja sohasem szólt semmit arról, hogy mi történt Małgosiával és Franekkal, én meg naivan azzal áltattam magam, hogy hamarosan meglátom őket.

Másképp történt. Nemcsak Małgosia, hanem Franek fiam is meghalt. De én ezt csak negyvenöt májusának végén tudtam meg.

Egyik nap beállított egy ismeretlen asszony. Kiderült, hogy az unokahúgom: Tekla Kowalczyk. Koncentrációs táborból jött vissza. Megtudta, hogy itthon vagyok, hát eljött hozzám Lublinba. Ő mondta el, amit most leírok.

Amikor Małgosia Varsóba érkezett, alig várta, hogy láthassa a bátyját. Aztán időnként találkoztak, míg Małgosiát le nem tartóztatták. Franek kétségbeesett, mikor megtudta, hogy húga börtönbe került. Összeszedte minden pénzét, és felutazott Varsóba, hátha sikerül szabadlábra helyeztetnie. De a Gestapo néhány nap alatt kiderítette, hogy ő Małgosia bátyja, és őt is letartóztatták. A radomi börtönbe vitték. Kegyetlenül megkínozták, hogy vallomást csikarjanak ki belőle Małgosiáról és a munkájáról. Végül Gross Rosenbe vitték, a koncentrációs táborba, és ott, mint annyi más társát, őt is meggyilkolták. Malmát, házát és az egész Janowiec falut felperzselték, azt állítva, hogy Franek és a falu más lakosai a partizánokat segítették.

Megint elveszítettem hát egyik gyermekemet – legidősebbik és utolsó fiamat.

Még mindig Lublinban vagyunk, de alighanem hamarosan Varsóba kerülünk. Oleńka befejezte az iskolaévet, én szerencsésen kigyógyultam a tüdőgyulladásból.

Tanakodtunk Ola apjával, hol fogunk lakni. Tudjuk, hogy Varsó romhalmaz, a varsóiak visszatérnek, nagyon nehéz fö-

delet találni. De mi Felával nagyon vágyunk a sokat szenvedett Varsóba, közben mindig Małgosiára is gondolunk – végül ránk hagyják, utazzunk csak, lesz, ami lesz. Egyelőre Bierut elvtárs lakásába költözhetünk.

És megérkezünk Varsóba. Június vége volt, de már nem emlékszem, hányadika. Ó, milyen boldog voltam, hogy végre itt lehetek!

A legsürgősebb teendők elintézése után Felának még volt néhány napja, mielőtt dolgozni megy. Végre elindulhattunk, hogy megnézzük Varsót. De mivel kezdjük, hová menjünk?

Gondolataink egyre a Pawiak és a Serbia körül járnak. Valamikor az egész nagy területet elfoglalták ezek az óriási épületek; a nagyobbik volt a férfiak börtöne, a Serbiának nevezett kisebbik a nőké. Odamentünk, óriási romhalmazokat kerülgetve. Sokáig botorkáltunk a romok között, az utcáknak még a helyét sem lehetett felismerni. A beomlott házakból vasgerendák álltak ki, mint csonkok a szétroncsolt testből. Helyenként magas romhegyekre kellett felkapaszkodni, arrébb meg pincék vagy bombatölcsérek ürege tátongott. Sok helyet még nem aknátlanítottak, ezeket meg kellett kerülni.

Végül Fela, aki húsz évvel ezelőtt ebben a börtönben ült, megtalálta a börtön helyét. A romhalmazból itt kiemelkedik egy oszlopféle, vasgerenda áll ki belőle. Igen, ez volt a börtönkapu, és mellette egy fa, illetve csak fatörzs, mert a koronája nincs meg. De a törzs nem látszik halottnak. Vékony ágacskák sarjadnak belőle. A fatörzs alatt száraz virágcsokrok, néhány fenyőkoszorú, egy-két frissebb csokor. És a fatörzsre bádogtáblákat szögeztek, rajtuk egy-egy név és életkor – foglyoké, akik nyomtalanul eltűntek a Pawiak börtönben. Némelyik tábla már rozsdás, alig olvasható el, frissebbek is vannak, némelyiket a földbe erősítették, hogy el ne vigye a szél.

Mozdulatlanul álltunk. Most értettem meg, mit jelent az, hogy Varsót lerombolták. Megértettem, hogy már soha nem látom a lányomat. A fasiszták orvul megölték, még sírja sincs. Elmondhatatlan fájdalom hasított a szívembe.

Folytak a könnyeim, sírva néztem a romokat. Hol és hogyan ölhették meg? Ha legalább láthatnám a sírját! De aztán összeszedem magam. Sok ezren vagyunk, gyászoló anyák, akik nem tudják, hol van a gyermekeik sírja. Ó, anyák! Nemcsak a saját gyermekeimet siratom, akik közül az egyik itt fekszik valahol a romok alatt, a másikat talán a gázkamrában ölték meg, hanem a ti gyermekeiteket is, akik meghaltak, mint az enyémek. Csak egyetlen vigasza van fájó szívünknek: soha többé ezt a szörnyűséget, ezt a legszörnyűbb csapást, ami embert érhet – soha többé háborút!

Gyermekeim egész életükben a mi ügyünkért, a hazáért harcoltak.

Małgorzata lányom életét adta teérted, hazám, teérted, lengyel nép. És te megemlékeztél róla áldozatos szeretetéért és haláláért, sok iskola, gyár, bölcsőde, szövetkezet viseli a nevét, még egy tengeri hajó is. És ezt én, az édesanyja, megköszönöm neked, lengyel nép.

Tartalom

Marcjanna Fornalska emlékiratát olvasva

Porszem a viharban 11

Az apai házban 11
Apám 22
Menyegző 33
A magunk portáján 51
A beteg malomban 70
Tanulnak a gyerekek 84
Takácsnyomor 90
Fela különös házassága 102
Háború 119
A kozák faluban 129
Menekültek 143
A Volga partján 154
Hogyan lettem takarítónő? 164
A nagy napok 174
Kezdem érteni a világot 190
Fajdalmas veszteség 207
Nehéz vártán 216

Valóság, amely olyan, mint az álom 236

Hazatérünk 236
Pártmunkánk 245
A lublini börtönben 261
Átlépjük a határt 295
Megint gyermekotthonban 303
Segítek az elvtársaknak 314

A mi kicsikénk 331
Kettesben maradtunk 335
Oleńka születésnapja 345
Małgosiával Białystokban 354
A soha el nem feledhető, szörnyű negyvenegyes év 361
A Volgán túli sztyeppén 371
Búcsú 381
Ivanovóban 390
Örömhírek 408
Hazatérünk 415

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda, 79.0374 – Budapest, 1979
Íves magasnyomás
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató

A kötetet szerkesztette Török Piroska
Képszerkesztő Fábri Magda
A sorozatterv Erdélyi János munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Jordán Kati
Terjedelme 22 (A/5) ív + 0,5 ív képmelléklet

35,— Ft

MARCJANNA FORNALSKA

PORSZEM A VIHARBAN

KOSSUTH

MARCJANNA FORNALSKA

Porszem a viharban

Szokatlan, sőt minden bizonnyal az egész nemzetközi memoárirodalomban egyedülálló e könyv keletkezése. Egy írástudatlan, csak a nyomtatott betűket ismerő hatgyermekes lengyel parasztasszony úgy írta le – rozoga írógépén egy ujjal pötyögtetve – hosszú, küzdelmes életét, hogy abban visszatükröződnek egy egész történelmi korszak viharai, háborúi és forradalmai. Faluról falura, városból városba sodródott, elvetődött az orosz sztyeppékre, a Volgán túlra, életútjának tartós állomása volt Varsó, Moszkva. Tanúja volt az Októberi Szocialista Forradalomnak, s megértette annak lényegét. Fiai, lányai az ő segítségével indultak forradalmár útjukra, hogy azután elvtársukként is mindvégig támaszuk legyen. Amikor nyolcvanéves korában hozzálátott emlékei leírásához, nem is sejtette, hogy munkája nyomtatásban meg fog jelenni, unokájának – aki egyszersmind Bolesław Bierut gyermeke volt – akarta elmesélni korán meghalt édesanyja történetét. Műve azonban messze túlnőtt ezen a szándékon. Egyetérthetünk a kézirat első gondozójának e könyvben is közölt előszavával: Fornalska „rendkívüli, megindító, bámulatos" művet alkotott, remek, eredeti prózát, melyet a kristálytiszta gondolkodás mélysége és a keresetlen stílus emelt lenyűgözően hiteles életregénnyé. Több kiadásban, számos fordításban aratott eddig is megérdemelt könyvsikert.

Nők a történelemben

A sorozat eddig megjelent kötetei:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

A vörös szűz

KELEN JOLÁN

Eliramlik az élet

CESIRA FIORI

A tirrén-tengeri szigetek foglya

ARANYOSSI MAGDA

Rendszertelen önéletrajz

CH. NEILSON GATTEY

Egy rendkívüli asszony élete

VEZÉR ERZSÉBET

Lesznai Anna élete

KERTÉSZ MAGDA

A szüfrazsettek